ΡΗΤΟΡΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ
ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΑΝΑΣΣΗ

© Ἄννα Σκλαβενίτη καὶ Ἐκδόσεις Κανάκη
Γ. Γενναδίου 6, 106 78 Ἀθήνα, τηλ.: 210.38.14.026, Fax: 210.38.11.902

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Πρακτορεῖο Βιβλίου *ΑΡΙΑΔΝΗ*, Γ. Γενναδίου 6
106 78 Ἀθήνα, τηλ.: 210.33.02.385, 210.38.23.113

ISBN: 978-960-6736-40-7

Anna Σκλαβενιτη

ΡΗΤΟΡΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΑΝΑΣΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΝΑΚΗ

ΑΘΗΝΑ 2026

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος 9
Συντομογραφίες 11
Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ 15
Α. Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙ ΜΑΝΟΥΗΛ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΥ
ΚΑΙ Ο ΜΑΝΑΣΣΗΣ ΩΣ ΡΗΤΟΡΑΣ 15
Β. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΝΑΣΣΗΣ. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ 17
Γ. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΑΝΑΣΣΗ 23
Δ. ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΡΗΤΟΡΙΚΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ 29
Ε. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ 37

ΙΙ. ΚΕΙΜΕΝΑ. Η Χειρόγραφη παράδοση 47
1. Η Μονωδία στην Θεοδώρα Κοντοστεφανίνα 53
2. Παραμυθητικόν εἰς τόν σεβαστόν κυρὸν
Ἰωάννην τόν Κοντοστέφανον 79
3. Λόγος στον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη 119
4. Λόγος στον Μανουήλ Κομνηνό 169
5. Ο Επικήδειος στον Νικηφόρο Κομνηνό 213
6. Η Μονωδία στον εγγονό των καισάρων (Αλέξιο Κομνηνό) 281

Βιβλιογραφία 289
Ευρετήριο κυρίων ονομάτων και όρων 303
Ευρετήριο ονομάτων βιβλιογραφίας 307

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το ενδιαφέρον μου για τον Κωνσταντίνο Μανασσή ξεκίνησε με αφορμή μια ανακοίνωση στο 7ο συνέδριο των Παρεκβολῶν (Δεκέμβριος 2025), στο πλαίσιο του εορτασμού των 100 χρόνων λειτουργίας του ΑΠΘ. Ήταν για μένα ένα νέο κεφάλαιο από κάθε άποψη, μια είσοδος στον γοητευτικό κόσμο των λογίων του 12ου αι. Η απόφαση για την περαιτέρω ενασχόληση με τους ρητορικούς λόγους του Μανασσή συνέπεσε με την απώλεια του πατέρα μου και η ενασχόληση αυτή λειτούργησε τρόπον τινά θεραπευτικά, καθώς οι περισσότεροι από τους λόγους αυτούς σχετίζονται με τον θρήνο και την παραμυθία για την απώλεια ανθρώπων.

Στον παρόντα τόμο παρουσιάζονται στην Εισαγωγή ο βίος και το έργο του Κωνσταντίνου Μανασσή, με έμφαση στο ρητορικό του έργο. Επίσης, έχει καταρτιστεί ένα Γλωσσάριο με σπάνιες λέξεις και φράσεις που αξιοποιεί ο ρήτορας. Από τα έξι ρητορικά κείμενα που εκδίδονται κριτικά, τα τέσσερα γράφτηκαν με αφορμή τον θάνατο σημαινόντων προσώπων (δύο Μονωδίες που εκφωνούνται κατά την εκφορά προσώπων, ένας Επικήδειος που συντάσσεται μετά την κηδεία του νεαρού Νικηφόρου Κομνηνού και ένας λόγος Παραμυθητικός), ενώ από τους άλλους δύο λόγους ο ένας απευθύνεται στον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό και ο άλλος στον λογοθέτη του δρόμου Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη. Πριν από κάθε κείμενο προτάσσεται ανάλυση της δομής και του περιεχομένου, ενώ έπονται η μετάφραση και ο αναλυτικός σχολιασμός του.

Εξαρχής η σκέψη μου ήταν να γίνει το κείμενο του Μανασσή πιο προσιτό μέσα από μια μετάφραση που δεν θα αναιρούσε εντελώς την ποιητική ταυτότητα του συγγραφέα. Μέσω του σχολιασμού γίνεται απόπειρα να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίον ο Μανασσής αξιοποίησε τόσο την προηγούμενη από αυτόν λογοτεχνική παραγωγή όσο και τα δικά του έργα.

Όσο και αν θεωρείται τετριμμένο, θεωρώ ότι είναι παράλειψη να μην

αναφερθώ στα άτομα που με βοήθησαν στο εγχείρημά μου. Αισθάνομαι πρωτίστως την ανάγκη να ευχαριστήσω από καρδιάς την καθηγήτρια του ΑΠΘ κ. Σοφία Κοτζάμπαση και τον καθηγητή του ΑΠΘ κ. Ηλία Ταξίδη για τις πολύτιμες υποδείξεις και επισημάνσεις τους, καθώς και τον καθηγητή του ΕΚΠΑ Ιωάννη Πολέμη για τις προτάσεις και την στήριξή του. Τέλος, ευχαριστώ θερμά τον επιμελητή των εκδόσεων Κανάκη κ. Δημήτριο Ζαζά για την άοκνη βοήθειά του.

Το βιβλίο είναι αφιερωμένο στον πρώτο άνθρωπο που πίστεψε στις δυνατότητές μου και δεν είναι πλέον εδώ για να χαρεί τους καρπούς των κόπων μου, στον πατέρα μου Σπυρίδωνα Σκλαβενίτη, ως μνημόσυνον αιώνιον.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Για τα περιοδικά, τις σειρές και τα λεξικά χρησιμοποιούνται
οι συντομογραφίες της Byzantinische Zeitschrift

Βαρζός, *Γενεαλογία*: Κ. Βαρζός, *Η γενεαλογία των Κομνηνών,* τ. 1-2 (Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 20), Θεσσαλονίκη 1984

Bees, «Manassis»: N. Bees, «Manassis, der Metropolit von Naupaktos, ist identisch mit dem Schriftsteller Konstantinos Manassis», *BNJ 7* (1928-1929), 119-130

Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν*: Κ. Χρυσόγελος, *Κωνσταντίνου Μανασσή Οδοιπορικόν. Κριτική έκδοση – Μετάφραση – Σχόλια,* Αθήνα 2017

Garzya, *Orationes et epistulae*: A. Garzya*, Nicephorus Basilaca, Orationes et Epistulae,* Leipzig 1984

Hörandner, *Prodromos*: W. Hörandner, *Theodoros Prodromos, Historische Gedichte* (WBS 11), Wien 1974

Horna, «Eine unedierte Rede»: K. Horna, «Eine unedierte Rede des Konstantin Manasses», *Wiener Studien* 28 (1906), 171-204 (πρώτη έκδοση του λόγου στον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη)

Kayser, *Philostrati opera*: C.L. Kayser, *Flavii Philostrati opera*, τ. 2, Leipzig 1871 (ανατ. Hildesheim 1964)

Κίνναμος, *Ἐπιτομή*: A. Meineke, *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum* (CSHB), Bonn 1836

Kurtz, *VV 7*: E. Kurtz, «Dva proizvedenija Konstantina Manassi, otnosjashchiesja k smerti Theodori Kontostefanini», *VV 7* (1900), 621-645 (πρώτη έκδοση του πλήρους κειμένου της Μονωδίας στην Θεοδώρα και του Παραμυθητικού στον Ιωάννη Κοντοστέφανο)

Kurtz, *VV* 12: E. Kurtz, «Eshje dva neizdannyh proizvedenija Konstan-

tina Manassii», *VV* 12 (1906), 69-98 (πρώτη έκδοση του λόγου στον Μανουήλ Κομνηνό)

Kurtz, *VV* 17: E. Kurtz, «Evstafija Fessalonikisjskago I Konstantina Manassii monodii na konchiny Nikifora Komnina», *VV* 17 (1910), 283-322

Μαδαριάγα, «Αγιοθεοδωρίτης»: Ε. Μαδαριάγα, «Η βυζαντινή οικογένεια των Αγιοθεοδωριτών ΙΙ: Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτης, πρωτονωβελισσιμοϋπέρτατος λογοθέτης του δρόμου και ορφανοτρόφος», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 24 (2014), 213-246

Magdalino, *Manuel I Komnenos*: P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180,* Cambridge 1993 (ανατ. 1997)

Messis-Nilsson: «The Description of a Crane Hunt»: Ch. Messis – I. Nilsson, «The Description of a Crane Hunt by Constantine Manasses: Introduction, Text and translation», *Scandinavian for Byzantine and Modern Greek Studies* 5 (2019), 9-89

Miller, «Poème Moral»: E. Miller, «Poème Moral de Constantin Manassès», *Annuaire de l' Association pour l' encouragement des études grecques en France* 9 (1875), 23-75

Νίκου, *Οι ιστορικοί λόγοι*: Δ. Νίκου, *Οι ιστορικοί λόγοι στη Βυζαντινή Λογοτεχνία (8ος-15ος αι.)* [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέτες 68], Θεσσαλονίκη 2025

Nilsson, *Writer and Occasion:* I. Nilsson, *Writer and Occasion in Twelfth-Century Byzantium. The authorial voice of Constantine Manasses,* Cambridge 2021

Papadopoulos-Kerameus, *Noctes Petropolitanae*: A. Papadopoulos- Kerameus, *Noctes Petropolitanae* [Subsidia Byzantina lucis ope iterata 21], St. Petersburg 1913 (ανατ. 1976), 154-162.

Pignani, *Niceforo Basilace*: A. Pignani, *Niceforo Basilace. Progimnasmi e Monodie. Testo critico, introduzione, traduzione* (Byzantina et Neo-Hellenica Napolitana 10)*,* Napoli 1983

Russell – Wilson, *Menander*: D.A. Russell – N.G. Wilson, *Menander Rhetor, a commentary,* Oxford 1981

Sideras, *Die Byzantinische Grabreden:* A. Sideras, *Die Byzantinische Grabreden, Prosopographie, Datierung, Überlieferung 142 Epitaphien*

und Monodien aus dem byzantinischen Jahrtausend (WBS 19), Wien 1994

ΣΧ: Σύνοψις Χρονική, έκδ. O. Lampsidis, *Constantini Manassis Breviarium Chronicum* (CFHB, Series Atheniensis 36.1), Athens 1996

Taxidis, *The Ekphraseis:* I. Taxidis, *The Ekphraseis in the Byzantine Literature of the 12th century* (Hellenica 90), Alessandria 2021

Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν:* Εύδ. Τσολάκης, *Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ καὶ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ μυθιστορήματός του «Τα κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν»,* Θεσσαλονίκη 1967

Wirth, *Eustathii opera*: P. Wirth, *Eustathii Thessalonicensis Opera Minora* (CFHB, Series Berolinensis 32), Berlin/New York 2000

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙ ΜΑΝΟΥΗΛ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΥ ΚΑΙ Ο ΜΑΝΑΣΣΗΣ ΩΣ ΡΗΤΟΡΑΣ

Η περίοδος των Κομνηνών χαρακτηρίζεται από αξιοσημείωτη ανάπτυξη της ανώτερης εκπαίδευσης και της ρητορικής. Η διδασκαλία βασιζόταν στην αρχαία ελληνική γραμματεία, ιδιαίτερα στον Όμηρο, τους τραγικούς, τους ρήτορες της Δεύτερης Σοφιστικής, τον Ερμογένη και τον Μένανδρο τον Ρήτορα. Στα αγαπημένα αναγνώσματα των λογίων της εποχής ήταν ακόμη ο Αθήναιος, ο Πλούταρχος, ο Λουκιανός και ο Οππιανός Η γνώση των κλασικών κειμένων αποτελούσε βασική προϋπόθεση για την κοινωνική ανέλιξη των μορφωμένων αξιωματούχων και των εκκλησιαστικών παραγόντων, συνάμα ωστόσο βαθιά ήταν η επίδραση της εκκλησιαστικής παιδείας στα έργα των λογίων.[1]

Ο 12ος αι. έχει να επιδείξει πλήθος λογίων και ρητόρων, ένα μεγάλο μέρος των οποίων συνέγραψε εγκωμιαστικά έργα προς τιμήν του αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού.[2] Κοντά σε όλα αυτά τα έργα που διαμορφώνουν αυτό που ονομάζεται «αυτοκρατορική ιδεολογία», πλήθος άλλων λογίων συνέγραψε ρητορικούς λόγους για κάθε αφορμή. Ένα μεγάλο μέρος τους είναι λόγοι που γράφτηκαν με αφορμή τον θάνατο κάποιου

1. H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τ. 1 München 1978, 76-87 (για την επίδραση του Ερμογένη), 88-89 (για την επίδραση του Μενάνδρου), 92 κ.ε. (για τον ρόλο των προγυμνασμάτων στη σχολική πραγματικότητα των Βυζαντινών).
2. Magdalino, *Manuel Komnenos,* 413-488. Ο Μανουήλ Κομνηνός αναδεικνύεται ως ο αυτοκράτορας προς τιμήν του οποίου γράφτηκαν οι περισσότεροι ρητορικοί λόγοι.

υψηλά ιστάμενου προσώπου και εκφωνήθηκαν είτε κατά την εκφορά του είτε λίγο αργότερα.

Μέσα στην πλούσια λογοτεχνική παραγωγή του β΄ μισού του 12ου αι. ανήκει ο Κωνσταντίνος Μανασσής, γνωστός πολύ περισσότερο για τις *εκφράσεις* και για το ποιητικό του έργο, κυρίως την *Σύνοψιν Χρονικὴν* και το *Ὁδοιπορικόν* και λιγότερο για τα υπό εξέταση ρητορικά του έργα, τα οποία συνέγραψε σε μία όψιμη φάση της ζωής του (1169-1175). Η λογοτεχνική φυσιογνωμία του Μανασσή διαμορφώθηκε μέσα σε ένα ιδιαίτερα απαιτητικό περιβάλλον, στο οποίο η παραγωγή έργων ήταν και θέμα επιβίωσης για έναν λόγιο, εφόσον τα έργα αυτά χρηματοδοτούνταν από πλούσιους πάτρωνες, όπως ήταν η σεβαστοκρατόρισσα Ειρήνη, ο Ιωάννης Κοντοστέφανος, ο *εταιρειάρχης* Γεώργιος Παλαιολόγος και ίσως και ο Αλέξιος Δούκας. Η έλλειψη στήριξης οικονομικής και ηθικής είχε ως συνέπεια πολλαπλά προβλήματα μέσα σε ένα άκρως ανταγωνιστικό περιβάλλον λογίων, οπότε δεν λείπουν και οι αναφορές σε συκοφάντες.

Τα ρητορικά κείμενα του Μανασσή αναδεικνύουν έναν λόγιο που είναι γέννημα θρέμμα της εποχής του, καθώς μέσα από αυτά αναδεικνύονται οι συγγραφικές του προτιμήσεις και οι επιδράσεις του από άλλους λογίους της εποχής του, κυρίως από τον Νικηφόρο Βασιλάκη. Επίσης, μέσα από τους λόγους αυτούς, ο Μανασσής βρίσκει την ευκαιρία να αξιοποιήσει το ήδη υπάρχον συγγραφικό υλικό του: λέξεις, φράσεις, επιχειρήματα, exempla που ήδη έχει καταγράψει στα ποιητικά έργα και στις εκφράσεις του, επανέρχονται, οπότε μπορεί κανείς να μιλά για μια ιδιαίτερη λογοτεχνική ταυτότητα που απέχει αρκετά από το αυστηρό ύφος άλλων ρητορων της εποχής, όπως π.χ. του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης.

Μέσα από τα έξι κείμενα που εκδίδονται στη μελέτη αυτή, στόχος είναι να διερευνηθούν οι λόγοι για τους οποίους ο διδάσκαλος και ποιητής Μανασσής μεταμορφώνεται σε έναν όψιμο ρήτορα, αλλά και να ανιχνευθεί η επίδραση των προγενέστερων έργων και των συγγραφικών προτιμήσεων του συγγραφέα στα κείμενα αυτά. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο θεατρικό τρόπο με τον οποίον ο ρήτορας αναδιηγείται αποσπάσματα αρχαίων συγγραφέων, αλλά και στην προτίμησή του στις

εκφράσεις, στοιχεία των οποίων ανιχνεύονται στους ρητορικούς του λόγους.

Β. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΝΑΣΣΗΣ. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ο Κωνσταντίνος Μανασσής γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη περί το 1115-1120.[3] Από νεαρή ηλικία φαίνεται ότι εντάχθηκε μαζί με άλλους λογίους[4] στον κύκλο της σεβαστοκρατόρισσας Ειρήνης, συζύγου του σεβαστοκράτορα Ανδρονίκου Κομνηνού (ο Ανδρόνικος Κομνηνός ήταν ο δεύτερος γιος του αυτοκράτορα Ιωάννη Β΄ Κομνηνού και αδερφός του αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού). Απολαμβάνοντας την εύνοια και την οικονομική υποστήριξη της λογίας Ειρήνης, ο Μανασσής συνθέτει κατά την δεκαετία του 1140 –ίσως και λίγο νωρίτερα– αρκετά από τα έμμετρα έργα του, με πιο σημαντικό βέβαια την *Σύνοψιν Χρονικήν*[5] που

3. Έχει υποστηριχθεί παλαιότερα ότι γεννήθηκε περί το 1130, βλ. Horna, «Das Hodoiporikon des Konstantin Manasses», *BZ* 13 (1904), 320. Η άποψη αυτή δεν μοιάζει πλέον πιθανή, καθώς φαίνεται ότι ο Μανασσής κατά τη δεκαετία του 1140 έχει ήδη ενταχθεί στον κύκλο της σεβαστοκρατόρισσας Ειρήνης. Η άποψη της Jeffreys πάντως ότι γεννήθηκε γύρω στο 1120 δεν μοιάζει απίθανη, βλ. Jeffreys, *Four byzantine novels*, Liverpool 2012, 274. Για τη ζωή και το έργο του Μανασσή γενικότερα, βλ. Ο. Λαμψίδης, *Σύνοψις Χρονική*, Αθήνα 2003, 20-22, Μ. Αυγερινού-Τζιώγα, *Η Σύνοψις Χρονική του Κωνσταντίνου Μανασσή, Συμβολή στην υφολογική μελέτη μιας έμμετρης χρονογραφίας*, Θεσσαλονίκη 2013, 9-11 και Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν*, 13-16.

4. Με την σεβαστοκρατόρισσα Ειρήνη σχετίζονται πολλοί λόγιοι, όπως ο Θεόδωρος Πρόδρομος, ο Νικόλαος Καλλικλής, ο Ιωάννης Τζέτζη και ο Μαγγάνειος Πρόδρομος, βλ. M. Mullett, «Aristocracy and patronage in the literary circles of Comnenian Constantinople», στο M. Angold (εκδ.), *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries* (BAR International Series 221), Oxford 1984, 181. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης A. Rhoby, «Verschiedene Bemerkungen zur Sebastokratorissa Eirene und zu Autoren in ihrem Umfeld», *Nea Rhome* 6 (2009), 305-336.

5. Έκδ. Od. Lampsidis, *Constantini Manassis Breviarium Chronicum* (CFHB, Series Atheniensis 36.1), Athens 1996. Η προγενέστερη έρευνα έχει ασχοληθεί

γνώρισε μεγάλη χειρόγραφη παράδοση και μεταφράστηκε και στα σλαβικά. Την ίδια περίοδο αφιερώνει στην Ειρήνη και ένα αστρολογικό ποίημα και πιθανότατα διδάσκει είτε στη λεγόμενη Πατριαρχική Σχολή[6] είτε στη σχολή του Αγίου Παύλου, στο Ορφανοτροφείο.[7] Από τη διδακτική του δραστηριότητα προκύπτουν τα *σχέδη,*[8] αλλά και ένα ποίημα για τον ποιητή Οππιανό.[9]

Μετά από τον θάνατο της σεβαστοκρατόρισσας Ειρήνης (1153), ο Μανασσής αναζήτησε την οικονομική και ηθική στήριξη σε άλλα πρόσωπα της αυτοκρατορικής αυλής.[10] Ήδη από το 1160 συνδέεται φιλικά

εκτενώς με την οικονομική στήριξη της Ειρήνης προς τον Μανασσή και έχουν γραφεί και ακραίες απόψεις για το πρόσωπο του ποιητή, με πιο χαρακτηριστική εκείνη του P. Magdalino: «***He seems to have been a professional parasite who spent all his time frequenting the houses*** *and soliciting the favors of the magnates of the extended imperial family…»,* βλ. P. Magdalino, «In search of the Byzantine courtier: Leo Choirosphaktes and Constantine Manasses», in H. Maguire (εκδ.), *Byzantine court culture from 829 to 1204*, Washington, D.C. 1997, 161.

6. I.D. Polemis, «Fünf unedierte Texte des Konstantinos Manasses», *RSBN* 33 (1996), 279, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.
7. Την άποψη ότι ο Μανασσής δίδασκε στο Ορφανοτροφείο διατυπώνει η Nilsson, *Writer and Occasion,* 114-115. Αναλυτικά για τη λειτουργία της σχολής αυτής, βλ. και Η. Νέσσερης, *Η παιδεία στην Κωνσταντινούπολη κατά τον 12ο αι.,* δ.δ. τ. Α΄, Ιωάννινα 2014, 42-53.
8. I.D. Polemis, «Fünf unedierte Texte des Konstantinos Manasses», *RSBN* 33 (1996), 279-292.
9. *Γένος Ὀππιανοῦ διὰ στίχων πολιτικῶν ἐμμέτρων*, έκδ. A. Colonna, «De Oppiani vita antiquissima», *Bolletino del Comitato per la preparazione della edizione nazionale dei classici greci e latini* 12 (1964), 33-40. Για τη χρονολόγηση των έργων του Μανασσή βλ. Nilsson, *Writer and Occasion*, 186-188, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία. Για τη δράση του ως δασκάλου και για τη σύνδεσή του με τη σχολή που υπήρχε στο Ορφανοτροφείο που ίδρυσε ο Αλέξιος Κομνηνός, βλ. Nilsson, *Writer and Occasion*, 138-141.
10. Για την επισφαλή θέση των λογίων που δεν είχαν κάποιο κρατικό αξίωμα, αλλά βασίζονταν στην πατρωνία, βλ. R. Browning, «Church, State and Learning in Twelfth Century Byzantium», στο: R. Browning, *History, Language and Literacy in the Byzantine World,* Variorum Reprints, Northampton 1989, VI, 12-14.

με τον Ιωάννη Κοντοστέφανο, τον οποίον συνοδεύει στους Αγίους Τόπους, σε διπλωματική αποστολή, την οποία περιγράφει στο έμμετρο *Ὁδοιπορικόν.*[11] Εκτός του χορηγού και συνοδοιπόρου του Ιωάννη Κοντοστεφάνου, ο Μανασσής αναζητά επίσης στήριξη στον λογοθέτη Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη, στον οποίον απευθύνει έναν από τους λόγους που εξετάζονται στη συνέχεια, αλλά και στον μεγάλο *εταιρειάρχη* Γεώργιο Παλαιολόγο,[12] για τον οποίο συγγράφει το έργο του *Ἔκφρασις εἰκονισμάτων ἐν μαρμάρῳ κυκλοτερεῖ κατὰ μέσον ἔχοντα τὸν Κύκλωπα,*[13] μια από τις ρητορικές του *εκφράσεις* που τον καθιέρωσαν ως δεξιοτέχνη του είδους.[14]

Η άποψη ότι πριν από το 1160, πριν δηλαδή από τη συμμετοχή του στη διπλωματική αποστολή στους Αγίους Τόπους προς εξεύρεση δεύτερης συζύγου για τον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό και πριν από τη συγγραφή του *Ὁδοιπορικοῦ,* ο Μανασσής ασπάστηκε τον μοναχικό βίο, δεν μπορεί να αποδειχθεί βάσει μόνο του υπαινιγμού στην αρχή του έργου αυτού.[15] Πιο πιθανή θεωρείται η εκδοχή ο Μανασσής να κινδύνευσε να περιπέσει σε δυσμένεια ή να είχε πέσει θύμα κάποιας συκοφαντίας, εφόσον άλλωστε ο ίδιος ομολογεί ότι τον οδήγησε στο σημείο να γευθεί την *ἅλμην πραγμάτων* η αφέλειά του.[16]

---

11. Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν*, 21-27.
12. Magdalino, *Manuel I Komnenos*, 162 και Nilsson, *Writer and Occasion*, 63.
13. L. Sternbach, «Beiträge zur Kunstgeschichte», *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes* 5 (1902), 65-94.
14. H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, I-II* (Byzantinisches Handbuch 5.1-2/Handbuch der Altertumwissenschaft 12.5.1-2), München 1978, I, 183.
15. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* 17.
16. *Ἄρτι θροούσης ἐκφυγὼν ζάλης ῥόθους … ὧν μοι προεξένησεν* ***ἁπλότης τρόπου ἀνθρωπίνης τε κακίας ἀπειρία****, μόλις προσέσχον εὐγάληνῳ λιμένι πλουτοῦντι τερπνὴν αὔραν ἀταραξίας,* βλ. Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν*, Αθήνα 2017, 102,1-6 και σσ. 74-75 όπου αναλύονται διεξοδικά τα επιχειρήματα κατά της άποψης ότι ο Μανασσής είχε καρεί την περίοδο εκείνη μοναχός. Για το θέμα της κατασυκοφάντησής του σε αυτήν την περίοδο της ζωής του βλ. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* 19.

Μετά από τη διετή απουσία του στη διπλωματική αυτή αποστολή, ο Μανασσής επιστρέφει στην Κωνσταντινούπολη έχοντας συγγράψει το *Ὁδοιπορικόν*. Στο τέλος της δεκαετίας του 1160 χρονολογείται ο εγκωμιαστικός-παρακλητικός λόγος του στον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη μαζί με τις συνοδευτικές επιστολές, για τις οποίες θα γίνει λόγος παρακάτω.[17] Ο εγκωμιαστικός λόγος στον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό[18] μάλλον πρέπει να τοποθετηθεί στις αρχές της δεκαετίας του 1170, ενώ και οι άλλοι δύο λόγοι που γράφονται με αφορμή τον θάνατο της συζύγου του Ιωάννη Κοντοστεφάνου γράφτηκαν την ίδια περίπου περίοδο.[19]

Στους παραπάνω ρητορικούς λόγους –έξι συνολικά μαζί με τον επιτάφιο στον Νικηφόρο Κομνηνό που τοποθετείται περί το 1173[20] και τη Μονωδία στον Αλέξιο Δούκα[21] της οποίας σώζεται μόνο ένα μικρό απόσπασμα[22]– πέρα από τον ρητορικό φόρτο και το πλήθος ιστορικών παραδειγμάτων που αναλύονται, υπάρχουν διάσπαρτες αναφορές του ρήτορα Μανασσή στην παιδεία και την προσωπικότητα των αποδεκτών των λόγων του.[23] Επίσης, ειδικά από τον Λόγο του προς τον Αγιοθεοδωρίτη και από τις τρεις (από τις συνολικά τέσσερις) επιστολές που εξέ-

17. Έκδ. Horna, «Eine unedierte Rede», 171-204 (η ομιλία στις σσ. 185-187 και οι επιστολές στις σσ. 185-187). Για την ανάλυση των επιστολών βλ. παρακάτω, στην Εισαγωγή για τον Λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη.
18. Kurtz, *VV* 12, 69-98.
19. Βλ. Kurtz, *VV* 7, 621-645 (το κείμενο της Μονωδίας στις σσ. 630-5 και το κείμενο του *Παραμυθητικού* στις σσ. 636-645). Για τη χρονολόγηση των ρητορικών έργων του Μανασσή συμφωνούμε σε γενικές γραμμές με όσα προτείνει η Nilsson, *Writer and Occasion*, 188, ωστόσο θεωρούμε ότι η *Μονωδία* και ο *Παραμυθητικός* χρονολογούνται λίγο νωρίτερα από το 1175, δεδομένων των βιογραφικών στοιχείων που διαθέτουμε για τον Κοντοστέφανο, βλ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, 2, 48.
20. Έκδ. Kurtz, *VV* 17, 283-322 (το κείμενο του Μανασσή στις σσ. 302-322).
21. Είναι αρκετά πειστικά τα επιχειρήματα υπέρ της ταύτισης του νεκρού της μονωδίας με τον Αλέξιο Δούκα, εγγονό του καίσαρα Νικηφόρου Βρυεννίου από την πρώτη του κόρη, την Ειρήνη, βλ. A. Sideras, *Die byzantinische Grabreden,* 190-192.
22. Έκδ. L. Sternbach, «Analecta Manassea», *EOS* 7 (1902), 193-194.
23. Βλ. Nilsson, *Writer and Occasion*, 83.

δωσε ο Horna και σχετίζονται άμεσα με τον λόγο αυτόν, προκύπτει ότι λίγο πριν το 1170 ο Μανασσής βρέθηκε για μια ακόμη φορά στο στόχαστρο συκοφαντών και αισθάνθηκε να απειλείται. Αποτέλεσμα της δυσχερούς θέσης στην οποία βρέθηκε ήταν να ακολουθήσει τη συμβουλή ενός φίλου του, του Μιχαήλ Αγγελόπουλου,[24] και να απευθυνθεί τόσο στον Αγιοθεοδωρίτη, όσο και στον πανσέβαστο Γεώργιο[25] που συνόδευε εκείνη την περίοδο τον Αγιοθεοδωρίτη και τον αυτοκράτορα σε εκστρατεία κατά της Ουγγαρίας. Μάλιστα, στον Λόγο του προς τον Αγιοθεοδωρίτη φαίνεται ότι την ίδια περίπου περίοδο είχε ενεργήσει και ο ίδιος ο Μανουήλ Κομνηνός υπέρ του Μανασσή,[26] κάτι που πιστοποιείται και από ένα σύντομο *ἐνόδιον προσφώνημα* του Μανασσή προς τον αυτοκράτορα, στον οποίον εκφράζει την ευγνωμοσύνη του, επειδή εκείνος τον έσωσε από λιμό.[27]

Επαρκή στοιχεία για τα τελευταία χρόνια της ζωής του λογίου δεν υπάρχουν. Μεγάλη και μακρόχρονη υπήρξε η διχογνωμία των μελετητών του Μανασσή σχετικά με το εάν ο Μανασσής έγινε ή όχι μητροπολίτης Ναυπάκτου και νωρίτερα μητροπολίτης Πανίου.[28] Δεν ήταν διόλου ασυνήθιστο οι λόγιοι της εποχής να ορίζονται επίσκοποι, ενώ με τις ομιλίες τους πάσχιζαν να κερδίσουν την εύνοια του αυτοκράτορα, την οικονο-

24. Βλ. Horna, «Eine unedierte Rede», 186 III.
25. Βλ. Horna, «Eine unedierte Rede», 185 II. Είναι πιθανόν ο πανσέβαστος Γεώργιος να ταυτίζεται με τον *εταιρειάρχη* Γεώργιο Παλαιολόγο, στον οποίον ο Μανασσής αφιερώνει μία έκφραση, βλ. P. Magdalino, «In search of the Byzantine courtier: Leo Choirosphaktes and Constantine Manasses», in H. Maguire (εκδ.), *Byzantine court culture from 829 to 1204* (Dumbarton Oaks Research Library and Collection), Washington, D.C. 1997, 162.
26. Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη, στ. 65-68: *ἥ με καὶ ζῶντα νεκρὸν ἀπέδειξεν ἂν καὶ ἐσπάραξεν, εἰ μὴ βασιλεὺς ὁ μέγας, ὁ τρισαριστεύς, ὁ καλλίνικος ἐκ μέσου τοῦ τῶν κινδύνων ἥρπασε φάρυγγος.*
27. R. Browning, *Notes on Byzantine Prooimia* [Wiener Byzantinische Studien Band I: Supplement], Wien 1966, 26, 18-20: *Οὕτω καὶ σύ, βασιλεῦ, ἐν λάκκῳ βοθρευομένους ἡμᾶς κατῳκτείρισας, λιμοῦ τε πυράγρᾳ κρυσταλλουμένους καὶ πόρρωθεν ἀνεζώωσας...*
28. Βλ. Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν*, 14-16, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία σχετικά με το ζήτημα.

μική ενίσχυση και πιθανώς μια επισκοπική έδρα, προκειμένου να επιλύσουν τα βιοποριστικά τους προβλήματα.[29] Δεδομένου ότι οι ρητορικοί λόγοι που εκδίδονται στην παρούσα μελέτη εκφωνούνται γύρω στα 1170-1173 στην Κωνσταντινούπολη, είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι ο Μανασσής θα μπορούσε –εάν βέβαια οι εκκλήσεις του στον Αγιοθεοδωρίτη για στήριξη βρήκαν ανταπόκριση– να έχει γίνει μητροπολίτης Πανίου, βάσει και του μολυβδόβουλλου που βρέθηκε και χρονολογείται το 1170.[30] Επίσης, δεν είναι απίθανο να έγινε αργότερα μητροπολίτης Ναυπάκτου και αποδεικνύεται ορθή η παρατήρηση του Εύδ. Τσολάκη ότι ο λόγος του Μανασσή για τον θάνατο του *ἐπί τῶν δεήσεων* Νικηφόρου του Κομνηνού γράφεται ενώ ο συγγραφέας δεν βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη.[31] Τέλος, θεωρείται ενδιαφέρουσα η υπόθεση ότι ο Μανασσής ίσως βρίσκεται το 1168 εκτός Κωνσταντινούπολης και ασχολείται με τα βιβλία του έχοντας περιπέσει σε δυσμένεια,[32] αλλά σίγουρα απαιτούνται περισ-

29. Μια τέτοια περίπτωση είναι αυτή του Ευθυμίου Μαλάκη που αναρρήθηκε στον επισκοπικό θρόνο των Νέων Πατρών το 1366, βλ. J. Darrouzès, «Notes sur Euthyme Tornikès, Euthyme Malakès et George Tornikès», *REB* 23 (1965), 148-167, ιδίως σ. 156. Ο Ευθύμιος Μαλάκης ολοκληρώνει την ομιλία του προς τον Μανουήλ Κομνηνό, στα τέλη του 1361 με την έκκληση να τον εντάξει στη χορεία των περί αυτόν ρητόρων: *ἕως οὐ λήγεις τροπαιουχῶν, μηδ' ἀποπέμπῃ τοὺς ῥήτορας. ἔχεις σὺ χεῖρας, ἔχομεν καὶ ἡμεῖς γλῶτταν· θέλεις αὐτὸς ἀριστεύειν, ζητοῦσι καὶ οἱ ῥήτορες φθέγγεσθαι. πρόσθες καὶ ἡμᾶς τῷ περὶ σὲ τούτῳ κύκλῳ, τοὺς καὶ πρὸ τῆς προσθήκης ἀνακηρύττοντας,* βλ. Papadopoulos-Kerameus, *Noctes Petropolitanae,* 187, στ. 7 κ.ε.

30. Βλ. Bees, «Manassis», 119-130, ιδίως σ. 126. Το κείμενο της σφραγίδας είναι: *Σκέποις Ἄνασσα Μανασ(σ)ὴν Κωνσταντίνον τὸν τῆς Πανίου πρόεδρο(ν) ἐκκλησίας.* Για την πιθανότητα με τον όρο «Πανιώτης» σε έργο του Τζέτζη να υπονοείται ο Μανασσής βλ. A. Rhoby-N. Zagklas, «Zu einer möglichen Deutung von Πανιώτης», *JÖB* 61 (2011), 171-177.

31. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* 18-19. Ο Μανασσής δηλώνει απερίφραστα ότι δεν παρευρέθηκε στην κηδεία του *ἐπὶ τῶν δεήσεων Νικηφόρου Κομνηνού*, βλ. Kurtz, *VV* 17, 322, 621-2*: τεθνηκότι γὰρ* ***οὐ παρῆν*** *οὐδ' ἐπέσπεισά σοι χοὰς μονῳδούς.*

32. Pr. Marciniak – K. Warcaba, «Racing with Rhetoric: a byzantine ekphrasis on a chariot race», *BZ* 107 (2014), 107-112. Η άποψη αυτή πάντως συνδυάζεται εύστοχα με το γεγονός ότι το 1169 ο Μανασσής ζητά τη βοήθεια του Αγιοθεοδωρίτη.

σότερα στοιχεία προκειμένου να διατυπωθούν βέβαιες απόψεις για τη δράση του Μανασσή κατά τα τελευταία έτη του βίου του.

Μέσα από τα ελάχιστα στοιχεία που εξάγονται από το συγγραφικό του έργο, γεγονός είναι ότι ο Μανασσής είχε το προφίλ του λογίου και διδασκάλου που αναζητούσε την προστασία και την οικονομική στήριξη στο πρόσωπο ισχυρών προσώπων της κομνήνειας αυλής, ενώ το έργο του σχετίζεται στο μεγαλύτερο μέρος του με τα πρόσωπα αυτά.

Γ. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΑΝΑΣΣΗ

Ποιητικό έργο

Ο Μανασσής υπήρξε πολυγραφότατος και ειδικά το ποιητικό του έργο είναι πράγματι πλούσιο. Πέρα από την *Σύνοψη Χρονική* που γνώρισε, όπως ήδη επισημάνθηκε, μεγάλη διάδοση και πολλές εκδόσεις μετά τους βυζαντινούς χρόνους,[33] είναι ευτύχημα που σώζεται έστω αποσπασματικά το μυθιστόρημα *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν.*[34] Οι μεγάλες ποιητικές του συνθέσεις ολοκληρώνονται με το *Ὁδοιπορικόν*, ένα ποίημα που περιγράφει την *εἰς κατὰ τὰ Ἱεροσόλυμα ἀποδημίαν* του ποιητή, ως μέλους της πρεσβείας που εστάλη από τον Μανουήλ Κομνηνό στους Αγίους Τόπους και στην Τρίπολη της Συρίας το 1160.[35]

Εκτός των παραπάνω ποιητικών συνθέσεων, ο Μανασσής συνέγραψε σε δεκαπεντασύλλαβο στίχο και ένα αστρολογικό ποίημα, το οποίο

33. Έκδ. Od. Lampsidis, *Constantini Manassis Breviarium Chronicum* (CFHB, Series Atheniensis 36.1), Athens 1996. Για τις προηγούμενες εκδόσεις, βλ. Ο. Λαμψίδης, *Σύνοψις Χρονική,* Αθήνα 2003, 17-20.

34. Έκδ. Τσολάκη, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν* και έκδ. O. Mazal, *Der Roman des Konstantinos Manasses*: *Überlieferung, Rekonstruktion, Textausgabe der Fragmente* (WBS 4), Wien 1967. Να σημειωθεί ότι στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιείται η έκδοση του Τσολάκη.

35. Παλαιότερη έκδοση από τον K. Horna, «Das Hodoiporikon des Konstantinos Manasses», *BZ* 13 (1904), 313-355 και νεότερη έκδοση Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν*.

πλέον με βεβαιότητα αποδίδεται σε αυτόν,[36] ένα ποίημα με τίτλο *Γένος Ὀππιανοῦ διὰ στίχων πολιτικῶν ἐμμέτρων*[37] και ένα μικρό ποίημα σχετικό με το πώς απέκτησε την εξουσία ο Δαρείος.[38] Τέλος, είναι πολύ πιθανό να είναι και ο δημιουργός του λεγομένου *Ηθικού* ποιήματος, ενός παραινετικού ποιήματος σε 916 δεκαπεντασύλλαβους στίχους.[39]

Εκφράσεις και άλλα έργα σε πεζό λόγο

Εκτός από τις ποιητικές του συνθέσεις, ο Μανασσής ασχολήθηκε στον πεζό λόγο ιδιαίτερα με το είδος των *εκφράσεων*.[40] Από τη γραφίδα του μας σώζονται πέντε εκφράσεις:

---

36. Έκδ. E. Miller, «Poèmes astronomiques de Théodore Prodrome et de Jean Camatère d'après les manuscrits de la Bibliothèque nationale de Paris», *Notices et extraits des mss. de la Bibliothèque nationale et autres Bibliothèques* 23/2 (1872), 1-112 (το κείμενο στις σελίδες 8-39). Για την απόδοση του κειμένου αυτού στον Μανασσή, βλ. K. Chryssogelos, «Constantine Manasses' Astrological Poem», στο B. van den Berg – N. Zagklas (εκδ.), *Poetry in Byzantine Literature and Society* (1081-1204), *New Texts, New Approaches,* Cambridge 2024, 366-388.
37. A. Colonna, «De Oppiani vita antiquissima», *Bolletino del Comitato per la preparazione della edizione nazionale dei classici greci e latini* 12 (1964), 33-40.
38. O. Lampsides, «Verse des Constantine Manasses über Darius I.», *BZ* 80 (1987), 334-335.
39. E. Miller, «Poème Moral», 23-75 (το κείμενο στις σσ. 30-75). Για την πατρότητα του ποιήματος, βλ. Εύδ. Θ. Τσολάκης, «Τὸ λεγόμενο «Ἠθικὸ ποίημα» τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ. Προσέγγιση - Περιήγηση», *Ἑλληνικὰ* 53 (2003), 7-18, O. Mazal, «Das moralische Lehrgedicht in Cod. Paris. gr. 2750A-ein Werk eines Nachahmers und Plagiators des Konstantinos Manasses», *BZ* 60 (1967), 249-268 και Nillson, *Writer and Occasion,* 160-166· από τους νεότερους μελετητές, η G. Paoletti θεωρεί ότι το ποίημα αυτό είναι δημιούργημα της Παλαιολόγειας περιόδου και αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα διακειμενικότητας, βλ. G. M. Paoletti, «Recycling and adapting Constantine Manasses' *Aristandros and Kallithea* in the Palaiologan Chapters in Political Verse», *BMGS* 47.2 (2023), 182-197.
40. Για το περιεχόμενο των εκφράσεων βλ. I. Nilsson, «Narrating Images in Byzantine Literature: the Ekphraseis of Konstantinos Manasses», *JÖB* 55, 121-146.

1. *Ἔκφρασις ἁλώσεως σπίνων καὶ ἀκανθίδων.* Πρόκειται για περιγραφή ενός κυνηγιού σπίνων και καρδερίνων, στην οποία εντάσσει ο Μανασσής και τον εαυτό του ως συμμετέχοντα.[41]
2. *Ἔκφρασις κυνηγεσίου γεράνων.* Είναι η περιγραφή ενός κυνηγιού γερανών, με τη συμμετοχή του αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού. Ο Μανασσής παρουσιάζεται ως αυτόπτης μάρτυρας.[42]
3. *Ἔκφρασις εἰκονισμάτων ἐν μαρμάρῳ κυκλοτερεῖ κατὰ μέσον μὲν ἐχόντων τὸν Κύκλωπα τοὺς Ὀδυσσέως ἑταίρους διασπαράσσοντα καὶ ἐσθίοντα καὶ Ὀδυσσέα οἴνου ἀσκὸν προφέροντα καὶ δεξιούμενον πόσει τὸν Κύκλωπα.* Ο Μανασσής περιγράφει ένα ψηφιδωτό στο οποίο απεικονίζεται ο Κύκλωπας να κατασπαράζει τους συντρόφους του Οδυσσέα.[43]
4. *Ἔκφρασις εἰκονισμάτων ἐν μαρμάρῳ κυκλοτερεῖ κατὰ μέσον μὲν τυπούντων τὴν γῆν ἐν μορφῇ γυναικὸς, κύκλῳ δὲ παρόντων ὀπωρῶν καί τινων ζῴων θαλασσίων καὶ ἄλλων διαφόρων.* Στο έργο αυτό ο Μανασσής περιγράφει ένα ακόμη ψηφιδωτό, στο οποίο η Γη παριστάνεται ως γυναίκα που περιβάλλεται από φρούτα και ζώα.[44]
5. *Ἔκφρασις ἀνθρώπου μικροῦ.* Στο έργο περιγράφεται ένας άνδρας

41. Πρώτη έκδοση K. Horna, «Des Konstantin Manasses Schilderung einer Vogeljagd», *Analekten zur byzantinischen Literatur*, Wien 1905, 3-12 (το κείμενο στις σσ. 6-12). Επανέκδοση από τους Ch. Messis–I. Nilsson, «The Description of the catching of siskins and chaffinches by Constantine Manasses: Introduction, Text and Translation», *Scandinavian Journal for Byzantine and Modern Greek Studies* 8 (2022), 9-66 (το κείμενο στις σσ. 22-61). Για το περιεχόμενο του κειμένου, βλ. κυρίως Taxidis, *The Ekphraseis,* 125-127.
42. Kurtz, *VV* 12, 69-98. Επανέκδοση από τους Messis – Nilsson, «The Description of a Crane Hunt» 9-89 (το κείμενο στις σσ. 45-65). Για το περιεχόμενο του κειμένου, βλ. Taxidis, *The Ekphraseis*, 119-125.
43. Έκδ. L. Sternbach, «Beiträge zur Kunstgeschichte», *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 5 (1902), 83-93 (το κείμενο στις σσ. 83-85). Για το περιεχόμενο, βλ. Taxidis, *The Ekphraseis,* 114-116.
44. Έκδ. O. Lampsidis, «Der vollständige Text der Ἔκφρασις γῆς des Konstantinos Manasses», *JÖB* 41 (1991), 189-205 (το κείμενο στις σσ. 194-204). Για το περιεχόμενο της έκφρασης, βλ. Taxidis, *The Ekphraseis,* 110-114.

που πάσχει από νανισμό και έχει έλθει από τη Χίο στην Κωνσταντινούπολη.[45]

Στα πεζά έργα του Μανασσή συγκαταλέγονται και πέντε σχέδη που αξιοποιήθηκαν για τις διδακτικές του δραστηριότητες,[46] τέσσερις επιστολές[47] και επτά ρητορικοί λόγοι, οι έξι από τους οποίους απευθύνονται σε σημαίνουσες προσωπικότητες της εποχής του, ενώ ο έβδομος (*Μονῳδία ἐπὶ ἀστρογλήνῳ αὐτοῦ τεθνηκότι*[48]) συντίθεται σε πιο προσωπικό ύφος, καθώς σε αυτόν ο Μανασσής θρηνεί για την απώλεια του πτηνού του που του κρατούσε συντροφιά. Στα ρητορικά του έργα συγκαταλέγεται και ένα σύντομο κείμενο με τίτλο *ἐνόδιον προσφώνημα* το οποίο απευθυνόταν πιθανότατα στον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό.[49]

Οι ρητορικοί λόγοι

Στην παρούσα μελέτη εκδίδονται και σχολιάζονται οι έξι ευκαιριακοί ρητορικοί λόγοι του Μανασσή που γράφτηκαν είτε για να θρηνήσουν είτε για να εξυμνήσουν προσωπικότητες της εποχής του. Να σημειωθεί ότι ο από τον τελευταίο λόγο, μια ανεπίγραφη μονωδία σώζονται δυστυχώς μόνον οι 25 πρώτοι στίχοι.

Οι έξι λόγοι που εκδίδονται είναι οι εξής:

---

45. Έκδ. L. Sternbach, «Constantini Manassae ecphrasis inedita», *Symbolae in honorem Prof. L. Cwiklinskii,* Lemberg 1902, 11-20· επανέκδοση από τους Ch. Messis – I. Nilsson, «Constantin Manassès, La Description d' un petit homme: introduction, texte, traduction et commentaires», *JÖB* 65 (2015), 169-194 (το κείμενο στις σσ. 188-190). Για το περιεχόμενο της έκφρασης βλ. και Taxidis, *The Ekphraseis,* 116-119.
46. I.D. Polemis, «Fünf unedierte Texte des Konstantinos Manasses», *RSBN* 33 (1996), 279-292.
47. Βλ. Horna, «Eine unedierte Rede», 185-187
48. Έκδ. K. Horna, «Einige unedierte Stücke des Manasses und Italikos», *Progr. Sophiensgymnasium,* Wien 1902, 3-26 (το κείμενο στις σσ. 3-9).
49. R. Browning, *Notes on Byzantine Prooimia* [Wiener Byzantinische Studien I: supplement], Wien 1966, 26-27

1. Η Μονωδία στην Θεοδώρα Κοντοστεφανίνα, σύζυγο του Ιωάννη Κοντοστεφάνου, η οποία σώζεται ολόκληρη μόνο στον χφ. Marc. gr. XI.22, στα φύλλα 167r-168r, με τον τίτλο *Μονωδία επί τῇ σεβαστῇ κυρᾷ Θεοδώρᾳ τῇ τοῦ Κοντοστεφάνου κυροῦ Ἰωάννου συζύγῳ· τοῦ Μανασσῆ.* Ένα τμήμα της μονωδίας αυτής σώζεται και στο χφ. της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας 62 του 13ου αι. και αυτό εκδόθηκε για πρώτη φορά από τον Παπαδόπουλο-Κεραμέα στο *VV* 5 (1898), 671-677. Ολόκληρο το κείμενο εκδόθηκε από τον Kurtz στο περιοδικό *VV* 7, 630-635, μαζί με τον *Παραμυθητικό Λόγο* προς τον σύζυγο της θανούσης Ιωάννη Κοντοστέφανο (*VV* 7, 636-645).
2. Η ομιλία με τον τίτλο *Παραμυθητικὸν εἰς τὸν σεβαστὸν κυρὸν Ἰωάννην τὸν Κοντοστέφανον* σώζεται αποκλειστικά στο χειρόγραφο Marc. gr. XI.22, του 13ου αι., στα φύλλα 168r-170v, αμέσως μετά δηλαδή από την Μονωδία για τον θάνατο της συζύγου του Ιωάννη Κοντοστεφάνου, Θεοδώρας. Το όνομα του συγγραφέα δεν επαναλαμβάνεται στο χειρόγραφο, ωστόσο δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι πρόκειται για τον Μανασσή (βλ. ερμηνευτικό υπόμνημα).
3. Ο λόγος προς τον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη που σώζεται μόνο στο χφ. Marc. gr. XI.22, στα φύλλα 170v-172v. Ο λόγος είναι ανεπίγραφος και το όνομα του αποδέκτη του λόγου δεν σώζεται, ωστόσο ήδη από τον πρώτο εκδότη του έργου (Horna, «Eine unedierte Rede») το πρόσωπο στο οποίο απευθύνεται ο λόγος έχει ταυτιστεί με τον λογοθέτη του δρόμου Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη.
4. Ο εγκωμιαστικός λόγος προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό που σώζεται στο χφ. Bodl. Baroc. gr. 131, του 13ου αι., φ. 182v-184v με την επιγραφή *Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν* και έπεται ενός άλλου κειμένου του Μανασσή, της εκφράσεως με τον τίτλο *Ἔκφρασις κυνηγεσίου γεράνων.*
5. Ο *Ἐπικήδειος* στον *ἐπὶ τῶν δεήσεων* Νικηφόρο Κομνηνό, έναν από τους εγγονούς του Νικηφόρου Βρυεννίου και της Άννας Κομνηνής. Ο λόγος γράφτηκε μάλλον το 1173 και παραδίδεται ολόκληρος από το χφ. Barberinianus gr. 240 (τέλη 13ου αι.), στα φφ. 107v-

112r, με πολλά όμως κενά, λόγω της κακής κατάστασης του χειρογράφου. Ένα μικρό τμήμα του ίδιου λόγου παραδίδεται και από το χειρόγραφο Urb. gr. 140. Ο *Ἐπικήδειος* είναι ο πιο μακροσκελής από τους ρητορικούς λόγους του Μανασσή και φαίνεται από ενδοκειμενικά στοιχεία ότι γράφτηκε μετά την κηδεία και ενώ ο συγγραφέας απουσίαζε από την ταφή του Νικηφόρου Κομνηνού. Ένα μεγάλο μέρος του λόγου αυτού αφιερώνεται στο εγκώμιο της οικογένειας του Νικηφόρου, αλλά και στην *παραμυθία* των γονέων του, στους οποίους ο ρήτορας απευθύνεται ξεχωριστά.

6. Λόγος ανεπίγραφος (*Μονωδία)* που εκφωνήθηκε κατά την νεκρώσιμη ακολουθία υψηλού αξιωματούχου. Από τον λόγο αυτόν σώζεται μόνο η αρχή, στο χφ. Urb. gr. 134, του 14ου αι. Έχει προταθεί η ταύτιση του τιμώμενου νεκρού με τον Αλέξιο Δούκα, εγγονό του Νικηφόρου Βρυεννίου και της Άννας Κομνηνής, με τον οποίον ο Μανασσής φαίνεται ότι είχε μακρά γνωριμία, αφού αναφέρεται και στο *Ὁδοιπορικόν* του ως διοικητής της Κύπρου περί τα 1160, αλλά και ως άνθρωπος που φέρθηκε πλουσιοπάροχα στον Μανασσή.[50]

Και οι έξι λόγοι χρονολογούνται στην όψιμη συγγραφική περίοδο του Μανασσή και συγκεκριμένα κατά τα έτη 1269-1273. Μέσα από αυτούς και σε συνδυασμό με τις τρεις από τις τέσσερις σωζόμενες επιστολές του[51] διαφαίνεται η προσπάθεια του Μανασσή να επιβιώσει από την εναντίον του κατασυκοφάντηση αναζητώντας την προστασία ισχυρών ανθρώπων

50. Πρώτη έκδοση από τον L. Sternbach, «Analecta Manassea», *EOS* 7 (1902), 193-4. Για την ταύτιση του νεκρού με τον Αλέξιο Δούκα βλ. Sideras, *Die Byzantinische Grabreden,* 190-192. Για τον Αλέξιο Δούκα που φιλοξένησε τον Μανασσή στην Κύπρο βλ. Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν,* 126, στ. 57-58: *ὁ Δουκόβλαστος εὐκλεὴς Ἀλέξιος, ὁ τηνικαῦτα κυριαρχῶν Κύπρον* · επίσης, 132, στ. 129-132: ὁ μὲν μεγαλόδωρος, ὁ χρυσοῦς Δούκας, ὁ τῶν χαρίτων Νεῖλος, ὁ χρυσοβρύτης, **κορεννύει με δαψιλῶν ψωμισμάτων**…

51. Για εκτενή αναφορά στις επιστολές που αναδεικνύουν τις συνθήκες υπό τις οποίες συνετέθη ο Λόγος του Μανασσή προς τον Αγιοθεοδωρίτη βλ. την Εισαγωγή στον Λόγο αυτό, όπως επίσης και Horna, «Eine unedierte Rede», 185-187.

(*Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη)*, αλλά και να τιμήσει τις ήδη υπάρχουσες φιλίες μέσα από λόγους στους οποίους συμπλέκονται ο θρήνος με τον έπαινο (*Μονωδία για την Θεοδώρα, Παραμυθητικός, Ἐπικήδειος).* Τέλος, η ομιλία του προς τον Μανουήλ Κομνηνό είναι ένας από τους πολλούς λόγους που γράφτηκαν για τον συγκεκριμένο αυτοκράτορα και πέρα από τον ρητορικό στόμφο και την απεικόνιση του βασιλιά ως τιμωρού των Σέρβων και των Ούγγρων, αξιοσημείωτο είναι ότι αναλώνεται σε ένα μάθημα ιστορίας, μέσα από τα πολυάριθμα *exempla* που στόχο έχουν να αναδείξουν τον Μανουήλ ως έναν απαράμιλλο ηγέτη.

Δ. ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΡΗΤΟΡΙΚΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ

Η ύπαρξη φράσεων και λέξεων από τα πρωιμότερα σύμφωνα με την έρευνα ποιητικά έργα του Μανασσή μέσα στους ρητορικούς του λόγους είναι κάτι απόλυτα φυσιολογικό. Άλλωστε κάτι αντίστοιχο παρατηρείται και σε πλήθος άλλων συγγραφέων, οι οποίοι στην ωριμότητά τους καταφεύγουν σε προηγούμενα έργα τους για να αντλήσουν από εκεί συχνά *verbatim* φράσεις. Ήδη ο πρώτος εκδότης των τριών από τους επανεκδιδόμενους λόγους, ο Kurtz (*VV* 7, 1900 και *VV* 12, 1906) είχε καταρτίσει έναν πίνακα με λέξεις τις οποίες ο Μανασσής άντλησε από προγενέστερα έργα του και κυρίως από την *Σύνοψη Χρονική*. Ο Horna εξάλλου προσέθεσε με τη σειρά του πολύτιμες γλωσσικές παρατηρήσεις.[52] Αντίστοιχα, ο Χρυσόγελος στον σχολιασμό του *Ὁδοιπορικοῦ* έχει εντοπίσει φραστικές ομοιότητες τόσο με την *ΣΧ*, όσο και με μεταγενέστερα έργα του Μανασσή, μεταξύ αυτών και τους υπό εξέταση ρητορικούς λόγους.[53]

Λαμβάνοντας υπόψη την έρευνα των παραπάνω μελετητών, επιλέχθηκαν στο *Γλωσσάριο* που καταρτίστηκε στην παρούσα μελέτη ορισμένες λέξεις και φράσεις από τους ρητορικούς λόγους που σαφώς προδίδουν το λεγόμενο «Μανάσσειο ύφος», καθώς οι περισσότερες

52. K. Horna, «Eine unedierte Rede», 187 κ.ε.

53. Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν*, 161 *(πυριμάρμαρον σέλας)*, 167 (*τῶν καλῶν αἱ συρμάδες*) κτλ.

απαντώνται μόνο σε έργα του Μανασσή· δεν έχουν ωστόσο συμπεριληφθεί λέξεις και φράσεις που απαντούν συχνά σε πλήθος συγγραφέων, όχι μόνο του 12ου αι. αλλά και προγενέστερων (επί παραδείγματι η φράση *ἅλμη τοῦ βίου* που ο Kurtz θεωρεί[54] ως μια ιδιαίτερη έκφραση του Μανασσή απαντά και σε άλλους βυζαντινούς συγγραφείς π.χ. στον Λέοντα ΣΤ΄ τον Σοφό, στον Μιχαήλ Ψελλό κ.α.).

Το «βασιλακίζειν»

Εύστοχη αποδεικνύεται η διαπίστωση του Kurtz για τις ομοιότητες που υπάρχουν ανάμεσα στα ρητορικά κείμενα του Μανασσή και σε αυτά του Νικηφόρου Βασιλάκη (*VV* 7, 624-625). Είναι πιθανό να γνώριζε ο Μανασσής μεγάλο μέρος του έργου του Βασιλάκη, το οποίο ο τελευταίος επιμελήθηκε προσωπικά, εκφράζοντας μάλιστα την έπαρσή του για το πώς οι σύγχρονοί του λόγιοι μιμούνταν το ύφος του, ενώ ταυτόχρονα τον φθονούσαν.[55] Η διεξοδική μελέτη των ομοιοτήτων μεταξύ των δύο λογίων οδήγησε στον εντοπισμό πολλών χωρίων των λόγων του Μανασσή, στα οποία φαίνεται ότι έχει αντλήσει λέξεις, φράσεις και *exempla* από το έργο του Νικηφόρου Βασιλάκη.[56] Ενδεικτικά, αναφέρουμε εδώ την ομοιότητα που εντοπίζεται στην αρχή του λόγου του Βασιλάκη προς τον Αλέξιο Αριστηνό και στην αρχή του λόγου του Μανασσή προς τον Αγιοθεοδωρίτη:

Νικηφόρος Βασιλάκης:

Ἐδόκει ποτε τῷ μύθῳ, ὁ δὲ μῦθος Ἑλλήνιος, ἐπεὶ καὶ περιττοὶ μυθολογεῖν Ἕλληνες.[57]

---

54. Kurtz, *VV* 7, 625.

55. Garzya, *Orationes et epistulae*, 2,29-30: *Καὶ ἦν ἤδη λεγόμενον τὸ* ***βασιλακίζειν*** *ἐν σχεδοπλόκοις, ὡς πάλαι τὸ γοργιάζειν ἐν σοφισταῖς. καὶ ὁ φθόνος πολὺς ὑπεκάετο τούτοις.* Για την επίδραση του Νικηφόρου Βασιλάκη στον Μανασσή και σε άλλους λογίους, βλ. Ι. Πολέμης, «Βυζαντινοί ρήτορες του ΙΒ΄ αι. Διακειμενικότητα καὶ πολεμικὴ», στο Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου – Δ. Μονιοῦ (επιμ.), *Χαρτογραφώντας τὴν Βυζαντινὴ Διανόηση. Ἠθικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀξίες. Μορφές-Ὁρόσημα,* Αθήνα 2025, 131-135.

56. Τα χωρία αναφέρονται αναλυτικά στην ερμηνευτική ανάλυση των λόγων του Μανασσή στη συνέχεια.

57. Garzya, *Orationes et epistulae,* 10.

Κωνσταντίνος Μανασσής:

Λόγος οὗτος Ἑλλήνιος· περιττοὶ τὴν σύνεσιν Ἕλληνες· εἴη ἂν οὖν ὁ λόγος οὐκ ἄχρηστος. ἀρχέτω δὴ μοι τοῦ λόγου λόγος ἑλλήνιος.

Επίσης, ο λόγος του Νικηφόρου Βασιλάκη για τον θάνατο του αδερφού του Κωνσταντίνου αρχίζει ως εξής:[58]

Προτρέχει *μοι τοῦ λόγου τὸ δάκρυον, ἀδελφὲ φίλτατε,* ***καὶ ἡ φωνὴ ἐπιλείπει*** *καὶ ἡ γλῶττα ἐπέχεται,* ***οὐδὲ γὰρ ἐπιθαλάμιον ᾄδω σοι, οὐδὲ κρότον ἐγείρω γαμήλιον*** *–εὐκταῖα ταῦτα καὶ κρείττονος τύχης γνωρίσματα– ἀλλ' ἐπιθανατίους πλέκω σοι τὰς ᾠδὰς καὶ θρήνων ἐξάρχω καὶ γοερὸν ἀνακρούομαι ... καὶ νῦν* ***ἀψινθίας θανάτου γευόμεθα·***

Με τον ίδιον τρόπο και με την αντίθεση γάμου και θανάτου, αλλά δοσμένη με πιο πλούσιο λεξιλόγιο, αρχίζει και η Μονωδία για την Θεοδώρα Κοντοστεφανίνα:

Ὤμοι ἐγὼ πάλιν πενθίμην λύραν ἁρμόζομαι, πάλιν μέλος παράμουσον ἀναβάλλομαι. οὐκ ἐπὶ καλλιχόροις χορείαις ὁ θίασος, οὐκ ἐν ὑμεναίοις,οὐκ ἐν ᾠδαῖς… πῦρ σκυθρωπὸν καὶ ἄχαρι τοῦτο τὸ πῦρ, ***οὐκ ἐπιθαλάμιον, οὐ γαμήλιον****. τὰ πρόσωπα συννεφῆ, τὰ βλέφαρα κατηφῆ,τῶν ὀφθαλμῶν οἱ κύκλοι διάβροχοι δάκρυσιν. οὐκ εἰς νυμφῶνας οὐδ' εἰς παστοπηγίας ταῦτα τὰ ᾄσματα προπεμπτήρια, ἀλλ' ἐπικήδειον τὸ χοραύλημα καὶ αἱ μολπαὶ ἐπιτύμβιοι. καὶ θύομεν οὐ τὰ γαμοδαίσια οὐδ' ἀπὸ κρατῆρος σπένδομεν, ὃν ἀλλήλοις νυμφίοι προπίνουσιν, ἀλλὰ τυμβοχόους φιάλας προτείνομεν,* ***ἀλλ' ἀψινθιάζουσαν πρόποσιν****. καὶ θέλει μέν τις τὴν συμφορὰν ἀποκλαύσασθαι καὶ τὴν κειμένην ἀνακαλέσασθαι, ἀλλὰ σβέννυται ἡ φωνή,* ***ἀλλ' ἐπιλείπει τὸ φθέγμα*** *καὶ προπηδᾷ τοῦ λόγου πένθους.*

Έντονη ομοιότητα με το κείμενο του Νικηφόρου Βασιλάκη (και βέβαια και με τη μονωδία για την Κοντοστεφανίνα) έχει και το σωζόμενο απόσπασμα από την Μονωδία του Μανασσή πιθανώς προς τον Αλέξιο Δούκα:

Προτρέχει μοι τῆς φωνῆς ὀδυρμός, *καὶ προπηδᾷ τοῦ λόγου τὰ δάκρυα… πῦρ ὁρῶ κατηφὲς καὶ οὐκ ἐπινυμφίδιον,* ***οὐ γαμήλιον****… καὶ μέλος*

58. Pignani, *Niceforo Basilace,* 235, 1-5 και 238,76.

ἀκούεται… οὐχ ἑόρτιον, ἐκμελὲς δὲ καὶ τραχὺ καὶ γοερὸν καὶ παράμουσον…

Πρέπει ωστόσο να εκφραστεί μία επιφύλαξη σχετικά με την απόδοση από τον Kurtz κάποιων ομοιοτήτων μεταξύ των δύο συγγραφέων. Μέσα από προσεκτική αναζήτηση, διαπιστώνεται ότι η αναφορά λχ. στα *φάρμακα* της Ελένης προς τον Τηλέμαχο (Μανασσής, *Παραμυθητικός* προς τον Κοντοστέφανο) δεν απαντά μόνον στον Νικηφόρο Βασιλάκη,[59] αλλά και στον Ευστάθιο Μακρεμβολίτη[60] και στον Νικήτα Χωνιάτη.[61] Επίσης, η αναφορά στον πρόωρο θάνατο (*πρό ὥρας… ἀνηρπάζετο,* στον Νικηφόρο Βασιλάκη[62]) δεν είναι κάτι που αναπαράγεται μόνο στον Μανασσή *(πρό ὥρας τὸν βίον ἀφῆκε*), αλλά και σε πολλούς άλλους συγγραφείς, όπως άλλωστε ορίζεται και από την θεωρία του Μενάνδρου για τις μονωδίες.[63] Εξάλλου, η παρατήρηση του Kurtz σχετικά με την αναφορά του Μανασσή στον Αβραδάτα και τη σύζυγό του Πάνθεια (*VV 7*, 625) δεν μπορεί να θεωρηθεί επίδραση από τον Βασιλάκη, καθώς ο τελευταίος αξιοποιεί την προσωπικότητα του Αβραδάτα ως δείγμα αφοσίωσης προς τον ανώτερό του, Κύρο, χωρίς να κάνει μνεία της Πανθείας.[64] Ομοίως, η κοινή αναπαραγωγή χωρίων από προγενέστερα έργα και ιδίως από τη Βίβλο δεν αποδεικνύει απαραίτητα την επίδραση του Νικηφόρου Βασιλάκη, εφόσον για παράδειγμα η φράση *ποιήσεται κοπετόν ὡς δρακόντων καὶ πένθος ὡς θυγατέρων σειρήνων* (*Μιχαίας*, 1,8) αναπαράγεται και από άλλους συγγραφείς, όπως τον Θεόδωρο Πρόδρομο,[65] και όχι μόνο από τον Μανασσή στον *Παραμυθητικό* του.

Γεγονός είναι ότι ειδικά στην *Μονωδία προς την Θεοδώρα* και στον

59. Pignani, *Niceforo Basilace,* 237, 47- 48.
60. *Τὰ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν,* έκδ. M. Marcovich, *Eustathius Macrembolites, De Hysmines et Hysminiae amoribus libri XI,* Leipzig 2001, 33,8.
61. J. van Dieten, *Nicetae Choniatae orationes et epistulae* (CFHB, Series Berolinensis 3), Berlin 1972, 53, 21.
62. Βλ. Pignani, *Niceforo Basilace,* 236, 31.
63. Kurtz, *VV* 7, 624-625. Για τον πρόωρο θάνατο, βλ. για παράδειγμα και μία μονωδία του Γρηγορίου Αντιόχου, A. Sideras, 25 Unedierte Byzantinische Grabreden, Θεσσαλονίκη 1990, 73, 24-25: *πρὸ ὥρας ἀποτμηθείς.*
64. Βλ. Pignani, *Niceforo Basilace*, 250, 340.
65. Βλ. Hörandner, *Prodromos,* 290, 115-116.

Λόγο προς τον Μανουήλ Κομνηνό εντοπίστηκαν και παρατίθενται (βλ. ερμηνευτικό υπόμνημα στους αντίστοιχους λόγους) οι περισσότερες επιρροές από τον Νικηφόρο Βασιλάκη, γεγονός που αποδεικνύει ότι η άποψη για την καταλυτική επίδραση του τελευταίου σε σύγχρονους λογίους του δεν ήταν τελικά άστοχη.

Άλλες επιδράσεις και ιδιαιτερότητες

Πέρα από τις πολυάριθμες αναφορές σε έργα που αποτελούσαν και μέρος του *curriculum* για την εκπαίδευση των Βυζαντινών (π.χ. *Ἑκάβη, Φοίνισσαι, Αἴας, Βάτραχοι*) και μία σαφή προτίμηση που δείχνει να έχει ο Μανασσής για τον Ευριπίδη, διαπιστώθηκε ακόμη το ενδιαφέρον του για το έργο του Αθήναιου,[66] του Φλάβιου Φιλόστρατου και του Οππιανού. Άλλωστε, όπως προαναφέρθηκε, μνημονεύει ρητά τον Αθήναιο στο *Ὁδοιπορικόν* του, ενώ συνέθεσε ποίημα για τον Οππιανό, τον οποίον μάλιστα μνημονεύει και στον *Επικήδειόν* του για τον Νικηφόρο Κομνηνό.[67]

Αξιοσημείωτο είναι ότι στον *Λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη* υπάρχουν δυο διηγήσεις-ιστορικά *exempla* που παραμένουν για τη σύγχρονη έρευνα γρίφοι. Η πρώτη διήγηση αφορά τον ζωγράφο Απελλή και περικλείει και δύο *εκφράσεις* έργων του, τα οποία δεν είναι γνωστά από άλλη πηγή, συγκεκριμένα της Τύχης ως κλίμακος της οποίας άλλα σκαλοπάτια είναι στέρεα και άλλα σαθρά, και της θεάς Αθηνάς. Ο πρώτος εκδότης του κειμένου K. Horna πιθανολογεί ότι ο Μανασσής αντλεί υλικό για την αφήγησή του από χαμένο έργο του Κλαύδιου Αιλιανού.[68]

---

66. Για την προτίμηση του Μανασσή στον Αθήναιο, βλ. Nilsson, *Writer and Occasion*, 55 και Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν*, 157-8. Στον 1ο Λόγο του *Ὁδοιπορικοῦ* ο Μανασσής περιγράφει τον εαυτό του έτοιμο να κοιμηθεί με το βιβλίο του Αθηναίου στα χέρια του, βλ. Κ. Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν*, 102, 9-12:

> νυκτὸς δέ μοι κάμνοντι καὶ πονουμένῳ
> κἀν ταῖν **χεροῖν φέροντι τὸν Ναυκρατίτην**
> ὕπνος πελάσας καὶ βλέφαρα συγκλίνας
> ἐνυπνίοις με παρέπεμψεν ἀγρίοις.

67. *Ἐπικήδειος*, στ. 531-532: (*ἠρώιζε) δὲ ὑπὲρ **τὸν Κίλικα ποιητήν**…*

68. Horna, Eine unedierte Rede, 187.

Η δεύτερη διήγηση βρίσκεται προς το τέλος του Λόγου και αναφέρεται σε έναν Λάκωνα σύμβουλο του βασιλιά Πύρρου με το όνομα Ηγήσανδρος. Η διήγηση είναι λεπτομερής και ενέχει στοιχεία δραματοποίησης, δεν κατέστη όμως δυνατό να προσδιοριστεί η πηγή από την οποία αντλεί την ιστορία αυτή ο συγγραφέας. Ομοίως και στον *Ἐπικήδειο* προς τον Νικηφόρο Κομνηνό ο Μανασσής αξιοποιεί πηγές που δεν σώζονται σήμερα όπως π.χ. η μακρά διήγησή του για τον πλούσιο αλλά απαίδευτο Πέρση που ευνοήθηκε κατάφωρα από την τύχη (στ. 470-499).

Το χιούμορ

Αν και τα κείμενα που εξετάζονται διαφέρουν από τα νεανικά έργα του Μανασσή και ορισμένα έχουν στόχο τους να θρηνήσουν την απώλεια ανθρώπων που πέθαναν σε νεαρή σχετικά ηλικία, εντοπίζονται και σε αυτά ψήγματα χιούμορ, το οποίο ο Μανασσής προσφέρει σίγουρα πιο απλόχερα στα ποιητικά του έργα και στις *εκφράσεις* του.[69] Έτσι, στον *Παραμυθητικό* προς τον Ιωάννη Κοντοστέφανο, παρότι γράφεται στον απόηχο μιας μεγάλης απώλειας για τον παραλήπτη του λόγου του, ο Μανασσής θα παραθέσει μεταξύ άλλων παραδειγμάτων την περίπτωση του Ηρώδη του Αττικού –χωρία να παραλείψει να του αποδώσει και τη γνωστή προσηγορία «σιτευτός»– που πενθούσε υπερβολικά την σύζυγό του Ρήγιλλα, έχοντας βάψει τα πάντα μαύρα στην οικία του. Παρόλα αυτά αναγκάστηκε να αλλάξει τη διάθεσή του, όταν ένας φίλος του διακωμώδησε το γεγονός ότι οι υπηρέτες του Ηρώδη ετοίμαζαν φαγητό, κάτι που ερχόταν σε αντίθεση με την πένθιμη όψη του σπιτιού (λευκά ραπανάκια-μαύρα ρούχα). Αντλώντας την ιστορία αυτήν από τον Φλάβιο Φιλόστρατο,[70] ο Μανασσής παραφράζει την πηγή του, διατηρεί όμως τη ζωντάνια στον λόγο και τη δραματοποίηση, προκειμένου να φανούν ο ειρωνικός τόνος και η περιπαικτική διάθεση του σοφού προς τον Ηρώδη.

---

69. Κ. Χρυσόγελος, «Κωμική Λογοτεχνία και γέλιο τον 12ο αι: η περίπτωση του Κωνσταντίνου Μανασσή», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 26 (2016), 141-162.
70. C.L. Kayser, *Flavii Philostrati opera*, τ. 2, Leipzig 1871 (ανατ. Hildesheim 1964), 63, 20 – 65, 10.

Στον Λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη, το χιούμορ ανιχνεύεται πάλι σε μια διήγηση, που έχει αντληθεί από μια άγνωστη πηγή και εντάσσεται ως *γλυκύχυμον παράρτυμα τῷ λόγῳ*. Η παροιμιώδης ψυχραιμία του Αγιοθεοδωρίτη συγκρίνεται με έναν σύμβουλο του βασιλιά Πύρρου, τον Ηγήσανδρο. Η ψυχραιμία ωστόσο του Ηγησάνδρου δοκιμάστηκε από κάποιον σοφό με έξυπνο τρόπο και τελικά ο Ηγήσανδρος βγήκε εκτός εαυτού και επιτέθηκε λεκτικά στον σοφό, για να αποδειχθεί αμέσως μετά ότι όλο αυτό ήταν σκηνοθετημένο.

Στον Λόγο προς τον Μανουήλ Κομνηνό και εν μέσω όλων των εγκωμίων που υπαγορεύει η ρητορική τέχνη για τον έπαινο του αυτοκράτορα, ο Μανασσής θα βρει την ευκαιρία να περιγράψει με χιούμορ (*δεσμώτης ὁ ἀνὴρ ἐθριάμβευσεν*) και να εντάξει σε ευθύ λόγο τα περιπαικτικά λόγια που απηύθυνε στον ζουπάνο των Σέρβων, Desa (Στέφανο Nemanja), ένας Βυζαντινός πολίτης *τῶν προπετεστέρων*, όταν ο ζουπάνος υποχρεώθηκε ως ηττημένος και αιχμάλωτος να συνοδεύσει τον Μανουήλ Κομνηνό στη Βασιλεύουσα. Μέσα από τα λόγια αυτά βέβαια αναδεικνύεται η σαρκαστική διάθεση και το αίσθημα ανωτερότητας προς τον εχθρό.[71]

Το «Μανάσσειο» ύφος

Στους έξι λόγους που εκδίδονται εντοπίζονται λέξεις και φράσεις που προσιδιάζουν ή είναι χαρακτηριστικές του ύφους του Μανασσή. Εννοείται ότι πολύτιμες στάθηκαν οι γλωσσικές επισημάνσεις των πρώτων εκδοτών των ρητορικών έργων, παρά τις επιφυλάξεις που διατυπώθηκαν παραπάνω.

Ο κατάλογος που ακολουθεί περιλαμβάνει άπαξ λεγόμενα και λέξεις σπάνιες από τα έξι κείμενα (*Μονωδία, Παραμυθητικός, Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη, Λόγος στον Μανουήλ Κομνηνό, Ἐπικήδειος στον Νικηφόρο Κομνηνό*, πρόλογος *Μονωδίας* στον Αλέξιο Δούκα). Πρόκειται κατά κύριο λόγο για επίθετα, πολλά από τα οποία βρίσκονται και σε άλλα

71. Για παρόμοιες περιπτώσεις διακωμώδησης και υποτίμησης του εχθρού βλ. Κ. Χρυσόγελος, «Κωμική Λογοτεχνία και γέλιο τον 12ο αι: η περίπτωση του Κωνσταντίνου Μανασσή», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 26 (2016), 141-162.

έργα του Μανασσή, τα οποία είναι γνωστό ότι προηγήθηκαν χρονικά της συγγραφής των ρητορικών λόγων (όπως η *Σύνοψις Χρονική*).

Εκτός από τα άπαξ λεγόμενα, που σίγουρα αποτυπώνουν αυτό που ονομάστηκε από τους πρώτους εκδότες των έργων του ως «Μανάσσειο στυλ», αξιοσημείωτο θεωρείται το γεγονός ότι ορισμένες από τις παρακάτω λέξεις (π.χ. *ἀνδροκάρδιος, δυσάγκαλος*), αξιοποιούνται μόνο από συγχρόνους του λογίους, όπως τον Θεόδωρο Πρόδρομο, τον Νικηφόρο Βασιλάκη, τον Γρηγόριο Αντίοχο, κάτι που δείχνει την αλληλεπίδραση μεταξύ των λογίων που δρούσαν στο ίδιο περιβάλλον και γνώριζαν ο ένας το έργο του άλλου. Πρόκειται για έναν λεξιλογικό πλούτο που φαίνεται να χάνεται μετά τον 13ο αι. Εννοείται βέβαια ότι υπεύθυνη για αυτόν τον πλούτο είναι και η ποιητική παραγωγή του Μανασσή τις προηγούμενες δεκαετίες,[72] αλλά και η επίδραση από τη θεωρία της ρητορικής που θεωρεί την ποικιλία στην έκφραση ως κάτι απαραίτητο για τη συγγραφή λόγων.[73] Τέλος, αξιοσημείωτο θεωρείται ότι ανιχνεύθηκε και κάποια επίδραση από το αστρολογικό έργο του Βεττίου Ουάλη, ένα έργο που φαίνεται να αξιοποίησε ο Μανασσής και για τη συγγραφή αστρολογικού ποιήματος προς την σεβαστοκρατόρισσα Ειρήνη.[74]

72. Ως προς την επίδραση των ποιητικών έργων στα πεζά κατά τον 12ο αι., βλ. E. Bourbouhakis, «Wishing to imitate the Poet: Prose and the Study of ancient Poetry in the Twelfth Century», in B. van den Berg – N. Zagklas (εκδ.), *Poetry in Byzantine Literature and Society* (1081-1204), *New Texts, New Approaches,* Cambridge 2024, 113-135.

73. Έρμογένης, Περὶ ἰδεῶν έκδ. M. Patillon, *Corpus Rhetoricum, Hermogéne Les Categories stylistiques du discours,* Paris 2012, 30, 2-4: *καὶ φύσει δήπουθεν ἁμάρτημα ἐστι τὸ μονοειδῆ καὶ μὴ ποικίλον ἐργάζεσθαι λόγον…*

74. Έκδ. D. Pingree, *Vettii Valentis Antiocheni anthologiarum libri novem*, Leipzig 1986. Για την επίδραση του έργου αυτού στο ποίημα του Μανασσή προς την σεβαστοκρατόρισσα Ειρήνη, βλ. K. Chryssogelos, «Constantine Manasses' Astrological Poem», in B. van den Berg – N. Zagklas (εκδ.), *Poetry in Byzantine Literature and Society* (1081-1204), *New Texts, New Approaches,* Cambridge 2024, 366-388.

Ε. ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

(Σπάνιες λέξεις στα ρητορικά κείμενα του Κωνσταντίνου Μανασσή)

ἀβόμβητος: άπαξ λεγόμενο, *Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 280 (*LBG* 1, 2).

ἀθαλάττωτος: η λέξη από τους *Βατράχους* του Αριστοφάνη (στ. 204), χρησιμοποιείται στον *Λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη,* στ. 221 (πρβλ. τη λέξη *ἀθαλάσσευτος LBG* 1, 28).

ἀκαματόπους: άπαξ λεγόμενο, *Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 166-167 (*LBG* 1, 39).

ἀλευροφύρατος: άπαξ λεγόμενο, *Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 237 (*LBG* 1, 54). Αντίστοιχα στο μυθιστόρημά του ο Μανασσής χρησιμοποιεί το άπαξ λεγόμενο πηλοφύρατος.

ἀμέλαντος: άπαξ λεγόμενο, *Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 221 (*LBG*, 1, 65)

ἀνδροκάρδιος: η λέξη απαντά άπαξ στον Θεόδωρο Πρόδρομο και τέσσερις φορές σε έργα του Μανασσή, στο μυθιστόρημα *τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν*,[75] στην *ΣΧ*, στ. 1271 και 1704 και στον *Παραμυθητικό,* στ. 50, βλ. και *LBG* 1, 97.

ἀνδρόσπλαγχνος: λέξη που απαντά **μόνο** σε έργα του Μανασσή, στην *ΣΧ* στ. 5619, στον *Παραμυθητικό* στ. 160-161, στον *Λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη* στ. 172 (*LBG*, 1, 97).

ἀνέορτον μέλος ἄδειν: η φράση απαντά τρεις φορές σε έργα του Μανασσή, στην *Μονωδία*, στ. 6 και στον *Παραμυθητικό,* στ. 2 και στ. 321.

ἀνέφελος καὶ ἀνύστακτος ἥλιος: η φράση απαντά στην *Μονωδία* (στ. 196-197) και στον *Παραμυθητικό* (στ. 361).

ἀνίππευτος καὶ ἀναμάξευτος: η φράση στον *Λόγο προς τον Μανουήλ Κομνηνό* (στ. 285-286), με το επίθετο *ἀνίππευτος* ως άπαξ λεγόμενο (βλ. *LBG,* 1, 113). Αντλήθηκε πιθανότατα από τον Ηρόδοτο (2, 108, 10-11) όπου απαντά ως εξής: *πᾶσα Αἴγυπτος … ἄνιππος καὶ ἀναμάξευτος γέγονε.*

75. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* 64, 12.

ἀνογκῶ: άπαξ λεγόμενο ρήμα (*λόγος προς τον Αγιοθεοδωρίτη,* στ. 121 και 248, βλ. *LBG* 1, 114).

ἀπομαίευμα: άπαξ λεγόμενο (*λόγος προς τον Αγιοθεοδωρίτη,* στ. 78), βλ. *LBG* 1, 171.

ἀπορρητορεύω: άπαξ λεγόμενο (*λόγος προς τον Μανουήλ Κομνηνό,* στ. 39), βλ. *LBG* 1, 176.

ἀργυροπτέρυξ: το επίθετο μόνο σε έργα του Μανασσή, στην *Μονωδία* (στ. 71 και 95) και στον *Παραμυθητικό* (στ. 343), βλ. *LBG* 1, 193.

ἀρχαιοπολίτης: ουσιαστικό, συνώνυμο της λέξης αυτόχθων (*Λόγος προς τον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 131). Εκτός του Μανασσή, η λέξη απαντά μόνο στον Νικηφόρο Βασιλάκη[76] (*LBG* 1, 207).

ἀρχέγονον πηλόν (ἀνα)λυθῆναι: η φράση στην *Μονωδία* (στ. 194-195) και στον *Παραμυθητικό* (στ. 107-108).

ἀσκυθρώπαστος: επίθετο που απαντά μόνο στον *Λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 417 και μεταγενέστερα σε έργο του Μανουήλ Φιλή (*LBG* 1, 215).

ἀσόβητος: άπαξ λεγόμενο, *Λόγος προς τον Αγιοθεοδωρίτη,* στ. 279 (*LBG* 2, 216).

βαθυχεύμων: σπάνιο επίθετο που απαντά στον *Ἐπικήδειο προς τον Νικηφόρο Κομνηνό,* στ. 222-223 και 679 (*LBG,* 2, 259).

βαρυάλγητος: η λέξη από τον *Αἴαντα* του Σοφοκλή (στ. 199). Τη χρησιμοποιεί ως επίθετο ο Μανασσής στο *Οδοιπορικόν* (3, 33) και στην *Μονωδία* (στ. 32), αλλά απαντά και στον Νικηφόρο Βασιλάκη,[77] βλ. *LBG* 2, 265.

βουτυπῶ: ρήμα που έπλασε πιθανώς ο ίδιος ο Μανασσής από το ουσιαστικό βουτύπος, βλ. *Λόγος προς τον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 394 και *τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν*[78] (*LBG* 2, 293).

βροχοποιός: άπαξ λεγόμενο (*Λόγος προς τον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 286, *LBG* 2, 301).

---

76. Garzya, *Orationes et epistolae*, 57, 20.

77. Αυτόθι 9, 29: *τὸ τοῦ πράγματος βαρυάλγητον ἀνεκούφιζεν.*

78. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* 60, 11.

βρυχηματίας: άπαξ λεγόμενο (*Λόγος προς τον Μανουήλ Κομνηνό*, στ. 67, *LBG* 2, 302).

γλυκύχυμος: επίθετο που χρησιμοποιείται σε πολλά έργα του Μανασσή: *ΣΧ* (στ. 55 και στ. 4341), Π*αραμυθητικός* (στ. 6), *Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη* (στ. 370-371). Η λέξη δεν έχει καταλογογραφηθεί στο *LBG,* εν αντιθέσει με τη λέξη **γλυκόχυμος** (*LBG* 2, 321).

δακρυσίστακτος: το επίθετο από τον Αισχύλο (*Προμηθεὺς Δεσμώτης*, στ. 399), αξιοποιείται από τον Μανασσή (*ΣΧ,* στ. 4929 και Π*αραμυθητικός*, στ. 21), βλ. *LBG* 2, 337.

δολωτήριος: άπαξ λεγόμενο (*Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 285, *LBG* 2, 403).

δρεπανίτης: ουσιαστικό που απαντά μόνο σε έργα του Μανασσή: στον *Παραμυθητικό* (στ. 184-185), στον *Λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη* (στ. 246), στο *Ὁδοιπορικὸν* (στ. 330) και στην *ΣΧ* (στ. 1075), βλ. *LBG* 2, 411. Στις περισσότερες περιπτώσεις το ουσιαστικό συνοδεύει τη λέξη θάνατος, οπότε χρησιμοποιείται μεταφορικά.

δυσάγκαλος: επίθετο που απαντά σε επιστολή του Τζέτζη[79] (επ. 93,3) και στον Νικόλαο Μεσαρίτη[80] και σε πολλά έργα του Μανασσή: στο μυθιστόρημα *κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν*,[81] στο *Ηθικό* ποίημα[82] (στ. 726), στον *Παραμυθητικό* (στ. 373) και στο έργο *Ἔκφρασις κυνηγεσίου γεράνων*,[83] βλ. *LBG* 2, 415.

δυσάλυκτος: το επίθετο απαντά δύο φορές στον Μανασσή, στην *ΣΧ,* στ. 2619 και στον *Παραμυθητικό* (στ. 330). Το επίθετο (συνώνυμο του δύσφευκτος-ἄφευκτος) ίσως έχει αντληθεί από την *Σοφία Σολομῶντος* (17.16).

---

79. P.A.M. Leone, *Ioannis Tzetzae Epistulae*, Leipzig 1972, 135, 4.
80. A. Heisenberg, «Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion. I. Der Epitaphios des Nikolaos Mesarites auf seinen Bruder Johannes (Quellen und Studien zur spätbyzantinischen Geschichte)», *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-philologische und historische Klasse,* Jahrgang 1922, 5, 30, 6.
81. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* 66, 12.
82. E. Miller, «Poème Moral», 66, 726.
83. Messis – Nilsson, «The Description of a Crane Hunt», 45, 18.

ἐγχύτριος: ἅπαξ λεγόμενο, *Ἐπικήδειος προς τον Νικηφόρο Κομνηνό*, στ. 486, *LGB*, 3, 443.

ἐκπιδύω: το ρήμα από τους *Πέρσες* του Αισχύλου (στ. 815) απαντά στον Μανασσή (*Λόγος προς τον Αγιοθεοδωρίτη* στ. 234) αλλά και σε ορισμένους συγχρόνους του λογίους (π.χ. Ευστάθιο Θεσσαλονίκης[84]), βλ. *LBG* 3, 469.

ἐλευθεροκάρδιος: επίθετο που απαντά μόνο στον Μανασσή, στην *ΣΧ* (στ. 4782) και στον πρόλογο της *Μονωδίας* προς τον Αλέξιο Δούκα, εγγονό του Νικηφόρου Βρυεννίου (στ. 24). *LBG* 3, 482.

ἐριβρύχης: επίθετο από το έργο του Οππιανού *Ἁλιευτικά*[85] και χρησιμοποιεί όχι μόνον ο Μανασσής (*Μονωδία,* στ. 211, *Λόγος στον Μανουήλ Κομνηνό,* στ. 100, *Ὁδοιπορικόν* 4, 66), αλλά και άλλοι σύγχρονοί του λόγιοι (π.χ. Ευστάθιος Μακρεμβολίτης[86] και Νικηφόρος Βασιλάκης[87]).

θάλαμοι (ἔν)υγροι: φράση που αποδίδει τα μητρικά σπλάγχνα, στην *ΣΧ* (στ. 1839), στον Παραμυθητικό (στ. 211) και στον *Λόγο προς τον Μανουήλ Κομνηνό* (στ. 326).

θαλασσόβιος: σπάνιο επίθετο που απαντά σε πολλά έργα του Μανασσή, όπως στον *Ἐπικήδειο* προς τον Νικηφόρο Κομνηνό, στ. 18 και στην *ΣΧ* (στ. 1053), *LBG* 4, 663.

θεοθαλάμευτος: άπαξ λεγόμενο (*Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 245-246, *LBG* 4, 673).

θεοκήπευτος: το επίθετο απαντά μόνο σε έργα του Μανασσή, στην *Μονωδία* (στ. 57) και στην επ. 4 (στ. 7), βλ. *LBG* 4, 673.

θυμοβάρβαρος: επίθετο που απαντά μόνο σε έργα του Μανασσή (*ΣΧ,* στ. 2796 και 5908, *Λόγος στον Μανουήλ Κομνηνό* στ. 273) και στον Νικηφόρο Βασιλάκη,[88] βλ. *LBG* 4, 694.

---

84. Βλ. Wirth, *Eustathii opera*, 123, 36-37.
85. A.W. Mair, *Oppian Colluthus Tryphiodorus*, London 1928 (ανατ. 1963), 252, 476 και 274, 709 .
86. Ὑσμίνη καὶ Ὑσμινίας, έκδ. M. Marcovich, *Eustathius Macrembolites, De Hysmines et Hysminiae amoribus libri XI*, Leipzig 2001, 2, 5 και 98, 2.
87. A. Pignani, *Niceforo Basilace*, 236, 24-25: *εἴποι τις ἂν ποταμὸν ἐριβρύχην καὶ πολύρρουν περιρρεῖν μοι τὴν οἰκίαν.*
88. Garzya, *Orationes et epistulae,* 56, 20 και 100, 8.

ἱπποσύνθετος: άπαξ λεγόμενο το επίθετο (*Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη,* στ. 158, βλ. *LBG* 4, 715).

κακοβόας: το επίθετο μόνο σε έργα του Μανασσή, στον *Ἐπικήδειον* για τον Νικηφόρο Κομνηνό (στ. 258) και στην *Μονωδία ἐπὶ ἀστρογλήνῳ,*[89] 4, 17, βλ. και *LBG* 4, 736.

καλλίγλωττος: επίθετο που απαντά μόνο στα έργα του Μανασσή (*ΣΧ*, στ. 3764, 4619, 4841 και 5290), *Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 267, *Μονωδία ἐπὶ ἀστρογλήνῳ*[90]), *LGB* 4, 745.

καλλιδάκτυλος: άπαξ λεγόμενο (*Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 39-40*, LGB* 4, 745).

καλλίραξ βότρυς: φράση που απαντά στην *ΣΧ* (στ. 4266) και στον *Παραμυθητικό* (στ. 78). Το επίθετο **καλλίραξ** (αυτός που έχει ωραίες ρώγες) είναι άπαξ λεγόμενο (*LBG* 4, 747), όπως και τα **κατάρραξ και κατάβοτρυς** (*LBG*, 4, 774), *Μονωδία*, στ. 164.

καλλίστομος: επίθετο που απαντά μόνο σε έργα του Μανασσή (*Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 276 και *Μονωδία ἐπὶ ἀστρογλήνῳ*, 3, 11), βλ. *LBG* 4, 747.

καλλίφωτος: το επίθετο μόνο σε έργα του Μανασσή και συγκεκριμένα στο *Ὁδοιπορικόν,*[91] και στον *Λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη* (στ. 162), βλ. *LBG* 4, 748.

καταβελής: λέξη σπάνια, απαντά μόνο στον Διονύσιο Αλικαρνασσέα,[92] στον Λέοντα Διάκονο[93] και σε έργα του Μανασσή (*ΣΧ* 4541 και 6557, *Μονωδία*, στ. 150, *Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη,* στ. 83, *Λόγος στον Μανουήλ Κομνηνό* στ. 227), βλ. *LBG* 4,773.

λιπαροστέλεχος (δρῦς, πίτυς): επίθετο που απαντά **μόνο** σε έργα του

89. K. Horna, «Einige unedierte Stücke des Manasses und Italikos», *Jahresbericht des K.K. Sophien-gymnasiums,* Wien 1902, 4, 17.

90. Αυτόθι, 3, 8.

91. Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν,* 140, 105.

92. E. Cary, *The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus,* τ. 1, Cambridge, MA/London 1937 (ανατ. 1968), 432 (II. 42.5).

93. K.B. Hase, *Leonis diaconi Caloënsis historiae libri decem* (CSHB), Bonn 1828, 10,7 και 155,7.

Μανασσή, στην *ΣΧ* (στ. 92), στην *Ἔκφρασιν ἀνθρώπου μικροῦ*,[94] στην *Μονωδία* (στ. 90) και στον *Λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη* (στ. 354), βλ. *LBG* 5, 942.

μαλακτικοί λόγοι: η φράση απαντά στην *ΣΧ* (στ. 4941) και στον *Παραμυθητικό* (στ. 139).

μειλινοφόρος: άπαξ λεγόμενο το επίθετο (*Λόγος προς τον Μανουήλ Κομνηνό*, στ. 270, *LBG* 5, 990).

μηχανοπλοκῶ: το ρήμα μόνο σε δύο έργα του Μανασσή, στην *ΣΧ (*στ. 5245) και στον *Παραμυθητικό* (στ. 312), βλ. *LBG* 5, 1023.

μηχανότης: άπαξ λεγόμενο (*Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 298, *LBG* 5, 1023).

νεκταροσταγής: σπάνια λέξη την οποίαν ο Μανασσής (*Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη,* στ. 92-93) αντλεί μάλλον από τους *Δειπνοσοφιστές.*[95]

ὀλιγοκάρδιος: άπαξ λεγόμενο (*Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 323), βλ. *LBG* 5, 1116.

ὀφεώτροπος/ὀφιότροπος: επίθετο που απαντά μόνο σε έργα του Μανασσή (*ΣΧ,* στ. 4144 και στ. 5244, *Λόγος προς τον Μανουήλ Κομνηνό*, στ. 89), βλ. *LBG* 5, 1166.

παντοδόχος: επίθετο που απαντά μόνο σε έργα του Μανασσή, στην *ΣΧ (*στ. 4240), στον *Ἐπικήδειο* για τον Νικηφόρο Κομνηνό (στ. 611) και στο απόσπασμα της *Μονωδίας* προς τον Αλέξιο Δούκα (στ. 11), *LBG* 6, 1199.

παντομήτωρ: η λέξη απαντά μόνο σε έργα του Μανασσή, στο έργο *Ἔκφρασις γῆς* (στ.103), στην *ΣΧ* (στ. 282) και στον *Παραμυθητικόν* (στ. 87), βλ. *LBG* 6, 1200. Ωστόσο, στον *Λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη* (στ. 59) και στο μυθιστόρημα *τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν*[96] απαντά ο πιο δόκιμος τύπος **παμμήτωρ.**

παντομίσητος: και αυτό το επίθετο απαντά σε έργα του Μανασσή,

94. Ch. Messis – I. Nilsson, «Constantin Manassès, La Description d'un petit homme: introduction, texte, traduction et commentaries», *JÖB* 65 (2015), 188, 15.

95. G. Kaibel, *Athenaei Naucratitae Deipnosophistarum libri xv*, τ. 1, Leipzig 1887 (ανατ. 1965), 66, 6.

96. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* 63, 105.

Ὁδοιπορικόν,[97] 124,10 και *Παραμυθητικός* (στ. 19), με μία μόνο αναφορά του επιθέτου στον μεταγενέστερο Κωνσταντίνο Μελιτηνιώτη[98] (σε άλλους συγγραφείς υπάρχει ο πιο δόκιμος τύπος **παμμίσητος**), βλ. *LBG* 6, 1200.

περικροταλίζω: με την σημασία του κροταλίζω (χειροκροτώ), άπαξ λεγόμενο (*Μονωδία*, στ. 169), βλ. *LBG* 6, 1274.

περιστρουθίζω: με την ίδια σημασία όπως το στρουθίζω (*Μονωδία* στ. 99). Η μετοχή απαντά σε επιστολή του πατριάρχη Γερμανού Β΄[99] (βλ. *LBG* 6, 1285).

περσολέτειρα: άπαξ λεγόμενο (*Λόγος προς τον Μανουήλ Κομνηνό*, στ. 125), βλ. *LBG* 6, 1293. Να σημειωθεί ότι ο Ευθύμιος Μαλάκης σε Λόγο του προς τον Μανουήλ Κομνηνό χρησιμοποιεί το αρσενικό *περσολέτην*.[100]

πιθανολεσχῶ: λέξη που απαντά μόνο στον Μανασσή (*Παραμυθητικός*, στ. 97, *Λόγος προς τον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 75), αντί του πιο δόκιμου τύπου *πιθανολογῶ*, βλ. *LBG* 6, 1300.

πικροχεύμων: επίθετο άπαξ λεγόμενο (*Παραμυθητικός*, στ. 29), *LBG* 6, 1302.

προσεπικεράννυμι: άπαξ λεγόμενο (*Λόγος προς τον Μανουήλ Κομνηνό* στ. 97: *προσεπεκέρασας*), *LBG* 6, 1432.

πρωτόαρχος: η λέξη κυρίως σε έργα του Μανασσή (*ΣΧ*, στ. 4422 και 6483, *Ἔκφρασις ἁλώσεως σπίνων καὶ ἀκανθίδων,*[101] *Λόγος προς τον Αγιοθεοδωρίτη* στ. 343), βλ. *LBG* 7, 1468.

πρωτόβλαστος: το επίθετο μόνο σε έργα του Μανασσή (*τὰ κατ'*

97. Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν,* 124, 10.
98. Μ. Ορφανός, *Κωνσταντίνου Μελιτηνιώτου Λόγοι Ἀντιρρητικοὶ δύο,* Αθήνα 1986, 158, 18.
99. Σπ. Λαγοπάτης, *Γερμανὸς ὁ Β Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως-Νικαίας (1222-1240.) Βίος συγγράμματα καὶ διδασκαλίαι αὐτοῦ*, Αθήνα 1913, 351, 20.
100. Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη, Μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Ὑπάτης), Τὰ σῳζόμενα,* τ. Β΄, Αθήνα 1949, 555,19.
101. Έκδ. Ch. Messis – I. Nilsson, «The Description of the catching of siskins and chaffinches by Constantine Manasses: Introduction, Text and Translation», *Scandinavian Journal for Byzantine and Modern Greek Studies* 8 (2022), 124.

Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,[102] *Λόγος προς τον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 112), *LBG* 7, 1469.

πυριμάρμαρος (λαμπερός σαν τη φωτιά): το επίθετο χρησιμοποιείται και από τους συγχρόνους του Μανασσή (π.χ. Μιχαήλ Ιταλικό[103] και Νικηφόρο Βασιλάκη[104]) και υπάρχει σε πολλά έργα του Μανασσή (*Ὁδοιπορικόν*,[105] *ΣΧ,* στ. 4286, *Λόγος προς τον Μανουήλ Κομνηνό*, στ. 315). Η λέξη δεν έχει ενταχθεί στο *LBG.*

ῥιψέπαλξις-ιδος: η λέξη μόνο σε στον Νικήτα Ευγενειανό[106] και σε έργα του Μανασσή (*ΣΧ* 3499, 4742, *Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη,* στ. 82, *Λόγος στον Μανουήλ Κομνηνό,* στ. 127), *LBG* 7, 1507.

ῥυπαρόβιος: το επίθετο στην *ΣΧ* (στ. 1989 και στ. 5210), στον *Παραμυθητικό* (στ. 146) και στον *Λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη* (στ. 122). Εκτός του Μανασσή, το επίθετο **μόνο** σε έργο αστρολογικού περιεχομένου, συγκεκριμένα στο έργο του προαναφερθέντος Βεττίου Ουάλεντα,[107] βλ. *LBG* 7, 1514.

σιδηροκνῆμις: άπαξ λεγόμενο (*λόγος προς τον Μανουήλ Κομνηνό*, στ. 57), *LBG* 7 1549.

σιδηρόπλαστος: επίθετο που χρησιμοποιεί ο Λουκιανός[108] και απαντά ξανά μόνο σε δύο έργα του Μανασσή: στο μυθιστόρημά του *τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν*[109] και στην *Μονωδία* (στ. 116), *LBG* 7, 1550.

σκυθοκτόνος: άπαξ λεγόμενο (*Λόγος προς τον Μανουήλ Κομνηνό*, στ. 125), *LBG* 7, 1577.

---

102. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* 79, 50.
103. P. Gautier, *Michel Italikos. Lettres et Discours* (Archives de l'Orient chrétien 14), Paris 1972, 236, 11.
104. Garzya, *Orationes et epistolae,* 50,30.
105. Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν,* 112, 161.
106. *Δρόσιλλα καὶ Χαρικλῆς*, έκδ. G. Conca, *Nicetas Eugenianus, De Drosillae et Chariclis amoribus* (London Studies in Classical Philology 24), Amsterdam 1990, 31, 8: *ῥιψεπάλξιδας λίθους*
107. D. Pingree, *Vettii Valentis Antiocheni anthologiarum libri novem*, Leipzig 1986, 15, 32.
108. M. Macleod, *Luciani Opera,* τ. 4, Oxford 1987, 132, 164.
109. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* 89, 402.

στερεόκρηπις: άπαξ λεγόμενο (*Λόγος προς τον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 12), *LBG* 7, 1608.

στομολεσχῶ: άπαξ λεγόμενο (*Παραμυθητικός*, στ. 365), παρόμοιας σημασίας με το πιο δόκιμο στωμύλλομαι (π.χ. *Παραμυθητικός*, στ. 96-97), βλ. *LBG*, 7, 1617.

τυμβόχωστος: η λέξη από την *Αντιγόνη* του Σοφοκλή (στ. 848) απαντά στα εξής έργα του Μανασσή: *ΣΧ* (στ. 3422 και 6285), *Ηθικό ποίημα*,[110] *Παραμυθητικός* στ. 310.

ὑδρορρόος ἀμάρα: φράση που υπάρχει μόνο σε έργα του Μανασσή, στην επ. 1[111] και στον *Παραμυθητικό* (στ. 20-21). Το επίθετο ὑδρορρόος απαντά μόνο στα προαναφερθέντα έργα, *LBG* 8, 1837.

ὑπολυρίζω: άπαξ λεγόμενο *(Μονωδία* στ. 216), *LBG* 8, 1886.

φερεστάφυλος: επίθετο που απαντά στον *Παραμυθητικό* του Μανασσή (στ. 76-77 και στ. 658-359), πιθανώς επίδραση από τον Οππιανό[112] ή τον Αθήναιο.[113]

φυτηκόμημα: ουσιαστικό που απαντά μόνον σε έργα του Μανασσή (*Λόγος προς τον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 52, *Λόγος προς τον Μανουήλ Κομνηνό* στ. 23, *Ἐπικήδειος προς τον Νικηφόρο Κομνηνό*, στ. 15), *LBG* 8, 1965.

φυτοσκάφος: η λέξη απαντά και σε άλλους συγγραφείς, αλλά είναι σε πολλά έργα του Μανασσή και με διάφορους τύπους (*φυτοσκαφία, φυτοσκαφήσας*), π.χ. *Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη* (στ. 315) Πιθανόν αντλήθηκε από τα *Ειδύλλια* του Θεόκριτου ή από τα *Διονυσιακά* του Νόννου του Πανοπολίτη,[114] *LGB* 8, 1965.

χαλκεοπήληξ: άπαξ λεγόμενο, *Λόγος προς τον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 373-374, *LBG* 8, 1974.

---

110. E. Miller, «Poème Moral», 74, 889 και 891.
111. Horna, «Eine unedierte Rede», 185, 12-13.
112. *Κυνηγετικά* III, έκδ. Mair, *Oppian Colluthus Trymphiodorus*, London 1928 (ανατ. 1963), 118, 79.
113. Kaibel, *Athenaei Naucratitae deipnosophistarum libri xv*, τ. 1, Leipzig 1887 (ανατ. 1965), 257, 10.
114. R. Keydell, *Nonni Panopolitani Dionysiaca*, τ. 1, Berlin 1959, 353, 316.

χαριτοπρόσωπος: το επίθετο απαντά σε πολλά έργα του Μανασσή (*Ὁδοιπορικόν*,[115] στ. 202, *ΣΧ* στ. 521, *Ἔκφρασις γῆς*[116] στ. 74 και 121, *Μονωδία* στ. 56-57 και 114, *Παραμυθητικός* στ. 131-132), *LBG* 8, 1983.

χιονόθριξ: άπαξ λεγόμενο, *Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 313, *LGB* 8, 1998.

χοιρόπαις: άπαξ λεγόμενο, *Ἐπικήδειος προς τον Νικηφόρο Κομνηνό,* στ. 492, *LGB* 8, 2002. Αντίστοιχα στην *ΣΧ*, στ. 5002 ο αυτοκράτορας Μιχαηλ Γ΄ χαρακτηρίζεται ως χοιρόβιος.

χοραύλημα: ουσιαστικό που απαντά μόνο σε δύο έργα του Μανασσή (*Μονωδία*, στ. 10-11, *Λόγος προς τον Μανουήλ Κομνηνό*, στ. 308), *LBG* 8, 2004.

χρηστοεργία: άπαξ λεγόμενο, *Μονωδία* στ. 66, *LBG* 8, 2010 (ως εναλλακτικός τύπος της λέξης **χρηστουργία**).

χρυσεοφάλαρος: η λέξη από τις *Τρωάδες* του Ευριπίδη, στ. 520, χρησιμοποιείται μόνον από τον Μανασσή*, Λόγος στον Μανουήλ Κομνηνό*, στ. 269, *LBG* 8, 2017.

χρυσεόφυλλος: επίθετο που απαντά μόνο σε έργα του Μανασσή (*Μονωδία*, στ. 118, *Ἐπικήδειος προς τον Νικηφόρο Κομνηνό* στ. 213-214, 601), *LBG* 8, 2017.

ψυχαγώγησις: άπαξ λεγόμενο, αντί του πιο δόκιμου *ψυχαγώγημα* (*Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη*, στ. 214), *LBG* 8, 2048

115. Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν,* 114, 202.

116. O. Lampsidis, «Der vollständige Text der Ἔκφρασις γῆς des Konstantinos Manasses», *JÖB* 41 (1991), 197, στ. 74.

II. ΚΕΙΜΕΝΑ
Η χειρόγραφη παράδοση

Τα χειρόγραφα που παραδίδουν τους λόγους του Μανασσή είναι τα εξής:

M = Marcianus gr. XI. 22 (coll. 1235) χαρτί (ανατολικού τύπου, βομβύκινο) τέλη 13ου αι., 240 × 170 mm, φφ. 189. Στα φφ. 1-76v υπάρχουν δύο στήλες (40-50 σειρές), φφ. 77r-87v τρεις στήλες (47-57 σειρές), φφ. 88-189 μία στήλη με αριθμό σειρών που ποικίλλει.

Περιεχόμενο: Ο κώδικας παραδίδει πολλά κείμενα του 12ου αι., για μερικά από τα οποία είναι η μόνη μαρτυρία. Περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, ποιήματα του Θεοδώρου Προδρόμου και του Μαγγανείου Προδρόμου, λόγους και επιστολές του Νικήτα Χωνιάτη, λόγους του Γρηγορίου Αντιόχου και πραγματείες του Ιωάννη Ιταλού. Για το έργο του Κωνσταντίνου Μανασσή είναι ιδιαίτερα σημαντικός, καθώς στα φφ. 167r-172v παραδίδει τους τρεις από τους έξι λόγους που εκδίδονται στη συνέχεια (Μονωδία στην Θεοδώρα, Παραμυθητικός στον Ιωάννη Κοντοστέφανο, Λόγος στον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη), καθώς και τέσσερις επιστολές του (η τελευταία κολοβή) στα φφ. 172v-173r.

Γραφείς: Ο Mioni αναγνώρισε τέσσερις διαφορετικούς γραφείς: (α) φφ. 1-87 γραμμένα από εξαιρετικά έμπειρο γραφέα, με καθαρή γραφή και ελάχιστα λάθη. (β) φφ. 88-90, (γ) φφ. φ. 128, 154-162, 175-179μ (δ) τα φφ. 167-173r που παραδίδουν τα έργα του Μανασσή είναι γραμμένα από ένα διαφορετικό χέρι που γράφει με σαφώς μικρότερα γράμματα από τους άλλους γραφείς.

Βιβλιογραφία: E. Mioni, *Codices Graeci Manuscripti Bibliothecae Divi Marci Venetiarum,* τ. 3, Roma 1973, 116-131· Σ. Δ. Παπαδημητρίου, «Ὁ Πρόδρομος τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικος XI. 22, *VV* 10 (1903), 102-162· S. Bernardinello, *Theodori Prodromi De Manganis,* Padova 1972, 6-25·

J. van Dieten, *Nicetae Choniatae orationes et epistulae* (CFHB, Series Berolinensis 3), Berlin 1972, IX-XIV· A. Sideras, *Gregorii Antiochi Opera, Orationes et Epistulae* (CFHB, Series Vindobonensis 54), Wien 2021, 29-31.

P = Πατριαρχείου Αλεξανδρείας 62 (olim Cairensis 362/586) περγαμηνή, 285 × 223 mm, φφ. 278, γραμμένος κυρίως σε μία στήλη και σε ορισμένα φύλλα σε δύο. Οι τίτλοι και τα αρχικά είναι ερυθρογραφημένα. Χρονολογείται στις αρχές του 13ου αι.

Περιεχόμενο: Σύμμικτος κώδικας, παραδίδει διάφορα έργα (αποσπάσματα από τις *Αλληγορίες* του Ιωάννη Τζέτζη, έργα του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, του Θεοδώρου Προδρόμου, του Ιωάννη Δαμασκηνού, του Κοσμά του Μελωδού κλπ.). Στα φφ. 261r-261v παραδίδεται μέρος του κείμενο της Μονωδίας του Κωνσταντίνου Μανασσή για την Θεοδώρα, σύζυγο του Ιωάννη Κοντοστέφανου.

Στο χειρόγραφο υπάρχει χάρτινο παράφυλλο με πίνακα περιεχομένων (*Πίναξ τῶν ἐν τῇ σπουδαίᾳ ταύτῃ βίβλῳ περιεχομένων*), γραμμένο από το χέρι του Μητροπολίτου Πηλουσίου Αμφιλοχίου (19ος αι.).

Βιβλιογραφία: Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Ῥητορικὸν γύμνασμα του Μανασσῆ», *VV* 5 (1898) 671-674· Θ. Μοσχονάς, *Κατάλογοι της πατριαρχικής Βιβλιοθήκης*, τ. Α΄, Αλεξάνδρεια 1945, 70-73.

B= Oxoniensis Baroccianus 131, χαρτί (ανατολικού τύπου), 255 x 170 mm, φφ. 1+IV+536. Έχει προταθεί η χρονολόγησή του μεταξύ των ετών 1250 και 1280.

Περιεχόμενο: Πρόκειται για έναν ογκώδη σύμμικτο κώδικα με πλήθος κειμένων. Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε τον Ιωάννη Τζέτζη (*Ἀλληγορίαι Ἰλιάδος*), το εγκώμιο του Μιχαήλ Ψελλού για τον Συμεών τον Μεταφραστή, επιστολές του Συνεσίου, ομιλίες του πατριάρχη Γερμανού Β΄, ομιλίες και επιστολές των Μιχαήλ και Νικήτα Χωνιάτη, επιστολές του Θεοδώρου Προδρόμου και του Μιχαήλ Ιταλικού, έργα του Νικηφόρου Βασιλάκη, του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, του Μιχαήλ Ψελλού και του Νικηφόρου

Βλεμμύδη. Από τους λόγους του Μανασσή, το χειρόγραφο παραδίδει στα φφ. 174r-175r τη Μονωδία *ἐπὶ ἀστρογλήνῳ αὐτοῦ τεθνηκότι* και στα φφ. 180v-184v την *Ἔκφρασιν κυνηγεσίου γεράνων* και τον Λόγο *πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν.*

Γραφείς: Ο Wilson αναγνώρισε τα χέρια οκτώ διαφορετικών γραφέων στον κώδικα, ενώ θεωρεί ότι οι γραφείς Β και C ταυτίζονται με τους γραφείς του κώδικα Vat. gr. 106.[117] Ο γραφέας Β αντιγράφει μεταξύ άλλων στα φφ. 180v-182v την *Ἔκφρασιν κυνηγεσίου γεράνων* και τον *Λόγο προς τον Μανουήλ Κομνηνό* φ. 182v-184v).[118]

Βιβλιογραφία: N. Wilson, «The date and origin of Ms Barocci 131», *BZ* 59 (1966), 305-306· N. Wilson, «A Byzantine Miscellany: Ms Barocci 131 described», *JÖB* 27 (1978), 157-179· P. Gautier, *Michel Italikos. Lettres et Discours* (Archives de l'Orient chrétien 14), Paris 1972, 7-11· J. van Dieten, *Nicetae Choniatae orationes et epistulae* (CFHB, Series Berolinensis 3), Berlin 1972, XIV-XV· D.A. Russell – N.G. Wilson, *Menander Rhetor, A commentary,* Oxford 1981, xliii· A. Garzya, *Nicephorus Basilaca, Orationes et Epistulae,* Leipzig 1984, VII· F. Kolovou, *Michaelis Choniatae Epistulae* (CFHB, Series Berolinensis 41), Berlin/New York 2001, 11*-23*· Str. Papaioannou, *Michaelis Pselli Epistulae,* Berlin/Boston 2019, LXXXVII-XC.

R= Barberinianus gr. 240, χαρτώος κώδικας (χαρτί ανατολικού τύπου), 300 x 200 mm., φφ. 218 (+75). Χρονολογείται στα τέλη του 13ου αι.

Περιεχόμενο: Πρόκειται για σύμμικτο κώδικα που εμπεριέχει ως επί το πλείστον προγυμνάσματα, ρητορικούς λόγους και επιστολές διαφόρων συγγραφέων, μεταξύ των οποίων οι Αίλιος Αριστείδης, Μιχαήλ Ψελλός, Νικηφόρος Βασιλάκης, και Κωνσταντίνος Μανασσής, αλλά και ποιητικά έργα. Από τα συγγράμματα του Μανασσή, το χειρόγραφο παραδίδει στο φ. 107r το έργο *Ἔκφρασις εἰκονισμάτων ἐν μαρμάρῳ κυκλοτερεῖ κατὰ*

117. N. Wilson, «The date and origin of Ms Barocci 131», *BZ* 59 (1966), 305.
118. N. Wilson, «A Byzantine Miscellany: Ms Barocci 131 described», *JÖB* 27 (1978), 177.

μέσον μὲν ἐχόντων τὸν Κύκλωπα τοὺς Ὀδυσσέως ἑταίρους διασπαράσσοντα καὶ ἐσθίοντα καὶ Ὀδυσσέα οἴνου ἀσκὸν προφέροντα καὶ δεξιούμενον πόσει τὸν Κύκλωπα. Αμέσως μετά, και συγκεκριμένα στα φφ. 107v-112r ακολουθεί ο *Ἐπικήδειος* του Μανασσή προς τον Νικηφόρο Κομνηνό.

Γραφείς: από τον Mogenet αναγνωρίζονται στο χειρόγραφο πέντε γραφείς, ενώ από τον Papaioannou έξι. Σε περιθώρια του κώδικα έχει αναγνωριστεί το χέρι του Ιωάννη Σανγκταμαύρα (16ος αι.). Σώζονται επίσης και σημειώσεις του Λέοντος Αλλατίου (17ος αι.). Το χφ. είναι σε κακή κατάσταση, με πολλά κενά, γεγονός που δυσχεραίνει την έκδοση των κειμένων που σώζονται μόνο στο χφ. αυτό, όπως ο *Ἐπικήδειος* του Μανασσή προς τον Νικηφόρο Κομνηνό.

Βιβλιογραφία: I. Mogenet, *Codices Barberiniani Graeci II, Codices 164-281*, Civitas Vaticana 1989, 86-94· P. Canart, «Nouveaux inédits de Michel Psellos», *REB* 25 (1967), 43-60· I. Polemis, *Michael Psellus, Orationes Funebres,* τ. 1, Berlin-Boston 2014, VIII· Str. Papaioannou, *Michaelis Pselli Epistulae,* Berlin/Boston 2019, XC-XCV.

U: Urbinensis gr. 141, κώδικας χαρτώος του 14ου αι., 252x 170 mm., φφ. 191.

Περιεχόμενο: Πρόκειται για σύμμικτο κώδικα, με έργα κυρίως του Σοφοκλή και του Αριστοφάνη, αλλά και βυζαντινών συγγραφέων, όπως ο Ψελλός και ο Τζέτζης. Στα φφ. 75r-75v σώζεται με την επιγραφή *τοῦ Μανασσῆ κυρίου Κωνσταντίνου* ένα απόσπασμα από τον *Ἐπικήδειο* του Κωνσταντίνου Μανασσή στον Νικηφόρο Κομνηνό.

Γραφείς: ο Stornajolo αναγνώρισε τρεις διαφορετικούς γραφείς από τον 14ο αι.

Βιβλιογραφία: C. Stornajolo, *Codices Urbinati graeci Bibliothecae Vaticanae descripti*, Romae 1895, 267-272· P. Agapitos, «Tzetzis and the blemish examiners: a Byzantine teacher on schedography, everyday language and writerly disposition», *Medioevo Graeco* 17 (2017), 34, υποσ. 179· M. Tomadaki and E. van Opstall, «The Tragedians from a Byzantine Perspective: Book Epigrams on Aeschylus, Sophocles and Euripides», *Medioevo Graeco* 19 (2019), 214, υποσ. 87 και 218, υποσ. 99.

V: Urbinensis gr. 134, κώδικας χαρτώος που χρονολογείται στα τέλη του 14ου αι., 211x 149 mm, φφ. 258.

Περιεχόμενο: Πρόκειται για σύμμικτο κώδικα, στον οποίο σώζονται μεταξύ άλλων ρητορικά έργα και επιστολές του Νικηφόρου Γρηγορά, επιστολές Φλάβιου Φιλόστρατου και του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη, λόγοι του Μιχαήλ Ψελλού και διάφορα έργα συγγραφέων του 12ου αι. (Θεόδωρος Πρόδρομος, Νικήτας Ευγενειανός, Κωνσταντίνος Μανασσής). Από τον Μανασσή, στα φφ. 217r-221r παραδίδεται το έργο *Ἔκφρασις ἁλώσεως σπίνων καὶ ἀκανθίδων,* ενώ στο φ. 221v παραδίδεται ο πρόλογος μιας Μονωδίας του Μανασσή, που γράφτηκε πιθανότατα με αφορμή την κηδεία ενός εγγονού του Νικηφόρου Βρυεννίου, του Αλεξίου Δούκα.

Γραφείς: Στο χφ. αναγνωρίζονται τρεις τουλάχιστον γραφείς. Τα φφ. 1-26 γράφτηκαν από τον πρώτο γραφέα, τα φφ. 27-41 από τον δεύτερο, ενώ ο τρίτος, ονόματι Φραγκόπουλος Κρειονερίτης, έγραψε τα φφ. 43-213.

Βιβλιογραφία: C. Stornajolo, *Codices Urbinati graeci Bibliothecae Vaticanae descripti*, Romae 1895, 248-255·G. Zanetto, La tradizione manoscritta delle Epistole di Teofilatto Simocatta, *Bollettino dei classici* 24 (1976), 65· Δ. Κ. Ράιος, *Φιλοστράτεια Β΄: Έρευνες στη χειρόγραφη παράδοση των φιλοστράτειων επιστολών,* Ιωάννινα 1997, 58-62.

Conspectus siglorum

1. Codices

M: Marcianus gr. XI. 22, s. XIII, 167r-172v
P: Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας 62, s. XIII, 261r-261v
B: Bodl. Baroccianus gr. 131, s. XIII, 182v-184v
R: Barberinianus gr. 240, s. 13 (ex.), 107v-112r
U: Urbinensis gr. 141, s. 14, 75r-75v
V: Urbinensis gr. 134, s. 14 (ex.), 221v

2. Editores

PK: Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Ῥητορικὸν γύμνασμα του Μανασσῆ», *VV* 5 (1898) 671-674 (πρώτη έκδοση του μισού κειμένου από την *Μονωδία* στην Θεοδώρα)

Ku: Kurtz, *VV* 7: E. Kurtz, «Dva proizvedenija Konstantina Manassi, otnosjashchiesja k smerti Theodori Kontostefanini», *VV* 7 (1900), 621-645 (πρώτη έκδοση του πλήρους κειμένου της *Μονωδίας* στην Θεοδώρα και του *Παραμυθητικού* στον Ιωάννη Κοντοστέφανο)

Ku: Kurtz *VV* 12: E. Kurtz, «Eshje dva neizdannyh proizvedenija Konstantina Manassii», *VV* 12 (1906), 69-98 (πρώτη έκδοση *του λόγου στον Μανουήλ Κομνηνό*)

Ho: K. Horna, «Eine unedierte Rede des Konstantin Manasses», *Wiener Studien* 28 (1906), 171-204 (έκδοση του ανεπίγραφου λόγου στον λογοθέτη)

Ku: E. Kurtz, «Evstafija Fessalonikisjskago I Konstantina Manassii monodii na konchiny Nikifora Komnina», *VV* 17 (1910), 283-322 (πρώτη έκδοση του *Ἐπικηδείου* για τον Νικηφόρο Κομνηνό)

St: L. Sternbach, «Analecta Manassea», *Eos* 7 (1902), 193-194 (πρώτη έκδοση του αποσπάσματος *Μονωδίας* στον Αλέξιο Δούκα)

3. Alia

add.	addidit
a. corr.	ante correctionem
app. cr.	apparatus criticus
cf.	confer
coni.	coniecit
corr.	correxit
in marg.	in margine
om.	omittit
p. corr.	post correctionem
suppl.	supplevit

1. Η Μονωδία στην Θεοδώρα Κοντοστεφανίνα

Η Θεοδώρα, για την οποία ο Κωνσταντίνος Μανασσής συνέγραψε και εκφώνησε τη μονωδία, ήταν σύζυγος του Ιωάννη Κοντοστεφάνου. Ο Ιωάννης ήταν γιος της Θεοδώρας Κομνηνής, δευτέρης εξαδέλφης του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνού,[119] και του Στεφάνου Κοντοστεφάνου. Ο Θεόδωρος Πρόδρομος, ο οποίος συνέθεσε ένα ποίημα για τον θάνατό του, μνημονεύει τον Ιωάννη ως *πρωτογεννῆ Κομνηνόν*.[120]

Ο Ιωάννης γεννήθηκε γύρω στο έτος 1128 και έλαβε τον τίτλο του *πανσέβαστου σεβαστοῦ*[121] στην αυλή του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού. Στη δεκαετία του 1150, στο πλαίσιο των προσπαθειών του Μανουήλ να αποκτήσει ερείσματα στην Ιταλία, συμμετείχε σε διπλωματικές αποστολές εκεί, ενώ το 1160 στάλθηκε από τον Μανουήλ μαζί με τον Κωνσταντίνο Μανασσή, με τον οποίο πιθανότατα γνωριζόταν από πριν, στην Ανατολή για να αναζητήσουν εκεί σύζυγο για τον αυτοκράτορα.[122] Το ταξίδι διήρκεσε δύο χρόνια και ο Μανασσής μας δίνει κάποιες πολύτιμες πληροφορίες γι᾽αυτό στο *Ὁδοιπορικόν του*.[123]

Ο Κοντοστέφανος, επιστρέφοντας στην Κωνσταντινούπολη μέσω Αντιόχειας και Συρίας, αντιμετώπισε τον στρατό του σουλτάνου του Ικονίου Kiliz Arslan Β΄ και πολέμησε ηρωικά, κατατροπώνοντας τους εχθρούς του.[124] Συνεπώς οι αναφορές του Μανασσή στον δυνατό του

---

119. Βλ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, 2, 46-57, με ιδιαίτερη προσοχή στην υποσημείωση 3 της σ. 47, καθώς ο μελετητής επισημαίνει εκεί ότι ο Ιωάννης Κοντοστέφανος και φίλος του Μανασσή δεν θα πρέπει να συγχέεται με τα αδέρφια, Ιωάννη και Αλέξιο Κοντοστέφανο, που συνδέονταν με πιο στενούς συγγενικούς δεσμούς με τον αυτοκράτορα.
120. Βλ. Hörandner, *Prodromos,* 441, 16.
121. Για το αξίωμα του *σεβαστοῦ πρωτοσεβαστοῦ*, που καθιερώθηκε από την εποχή του Αλεξίου Κομνηνού, κυρίως για συγγενικά του πρόσωπα, βλ. Magdalino, *Manuel I Komnenos,* 181.
122. Κίνναμος, *Ἐπιτομή*, 208, 16 – 209, 3.
123. Βλ. Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν*, 21-27.
124. Βλ. Κίνναμος, ό.π., 200, 13-22: *Ἰωάννης σὺν τοῖς ἱππεῦσιν ἐκ Παλαιστίνης στρατεύματι ἀναζευγνὺς περιτυγχάνει Περσικῷ ἐς δισμυρίους τε καὶ δισχιλίους*

χαρακτήρα και στη γενναιότητα που επεδείκνυε στις μάχες[125] δεν είναι σχήμα απλώς λόγου.

Μετά την επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη, το όνομά του μνημονεύεται στους λαϊκούς αξιωματούχους που συμμετείχαν στην Σύνοδο του 1166 που συγκροτήθηκε για την επίλυση του θεολογικού ζητήματος που προέκυψε σχετικά με τη φράση *Ὁ πατήρ μου μείζων μού ἐστι*.[126]

Για τη σύζυγο του Ιωάννου Κοντοστέφανου Θεοδώρα γνωρίζουμε ελάχιστα εκτός από τις αναφορές του Μανασσή, που όμως αποτελούν κοινούς τόπους και δεν είναι δυνατόν να θεωρηθούν ιστορικές μαρτυρίες για το συγκεκριμένο πρόσωπο. Ο Castellani την ταύτισε εσφαλμένα με τη Θεοδώρα, κόρη της αδερφής του αυτοκράτορα Μανουήλ, Μαρίας Κομνηνής,[127] άποψη που δεν είναι όμως πλέον αποδεκτή.

ἀριθμουμένῳ ἄνδρας μαχίμους. τῷ αἰφνιδίῳ τοίνυν καταπλαγεὶς τὸ μὲν πρῶτον ἐπί τινα λόφον ἐγγύθεν παρόντα σὺν τοῖς περὶ αὐτὸν σπουδῇ ἀνιὼν ἔστη, μετὰ δὲ ταῦτα παντὶ τῷ στρατῷ ἐγκελευσάμενος κατ' αὐτῶν ἴεται, σὺν ὠθισμῷ τε πολλῷ τῶν Ῥωμαίων τοῖς πολεμίοις ἐμπλεκομένων, ὑπαγωγὴ Περσῶν γίνεται, καὶ αὐτῶν φευγόντων πολλοὶ μὲν ἔπεσον, ***πλεῖστοι δὲ πρὸς τῶν Ῥωμαίων ἠρέθησαν στρατιωτῶν****, ἥ τε ἵππος αὐτοῖς ξυνεπάτει τοὺς πλείστους…* Το αποτέλεσμα του θριάμβου του Κοντοστέφανου ήταν σύμφωνα με τον ιστορικό να υπογράψει ο σουλτάνος συμφωνία, με την οποία θα ήταν υποχρεωμένος να στέλνει ένα σώμα στρατού, για να φυλάει τα βυζαντινά σύνορα

125. Βλ. *Μονωδία,* στ. 84-87: *καὶ* ***μάχαις πολλαῖς ἐναθλήσας*** *καὶ τὸν ἀριστέα παραγυμνώσας καὶ τὸ ἀκατάπληκτον ἔργοις δηλώσας, ἐνταῦθα καὶ μόνον κατεπαλαίσθη, καὶ τυραννεῖται τὸ καρτερόψυχον καὶ νενίκηται τὸ ἀκαταγώνιστον.*

126. Βλ. σχετικά Στ. Σάκκος, *Ὁ πατήρ μου μείζων ἐστί. Ἔριδες καὶ Σύνοδοι κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα,* Θεσσαλονίκη 1968, 154, 27-28. Στην ίδια Σύνοδο (καθώς και στην αντίστοιχη του 1170) συμμετείχε και ο Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτης.

127. C. Castellani, *Epitalamio di Teodoro Prodromo per le nozze di Theodora Comnena e Giovanni Contostefano,* Venezia 1888, 6-7. Την άποψη του Castellani ότι το επιθαλάμιο ποίημα και η Μονωδία αναφέρονται στο ίδιο πρόσωπο συμμερίστηκε και ο Kurtz στην έκδοση της Μονωδίας και του Παραμυθητικού, *VV* 7, 621. Οι νεότεροι πάντως μελετητές, με εξαίρεση την Nilsson (*Writer and Occasion*, 65) υποστηρίζουν ότι η σύζυγος του Κοντοστέφανου δεν ταυτίζεται με την Θεοδώρα Κομνηνή, βλ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, 2, 47, υποσ. 7 και 141-2.

Αν και δεν είναι γνωστό πότε νυμφεύθηκε ο Ιωάννης Κοντοστέφανος την Θεοδώρα, είναι πιθανό ο γάμος να έγινε τη δεκαετία 1150-1160. Ο θάνατος της Θεοδώρας τοποθετείται μεταξύ των ετών 1170-1175· άλλωστε κατά μία εκδοχή, ο θάνατος του συγγραφέα της Μονωδίας και του Παραμυθητικού λόγου Κωνσταντίνου Μανασσή τοποθετείται ενδεχομένως μετά το 1173-1175[128] ή κατ' άλλους μελετητές γύρω στο 1187.[129] Πάντως, τόσο η *Μονωδία* και ο *Παραμυθητικός λόγος* ανήκουν στην ώριμη ηλικία του συγγραφέα, όπως και οι άλλοι ρητορικοί λόγοι που εξετάζουμε.

Η Μονωδία εκφωνήθηκε πιθανότατα κατά την ταφή της Θεοδώρας. Η άποψη αυτή βασίζεται τόσο στην περιορισμένη έκταση του κειμένου που υπακούει στους κανόνες της ρητορικής για τη συγγραφή μονωδίας,[130] όσο και σε ενδοκειμενικά στοιχεία, όπως η περιγραφή του συγκεντρωμένου πλήθους που πενθεί (*οὐκ ἐπὶ πανηγύρεσιν οὐδ' ἐπὶ κώμοις ὁ σύλλογος, ἀλλ' ἐπὶ δάκρυσιν… τὰ πρόσωπα συννεφῆ, τὰ βλέφαρα κατηφῆ, τῶν ὀφθαλμῶν οἱ κύκλοι διάβροχοι δάκρυσιν*), η αναφορά στον τάφο (*καὶ τὸν ζοφώδη τοῦτον καὶ ἀείφρουρον ᾤκησε θάλαμον*) και στην όψη της νεκρής (*Ἡ δ'… οὐκ ἀνοίγνυσι στόμα· κεῖται γὰρ ἐπιμύσασα καὶ αἱ βλεφαρίδες ὕπνῳ τυραννοῦνται μακρῷ*). Η φιλική σχέση του συζύγου της νεκρής Ιωάννη Κοντοστέφανου με τον Κωνσταντίνου Μανασσή δικαιολογεί άλλωστε απόλυτα την παρουσία του στην νεκρώσιμη τελετή.

Δομή και περιεχόμενο

Η μονωδία αρχίζει με την περιγραφή της εικόνας του συγκεντρωμένου πλήθους. Ο Μανασσής τονίζει την αντίθεση ανάμεσα στη χαρά μιας γαμήλιας εορτής και στην κατήφεια που προκαλεί η απώλεια ενός ανθρώ-

128. Βλ. Ο. Λαμψίδης, *Σύνοψις Χρονική,* Αθήνα 2003, 22 και Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* όπως επίσης Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν*, 14-15.

129. Βλ. Bees, «Manassis», 119-126.

130. Βλ. Russell – Wilson, *Menander,* 180, 1-3: *ἔστω δέ σοι ὁ λόγος* ***μὴ πλειόνων ἑκατὸν πεντήκοντα*** *ἢ καὶ διακοσίων ἐπῶν.*

που. Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στο προοίμιο της μονωδίας του Νικηφόρου Βασιλάκη για τον αδερφό του.[131]

οὐδὲ γὰρ ἐπιθαλάμιον ᾄδω σοι, οὐδὲ κρότον ἐγείρω γαμήλιον *–εὐκταῖα ταῦτα καὶ κρείττονος τύχης γνωρίσματα– ἀλλ' ἐπιθανατίους πλέκω σοι τὰς ᾠδὰς καὶ θρήνων ἐξάρχω καὶ γοερὸν ἀνακρούομαι.*

Μια ακόμη ομοιότητα των δύο λόγων είναι η εστίαση και η περιγραφή του συγκεντρωμένου πλήθους, αν και θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η εστίαση στο *νῦν* είναι κάτι που προτείνεται από τη θεωρία της Ρητορικής για τη συγγραφή μονωδίας.[132]

Το προοίμιο της μονωδίας (στ. 1-19) είναι διανθισμένο από εικόνες οπτικές και ακουστικές (μαύρα ρούχα, δακρυσμένα μάτια, θρήνοι και ολολυγμοί) και από τη χρήση του σχήματος άρσης και θέσης (*οὐκ ἐπὶ πανηγύρεσιν οὐδ' ἐπὶ κώμοις ὁ σύλλογος, ἀλλ' ἐπὶ δάκρυσιν, ἀλλ' ἐπ' οἰμωγαῖς*) και του οξύμωρου σχήματος (*μέλος παράμουσον, μέλος ἀνέορτον, πῦρ σκυθρωπόν*).

Στη συνέχεια (στ. 20-26) ο Μανασσής δηλώνει πως η θέση του είναι δύσκολη, καθώς γνώριζε καλά τη νεκρή, οπότε και ο δικός του πόνος είναι υπερβολικός. Ανάμεσα στα θρηνητικά επιφωνήματα (*ὤμοι, φεῦ*) ο ρήτορας αρχίζει να πλέκει το εγκώμιο της θανούσης, όπως άλλωστε ορίζουν οι κανόνες της Ρητορικής για τη συγγραφή της μονωδίας.[133]

Η Θεοδώρα παρουσιάζεται ως υπόδειγμα σωφροσύνης, γαλήνης και σεμνότητας. Ο ρήτορας ταλαντεύεται ανάμεσα στο ευτυχισμένο παρελθόν της και στη ζοφερή πραγματικότητα, δημιουργώντας διαρκώς νέες αντιθέσεις:

ἡ ***νῦν*** *θρηνουμένη τοιαύτη καὶ εὑρέθη καὶ ἔγνωσται, καὶ ἐθάρρησεν*

131. Βλ. Pignani, *Niceforo Basilace,* 235, 3-5.

132. Βλ. Russell – Wilson, *Menander,* 204, 18-23: *μᾶλλον γὰρ ὁ λόγος κινητικώτερος εἰ ἀπὸ τῶν ἐπ' ὄψιν καὶ τῶν νῦν συμβάντων οἰκτίζοι τις...<ἢ> ἀπὸ τῆς συνόδου τῶν παρόντων, ὅτι* ***συνεληλύθασιν οὐκ εἰς θέατρον εὔδαιμον, οὐκ εἰς θέαν εὐκταίαν.***

133. Βλ. Russell – Wilson, *Menander,* 202, 20-23: ***παραμιγνύντα τὰ ἐγκώμια τοῖς θρήνοις, καὶ συνεχῶς τὸν θρῆνον ἐμφανίζειν****, ἵνα μὴ ἁπλούτως ἐγκώμιον ᾖ, ἀλλ' ἵνα πρόφασις τοῦ θρήνου ᾖ τὸ ἐγκώμιον.*

ἐπ' αὐτῇ (κατὰ τὴν Γραφήν) καὶ ἠγαθύνθη ἀνδρὸς αὐτῆς καρδία καὶ ἐμακαρίσθη ἐν πύλαις ὁ ταύτην εὑρών· ἀλλὰ ***νῦν****, φεῦ, ἐξ ἀνθρώπων πέφευγε θᾶττον καὶ πρὸ τοῦ χρόνου.* (στ. 45-49)

Ο ρήτορας εστιάζει για λίγο στην εξωτερική εμφάνιση της Θεοδώρας (στ. 57-60), επικεντρώνεται όμως και παραθέτει αναλυτικά τις ψυχικές της αρετές με ένα εντυπωσιακό ασύνδετο σχήμα στους στ. 63-65:

εὐκοσμίας ὑπόδειγμα, βίου σώφρονος νόμον, σεμνότητος ἄγαλμα, φιλησυχίας εἰκόνα,στήλην αἰδοῦς, ἀνδρείας λαμπάδα, δικαιοσύνης πυρσόν, φρονήσεως ἥλιον.

Από το εγκώμιο ξαναπερνά στον θρήνο και στο συγκεντρωμένο πλήθος που πενθεί (στ. 70-80), για να εστιάσει αμέσως μετά στον Ιωάννη Κοντοστέφανο. Και στη δική του περίπτωση ο Μανασσής εκφράζεται ανάμεσα στις δύο χρονικές βαθμίδες (παρελθόν – παρόν), καθώς διαπιστώνει ότι ο άλλοτε γενναίος και ακλόνητος στις μάχες νικήθηκε πλέον από τη θλίψη (στ. 81-93). Τον παρουσιάζει να καλεί την αγαπημένη του να γυρίσει χρησιμοποιώντας φράσεις από το *Άσμα Ασμάτων,* για να δηλώσει αμέσως μετά ότι αυτή πλέον δεν μπορεί να ανταποκριθεί στο κάλεσμα του συζύγου της (στ. 105-111).

Ίσως η πιο συγκινητική και απαλλαγμένη από τον ρητορικό φόρτο εικόνα που δίνει ο Μανασσής είναι αυτή των παιδιών της Θεοδώρας που μοιάζουν με *στρουθία* γύρω από τον τάφο της (στ. 111-115).

Ο ρήτορας επιστρέφει στον έπαινο της Θεοδώρας και αξιοποιώντας καθ' υπερβολήν το *Άσμα Ασμάτων* εγκωμιάζει για μια ακόμη φορά και εξωτερικά χαρακτηριστικά και στοιχεία του χαρακτήρα της (στ. 120-126). Αμέσως μετά, ακολουθεί η σύγκριση της θανούσης με παραδείγματα γυναικών τόσο από την *Παλαιά Διαθήκη* (Σωσάννα, Ιαήλ), όσο και από την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα (Θεανώ, Λαοδάμα, Κάμμα). Ωστόσο, ο ρήτορας θα αναλύσει – στο πλαίσιο πάντοτε της σύγκρισης – περισσότερο την περίπτωση της Ασπασίας από τη Φώκαια, της Πανθείας, συζύγου του Αβραδάτα και της συζύγου του Κάνδαυλη (στ. 134-158), πριν να επιστρέψει για μια ακόμη φορά στο εγκώμιο της Θεοδώρας (στ. 166-174).

Στο σημείο αυτό ο Μανασσής επιλέγει να δώσει αόριστα κάποια στοιχεία για την οικογένειά της (*ἔβλαστε μὲν ἐξ ἐπισήμων* …), επιμένοντας

ιδιαίτερα στον ευτυχισμένο της γάμο με τον Ιωάννη Κοντοστέφανο (στ. 182-193). Η ευγενής όμως καταγωγή της Θεοδώρας είναι όμως μάλλον αυτονόητη λόγω του γάμου της με έναν υψηλόβαθμο αξιωματούχο που συνδεόταν με συγγενικούς δεσμούς με τον αυτοκράτορα.

Στον επίλογο της μονωδίας ο Μανασσής μέσα από την παρήχηση και την αντίθεση *(πολλοὺς πολλάκις ἐπένθησα … νῦν δ' … ἀντιταλαντεύομαι)* παρουσιάζει για μια ακόμη φορά τη δυσχερή θέση του ρήτορα που αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στη διάθεσή του να πενθήσει και στο χρέος του να εξυμνήσει (στ. 203-209). Ο λόγος θα τελειώσει με μια μουσική εικόνα και με τη χρήση του οξύμωρου σχήματος: *κατηφῆ κιννύραν ἐψάλαξα, οἷον μέλος γοερὸν ὑπελύρισα*, κάτι που θυμίζει έντονα το προοίμιο: *ὤμοι ἐγώ, πάλιν πενθίμην λύραν ἁρμόζομαι, πάλιν μέλος παράμουσον ἀναβάλλομαι.*

Μονωδία επί τῇ σεβαστῇ κυρᾷ Θεοδώρᾳ τῇ τοῦ Κοντοστεφάνου κυροῦ Ἰωάννου συζύγῳ· τοῦ Μανασσῆ

Ὤμοι ἐγὼ πάλιν πενθίμην λύραν ἁρμόζομαι, πάλιν μέλος παράμουσον ἀναβάλλομαι. Οὐκ ἐπὶ καλλιχόροις χορείαις ὁ θίασος, οὐκ ἐν ὑμεναίοις, οὐκ ἐν ᾠδαῖς ·ἡ γὰρ νὺξ τῶν ἀμφίων καὶ τὸ ἀλαμπὲς τῆς ἀναβολῆς ἐν ὀλοφυρμοῖς, ἐν ὀλολυγμοῖς. Οὐκ ἐπὶ πανηγύρεσιν οὐδ' ἐπὶ κώμοις ὁ σύλλογος, ἀλλ' ἐπὶ δάκρυσιν, ἀλλ' ἐπ' οἰμωγαῖς· βοᾷ γὰρ ἀνυμέναια καὶ μέλος ἀνέορτον ᾄδει καὶ ἄναυλον. Πῦρ σκυθρωπὸν καὶ ἄχαρι τοῦτο τὸ πῦρ, οὐκ ἐπιθαλάμιον, οὐ γαμήλιον. Τὰ πρόσωπα συννεφῆ, τὰ βλέφαρα κατηφῆ, τῶν ὀφθαλμῶν οἱ κύκλοι διάβροχοι δάκρυσιν. Οὐκ εἰς νυμφῶνας οὐδ' εἰς παστοπηγίας ταῦτα τὰ ᾄσματα προπεμπτήρια, ἀλλ' ἐπικήδειον τὸ χοραύλημα καὶ αἱ μολπαὶ ἐπιτύμβιοι· καὶ θύομεν οὐ τὰ γαμοδαίσια οὐδ' ἀπὸ κρατῆρος σπένδομεν, ὃν ἀλλήλοις νυμφίοι προπίνουσιν, ἀλλὰ τυμβοχόους φιάλας προτείνομεν, ἀλλ' ἀψινθιάζουσαν πρόποσιν. Καὶ θέλει μέν τις τὴν συμφορὰν ἀποκλαύσασθαι καὶ τὴν κειμένην ἀνακαλέσασθαι, ἀλλὰ σβέννυται ἡ φωνή, ἀλλ' ἐπιλείπει τὸ φθέγμα καὶ προπηδᾷ τοῦ λόγου πένθους νοτίς, τὸ δὲ τῆς ὀδύνης βάρος, τὸ δὲ τοῦ πάθους τραχὺ τὰς μὲν τοῦ στόματος θύρας ἐπιπωμάζει, τὰ σπλάγχνα δὲ συμπιέζει· κἀντεῦθεν φλέβες δακρύων ἀπὸ καρδίας λακτίζουσιν.

Ὦ βαρυδαίμων ῥήτωρ ἐγὼ καὶ βαρύποτμος, ὅτι κακοῦ τοσοῦδε καθίσταμαι πενθητὴρ καὶ τοῖς παροῦσι προπίνω κρατῆρα γόου περιχειλῆ, ὃν ᾅδης ἐληνοβάτησεν, ὃν ἐκέρασε θάνατος. Τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις, ὅσοι σκηνῆς κατάρχουσι τραγικῆς, τοσούτῳ μετριώ-

---

codd. M: Marcianus XI.22, φφ. 167r-168r, P: Πατρ. Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας 62, φ. 261rv 7 ἄχρι P 8 τὰ βλέφαρα κατηφῆ om. P 12 νυμφίοις M: corr. Ku 9-14 οὐκ εἰς νυμφῶνας – ἀψινθιάζουσαν πρόποσιν om. P 18-19 δακρύων M in marg.: καρδιῶν M in textu

τερον τὸ δεινόν, ὅσῳ καὶ τὰ τῶν θρηνουμένων πολλάκις οὐκ ἔγνωσται· ἐμοὶ δὲ ὅσῳ τὰ τῆς κειμένης καλὰ γνωριμώτερα, τοσούτῳ τὸ ἄλγος ἀφορητότερον. Κἀγὼ μὲν ὠνείρωττον, ὡς τῶν ἀρετῶν αὐτῆς ποτε περιπτῆναι τὸ ἄλσος καὶ γλῶτταν ἐπαφεῖναι τοῖς προτερήμασι καὶ ἐνεαρίσαι τοῖς ἀγαθοῖς καὶ περιλαλῆσαι παράδεισον σωφρονικοῖς κατάφυτον κάλλεσι. Νῦν ἀλλ' εἰς ἑτέραν (φεῦ) ᾠδὴν τὴν τοῦ λόγου κιθάραν μετασκευάζω καὶ μέλος θρηνητήριον συνιστῶ καὶ νεκρὰν (ὤμοι) κατολοφύρομαι, ἥνπερ ζῶσαν θρηνεῖν οὐκ ἐπῆλθέ μοι. Ὦ βαρυσύμφορον ἄκουσμα, βαρυάλγητον λάλημα, λόγος φευκτός, χορεία δυσέορτος, μέλος πανόδυρτον· ἡ ζῶσα στήλη τῆς σωφροσύνης, ὁ τῆς κοσμιότητος λαλῶν ἀνδριάς, τὸ τῆς σεμνότητος ἔμπνουν εἰκόνισμα (φεῦ) κατερράγη καὶ κεῖται καὶ ἀπηγλαΐσθη καὶ ᾤχετο· ἡ πλάτανος ἡ χρυσέα τῶν ἀρετῶν, ὁ κῆπος ὁ περιλάλητος ὁ πᾶσι κατάδενδρος ἀγαθοῖς πεφυλλοβόληκεν καὶ κατέψυκται· ὁ κόσμος τοῦ θήλεος, τὸ ῥόδον τῆς γαληνότητος ἀπεμαράνθη καὶ ἔρρευσε· καὶ νῦν ἐν τύμβῳ (φεῦ) καὶ σποδῷ τὸ τέμενος τὸ κατάχρυσον, ἐν ᾧ τῶν καλῶν ὁ κύκλος ἐχόρευε.

«*Γυναῖκα τίς ἀνδρείαν εὑρήσει;*» Τοῦτο μὲν ἡ Σολομῶντος γλῶσσα καὶ τὸ ἐκείνου στόμα τὸ θεοφόρητον ὥς τι τεράστιον ἀνακέκραγεν, ἐν ὀλβίοις μὲν τὸ πρᾶγμα τιθέντος, ἀποθαυμάζοντος δὲ τὸν ηὐτυχηκότα καὶ μακαρίοις ἐγγράφοντος· ἐγὼ δ' ἂν οὐδὲν ἐνδοιάσας ἀντιβοήσωμαι, ὡς ἡ νῦν θρηνουμένη τοιαύτη καὶ εὑρέθη καὶ ἔγνωσται, καὶ *ἐθάρρησεν ἐπ' αὐτῇ* (κατὰ τὴν Γραφήν) *καὶ ἠγαθύνθη ἀνδρὸς αὐτῆς καρδία* καὶ ἐμακαρίσθη *ἐν πύλαις* ὁ ταύτην εὑρών· ἀλλὰ νῦν (φεῦ) ἐξ ἀνθρώπων πέφευγε θᾶττον καὶ πρὸ τοῦ χρόνου καὶ τάχιον οἴχεται καὶ τὸν ζοφώδη τοῦτον καὶ ἀείφρουρον ᾤκησε θάλαμον.

Ὦ θάνατος ἄδικος καὶ βάσκανος θεριστής, οἷον εἰς γῆν στάχυν κατήνεγκεν. Ὦ σκότος ᾄδου καὶ ἀνήμερος νύξ, οἷον ἄστρον ἀπέκρυψεν, οἷον κάλλος ἠμαύρωσε. Τοιαύτην ἔδει γυναῖκα πρὸ ὥρας ἀφανισθῆναι, οὕτως συντόμως τὸν βίον ἀφεῖναι, οὕτως

37 πεφυλλοβόληκεν corr. Ku: πεφυλλοκόληκεν M, πεφυλλοβόληται P 41 γυναῖκα ανδρείαν τίς P 44 ἐγγράφων P : corr. PK

ὀξέως τὸν κόσμον ἀπολιπεῖν, ᾗ καὶ σώματος κάλλος ἐπήνθει καὶ χάριτες ἀρετῶν ἀνεφύοντο, ἣν ἤγαλλεν εὐαρμοστία χαριτοπρόσωπος, ἣν ἐκόσμει λειμὼν σωφροσύνης ὁ θεοκήπευτος; Ηὔγει μὲν αὐτῇ καὶ συμμετρία μορφῆς καὶ ὄψις ἐπέραστος· ἀλλ' ἕτεραι πάλιν τῆς κατὰ θεὸν εὐπρεπείας ἀνέλαμπον ὡραιότητες, καὶ ἦν κατάστερος καλλοναῖς, ὅσαι τε ὀφθαλμοῖς ὑποπίπτουσι (**167v**) καὶ ὅσαι περὶ τὰ ἔνδον αὐλίζονται. Ταύτην τὴν πενθουμένην (ἀλλά μοι μηδεὶς νεμεσάτω τῆς τόλμης) ὁ καλλιτέχνης θεὸς καθῆκεν εἰς γῆν, παρήγαγεν εἰς ἀνθρώπους εὐκοσμίας ὑπόδειγμα, βίου σώφρονος νόμον, σεμνότητος ἄγαλμα, φιλησυχίας εἰκόνα, στήλην αἰδοῦς, ἀνδρείας λαμπάδα, δικαιοσύνης πυρσόν, φρονήσεως ἥλιον. Αὕτη τύπος ἐδόθη καὶ χρηστοεργίας ἀπάσης κανών, ὡς πᾶν τὸ γένος τὸ θῆλυ πρὸς αὐτὴν ἀπευθύνοιτο, καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ δόντος ἀνήρπασται καὶ ἀνθυπενόστησε τὴν ἐκδημίαν τὴν ἀνυπόστροφον.

Τίς δώσει τῇ κεφαλῇ μου ὕδωρ καὶ πηγὰς δακρύων τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ κλαύσομαί σε καὶ κόψομαι, ἀργυροπτέρυξ τρυγών, περιστερὰ χρυσόπαστε τὰ μετάφρενα. Τίς Ἱερεμίου γλῶσσαν δανείσει μοι, καὶ τὴν συμφορὰν ὀλοφύρωμαι καὶ τὸ κακὸν ἀποιμώξωμαι. Στυγνάζει μὲν ὁ περιιστάμενος ὄχλος, παθαίνεται δὲ ὡς ἐπὶ κοινῷ δυσπραγήματι καὶ ὡς ὑπὸ πρηστῆρος ἄνωθεν ἀποδισκευθέντος μεμελάνωται· ὕδωρ δὲ θρηνῳδίας περιβρέχει τὰ πρόσωπα καὶ στεναγμὸς ὡς ἐλέπολις τὰ στέρνα περικτυπεῖ· *κάρα δὲ ξυρῆκες καὶ πέπλοι μελάγχιμοι* τὴν ἔνδον ζάλην μηνύουσι· τοῖς γὰρ πολλοῖς καὶ χάρις βοστρύχων ἀποτεθέρισται καὶ οἱ τῆς κεφαλῆς ἀνθέρικες ὑπορρέουσιν.

Ὁ δὲ σύζυγος αὐτῆς ὁ κλεινός, ὅσῳ πλείονος τοῦ κέντρου πεπείραται, τοσούτῳ καὶ πλέον διαπρέπει τοῖς ἄλγεσι· κἂν τοῖς ἄλλοις στερρὸς εὑρισκόμενος καὶ ἀπερικλόνητος, ὑπὸ τούτου καὶ μόνου τοῦ πολέμου κατεστρατήγηται· καὶ μάχαις πολλαῖς

66 πᾶν γένος P: πᾶν τὸ γένος M Ku 68 ἀνθυπενόστησαι P a. corr. 73-74 ὀλοφύρομαι, ἀποιμώξομαι P, PK 78 μελόγχιμνοι P: corr. PK

ἐναθλήσας καὶ τὸν ἀριστέα παραγυμνώσας καὶ τὸ ἀκατάπληκτον ἔργοις δηλώσας, ἐνταῦθα καὶ μόνον κατεπαλαίσθη, καὶ τυραννεῖται τὸ καρτερόψυχον καὶ νενίκηται τὸ ἀκαταγώνιστον· ὁ γὰρ πολέμιος ἔνδον ἐγκάθηται καὶ τὴν καρδίαν πολιορκεῖ καὶ τὰ σπλάγχνα κριοκοπεῖ. Κἀντεῦθεν ὁ χαλκεοκάρδιος, ὁ Βριάρεως, καθάπερ λιπαροστέλεχος δρῦς ὑπὸ πυρὸς οὐρανίου καὶ τὰ ἔνδον ἐκκέκαυται καὶ τὰ ἐκτὸς ἀπηνθράκωται· ψωμίζεται μὲν ἄρτον, ὃν φυρᾷ κοπετός, ποτίζεται δὲ πόσιν πικρὰν καὶ ἀθέλητον, ἣν γεωργοῦσι μὲν ὀφθαλμοί, βλέφαρα δὲ ἀποθλίβουσι· καὶ κατὰ τὸν ἐν Ἄισμασι Σολομῶντος νυμφίον ἀναζητεῖ τὴν περιστερὰν τὴν καλλιπτέρυγα, τὴν ἀργυροπτέρυγα, τὴν χιονώδη, τὴν πάλλευκον, ἣν ἐμαργάρωσαν καλλοναί, ἣν ἐχιόνωσαν ἀρεταί, καὶ γοᾶται καὶ ἀναστένει «*Ἀνάστα, ἐλθέ, καλή μου περιστερά· δεῖξον ὄψιν σου καὶ ἀκούτισόν με φωνήν σου*».

Ἡ δ’ ἀλλὰ (φεῦ) οὐχ ὑπονοστεῖ, οὐ περιστρουθίζει τὸν σύνοικον· ἀπέπτη γάρ τοι καὶ μετηνάστευσε καὶ εἰς ἑτέρας μεταπεφοίτηκε νοσσιάς. Ἀναζητεῖ τοῦ πεδίου τὸ κρίνον, τῶν κοιλάδων τὸ ἄνθος· τὸ δ’ ἀλλὰ (φεῦ) ἔρριπται κατὰ γῆς. *Κλαίων ἔκλαυσεν ἐν ἡμέρᾳ καὶ ἐν νυκτὶ καὶ δάκρυον ἐπὶ τῶν σιαγόνων αὐτοῦ, καὶ ὁ παρακαλῶν οὐχ ὑπάρχει* (καὶ Ἱερεμίας γὰρ ὁ φιλοπενθὴς τὸν σκύφον τοῦ θρήνου συγκεραννυέτω). Ὁ μὲν βύθιον ἀνοιμώζει καὶ γοερὰν ἀναπέμπει φωνήν: «*Ἐγὼ καθεύδω καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖ, ὅτι φωνὴ ὡραία κρούει ἐπὶ τὴν θύραν· ἄνοιξόν μοι ὡς πλησίον μου, περιστερά μου, τελεία μου, ὅτι ἡ κεφαλή μου δρόσου ἐπλήσθη καὶ οἱ βόστρυχοί μου ψεκάδων νυκτός*». Ἡ δ’ ἀλλ’ οὐκ ἀντιφθέγγεται (φεῦ), οὐκ ἀνοίγνυσι στόμα· κεῖται γὰρ ἐπιμύσασα καὶ αἱ βλεφαρίδες ὕπνῳ τυραννοῦνται μακρῷ. Ἀνακαλοῦνται τὰ τέκνα τὴν ὑπὲρ μητέρας φιλότεκνον καὶ περιπέτανται τὸν τύμβον καὶ περιτρίζουσιν ὡς στρουθία καὶ μωλωπίζουσι παρειὰς καὶ κατὰ τῶν προσώπων φέρουσι χαλαζώματα συμφορῶν. Ὢ οἵαν ἐρημίαν δεδυστυχήκασιν, ὧ οἷον ἀπώλεσαν ἀγαθόν.

Τίς οὕτω σιδηρόπλαστος ἄνθρωπος ἢ τίς οὕτως ἀπὸ δρυὸς ἢ

85 ἀκατάληπτον P 86 παραδηλώσας P 89 κρυοκοπεῖ P, κρεοκοπεῖ PK

θαλάσσης γεγέννηται, ὃς μὴ τὴν σὴν ἐκτομὴν κατοικτίσεται, κλῆμα καλλίβοτρυ, δένδρον ἀρετῆς χρυσεόφυλλον, ἀγλαόφυλλον; Ἀλλὰ γὰρ τί σου πρότερον ἀποδύροιτο; Τί σου δεύτερον ταμιεύσαιτο; *Οἱ ὀφθαλμοί σου περιστεραὶ ἐκτὸς τῆς σιωπήσεώς σου· ὡς λέπυρον ῥόας μῆλόν σου ἦν. τί ὡραιώθησαν σιαγόνες σου ὡς τρυγόνος, τράχηλός σου ὡς ὁρμίσκοι; ὡς σπαρτίον κόκκινον χείλη σου καὶ ἡ λαλιά σου ὡραία* (πάλιν γάρ μοι Σολομῶν συντορνευέτω τὸ μέλος καὶ τοῦ τῆς ᾀσματιζούσης κάλλους μεταδιδότω μοι), *ὡς μῆλον ἐν ξύλοις δρυμοῦ ἐν μέσῳ τῶν θυγατέρων, ὡς πύργος Δαυὶδ τράχηλός σου*, καὶ μῶμος οὐκ ἦν ἐπὶ σοί, ὦ λύχνε τοῦ θήλεος, φιλοτιμία τῆς φύσεως, ὑπὲρ Σωσάνναν σωφρονική, ἀρρενόφρων ὑπὲρ Ἰαήλ. Εἶτα κροτοῦσιν Ἕλληνες Λαοδάμαν, εἶτα τὴν Κάμμαν περιθρυλλοῦσι Ῥωμαῖοι, εἶτα σεμνολογοῦσι Θεανὼ Πυθαγόρειοι; Πολλαὶ θυγατέρες ἐπίσημοι, πολλαὶ κατὰ τῆς ἀνδρείας ἠνδρίσαντο· σὺ δὲ ὑπέρκεισαι καὶ ὑπερῆρας ἁπάσας. Ἀλλὰ νῦν αἳ αἳ ποῦ κοιτάζῃ; Ποῦ δὲ ἡ μελιχρὰ λαλιά, ὦ καὶ μόνον βλεπομένη παιδευτικὴ καὶ διδακτική;

Ἀσπασίᾳ τῇ Φωκαΐδι ποτὲ χρύσεόν τις στεφανίσκον προσήνεγκεν· ἦν δὲ ὁ στεφανίσκος καὶ καταμάργαρος καὶ λίθοις ἀνθῶν καὶ γοητεῦσαι καρδίαν πολὺς καὶ ὀφθαλμοὺς ἐπαγαγέσθαι ταχύς. Ἡ δὲ Κῦρον εἰποῦσα τὸν ἄνδρα κόσμον εἶναι μόνον αὐτῇ, ἐδέξατο μὲν τὸ δῶρον, ἀλλ᾽ ὑπὸ τοῦ φίλτρου βιαζομένη Κύρῳ τοῦτον παρέπεμψε. Καὶ τοῦτο σεμνολογοῦσι παῖδες Ἑλλήνων καὶ καταρρητορεύουσι καὶ στωμύλλονται καὶ τὴν φιλανδρίαν ἀποθαυμάζουσιν. Ἀλλὰ τί τοῦτο πρὸς ἀρετὴν γυναικός, (**168r**) ᾗ τὴν γῆν ἐγχανεῖν εὐκταιότατον ἦν, ὅτε μὴ βλέποι τὸν σύνοικον; Ἀναγράφει τι τοιοῦτον καὶ ἡ Ξενοφῶντος σειρὴν καὶ γυναικὸς ἀρετὴν ἐπιστοιβάζει τῷ διηγήματι.

Ἦν Ἀβραδάτᾳ τῷ Σούσων κρατοῦντι Πάνθεια γαμετή· ἦν δὲ ἡ γυνὴ καλλιβλέφαρος καὶ χαριτοπρόσωπος, κάλλος ἀνεπιτήδευτον, ὡραιότης ἀνόθευτος, ἀφαρμάκευτοι παρειαί· ἐπέλαμπε δὲ πλέον ἡ φιλανδρία καὶ τῆς τῶν ὀφρύων ἐπιγραφῆς ἐπὶ μᾶλλον ἠγλάϊζεν. Ἦν ταῦτα· καὶ μάχη μετ᾽ οὐ πολὺ συνερράγη· καὶ πίπτει μὲν Ἀβραδάτας καταβελὴς γεγονὼς καὶ κρεωκοπηθεὶς μαχαιρίσι. Μαν-

θάνει Πάνθεια τοῦτο καὶ καταλαμβάνει τὸν τόπον, ἔνθα ὁ πολὺς ἐκεῖνος νεκρὸς ἔκειτο· καὶ περιχυθεῖσα τῷ σώματι καὶ πυκνοῖς φιλήμασι προσειποῦσα καὶ ἀνακλαυσαμένη καὶ ὀλολύζουσα ἐπικατασφάττει ἑαυτὴν τῷ νεκρῷ. Ἐκείνη μὲν βάρβαρος οὖσα, καὶ τὸ φιλότιμον βαρβαρικὸν ἐπεδείξατο καὶ τὸν βίον ἀνοήτως κατέστρεψεν· ἡ δὲ ὅλην ἑαυτὴν τῷ τοῦ βίου καταβυθίσασα κοινωνῷ, καὶ τὴν ψυχὴν εἰς ἓν συνεκέρασε καὶ ἐπιδημοῦντι συνέχαιρε καὶ ἀποδημοῦντι συνέκδημος ἦν.

Λέγεταί τι γενναῖον καὶ μεγαλόφρον καὶ περὶ Λυδῆς γυναικός, ἣν Κανδαύλης ἡρμόσατο, ὅτι μὴ δυεῖν ἀνδρῶν ὀφθαλμοὺς γυμνοῦ τοῦ σώματος μάρτυρας ἔχειν ἠνέσχετο. Ἀλλ’ ἦν ἂν τὸ λεγόμενον ψυχῆς εὐγενοῦς, εἰ μὴ τοῖς μετ’ αὐτοῦ κακοῖς τὸ μεγαλογνῶμον ἐθόλωσε. Πῶς δ’ ἂν ἐκείνη πρὸς ταύτην ἀντιπαραβληθῇ τὴν ὁμότροπον, ἥτις οὐ μάτην ἥδει σεμνογλωττεῖν, ἀλλ’ ἔργοις ἐβεβαίου τὸ πλεονέκτημα;

Ὦ ἦθος σωφρονικόν, μειδίαμα σύμμετρον καὶ οἷον μόνοις ἐπιτρέχει τοῖς χείλεσιν, ὦ νοῦς ἀνδρικὸς καὶ φρένες οὐ θηλυπρεπεῖς οὐδὲ ἁπαλαί, ποῖ ποτε ᾤχεσθε; Ἐμίσει τὰς ἀκρατεῖς, ὅσαις ὁ γέλως πορνεύων τὰ χείλη διίστησι καὶ ὅσαι περικροταλίζουσι τὰς παλάμας ὡς ἀχάλινοι καὶ ἐξήνιοι· προσέχαιρε ταῖς κοσμίαις, ἠγάλλετο ταῖς μονάνδροις, τὰς σκηνικὰς καὶ φιλοπαίγμονας ἀπεπέμπετο καὶ ἦν ἰδέσθαι καὶ μόνος σωφρονισμὸς ἄντικρυς. Τοιάδε τις προέκειτο παντὸς ἀρχετυπία καλοῦ, μυριαχόθεν ὡραϊσμένη, πανταχόθεν ἀπεξεσμένη. Ἀλλὰ νῦν (φεῦ) ἅπαντα ταῦτα νεκρὰ καὶ συνετάφη τῇ θρηνουμένῃ καὶ ἔρρευσεν· οὐκέτι φαύσει τῆς εὐποιίας ὁ μάργαρος· συγκέχωσται γὰρ ὑπὸ γῆν. Οὐκέτι τῆς συμπαθείας τὸ ῥόδον εὐωδιάσει· ταῖς γὰρ ἐνταφίοις ἀκάνθαις συμπέπνικται.

Πάθη μὲν οὖν πόλλ’ ἔγωγ’ ἐκλαυσάμην. Ταῖς μὲν οὖν ἄλλαις, ὁπόσαις ῥητόρων στόματα χαριτογλωττοῦσιν, ἓν ἢ καὶ δεύτερον ἴσως τὸ σεμνολόγημα. Ἐνταῦθα δὲ τοῦτο καὶ μόνον δεινόν, ὅτι τηλικοῦτον καλὸν οὕτω πρὸ ὥρας τὸν βίον ἀφῆκεν, ὡς τά γε ἄλλα τρισευδαίμονα καὶ τρισόλβια· ἔβλαστε μὲν γὰρ ἐξ ἐπισήμων τοῦ γέ-

153 ὀλολύξασα coni. in app. crit. Ku: ὀλολύζουσα M

νους, ἔσχε δὲ τὴν ἀναγωγὴν ἀξίαν τῆς βλάστης· τὸν δὲ τοῦ βίου ζυγὸν εἵλκυσε σὺν ἀνδρὶ τὰ πάντα λαμπρῷ, δεξιῷ τὰ στρατηγικά, τὰς χεῖρας πολλῷ, τὰς φρένας στερρῷ, καλῷ τὸ γένος, τὸν τρόπον καλλίονι καὶ τοιούτῳ, οἷον ἂν εἴποι τις ἐπάξιον γυναικὸς τοιᾶσδε γαμέτην, ὡς ἐπ' αὐτοῖς περιλαβεῖν τὸ «Θεὸς κατοικίζει μονοτρόπους ἐν οἴ[κῳ». Οὔτε γὰρ] ἐκείνην ἐχρῆν ἄλλον τοῦ γένους σχεῖν κοινωνὸν ὅτι μὴ τοσοῦτον τὴν ἀρετήν, οὔτε τοῦτον ἄλλης ὁμόζυγος πειραθῆναι ὅτι μὴ τοιαύτης τὰ πάντα καλῆς. Τοιαύτην ἔσχε λαμπρότητα, τοιοῦτον εὗρε τὸν γεωργὸν τῆς ἀρούρης τῆς παιδοφόρου· ἤκουσε δὲ πολύπαις ἅμα καὶ εὔπαις καὶ μήτηρ ἐπὶ τέκνοις εὐφραινομένη ἐγνώσθη.

Δεῆσαν δὲ καὶ τὴν τοῦ σώματος κεραμείαν εἰς τὴν ἀρχέγονον ἀναλυθῆναι πηλόν, οὐ συνεσάπη νόσοις φθινάσιν, οὐκ ἐψύγη τοῖς μόχθοις, ἀλλ' οἷον πρὸς ὕπνον κατενεχθεῖσα πρὸς τὸν ἀνέφελον ἀπῆρε καὶ ἀνύστακτον ἥλιον· χαρίζεται γὰρ καὶ τοῦτο τοῖς φιλοθέοις θεός, ὡς μὴ τὸ σκάφος τοῦ σώματος κακοῖς ὑπέραντλον γίνοιτο μηδ' εἰς παθῶν θαλάσσας εὐγενὴς ψυχὴ καταδύοιτο. Ὢ οἷαι βολαὶ ὀφθαλμῶν ἐσκοτώθησαν, οἷαι δὲ αὐγαὶ ὄψεων ἔδυσαν οἷαι δὲ βλεφάρων ἕλικες συμπεπτώκασιν, οἷος δὲ καλῶν κύκλος διέσπασται.

Πολλοὺς πολλάκις ἐπένθησα, πολλοῖς τὴν γλῶσσαν ἐχαρισάμην καὶ ἀφωσιωσάμην τὴν ὀφειλήν· νῦν δ' ἀλλὰ διπλῇ παλαίω γνωσιμαχίᾳ καὶ ταῖς εἰς ἑκατέραν ἀνθολκαῖς ἀντιταλαντεύομαι· ὁ μὲν γὰρ λιμνασμὸς τῶν καλῶν καὶ τῆς ἀρετῆς τὸ γλύκιον πέλαγος ἐφέλκεταί με πρὸς ἑαυτό, τὰ δὲ τῆς συμφορᾶς ἑτέρωθεν ἀντιπεριάγουσι καὶ τὸ πένθιμον ψαλάττειν βιάζονται· ῥέπει δέ μοι πρὸς τοῦτο καὶ τῆς τέχνης ὁ νόμος καὶ ἤδη λαβὼν ὅλον με τοῦ πάθους ποιεῖ. Ὢ οἷον ὡραιόφυτον ἔρνος κάμπη θανάτου κατέφαγεν· ὢ οἵαν ἄμπελον κατάρραγα καὶ κατάβοτρυν <οἷα>[154] θὴρ ἐριβρύχης ὁ ᾅδης ἐξώρυξεν· ὢ πολυστένακτος λόγος, ἀνύποιστον ἄκουσμα, φήμη ἀποτροπαία, τραυματισμὸς ἄνευ βέλους, ἕλκος οὐκ ἀπὸ ξίφους,

186 εἴπη M p. corr: εἴποι M 188 suppl. Ku 196 μόχθοις ex νόσοις corr. M et in marg. iteravit 211 addidi

πληγὴ ἀφαρμάκευτος. Ὦ ῥήτωρ κακοδαίμων ἐγὼ καὶ βαρυπενθής,
οἷον σκύφον πικράζοντα ἥρτυσα, οἵαν κατηφῆ κιννύραν ἐψάλαξα,
οἷον μέλος γοερὸν ὑπελύρισα.

Απόδοση στα νέα ελληνικά

Θρηνητικός Λόγος για τη σεβαστή Θεοδώρα, σύζυγο του Ιωάννη Κοντοστεφάνου του Μανασσή

Αλίμονο, πάλι εγώ συντονίζομαι σε πένθιμο σκοπό, πάλι αρχίζω μια παράφωνη μελωδία. Η ομήγυρη δεν δημιουργήθηκε για όμορφους χορούς ούτε για τραγούδια του γάμου ούτε για μελωδίες. Διότι τα σκουρόχρωμα ενδύματα και η μουντή περιβολή συνοδεύονται από ολοφυρμούς και θρήνους. Δεν συγκεντρώθηκε ο κόσμος για να γιορτάσει και να ευθυμήσει, αλλά με δάκρυα και κραυγές λέει πένθιμα άσματα και μέλη. Η φλόγα είναι σκυθρωπή. Αυτή η φωτιά είναι χωρίς χαρά, δεν συνοδεύει τους μελλόνυμφους ούτε τον γάμο. Τα πρόσωπα είναι συννεφιασμένα, τα βλέφαρα κατηφή, οι κόρες των ματιών δακρυσμένες. Αυτά τα άσματα που ακούγονται δεν συνοδεύουν τη νύφη ούτε τη νυφική παστάδα, αλλά η μελωδία είναι για κηδεία και τα άσματα για τον τάφο. Και δεν κάνουμε θυσίες για το γάμο ούτε χύνουμε κρασί από το κοινό ποτήρι που πίνουν οι νεόνυμφοι ανταλλάσσοντας ευχές μεταξύ τους, αλλά προσφέρουμε φιάλες νεκρικές και κάνουμε μια πικρή πρόποση. Θέλει κανείς να κλάψει για τη συμφορά μεγαλοφώνως και να θρηνήσει την νεκρή, η φωνή του όμως σβήνεται και λείπουν οι λέξεις και τα δάκρυα προλαβαίνουν τα λόγια, ενώ η βαριά οδύνη και η μεγάλη συμφορά σφραγίζει τις πύλες του στόματος και συμπιέζει τα σπλάχνα και από εκεί ποτάμια δακρύων ξεπηδούν από την καρδιά.

Αλίμονό μου εγώ ο κακότυχος και βαριόμοιρος ρήτορας, εφόσον πενθώ ένα τόσο μεγάλο κακό και κερνάω τους παριστάμενους ένα ποτήρι που ξεχειλίζει από γόους, ένα πιοτό που δημιούργησε με τη σύνθλιψη ο Άδης και το ανέμιξε ο θάνατος. Για όσους προΐστανται σε ένα τραγικό σκηνικό τόσο περισσότερο μετριάζεται η συμφορά, όσο δεν έχουν γίνει αντιληπτά συχνά τα όσα θρηνούνται. Για μένα ωστόσο, όσο πιο γνώριμα είναι τα χαρακτηριστικά της θανούσης, τόσο μεγαλύτερος γίνεται ο

πόνος. Εγώ ονειρευόμουν να περιτριγυρίσω το άλσος των αρετών της και να αναφερθώ στα προτερήματά της και να ανθίσω με τα αγαθά της και να διατρανώσω έναν παράδεισο κατάφυτο με συνετές ομορφιές. Τώρα ωστόσο, αλίμονο, μεταμορφώνω την κιθάρα του νου μου σε άλλη ωδή και συνθέτω μια μελωδία θρηνητική και κλαίω για την νεκρή, αλίμονο, την οποία, όταν ήταν ζωντανή, δεν μου πέρασε από το μυαλό ότι θα την θρηνήσω. Ω, άκουσμα της βαριάς συμφοράς, λαλιά γεμάτη βαρύ πόνο, λόγος που θα έπρεπε να αποφευχθεί, συγκέντρωση χωρίς καμία εορταστική διάθεση, μελωδία γεμάτη οδυρμούς. Το ζωντανό άγαλμα της σωφροσύνης, ο ανδριάντας που διαλαλούσε την κοσμιότητα, η ζωντανή εικόνα της σεμνότητας, αλίμονο, έγινε κομμάτια και κείτεται και έχασε την ομορφιά της και έφυγε. Το χρυσό πλατάνι των αρετών, ο περίφημος κήπος, ο κατάφυτος από κάθε αγαθό έχασε τα φύλλα του και πάγωσε. Το στολίδι του γυναικείου φύλου, το ρόδο της ηρεμίας μαράθηκε εντελώς και μάδησε. Και τώρα σε τάφο, αλίμονο, και στο χώμα βρίσκεται το κατάχρυσο τέμενος, στο οποίο χόρευε ο κύκλος των αρετών.

«Ποιος θα βρει μια γυναίκα άξια»; Αυτό βροντοφώναξε η γλώσσα του Σολομώντα και το θεόπνευστο στόμα του, σαν κάτι αξιοθαύμαστο, καθώς θεωρούσε το πράγμα αυτό ευτύχημα και έδειχνε θαυμασμό για όποιον ευτύχησε (να βρει μια τέτοια γυναίκα), θεωρώντας τον μακάριο. Εγώ ωστόσο, χωρίς κανέναν ενδοιασμό θα απαντήσω με δυνατή φωνή ότι η γυναίκα που τώρα θρηνούμε και τέτοια είναι και τέτοια αποδείχθηκε, και *αναθάρρησε με αυτήν* (κατά τη Γραφή) *και ευεργετήθηκε* (γέμισε αγαθά) *η καρδιά του* άνδρα της και καλοτυχίστηκε από τον κόσμο *στις πύλες* αυτός που την βρήκε. Τώρα ωστόσο, αλίμονο, σύντομα έφυγε από τον κόσμο των ανθρώπων, και πρόωρα και γρήγορα έχει φύγει και κατοίκησε σε αυτόν τον ζοφώδη τάφο με την αιώνια φρουρά.

Τι άδικος θάνατος, τι ζηλόφθονος θεριστής, τι είδους στάχυ σώριασε στη γη. Ω, σκότος του άδη και αξημέρωτη νύχτα, τι είδους άστρο απέκρυψε, ποια ομορφιά αμαύρωσε. Ήταν άραγε μοιραίο να αφανιστεί πρόωρα μια τέτοια γυναίκα, να εγκαταλείψει τόσο σύντομα τον βίο, να αφήσει τόσο βίαια την ομορφιά, με την οποία και το σωματικό της κάλλος στόλιζε και οι χάρες των αρετών της αναφύονταν, αυτήν που λάμπρυνε η χαριτωμένη αρμονία, αυτήν που την στόλισε το λιβάδι της

σωφροσύνης το φυτεμένο θεόθεν; Την γυναίκα αυτήν την λάμπρυνε η συμμετρία στη μορφή της και η αξιαγάπητη όψη της, ωστόσο άλλες ομορφιές που συμβαδίζουν με τη θεϊκή ευπρέπεια έλαμπαν και ήταν γεμάτη από χάρες και μάλιστα και από τις χάρες που βλέπουν τα υλικά μάτια και από όσες υπάρχουν στον εσωτερικό κόσμο. Αυτήν τη γυναίκα που πενθούμε –και κανείς να μην με φθονήσει για την τόλμη μου– ο καλλιτέχνης θεός την οδήγησε στη γη και δημιούργησε για τους ανθρώπους ένα υπόδειγμα ευκοσμίας, ένα μέτρο για τη συνετή ζωή, ένα άγαλμα σεμνότητας, μία εικόνα αγάπης για την ησυχία, μία στήλη αιδημοσύνης, μια λαμπάδα ανδρείας, έναν πυρσό δικαιοσύνης και ήλιο φρονήσεως. Αυτή μας παραδόθηκε ως τύπος και κανόνας κάθε καλής πράξης, για να κανονίζει κάθε γυναίκα τη συμπεριφορά της με πρότυπο αυτήν. Όμως ξανά την άρπαξε αυτός που μας την έδωσε (ο Θεός) και έφυγε έτσι για το ταξίδι που δεν έχει επιστροφή.

Ποιος θα δώσει νερό στο κεφάλι μου και πηγές δακρύων στα μάτια μου και θα σε κλάψω και θα σε θρηνήσω κατόπιν, ασημοφτέρουγη τρυγόνα, χρυσή περιστέρα. Ποιος θα μου δανείσει τη γλώσσα του Ιερεμία για να θρηνήσω τη συμφορά και να διεκτραγωδήσω το κακό. Είναι σκυθρωπός ο κόσμος που παρίσταται, υποφέρει σαν από κοινή δυστυχία και έχει μαυροφορεθεί σαν να χτυπήθηκε από κεραυνό άνωθεν. Το κλάμα μουσκεύει τα πρόσωπα και ο στεναγμός σαν πολιορκητική μηχανή χτυπά τα στήθη. Τα κουρεμένα κεφάλια και τα μαύρα ρούχα μαρτυρούν την εσωτερική ταραχή. Στον περισσότερο κόσμο έχουν κοπεί οι χαριτωμένοι βόστρυχοι και τα άκρα των μαλλιών μαδούν. Ο σύζυγός της ο ένδοξος, όσο περισσότερο έχει γευθεί το κεντρί της συμφοράς, τόσο περισσότερο ξεχωρίζει για τον πόνο του. Κι ενώ σε άλλες περιστάσεις αναδείχθηκε σταθερός κι ακλόνητος, μόνο από αυτήν τη συγκεκριμένη μάχη (από τον θάνατο δηλ. της συζύγου του) έχει υπερνικηθεί. Κι ενώ σε πολλές μάχες αγωνίστηκε και αναδείχθηκε άριστος (νικητής) και απέδειξε έμπρακτα ότι είναι απτόητος, στην παρούσα περίπτωση μόνον κατανικήθηκε και κυριεύθηκε η αυτοκυριαρχία του και έχει υπερνικηθεί το ασυναγώνιστο φρόνημά του. Διότι ο εχθρός είναι μέσα του θρονιασμένος και πολιορκεί την καρδιά του και σφυροκοπά τα σπλάχνα του.

Κι από αυτόν τον πόλεμο ο Γίγαντας με τη χάλκινη καρδιά, όπως μια

δρυς με θεόρατο κορμό έχει κι αυτός κατακαεί από ουράνια φωτιά και έχει απανθρακωθεί και εσωτερικά και εξωτερικά. Και γεύεται (ή παίρνει) μια μπουκιά ψωμί, που έχει ζυμωθεί με δάκρυα κοπετού, και ό,τι πίνει είναι πικρό και δεν το θέλει, ποτό που το παράγουν τα μάτια και το χύνουν τα βλέφαρα. Και, όμοια με τον νυμφίο των Ασμάτων του Σολομώντος, αναζητά την ομορφοφτέρουγη περιστέρα του, την ασημοφτέρουγη, τη χιονάτη, την κατάλευκη, αυτήν που στόλισαν οι ομορφιές, αυτήν που λάμπρυναν οι αρετές και θρηνεί κι αναστενάζει:

«*Σήκω κι έλα, όμορφή μου περιστέρα. Δείξε το πρόσωπό σου και κάνε με να ακούσω τη φωνή σου*».

Εκείνη ωστόσο, αλίμονο, δεν επιστρέφει, δεν τιτιβίζει γύρω από το σύζυγό της. Πέταξε πια και μετανάστευσε και συχνάζει σε άλλες φωλιές. Εκείνος αναζητεί το κρίνο του λιβαδιού, το άνθος των κοιλάδων. Όμως αυτό, αλίμονο, έχει πέσει καταγής. Με θρήνους έκλαψε μέρα και νύχτα, και τα δάκρυα έρρεαν στα μάγουλά του και δεν υπάρχει αυτός που θα τον παρηγορήσει (και ο θρηνωδός Ιερεμίας ας αναμείξει το κύπελο του θρήνου). Εκείνος λοιπόν θρηνεί μεγαλοφώνως και φωνάζει με γόους:

«*Εγώ κοιμάμαι και η καρδιά μου αγρυπνεί, γιατί μια ωραία φωνή μου χτυπάει την πόρτα. Άνοιξέ μου ταίρι μου, περιστέρα μου, πανέμορφή μου, γιατί το κεφάλι μου γέμισε από τη δροσιά και τα μαλλιά μου νοτίστηκαν από τις δροσοσταλιές της νύχτας*».

Εκείνη ωστόσο δεν απαντά, αλίμονο, ούτε κι ανοίγει το στόμα της. Κείτεται με τα μάτια της κλειστά και οι βλεφαρίδες της έχουν νικηθεί από το βαθύ ύπνο. Φωνάζουν τα παιδιά αυτήν που αγαπούσε τα τέκνα της πιο πολύ από κάθε άλλη μάνα και πετούν γύρω από τον τάφο και κρώζουν σαν τα πουλάκια και μωλωπίζουν τα μάγουλά τους και προκαλούν σημάδια στα πρόσωπά τους. Αχ, τι ερημιά τους έτυχε, τι μεγάλο αγαθό που έχασαν.

Ποιος είναι τόσο χαλύβδινος άνθρωπος, ποιος έχει γεννηθεί από τη δρυ ή από την θάλασσα, για να μην λυπηθεί για το χαμό σου, κληματαριά με τα ωραία σταφύλια, χρυσόφυλλο δέντρο αρετής, δέντρο με τα λαμπερά φύλλα; Όμως, τι να σου κλάψει κανείς πρώτα και τι να αφήσει στην άκρη ως δεύτερο; *Τα μάτια σου είναι περιστέρια κάτω από την καλύπτρα του προσώπου σου. Τα μαγουλά σου ήταν σαν τον καρπό του ροδιού,*

Πόσο όμορφα ήταν τα σαγόνια σου σαν της τρυγόνας και ο τράχηλός σου σαν τον στολισμό από πολύτιμα κοσμήματα. Τα χείλη σου ήταν σαν την κόκκινη κορδέλα και η λαλιά σου όμορφη (πάλι ο Σολομών ας συνθέσει μαζί μου τη μελωδία κι ας μου μεταδώσει την ομορφιά της υμνουμένης). *Σαν μια μηλιά ανάμεσα στα άκαρπα δέντρα του δάσους ανάμεσα στις γυναίκες, σαν πύργος του Δαβίδ ο τράχηλός σου* και τίποτα μεμπτό δεν υπήρχε σε σένα, ω φωτεινό παράδειγμα για τις γυναίκες, καμάρι της φύσης, εσύ που ήσουν πιο σώφρων από την Σωσάννα και πιο ανδροπρεπής από την Ιαήλ. Ύστερα, οι Έλληνες χειροκροτούν την Λαοδάμα, έπειτα εξυμνούν οι Ρωμαίοι την Κάμμα και δοξάζουν οι Πυθαγόρειοι την Θεανώ. Πολλές ήταν οι διάσημες γυναίκες, πολλές έδειξαν υπέρμετρη ανδρεία. Εσύ ωστόσο είσαι πάνω από αυτές και όλες τις ξεπέρασες. Τώρα όμως, αχ, αχ πού είσαι ξαπλωμένη; Πού είναι η γλυκιά σου λαλιά, εσύ που μόνο και με την όψη σου εκπαίδευες και δίδασκες;

Στην Ασπασία από τη Φώκαια προσέφερε κάποτε ένας άνθρωπος χρυσό στεφάνι. Το στεφάνι ήταν όλο στολισμένο με μαργαριτάρια και διάσπαρτο με πολύτιμους λίθους, οπότε ήταν αρκετό για να γοητεύσει την καρδιά και να τραβήξει γρήγορα το βλέμμα. Εκείνη ωστόσο λέγοντας ότι μοναδικό της κόσμημα είναι ο άνδρας της, ο Κύρος, δέχθηκε μεν το δώρο, αλλά ωθούμενη από την αγάπη της το έστειλε στον Κύρο. Και για αυτήν την πράξη μιλούν με ενθουσιασμό οι Έλληνες και ρητορεύουν και φλυαρούν και θαυμάζουν την αγάπη της για τον σύζυγό της. Τι δείχνει ωστόσο αυτή η πράξη για την αρετή της γυναίκας, που ευχόταν να ανοίξει η γη να την καταπιεί όταν δεν έβλεπε τον άνδρα της; Αυτό το τελευταίο το αναφέρει η σειρήνα του Ξενοφώντα και με τον τρόπο αυτό εξυψώνει την αρετή της γυναίκας στην αφήγησή του.

Ο άρχοντας των Σούσων, ο Αβραδάτας είχε ως σύζυγό του την Πάνθεια. Η γυναίκα αυτή είχε όμορφα βλέφαρα και χαριτωμένο πρόσωπο, διέθετε ανεπιτήδευτη ομορφιά και γνήσια ωραιότητα, καθώς και μάγουλα χωρίς καλλυντικά. Πιο πολύ από όλα έλαμπε η αγάπη για τον άνδρα της και αυτή την ομόρφαινε πιο πολύ και από τα καλοσχηματισμένα φρύδια της. Δεν άργησε πολύ να γίνει μια μάχη κι ο Αβραδάτας πέφτει νεκρός, χτυπημένος από βέλη και κατακρεουργημένος από τα μαχαίρια. Το μαθαίνει αυτό η Πάνθεια και φτάνει στο μέρος, όπου βρισκόταν εκείνος ο

σπουδαίος άνθρωπος νεκρός. Χύθηκε πάνω στο σώμα του, τον φώναξε φιλώντας τον συνεχώς και αφού έκλαψε και θρήνησε έσφαξε τον εαυτό της για χάρη του νεκρού. Εκείνη λοιπόν, ως βάρβαρη επέδειξε τη διάθεσή της για τιμή και κατέστρεψε ανόητα τη ζωή της, ενώ αυτή εδώ αφού αφοσιώθηκε εξ ολοκλήρου στον σύζυγό της, και την ψυχή της έκανε ένα με τη δική του και με την παρουσία του χαιρόταν, ενώ όποτε απουσίαζε, και αυτή τον ακολουθούσε ψυχικά.

Λέγεται κάτι γενναίο και σημαντικό και για μια γυναίκα από τη Λυδία, την οποίαν παντρεύτηκε ο Κάνδαυλης, δηλαδή ότι δεν ανεχόταν να δει το γυμνό της σώμα πάνω από ένας άντρες. Όμως αυτή η ιστορία θα ήταν δείγμα ευγενούς ψυχής, αν δεν αμαύρωνε το σπουδαίο της χαρακτήρα με τις συμφορές που ακολούθησαν. Πώς λοιπόν θα μπορούσε εκείνη να συγκριθεί με αυτήν εδώ που είχε μεν την ίδια γνώμη, όμως δεν ήξερε να λέει εις μάτην σπουδαία λόγια, αλλά επιβεβαίωνε εμπράκτως την υπεροχή της;

Ω ήθος συνετό, μειδίαμα αρμονικό, τέτοιο που μόνο έτρεχε στα χείλη σου. Ω νους ανδρικός και μυαλά όχι θηλυπρεπή ούτε τρυφερά, για πού έχετε φύγει; Μισούσε τις ασυγκράτητες γυναίκες και αυτές στις οποίες το γέλιο ανοίγει τα χείλη εκπορνεύοντάς τες και όσες χειροκροτούν αχαλίνωτες και ξέφρενες. Χαιρόταν με τις κόσμιες γυναίκες, ευχαριστιόταν με τις μονογαμικές, απόδιωχνε και τις γυναίκες του θεάτρου και τις παιχνιδιάρες. Μόνο η θέα της τις έκανε αυτές να σωφρονίζονται. Τέτοια ξεπρόβαλε, ως αρχέτυπο κάθε καλού, διαθέτοντας καθετί όμορφο, λαμπερή σε όλα. Τώρα ωστόσο, αλίμονο, όλα αυτά είναι νεκρά και τάφηκαν μαζί με αυτήν που θρηνούμε και κατέρρευσαν. Δεν θα λάμψει πια το μαργαριτάρι των ευεργεσιών, αφού χώθηκε κάτω από τη γη. Δεν θα ευωδιάσει πλέον το ρόδο της συμπάθειας, γιατί έχει πνιγεί μέσα στα αγκάθια του τάφου.

Πολλές συμφορές θρήνησα εγώ συχνά. Στις άλλες γυναίκες για τις οποίες τα στόματα των ρητόρων λένε εγκώμια, ένα μόνο πλεονέκτημα, ή ίσως κι ένα άλλο μόνο εγκωμιάζονται. Εδώ ωστόσο μόνο ένα κακό υπάρχει, ότι δηλαδή τόσο πρόωρα έχασε μια τόσο όμορφη ζωή, διότι τα υπόλοιπα είναι απείρως αξιομακάριστα και αξιέπαινα. Διότι είχε μια ευγενική καταγωγή και η ανατροφή της ήταν αντάξια της γενιάς της. Διή-

νυσε τον συζυγικό της βίο πλάι σε έναν άνδρα ένδοξο σε όλα, ικανό στρατηγό, με σωματική δύναμη, στέρεα ψυχική κατάσταση, καλής γενιάς και ακόμη καλύτερου χαρακτήρα. Ήταν, θα έλεγε κανείς, ένας άνδρας αντάξιος για μια τέτοια σύζυγο, ώστε ήταν σαν να λέγεται γι' αυτούς η ρήση «*Ο Θεός εγκαθιστά στο σπίτι του τους ανθρώπους ίδιου χαρακτήρα*». Διότι ούτε εκείνη έπρεπε να έχει έναν άλλον κοινωνό του γένους, αν δεν ήταν τόσο ενάρετος, ούτε αυτός να συζευχθεί με άλλη γυναίκα, παρά μόνο με αυτήν που ήταν σε όλα καλή. Τόση δόξα απέκτησε, τέτοιον γεωργό της παιδοφόρας γης της απέκτησε. Αναδείχθηκε λοιπόν μητέρα με πολλά και καλά παιδιά και αναγνωρίστηκε ως μητέρα που χαίρεται με τα τέκνα της.

Κι όταν ήρθε η ώρα το χωμάτινο σώμα της να διαλυθεί στον αρχέγονο πηλό, αυτό (το σώμα) δεν σάπισε από φθοροποιές αρρώστιες ούτε πάγωσε από τους μόχθους, αλλά σαν να βυθίστηκε σε ύπνο, αναχώρησε προς τον ανέφελο και ανύστακτο ήλιο. Κάνει αυτή τη χάρη ο Θεός στους ευλαβείς, να μην βυθιστεί δηλαδή το σκάφος του σώματος στις συμφορές και να μην πνιγεί μια ευγενική ψυχή σε θάλασσες συμφορών. Αλίμονο, ποια βλέμματα σκοτείνιασαν, ποιες λάμψεις προσώπου βασίλεψαν, ποιες βλεφαρίδες έσβησαν, ποιος κύκλος καλών έχει διασπαστεί.

Συχνά πένθησα πολλούς ανθρώπους, σε πολλούς προσέφερα τη ρητορική μου δεινότητα και τους ξεπλήρωσα την οφειλή μου. Τώρα όμως έχω να αντιμετωπίσω διπλή εσωτερική διαμάχη. Αντίθετα πράγματα με τραβούν σε δύο διαφορετικές κατευθύνσεις. Διότι από τη μια η πληθώρα των καλών και το γλυκό πέλαγος της αρετής με τραβούν προς τα εκεί, ενώ η συμφορά (του θανάτου) με οδηγεί προς άλλη κατεύθυνση εκβιάζοντάς με να ψάλλω πένθιμα. Προς αυτό με κατευθύνουν και οι κανόνες της τέχνης (της ρητορικής τέχνης) και ήδη με αιχμαλωτίζουν και με υποτάσσουν ολοκληρωτικά στη συμφορά. Ω τι όμορφο βλαστάρι κατέφαγε η κάμπια του θανάτου, ποιο αμπέλι φορτωμένο και γεμάτο σταφύλια ξερίζωσε ο άδης σαν θηρίο που βρυχάται. Ω τι πολυστέναχτος λόγος, ανυπόφορο άκουσμα, φήμη αποτρόπαια, τραυματισμός χωρίς βέλος, χτύπημα όχι από ξίφος, πληγή που δεν προέκυψε από φαρμάκι. Κακότυχος ρήτορας εγώ και γεμάτος πένθος, τι είδους πικρό ποτήρι ετοίμασα, ποια θλιβερή λύρα έκρουσα, τι θρηνητική μελωδία έπαιξα.

Σχολια

στ. 1 *πενθίμην λύραν ἁρμόζομαι*: την ίδια διατύπωση χρησιμοποιεί ο Μανασσής και στο έργο του *Μονῳδία ἐπὶ ἀστρογλήνῳ τεθνηκότι*[134] (*λόγου πενθίμην λύραν ἁρμόσασθαι*).

στ. 11 *θύομεν οὐ τὰ γαμοδαίσια:* η έκφραση μάλλον από τον Αιλιανό (*Περὶ ζῴων ἰδιότητος*),[135] χρησιμοποιείται από τον Μανασσή και στην *ΣΧ,* στον στίχο 2631 (*θύουσι γαμοδαίσια Θέτιδος καὶ Πηλέως*) και στον στ. 5486 (*ἤδη δὲ γαμοδαίσια μέλλων τῆς νύμφης θύειν*), όπως επίσης και στον *Λόγο προς τον Μανουήλ Κομνηνό* (στ. 267: *ἐκείνους ἤδη τὰ γαμοδαίσια θύοντας*).

στ. 18-19 *φλέβες δακρύων*: η φράση απαντά προγενέστερα στον Θεοφύλακτο Σιμοκάττη (*πολλῶν γὰρ ὀφθαλμῶν ῥεῖθρον διήνοιξε καὶ φλέβας δακρύων ἀνέτεμεν*).[136]

στ. 41 *Γυναῖκα τίς ἀνδρείαν εὑρήσει …*: η ερώτηση από το βιβλίο των *Παροιμιῶν* 31.10, ενώ και οι επόμενες φράσεις *ἐθάρρησεν ἐπ' αὐτῇ (κατὰ τὴν Γραφήν) καὶ ἠγαθύνθη* καὶ *ἐμακαρίσθη ἐν πύλαις ὁ ταύτην εὑρὼν* αποδίδουν άλλα αποσπάσματα από το ίδιο βιβλίο (31.11: *θαρσεῖ ἐπ' αὐτῇ ἡ καρδία τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς* και 31.31: *αἰνείσθω ἐν πύλαις ὁ ἀνὴρ αὐτῆς*). Ο Μανασσής αντλεί τα συγκεκριμένα χωρία για να τονίσει ότι στο πρόσωπο της Θεοδώρας βρέθηκε μια γυναίκα πολύτιμη, όπως αυτή που αναζητούσε ο Σολομών.

στ. 64 *σεμνότητος ἄγαλμα*: η φράση απαντά αυτούσια στην *Ἀλεξιάδα.*[137]

στ. 70-71 *Τίς δώσει τῇ κεφαλῇ μου ὕδωρ καὶ πηγὰς δακρύων τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ κλαύσομαί σε καὶ κόψομαι*: το χωρίο από τον *Ἱερεμία*, 8.23 χρησιμοποιείται από πολλούς λογίους σε μονωδίες.

---

134. K. Horna, «Einige unedierte Stücke des Manasses und Italikos», *Progr. Sophiensgymnasium,* Wien 1902, 3, 8.
135. M. García Valdés – L.A. Llera Fueyo – L. Rodríguez-Noriega Guillén, *Claudius Aelianus de natura animalium*, Berlin 2009, 300, 7.
136. 1, 1, 3, C. de Boor, *Theophylacti Simocattae Historiae,* Leipzig 1887 (ανατ. Stuttgart 1972), 43, 20.
137. D.R. Reinsch – A. Kambylis, *Annae Comnenae Alexias* (CFHB, Series Berolinensis 40.1), Berlin/New York 2001, 365, 4.

στ. 77-78 *κάρα δὲ ξυρῆκες καὶ πέπλοι μελάγχιμοι*: η φράση προέρχεται από το έργο του Ευριπίδη *Φοίνισσαι,* στ. 372. Δεν έχουμε λόγο να αμφιβάλλουμε ότι σε ένδειξη πένθους πέρα από το μαύρα ρούχα οι στενοί συγγενείς ξύριζαν το κεφάλι τους.[138]

στ. 91-92 *ψωμίζεται μὲν ἄρτον, ὃν φυρᾷ κοπετός*: η εικόνα του Κοντοστέφανου να τρώει ψωμί θρηνώντας την σύζυγό του είναι εμπνευσμένη από τον *Ψαλμό* 79.6 (*ψωμιεῖς ἡμᾶς ἄρτον δακρύων*).

στ. 97-98: *Ἀνάστα, ἐλθέ, καλή μου περιστερά· δεῖξον ὄψιν σου καὶ ἀκούτισόν με φωνήν σου*: ο Μανασσής αντλεί από το *Ἆσμα Ἀσμάτων* (2.10 και 2.14) και παρουσιάζει τον Ιωάννη Κοντοστέφανο να απευθύνεται με τα λόγια αυτά στην νεκρή σύζυγό του, εντάσσοντας κατά κάποιον τρόπο μια *ηθοποιία* στη μονωδία του.

στ. 100 *ἀναζητεῖ τοῦ πεδίου τὸ κρίνον, τῶν κοιλάδων τὸ ἄνθος*: και εδώ η διατύπωση είναι εμπνευσμένη από το *Ἆσμα Ἀσμάτων* (2.1: *ἐγὼ ἄνθος τοῦ πεδίου, κρίνον τῶν κοιλάδων*).

στ. 102-103 *Κλαίων ἔκλαυσεν ἐν ἡμέρᾳ καὶ ἐν νυκτὶ καὶ δάκρυον ἐπὶ τῶν σιαγόνων αὐτοῦ, καὶ ὁ παρακαλῶν οὐχ ὑπάρχει*: η φράση έχει αντληθεί από τον *Ἱερεμία* 1.2, κάτι που ο Μανασσής αναφέρει αμέσως μετά, καλώντας μάλιστα τον Ιερεμία να συμμετάσχει στην προετοιμασία του πένθιμου ποτηριού (*Ἱερεμίας ὁ φιλοπενθὴς τὸν σκύφον τοῦ θρήνου συγκεραννυέτω*). Ανάλογη επίκληση στον προφήτη Ιερεμία κάνει και ο Λέων Μέγιστος, ο γραμματικός, σε Μονωδία που συνέθεσε το 1168 με αφορμή τον θάνατο του εταιρειάρχη Γεωργίου Παλαιολόγου.[139]

στ. 106-109 *Ἐγὼ καθεύδω καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖ … ψεκάδων νυκτός:* για μια ακόμη φορά ο Μανασσής αντλεί από το *Ἆσμα Ἀσμάτων*[140]

---

138. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός,* τ. Δ΄, Αθήνα 1951, 215-218. Για το ίδιο θέμα βλ. και την Μονωδία του γραμματικού Λέοντα για τον θάνατο του Γεωργίου Παλαιολόγου, O. Lampsidis, «Die Monodie von Leon Megistos auf Georgios Palaiologos Megas Hetaireiarches», *JÖB* 49 (1999), 132, στ. 186.

139. Αυτόθι, 121, στ. 5 και στ. 13.

140. *Ἆσμα Ἀσμάτων* 5.2: *Ἐγὼ καθεύδω, καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖ. φωνὴ ἀδελφιδοῦ μου, κρούει ἐπὶ τὴν θύραν Ἄνοιξόν μοι, ἀδελφή μου, ἡ πλησίον μου,περιστερά μου, τελεία μου, ὅτι ἡ κεφαλή μου ἐπλήσθη δρόσου καὶ οἱ βόστρυχοί μου ψεκάδων νυκτός.*

παρουσιάζοντας ξανά τον Ιωάννη Κοντοστέφανο να εκλιπαρεί την νεκρή γυναίκα του να ανταποκριθεί στο κάλεσμά του.

στ. 116-117 *τίς οὕτως ἀπὸ δρυὸς ἢ θαλάσσης:* παρόμοια διατύπωση για να αποδώσει έναν σκληρόκαρδο άνθρωπο χρησιμοποιεί ο Μανασσής στο μυθιστόρημά του *(κἂν εἴη πετροκάρδιος κἂν ἐκ θαλάσσης ἔφυ, κἂν ἐκ δρυὸς ἀνέβλαστεν)*.[141]

στ. 120-126: το εγκώμιο της εξωτερικής εμφάνισης της Θεοδώρας πλέκεται στο σημείο αυτό μέσα από φράσεις αντλημένες από το *Ἆσμα Ἀσμάτων.* Αναλυτικά, η φράση *οἱ ὀφθαλμοί σου περιστεραὶ ἐκτὸς τῆς σιωπήσεώς σου· ὡς λέπυρον ῥόας μῆλόν σου ἦν,* προέρχεται από το 4.1 του *Ἄσματος·* η φράση *τί ὡραιώθησαν σιαγόνες σου ὡς τρυγόνος, τράχηλός σου ὡς ὁρμίσκοι* από το 1.10· η φράση *ὡς σπαρτίον κόκκινον χείλη σου καὶ ἡ λαλιά σου ὡραία* από το 4.3· η φράση *ὡς μῆλον ἐν ξύλοις δρυμοῦ ἐν μέσῳ τῶν θυγατέρων* από το 2.3 και η φράση *ὡς πύργος Δαυὶδ τράχηλός σου* από το 4.4.

στ. 127 *ὑπὲρ Σωσάνναν σωφρονική, ἀρρενόφρων ὑπὲρ Ἰαήλ:* Η ιστορία της Σωσάνας προέρχεται από την *Παλαιά Διαθήκη.* Η Σωσάνα προβάλλεται ως πρότυπο αρετής που μπορεί να συγκριθεί με την νεκρή Θεοδώρα. Το δεύτερο παράδειγμα ενάρετης γυναίκας από την *Παλαιά Διαθήκη* είναι η Ιαήλ που σκότωσε τον Σισάρα (*Κριταί,* 4.17 κ.ε.), βοηθώντας έτσι τους Ισραηλίτες να νικήσουν τους Χαναναίους.

στ. 128-129 *Λαοδάμαν... Κάμμαν… Θεανώ*: ο ρήτορας επιλέγει τρία ακόμη παραδείγματα γυναικών, για να δείξει αυτή τη φορά την υπεροχή της Θεοδώρας, με τη φράση *σὺ δὲ ὑπέρκεισαι καὶ ὑπερῆρας ἁπάσας* που είναι αντλημένη verbatim από το βιβλίο των *Παροιμιῶν* 31.29. Η αναφερόμενη από τον Μανασσή ως Λαοδάμα είναι μάλλον η Λαοδάμεια, σύζυγος του Πρωτεσιλάου, του πρώτου νεκρού στον Τρωικό πόλεμο. Η απώλειά του στοίχισε πολύ στην Λαοδάμεια που λέγεται ότι αυτοκτόνησε για να συναντηθεί ξανά στον Κάτω Κόσμο με τον σύζυγό της. Η ιστορία της έχει εμπνεύσει τη συγγραφή προγυμνάσματος (*ηθοποιία*).[142]

---

141. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν*, 81, 35-6. Ο Μανασσής αντλεί μάλλον από την Ιλιάδα, 22,126: *οὐ μέν πως νῦν ἔστιν ἀπὸ δρυὸς οὐδ' ἀπὸ πέτρης.*
142. Την ηθοποιία με τίτλο *Τίνας εἶποι λόγους Λαοδάμεια μαθοῦσα τοὺς Ἕλληνας*

Η Κάμμα είναι πιθανότατα γνωστή στον Μανασσή από τα *Ἠθικὰ* του Πλουτάρχου ως η γυναίκα που αντιμετώπισε σθεναρά τις ερωτικές πιέσεις του Σινόριγος και στο τέλος τον εκδικήθηκε για τον θάνατο του άνδρα της, του Σινάτου (*Ἠθικὰ* 257e – 258c, πρβλ. και 768b-d).[143]

στ. 134-140: Μία από τις γυναίκες που παρατίθενται προς σύγκριση με την Θεοδώρα Κοντοστεφανίνα είναι η Ασπασία από την Φώκαια. Ο Μανασσής ισχυρίζεται ότι η *Ξενοφῶντος σειρὴν* αφηγείται τα σχετικά με το ήθος της Ασπασίας, ωστόσο η ιστορία της εντοπίζεται στον Κλαύδιο Αιλιανό.[144] Ο Κλαύδιος Αιλιανός μάλιστα παραθέτει αναλυτικά το περιστατικό που αφηγείται ο Μανασσής σχετικά με το πώς η Ασπασία αρνήθηκε να λάβει ως δώρο ένα περιδέραιο, ενώ αντιπρότεινε στον Κύρο ότι το δώρο αυτό ήταν αντάξιο της Παρυσάτιδος.

στ. 145-158: Αναλυτικά αναφέρεται ο Μανασσής και στο παράδειγμα της Πανθείας, συζύγου του Αβραδάτα, την οποία παρουσιάζει ως υπόδειγμα αφοσίωσης στον συζυγό της.[145] Στη σύγκριση ωστόσο με την νεκρή Θεοδώρα, δεν παύει να είναι η Πανθεία μια γυναίκα, η οποία *τὸ φιλότιμον βαρβαρικὸν ἐπεδείξατο,* οπότε ο Μανασσής θεωρεί την αυτοκτονία της μπροστά στον νεκρό άνδρα της ως ανοησία.

στ. 159-165: Ως τελευταίο παράδειγμα γυναίκας δίδεται η σύζυγος του Κάνδαυλη. Ο Μανασσής βρίσκει σπουδαίο το γεγονός ότι η γυναίκα αυτή δεν ήθελε να την δει γυμνή παρά μόνο ένας άνδρας. Εντούτοις, δεν θεωρεί ότι η συνέχεια της ιστορίας δικαίωσε τη γυναίκα αυτή εφόσον φάνηκε ότι δεν διέθετε ευγένεια ψυχής.[146] Πρόκειται για μια ιστορία που ο

ἐπανήκοντας συνέγραψε ο Νικόλαος ρήτωρ, βλ. C. Walz, *Rhetores Graeci*, 1, Stuttgart 1832 (ανατ. 1967), 392-394.

143. *Ἦσαν ἐν Γαλατίᾳ δυνατώτατοι τῶν τετραρχῶν καί τι καὶ κατὰ γένος προσήκοντες ἀλλήλοις Σινάτος τε καὶ Σινόριξ. ὧν ὁ Σινάτος γυναῖκα παρθένον ἔσχε Κάμμαν ὄνομα, περίβλεπτον μὲν ἰδέᾳ σώματος καὶ ὥρᾳ, θαυμαζομένην δὲ μᾶλλον δι' ἀρετήν· οὐ γὰρ μόνον σώφρων καὶ φίλανδρος, ἀλλὰ καὶ συνετὴ καὶ μεγαλόφρων καὶ ποθεινὴ τοῖς ὑπηκόοις.*

144. *Ποικίλη Ἱστορία*, έκδ. M.R. Dilts, *Claudii Aeliani Varia Historia*, Leipzig 1974, 124 κ.ε. Για το περιστατικό με το περιδέραιο, βλ. 128, 7-29.

145. Ξενοφῶντος, *Κύρου Παιδεία, Z iii,* 14-15.

146. Υπονοεί το σχέδιο δολοφονίας του άνδρα της, βλ. Ηροδότου *Ἱστορίαι* 1, 8 κ.ε.

Μανασσής γνωρίζει αρκετά καλά, μια και την έχει επεξεργαστεί ποιητικά και στην *ΣΧ,* στους στίχους 814-835, μόνο που εκεί δεν προβαίνει σε αρνητικό χαρακτηρισμό της συζύγου του Κανδαύλη.

στ. 170 *ἀχάλινοι καὶ ἐξήνιοι*: με αυτά τα δύο επίθετα ο Μανασσής χαρακτηρίζει τις γυναίκες που γελούν και χειροκροτούν χωρίς να επιδεικνύουν κοσμιότητα. Τα δύο επίθετα σε συνδυασμό τα χρησιμοποιεί στον *Λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη* (στ. 186: *ἦθος...οὐκ ἀκρατὲς οὐδ' ἐξήνιον οὐδὲ ὑπέρφρον οὐδὲ ἀχάλινον*), αλλά και στην *Ἔκφρασιν ἁλώσεως σπίνων καὶ ἀκανθίδων* (*οὐχ οἷός τε ἦν κατέχειν αὐτόν, ἀλλ' ἐξήνιος ἐγίνετο καὶ ἀχάλινος*).[147]

στ. 187-188 *Θεὸς κατοικίζει μονοτρόπους ἐν οἴκῳ:* ο Μανασσής αντλεί τη φράση από τον *Ψαλμό* 67.7 και την εντάσσει μέσα στο επιχείρημά του, ότι η Θεοδώρα ήταν μια γυναίκα αντάξια του ικανού συζύγου της.

στ. 198-199 *ὡς μὴ τὸ σκάφος τοῦ σώματος κακοῖς ὑπέραντλον γίνοιτο μηδ' εἰς παθῶν θαλάσσας εὐγενὴς ψυχὴ καταδύοιτο*: ο Μανασσής ισχυρίζεται ότι ο θεός χαρίζει πρόωρο θάνατο, προκειμένου να μην δοκιμαστεί ούτε το σώμα από την ταλαιπωρία ούτε η ψυχή από πειρασμούς. Το επιχείρημα αυτό θα αναλύσει ακόμη περισσότερο στον *Παραμυθητικό* του προς τον Ιωάννη Κοντοστέφανο Η έκφραση *τὸ σκάφος τοῦ σώματος* απαντά και στον Ιωάννη τον Χρυσόστομο (*ἵνα μου τὸ σαθρὸν σκάφος τοῦ σώματος εἰς τὸν γαληνὸν ἐκεῖνον προσορμίσω λιμένα*).[148]

στ. 215-216 *οἵαν κατηφῆ κιννύραν ἐψάλαξα, οἷον μέλος γοερὸν ὑπελύρισα*: στον επίλογο της Μονωδίας του ο Μανασσής αντλεί τη φράση *μέλος γοερόν πιθανόν* από την τραγωδία *Ἑκάβη* (στ. 84 *ἤξει τι μέλος γοερὸν γοεραῖς*). Το ρήμα *ὑπελύρισα* είναι άπαξ λεγόμενο (βλ. *Γλωσσάριο*). Η Μονωδία ολοκληρώνεται όπως ξεκίνησε, με την εικόνα του ρήτορα ως μουσικού που παίζει έναν πένθιμο σκοπό.

147. Έκδ. Ch. Messis – I. Nilsson, «The Description of the catching of siskins and chaffinches by Constantine Manasses: Introduction, Text and Translation», *Scandinavian Journal for Byzantine and Modern Greek Studies* 8 (2022), 46.
148. *PG* 64, 19, 53-54.

2. Παραμυθητικόν εἰς τόν σεβαστόν κυρὸν Ἰωάννην τόν Κοντοστέφανον

Η ομιλία με τον τίτλο *Παραμυθητικὸν εἰς τὸν σεβαστὸν κυρὸν Ἰωάννην τὸν Κοντοστέφανον* σώζεται, όπως ήδη προαναφέρθηκε, στα φφ. 168r-170v του χειρογράφου Marc. gr. XI.22, αμέσως μετά δηλαδή από την Μονωδία για τον θάνατο της συζύγου του Ιωάννη Κοντοστεφάνου, Θεοδώρας. Το όνομα του συγγραφέα δεν επαναλαμβάνεται, ωστόσο δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι πρόκειται για τον Μανασσή και λόγω πολλών φραστικών ομοιοτήτων με τη Μονωδία,[149] αλλά και επειδή στο προοίμιο του *Παραμυθητικού* ο ρήτορας ξεκινά τον λόγο του με τη φράση *Ἥκω πάλιν ῥητορικῆς ἕτερον κρατῆρά σοι κερασάμενος*, κάτι που φέρνει στον νου τις πολλαπλές αναφορές που κάνει στη *Μονωδία* για τον εαυτό του ως ρήτορος που κερνά το ποτό του πόνου στους παρισταμένους (*π.χ. οὐδ' ἀπὸ κρατῆρος σπένδομεν… ἀλλ' ἀψινθιάζουσαν πρόποσιν… τοῖς παροῦσι προπίνω κρατῆρα γόου περιχειλῆ… οἷον σκύφον πικράζοντα ἤρτυσα*).

Δομή και περιεχόμενο

Στο επίκεντρο του λόγου είναι ο Ιωάννης Κοντοστέφανος. Ο ρήτορας, αφού στο προοίμιο (στ. 1-16) παρουσιάζει τον άχαρο ρόλο που είχε ο ίδιος κατά την εκφώνηση της Μονωδίας για την Θεοδώρα –εφόσον αναγκάστηκε να ψάλλει *μέλος ἀνέορτον*–, ομολογεί ότι επανέρχεται για να προσφέρει *λόγον σβεστήριον κατὰ πυρᾶς* (στ. 25). Κατά την εκφώνηση της Μονωδίας η ψυχολογική κατάσταση του Κοντοστέφανου δεν θα επέτρεπε λόγια παρηγοριάς (στ. 10-16), ενώ τώρα η φλόγα της συμφοράς έχει αρχίσει να καταλαγιάζει (στ. 22-25).

Μετά το προοίμιο, ο Μανασσής παρουσιάζει τον Κοντοστέφανο ως άνθρωπο που πένθησε αρκετά για την απώλεια της συζύγου του. Μέσα από διαδοχικές ερωτήσεις (στ. 42-44: *Ἀλλ' ἕως πότε ὁ στεναγμός, ἕως πότε σοι ὁ κλαυθμός; Ὁ δὲ ὠρυγμὸς τῆς καρδίας, ἡ δὲ οἰμωγή, τὰ δὲ δάκρυα ἕως πότε σου περιέσονται; Μέχρι τίνος σε ταπεινώσουσι;*) ο ρήτο-

149. Για τις φραστικές ομοιότητες, βλ. και Kurtz, *VV* 7, 625.

ρας εκφράζει την απορία του για την παράταση του πένθους και την ανησυχία του για την κατάπτωση του Κοντοστέφανου (στ. 47-48: *κατεπαλαίσθης καὶ πέπτωκας*) και αφού τον επιπλήξει γιατί έχασε την καρτερία του, του υπόσχεται να του προσφέρει έναν όμορφο κήπο προκειμένου να ευφρανθεί η ψυχή του. Ο κήπος αυτός βέβαια είναι ο παραμυθητικός λόγος, διανθισμένος με πλήθος παραθεμάτων και παραδειγμάτων από τη Βίβλο και από την ιστορία των αρχαίων Ελλήνων (στ. 65-74: *κῆπον ἐγώ σοι καλὸν ὑπανοίξω... καὶ δρέψῃ μὲν τὴν ὀπώραν... τὴν ἐκ τῆς ἡμετέρας Γραφῆς ἡδονήν... τρυγήσεις δὲ καὶ ῥόδον ἐξ ἀκανθῶν... τὰ τῆς νόθου καὶ ἑλληνικῆς σοφίας κυήματα*).

Ο Μανασσής αναγνωρίζει ότι η απώλεια του Κοντοστεφάνου είναι μεγάλη, ακριβώς γιατί η θανούσα έβριθε αρετών (στ. 74-78: *Ἠδίκησέ σε θάνατος ὁ πικρός... ἐθέρισέ σου στάχυν τὸν καλόν*). Στον Παραμυθητικό θα επανέλθει κάποιες φορές στο εγκώμιο της Θεοδώρας, όμως θα επαναφέρει τον λόγο του στο ζητούμενο που είναι η αποδοχή του θανάτου ως γεγονότος αναπότρεπτου για όλους (στ. 85 κ.ε. *προσδόκα καὶ τὴν φθορὰν καὶ τὴν διάλυσιν ἔλπιζε. Τίς ποτε δάνειον δοὺς οὐ μετ' ὀλίγον πάλιν τὸ χρέος ἀπῄτησεν;*). Μεταξύ των επιχειρημάτων του είναι το γεγονός ότι όλα και όλοι πεθαίνουν, τα δένδρα, οι άνθρωποι, πόλεις ολόκληρες (στ. 103 κ.ε.: *Ἐντεῦθεν καὶ δένδρα βλέπεις νεκρὰ καὶ πόλιν γηράσκουσαν καὶ ῥυτιδουμένην καὶ ποταμὸν λειψυδροῦντα καὶ ἄνικμον καὶ ὅλα ἔθνη μυρίανδρα παρερχόμενα*). Αντίστοιχα επιχειρήματα εμπεριέχονται στις οδηγίες για τη συγγραφή παραμυθητικών λόγων,[150] οπότε δεν προξενούν εντύπωση.

Στη συνέχεια ο Μανασσής θα επιχειρήσει να προσφέρει ιστορικά παραδείγματα τα οποία αναδεικνύουν τη ματαιότητα του παρατεταμένου πένθους. Αρχικά, εξιστορεί τον τρόπο με τον οποίο ο Δημώναξ κατάφερε

150. Βλ. Russell – Wilson, *Menander,* 162,3-8: *καὶ φιλοσοφῆσαι δὲ ἐπὶ τούτοις οὐκ ἀπειρόκαλον καθόλου περὶ φύσεως ἀνθρωπίνης, ὅτι τὸ θεῖον κατέκρινε τῶν ἀνθρώπων τὸν θάνατον,* ***καὶ ὅτι πέρας ἐστὶν ἅπασιν ἀνθρώποις τοῦ βίου ὁ θάνατος****, καὶ ὅτι καὶ ὅτι ἥρωες καὶ θεῶν παῖδες οὐ διέφυγον. ἐν ᾧ καὶ καιρὸν ἔχεις θεῖναι καὶ διηγήματα,* ***καὶ ὅτι πόλεις ἀπόλλυνται, καὶ ἔθνη ἐστὶν ἃ παντάπασιν ἐξέλιπεν****.*

να παρηγορήσει τον φίλο του που έχασε τον γιο του (στ. 125-159). Από την αφήγηση αυτή δεν λείπει το λεπτό χιούμορ.

Στη συνέχεια θα καταφύγει σε κάτι πιο τολμηρό: θα παραθέσει με δικά του λόγια τον πλατωνικό μύθο για τον έρωτα, εντάσσοντας τον θάνατο ως κάτι επιβεβλημένο, κάτι που καταλύει τον άσβεστο πόθο της ολοκλήρωσης μέσω του έρωτα (στ. 170-187)

Ο Μανασσής θα επανέλθει στο εγκώμιο της Θεοδώρας, αλλά και πάλι θα είναι σύντομος (*Τὸ δὲ σὸν τοῦτο δυσπράγημα δεινὸν μέντοι καὶ βαρυσύμφορον καὶ ὑπὲρ τὰ τῶν ἄλλων κακά, ὅσῳ δὴ καὶ ἡ κοινωνός σοι τοῦ βίου τῶν ἄλλων γυναικῶν ἐκαλλίστευεν*). Για μία ακόμη φορά τονίζει ότι ο *ἀνθρωποφάγος θάνατος* είναι φαινόμενο παντοτινό και δεν φείδεται ούτε της νεότητος ούτε του κάλλους των ανθρώπων (στ. 191-201). Γι' αυτό ζητά από τον Κοντοστέφανο να σταματήσει τον θρήνο, μιμούμενος τον Δαβίδ που δεν πένθησε το παιδί του παρά μόνο όσο εκείνο ζούσε. Θα πρέπει εξάλλου να λάβει υπόψη του ότι ο πρόωρος θάνατος απαλλάσσει τη θανούσα από τα άσχημα γηρατειά, τις ασθένειες και τους πειρασμούς της ψυχής (στ. 210-218). Εξάλλου, ο Κοντοστέφανος θα πρέπει να παρηγορείται από την ύπαρξη των παιδιών του, μεταξύ των οποίων το ένα είναι ακόμη μωρό (στ. 220-223). Άλλωστε δεν έχει υπομείνει βάσανα όμοια με του Ιώβ για να βρίσκεται σε τέτοιο παρατεταμένο πένθος (στ. 232-242).

Του υπενθυμίζει τη ρήση του Αμάσιδος προς έναν άνθρωπο που έχασε το παιδί του (στ. 243-250) κι αμέσως μετά προχωρά σε ένα νέο exemplum, αυτό του Ηρώδη του Αττικού που πένθησε επί μακρόν τη γυναίκα του, μέχρις ότου ένας φίλος του καταλόγισε υποκρισία, εφόσον η φροντίδα του Ηρώδη για το φαγητό δεν ταίριαζε με τις τόσες εκδηλώσεις πένθους (στ. 254-277).

Ως ενισχυτικά των προαναφερθέντων επιχειρημάτων, ο Μανασσής παραθέτει και ρήσεις από την *Παλαιά* και την *Καινή Διαθήκη*, όπως του Δαβίδ, του Σολομώντος και του αποστόλου Παύλου (στ. 278-291), για να περάσει ξανά στην αρχαιοελληνική γραμματεία αντλώντας από τον Όμηρο και τον Ευριπίδη (στ. 296-310). Με έμφαση ρωτά τον Κοντοστέφανο αν γνωρίζει κάποιον που έζησε για πάντα, για να του θέσει αμέσως μετά το εξής δίλημμα: θα προτιμούσε άραγε να είχε πεθάνει πρώτος

αυτός και να μείνει η γυναίκα του χήρα; (στ. 335-338). Τα επιχειρήματα του Μανασσή θα ολοκληρωθούν με την υπενθύμιση του αναπότρεπτου του θανάτου και με την ελπίδα της συνάντησης στον άλλο κόσμο με την αγαπημένη του σύζυγο, όπως ορίζει η χριστιανική θρησκεία (στ. 349-355).

Στον επίλογο της ομιλίας του ο Μανασσής κάνει μια τελευταία έκκληση στον Κοντοστέφανο να παραμερίσει το πένθος του, αν όχι για άλλον λόγο, τουλάχιστον για τα παιδιά του. Αναρωτιέται κατόπιν αν κατάφερε να τον πείσει με όσα παρέθεσε και του εύχεται να βρει παρηγοριά από τον Θεό, ώστε να υπομείνει τη συμφορά του (στ. 364-373).

Παραμυθητικὸν εἰς τὸν σεβαστὸν κυρὸν Ἰωάννην τὸν Κοντοστέφανον[171]

Ἥκω πάλιν ῥητορικῆς ἕτερον κρατῆρά σοι κερασάμενος, ἀνδρῶν εὐγενέστατε· ἥκω σοι ῥήτωρ, οὐ μέλος ᾄσων ἀνέορτον οὐδ' ἀναξανῶν σοι τὰ ἕλκη τοῦ πένθους οὐδὲ προπιόμενός σοι (**168v**) φιάλην, ἣν ἀψινθία θρήνων πληροῖ, ἀλλ' ἥκω σοι τὸ τῆς ψυχῆς ἀγριαῖνον καταστελῶν καὶ τὸ ἀνοιδοῦν ἡμερώσων καὶ βλίσων πόσιν ἐξ ἑκατέρου γλυκυχύμου τοῦ κλήματος· καὶ τάχα σοι τοῦτο τὸ πόμα φανήσεται νηπενθές τε καὶ ἄχολον καὶ ὑπὲρ τὰ φάρμακα τῆς Ἑλένης, οἷον ἐκείνη τὸν Τηλεμάχου κρατῆρα ἐγλύκανεν. Ἥκω σοι κατὰ καιρὸν τοῦ τραύματος ἐφαψόμενος καὶ φάρμακον ἀλεξιφάρμακον ἐπιπάσων καὶ ἀκεσόμενος εὐκαιρότατα. Πρώην μὲν γάρ σοι τῆς ἀθυμίας ἐπισκοτούσης τὸν νοῦν καὶ τυραννούσης τὸ σέλας σοι τῆς ψυχῆς ἄρτι τε τοῦ ἕλκους φλεγμαίνοντος καὶ ἐπανθούσης τῆς σμώδιγγος καὶ τοῦ τραύματος ὠγκωμένου καὶ ἀναβαίνοντος, καὶ τὸ τοῦ λόγου φῶς ὑπεκρύπτετο καὶ ἀπαρρησίαστον ἦν καὶ ὑπὸ σκότον ἐθαλαμεύετο· ἡ γὰρ ὁμίχλη τοῦ πάθους ἐπήχλυε καὶ τὰ μαλάγματα ἔξωρα καὶ ἡ μεταχείρησις ἄχρηστος. Καὶ τότε μέν σοι κατὰ τὴν παροιμίαν *ὑπὸ τοῦ πάθους ἀπαγχομένῳ* οἷον πικράζοντα ἐκεράννυμεν οἶνον, ἐκ συντριβῆς καρδίας ὀχετηγούμενον καὶ ληνοβατούμενον, οἶνον παντομίσητόν τε καὶ ἄγριον, οὗ ληνὸς μὲν ἡ καρδία, αἱ δὲ βλεφαρίδες ὀχέτιον, ἀμάρα δὲ ὑδρορρόος ὀφθαλμὸς δακρυσίστακτος.

Νῦν δὲ ἀλλὰ τῆς φλογὸς ἐκείνης ἀρχομένης οἷον ὑπομαραίνεσθαι καὶ καταπίπτοντος τοῦ χειμῶνος καὶ τοῦ πολλοῦ σοι κλύδωνος ἡσυχάσαντος καὶ τῶν τραχυνομένων κυμάτων ἡμερουμένων, καὶ ὡς σβεστήριον κατὰ τῆς πυρᾶς ὁ λόγος ἐγείρεται καὶ

---

cod. Marcianus XI. 22, ff. 168r-170v (M) κωντοστέφανον M 5 βλύσων M 6 an εξ ἑτέρου 25 ὑπὸ post σβεστήριον primum scripsit, deinde erasit M

ὡς ἔλαιον ἱλαρώτατα κατὰ τῶν τῆς θαλάσσης βρασμῶν ἐπιστάζεται. Καὶ τάχα σοι καὶ ξύλον ὁ λόγος οὗτος γενήσεται, ξύλον ἐκεῖνο, δι᾽ οὗ τὰ πικράζοντα νάματα τῆς Μερρᾶς ὁ θεόπτης κατεμελίτωσε, καὶ γλυκανεῖ μετρίως τὴν πικροχεύμονα τῆς ὀδύνης πηγὴν καὶ μεταβαλεῖ πρὸς τὸ πότιμον· γενήσεται καὶ Ἰωνᾶς τρόπον καινότερον ἕτερον καὶ κατὰ τῆς θαλάσσης τοῦ σοῦ πένθους ἀκοντισθεὶς καταστορέσει τὸν ῥόχθον, στήσει τὸν φλοῖσβον καὶ ἡμερώσει τὸ ὠρυόμενον.

Ἀλλὰ τί μοι τούτων τῶν προοιμάτων καὶ τῆς ἐπαγγελίας τῆς περιττῆς; Οἶδά σε καρτεροκάρδιον, μεγαλόψυχον καὶ πείθομαί σε μὴ κόπτεσθαι ἀπαράκλητα μηδὲ θρηνεῖν ἀθάνατα καὶ ἀπαραμύθητα. Κατέσεισε μέν σου τὸν πύργον τῆς ψυχῆς, τὸν ἀδαμάντινον, τὸν στερρόν, θάνατος ἐλεεινός, θάνατος ἄωρος, οἷά τις ἐλέπολις τειχοσείστρια. Τότε *καὶ πένθος σειρήνων ἐκόψω καὶ κοπετὸν δρακόντων* κατὰ τὸν προφήτην ἐθρήνησας καὶ οἶνον κατανύξεως ἔπιες καὶ ἐμεθύσθης τῷ πάθει καὶ τοῖς παρακαλοῦσι τὸ οὖς οὐ παρέβαλες. Ἀλλ᾽ ἕως πότε ὁ στεναγμός, ἕως πότε σοι ὁ κλαυθμός; Ὁ δὲ ὠρυγμὸς τῆς καρδίας, ἡ δὲ οἰμωγή, τὰ δὲ δάκρυα ἕως πότε σου περιέσονται; Μέχρι τίνος σε ταπεινώσουσι;

Καὶ ἀνὴρ μὲν Ἕλλην, ἐπὶ θανάτῳ τινα παράγων ὀλοφυρόμενον, ποιεῖ καὶ ῥῆμα παραμυθίας συγκεραννύοντα τοῖς ὀλολυγμοῖς: «Οἴμοι· τί δ᾽ οἴμοι; θνητά τοι πεπόνθαμεν». Σὺ δὲ τοσοῦτον κατεπαλαίσθης καὶ πέπτωκας καὶ οὐδὲ μέχρι νῦν ἀναστῆναι δύνῃ καὶ ἀποσείσασθαι τὰ τοῦ πτώματος σύμβολα. Καὶ ποῦ σοι τὸ καρτερικὸν ἐκεῖνο καὶ ἀνδροκάρδιον; Ποῦ σοι τὸ μεγαλόνουν, τὸ μεγαλόφρον, τὸ ἀταπείνωτον, τὸ ἀνάλωτον; Καὶ κυβερνήτην ἐκεῖνον θαυμάζομεν, οὐ τὸν ἐν εὐδίᾳ τὴν σκάφην ἰθύνοντα, ὅτε γαλήνη γελᾷ καὶ ἤπιον πνεῦμα συρίζει καὶ ἵσταται κατὰ πρύμνης (τοῦτο γὰρ καὶ παῖς κουρίζων καὶ μήπω χνοάζων τὸν ἴουλον), ἀλλ᾽ ὃς ἂν σταίη κατὰ κυμάτων καὶ κατὰ τῶν ὑδάτων τῶν θυμουμένων ἀνδρίσηται καὶ ὠρυγμοὺς ἀγρίους οὐ φρίξῃ, κάτωθεν ἀναβαί-

51 ἀνάλυπον M: corr. Ku (cf. *Oratio in Man. Comn. φύσις ἀνάλωτος, ἀταπείνωτος)*

νοντας ὡς ἀπὸ θηρός, ὅτε λάβρος ἄνεμος καταιγίζει καὶ ταλαντεύει τὰ σκάφη καὶ πόλεμον ἐπάγει τοῖς ναυτικοῖς· καὶ δένδρου καὶ οἴκου τὸ βαθύρριζον καὶ ἀπερικλόνητον ἐν χειμῶνι καὶ προσβολῇ πνευμάτων διαγινώσκομεν· καὶ ἄνδρα δὲ ἀρρενωπὸν ἐκεῖνον οἶδεν ὁ λόγος τὸν ἐν κακοῖς ἀνδριζόμενον, τὸν μὴ ταπεινούμενον ἐν δεινοῖς.

Οἶδά σου τὸν θεόσοφον νοῦν, ὡς πλήρης παντὸς ἀγαθοῦ, ὡς δεξαμενή τῶν καλῶν, καὶ οὐδὲν ὅτι τὴν σὴν γνῶσιν τὴν πολλὴν διαπέφευγεν. Εἰ δὲ βούλει, κῆπον ἐγώ σοι καλὸν ὑπανοίξω, οὗ φυτουργοὶ πολλοὶ καὶ μελεδῶνες, κατάρρυτον ὕδασι, κατάκομον δένδροισιν, ὀπωροφόρον, ἀνθεοφόρον, ἄντικρυς ψυχῆς παραμύθιον· καὶ δρέψῃ μὲν τὴν ὀπώραν τὴν εὐγενῆ, τὴν καλλονὴν τὴν εὐπρόσωπον, τὴν ἐκ τῆς ἡμετέρας Γραφῆς ἡδονήν, ἣν μοσχεύει μὲν τοῦ πνεύματος ὁ βαθὺς ποταμός, ἡλικιοῖ δὲ ὁ θεοῦ καὶ ἀνύστακτος ἥλιος, γεωργοῦσι δὲ καὶ κηπεύουσι πληθὺς πνευματοφορήτων ἀνδρῶν· τρυγήσεις δὲ καὶ ῥόδον ἐξ ἀκανθῶν καὶ σταφυλὴν ἀπὸ βάτου (τοῦτο δὴ τὸ περιφερόμενον), τὰ τῆς νόθου καὶ ἑλληνικῆς σοφίας κυήματα. Ἠδίκησέ σε θάνατος ὁ πικρός, ἐπέστη σοι φορολόγος ὁ ἀπαραίτητος· ἐθέρισέ σου στάχυν τὸν καλόν, τὸν ἡδύν, τὸν χρύσεον, τὸν ἐπέραστον· ὑπώρυξέ σου τὸ κλῆμα τὸ φερεστάφυλον, τὸ καλλιφυές, τὸ καλλίβοτρυ· ἐσύλησέ σου τὸν βότρυν τὸν καλλίρραγα, τὸν γλυκάζοντα. Καὶ παρὰ τοῦτο βαρυστενάχεις καὶ συμπνίγῃ καὶ ἄγχῃ. Συγγνωμόνει τῷ πάθει· ἀνθρώπινον γάρ ἀλλὰ πάνδημον τὸ κακόν, παγκόσμιος οὗτος ὁ κίνδυνος, τῆς φύσεως ὅλης ἡ συμφορά.

Κἂν μέν τινα τόπον ἕτερον ἔξω τῆς γῆς εὑρήσεις εἰς οἴκησιν, ἐκεῖ καὶ ἀθάνατος ἔσῃ καὶ δραπετεύσει σου θάνατος· ἕως δ' ἂν τὴν γῆν ταύτην αὐχοίης μητέρα καὶ τρέφῃ μαστῷ καὶ ἐξ οὐκ ὄντων γεννᾷ, προσδόκα καὶ τὴν φθορὰν καὶ τὴν διάλυσιν ἔλπιζε. Τίς ποτε δάνειον δοὺς οὐ μετ' ὀλίγον πάλιν τὸ χρέος ἀπῄτησεν; (**169r**) Ἡ παντομήτωρ γῆ δανείζει τὸν χοῦν καὶ τυροῦται μὲν τὸ πλαδῶν, πήγνυται δὲ τὸ ὑγρόν, πνεῦμα δὲ ζωογόνον ἀρρήτως ὀχετηγεῖται

67 δένδρεσι corr. Ku 68 καλονὴν M 87 πλαδὸν M

θεόθεν καὶ ψυχοῦται ὁ χοῦς καὶ ζωοῦται ὁ πήλινος ἀνδριὰς καὶ τὸν κόσμον περιπολεῖ καὶ φρονεῖ καὶ λογίζεται καὶ ῥέπει ποτὲ πρὸς κακίαν καὶ ἀρεταίνει ποτέ. Ἀλλ' ἡ δανείσασα γίνεται μνήμων καὶ πρόσεισι καὶ ὀχλεῖ καὶ ἀπαιτεῖ τὸ δοθὲν καὶ λογιστεύει πικρῶς καὶ βιάζεται καὶ ὑπομιμνήσκει τοῦ χρόνου καὶ δυσανασχετεῖ περὶ τῆς βραδυτῆτος καὶ ὀνειδίζει καὶ καταμέμφεται. Κἂν μὴ τὸ καταβληθὲν ἀπολήψεται, μισθοῦται τὴν φύσιν ὡς ῥήτορα, προσέρχεται τῷ κριτῇ καὶ τοῦ χρεώστου καταβοᾶται καὶ ὀχλοκοπεῖ καὶ στωμύλλεται καὶ πιθανολεσχεῖ καὶ τὴν ἀπόφλησιν ἐκζητεῖ καὶ οὐκ ἀνίησι κροτοθορυβοῦσα καὶ ἐγκειμένη, μέχρις ἂν τὸ οἰκεῖον εἰσπράξηται. Καὶ πίπτει μὲν ὁ χοῦς ἐπὶ γῆς, τὸ δὲ πνεῦμα τοὺς ἄνω τόπους μεταδιώκει καὶ πρὸς τὸ συγγενὲς καὶ θεῖον ἐπείγεται. Οὗτος ὁ καρπὸς τῆς τοῦ ὄφεως συμβουλῆς, αὕτη τῆς ἀνηκοΐας ἡ δίκη, τοῦτο τὸ τέλος τῆς βρώσεως.

Ἐντεῦθεν καὶ δένδρα βλέπεις νεκρὰ καὶ πόλιν γηράσκουσαν καὶ ῥυτιδουμένην καὶ ποταμὸν λειψυδροῦντα καὶ ἄνικμον καὶ ὅλα ἔθνη μυρίανδρα παρερχόμενα·καὶ αὐτὰ δὲ παρελεύσεται τὰ στοιχεῖα, καθὼς καὶ λέγεται καὶ πιστεύομεν. Ἐντεῦθεν Ἄβελ κείρεται πρὸ τῆς ὥρας καὶ ἡ σαθρὰ διαρτία καὶ ὁ χοῦς ὁ σαπρὸς πρὸς τὴν ἀρχέγονον ἐλύθη πηλόν. Οὐ γὰρ ἡ φύσις ἔφερεν, οἶμαι, μὴ μέρος τοῦ δανείου κατὰ τάχος ἀπολαβεῖν. Ἐντεῦθεν φόνοι καὶ φθόνοι καὶ προχύσεις αἱμάτων καὶ ἔριδες καὶ σφαγαὶ καὶ θανάτων ἐπαγωγαί. Καὶ περιίασι μὲν ἄνθρωποι πανταχοῦ καὶ ἐμπορεύονται καὶ τὴν γῆν φιλονεικοῦσι πᾶσαν κερδαίνειν, ἀλλὰ τὸ τῆς φύσεως δίκτυον ἄφυκτον καὶ τὸ θέριστρον ἀπηνὲς καὶ ὁ κολαστὴς ἀπαραίτητος· οὐ φείδεται κάλλους σωμάτων, οὐ δυσωπεῖται τὴν ὡραιότητα, τὴν εὔχροιαν λογίζεται τὸ μηδέν, τῆς ἡλικίας τὸ ἄνθος οὐκ ἐλεεῖ· ἐπίβουλός ἐστι σύνοικος, ληστὴς οὐ καθεύδων, πολέμιος γνώριμος.

Μέγα σοι καὶ πικρὸν στέρησις γυναικὸς καὶ ἄωρος θερισμός, ναὶ γάρ τοι καὶ μέγα τοιάνδε γυναῖκα τὸν βίον ἀπολιπεῖν, τὴν οὕτω καλήν, τὴν σώφρονα, τὴν φιλοσώφρονα, τὴν σύμμετρον. Ἀλλὰ

96 καὶ τοῦ χρεωστοῦ καταβοᾶται iteravit, deinde cancellavit M 97 ἀπόφλοσιν M: corr. Ku 119 σύμμετρον M p. corr.: καλήν M

κοινὸν τὸ κακόν· οἶδεν ἡ φύσις τὸ πάθος καὶ ἀποδύρεται πᾶς τὸ γινόμενον καὶ τὴν συμφορὰν ἀποκλαίεται, ὅτι μηδ' ἀπὸ δρυὸς ἢ ἀπὸ πέτρης δεδημιούργηται, ἐπεὶ καὶ κλαίειν ἐπὶ παρελθόντι νεκρῷ Σολομῶν ἐγκελεύεται.

Ἐγὼ δέ σοι βούλομαι καί τι τῶν ἀστειοτέρων εἰπεῖν· τάχα γάρ σε τούτοις μαλάξω τοῖς ῥήμασι. Δημῶναξ ἐκεῖνος ὁ πάνυ –ἀκούεις δὲ οἶμαι τὸν ἄνδρα· τὸ γάρ τοι τῆς φήμης πτερὸν τοῦτον περιήγαγε πανταχοῦ– Δημῶναξ τοίνυν ἐκεῖνος ἐχρῆτό τινι τῶν ὑπερεχόντων ὅσα καὶ φίλῳ καὶ φίλων τῷ γνησιωτάτῳ καὶ πιστοτάτῳ. Ἦν δὲ ὁ ἀνὴρ μονοτόκου γεννήτωρ παιδὸς κἀντεῦθεν ἑαυτὸν ὅλον ἠσχόλει περὶ τὸ τέκνον καὶ κατεκόσμει καὶ ἤγαλλε καὶ ὅλος τῆς ἐκείνου ψυχῆς ἐξεκρέματο. Ἦν ἄρα ὁ νεανίας καλὸς καὶ χαριτοπρόσωπος καὶ τὴν ὄψιν ὡραῖος καὶ καλλιβλέφαρος. Νόσος αἴφνης ἀγρία καταλαμβάνει τὸν μείρακα καὶ τὴν ὀπώραν τοῦ κάλλους τρυγᾷ καὶ παραπέμπει θανάτῳ τὸν κακοδαίμονα. Εἶτα τί; Σκότει κολάζει ἑαυτὸν ὁ βαρύποτμος ἐκεῖνος πατήρ, κάθειρξιν ἐθελούσιον ὑπομένει (ἐδυσχέραινε γὰρ καὶ πρὸς αὐτὸν οἶμαι τὸν ἥλιον) καὶ ἐψωμίζετο χοῦν καὶ ἐποτίζετο δάκρυα καὶ ὅλος ἦν ἡμίζωος ἄνθρωπος. Μανθάνει ταῦτα Δημῶναξ, πρόσεισι τῷ ἀνδρί, πειρᾶται τῆς ἐκείνου ψυχῆς καὶ λόγους μαλακτικοὺς ἐπαντλεῖ. Ὡς δὲ μηδὲν ἀνύων διέγνω, ἀλλὰ μάτην τὰ ὦτα θυροκοπῶν (ἐπεζύγωντο γὰρ αὐτῷ τῆς καρδίας αἱ πύλαι καὶ λίθος βαρὺς ἀθυμίας αὐτὴν ἐπεπώμαζε κἀντεῦθεν ὁ σοφὸς πρὸς κωφὸν ᾄδειν ἐᾠκει καὶ κατὰ θαλάττης τύπους γραμμάτων χαράττειν), ἐπιτεχνάζεται τρόπον καινότερον ἐκ πολυμηχάνου ψυχῆς· καὶ ὁ τρόπος οἷος θαυμάσιος. Μάγος εἶναι ὁμολογεῖ καὶ περὶ νερτέρους δαίμονας ἠσχολῆσθαι, ὁποῖοι πολλοὶ γεώδεις καὶ ῥυπαρόβιοι, καὶ δύνασθαί οἱ τὴν ψυχὴν τοῦ παιδὸς ἀναγαγεῖν ἐπαγγέλλεται. Ἀνέπνευσε πρὸς τὸν λόγον ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος ὁ πολυπενθής, αἰτεῖ τὴν χάριν, ὑπισχνεῖται μισθούς, καθομολογεῖ δωρεάς.

Ὁ δὲ (ἀλλ' ἐνταῦθά μοι τὸ τοῦ διηγήματος χαριέστερον) «Ἦν

140 θηροκοπῶν M: corr. Ku

μόνους τρεῖς ἐμβίους ἀπαριθμήσῃ μοι (ἔφησε) ζάλης χωρὶς τοῦ βίου τὴν ἅλμην περάσαντας καὶ πένθους ἄνευ τὸ ζῆν διαβάντας, προσδόκα μοι τὴν ἐπαγγελίαν καὶ τὴν τοῦ νεανίου ψυχὴν πρὸ ὀφθαλμῶν εἶναί σοι νόμιζε». Ὡς δὲ τὴν μνήμην ἄνω κάτω ἐκεῖνος καὶ πρὸς τοὺς γεραιτέρους καὶ πρὸς τοὺς κατ᾽ αὐτὸν ἐπιστρέφων οὐδένα εὕρισκεν ἀπενθῆ καὶ ἀμηχανῶν ἦν καὶ ἠπόρει καὶ ἤσχαλλεν· «Εἶτα, ὦ κακόδαιμον ἄνθρωπε, (ὁ σοφὸς ἐξεβόησε) νηπιωδῶς ὀδύρῃ καὶ ἀγεννῶς, ὡς μόνος ἀφόρητον συμφορὰν ἀνατλάς»;

Ταῦτα καὶ σὲ δυσωπείτω τὰ ῥήματα, καρτεροκάρδιε καὶ ἀνδρόσπλαγχνε. Τίς γὰρ τῶν ἁπάντων τὰς τοῦ βίου πύλας προσεῖπεν, ὃς οὐκ ἔγνω τοῦ θανάτου τοὺς στενωπούς; Ὡς ἂν δέ μοι μὴ ἀγνοεῖν τὴν σὴν νομίσῃς πληγὴν καί που καὶ τὴν τριοδῖτιν ταύτην καὶ πεπατημένην παροιμίαν ἐπάσῃς μοι, τὴν ἀποφαινομένην πάντας εἶναι πρὸς νουθεσίαν σοφούς, ἐγώ σοι καὶ τῆς συμφορᾶς διαγράψω τὸ μέγεθος καὶ ὅσα σε ὁ ἀλιτήριος ἐζημίωσε θάνατος διηγήσομαι· ἀλλά με μὴ φιλόμυθον εἶναι νομίσῃς μηδὲ κατὰ τοὺς ἀγύρτας τῶν γερόντων καὶ λογοπλάστας καὶ μυθολέσχας, ὡς καινά τινα τερατευόμενον καὶ ἀλλόκοτα.

Ἦν ὅτε τὸ ζῷον τοῦτο ὁ ἄνθρωπος διπλοῦν τι καὶ τετράμορφον ἦν καὶ εἰς ἓν σῶμα τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ συνεπεφύκεσαν καὶ τὸ σῶμα τέσσαρσι μὲν (**169v**) ἐχρῆτο τοῖς ὀφθαλμοῖς, τοσαρίθμοις δὲ ταῖς χερσὶ καὶ τοσούτοις ποσί· τὰ δὲ πρόσωπα ἦν ἀντεστραμμένα καὶ ὀπισθόστροφα καὶ νῶτος εἷς ἀμφοῖν ἐμεσίτευε. Διπλᾶ τοίνυν ἐνόει καὶ ἐλογίζετο καὶ ἴσχυεν ὑπὲρ ἕνα καὶ ἔβλεπε καὶ ἐνήργει τοσαῦτα, ὅσα καὶ δύο πράξαιεν ἄνθρωποι. Ἔδοξε δὲ τῇ φύσει καὶ συνελθεῖν αὐτὰ πρὸς γένους διαδοχήν. καὶ τῆς συμφυίας ἀνεσπῶντο τὰ σώματα καὶ περιστραφέντα εἰς ὄψιν ἀλλήλοις συνῆεσαν καὶ εἶδον καὶ προσέσχον καὶ ἔβλεψαν καὶ ἔγνω ἡ φύσις τὸ συγγενές. Ἐντεῦθεν περιέβαλλον καὶ κατεφίλουν καὶ ἠγκαλίζοντο καὶ ἐκινδύνευον πάλιν εἰς ἓν δενδρωθῆναι. Ὤικτειρεν ἡ φύσις τὸ γένος καὶ

156 εὕρισκον M: corr. Ku 163 τριοδῖτιν coni. in app. crit. Ku: τριοδίτην M

τὸν πόθον αὐτοῖς ἐμετρίασε καὶ τὸν κόρον παρέλαβε σύμμαχον· καὶ οὕτω συνεφύοντο τὰ ζῷα κατὰ καιρὸν καὶ διῃρεῖτο κατὰ καιρόν. Ἡνίκα τοίνυν θάτερον τῶν μερῶν ὁ πικρὸς ἐκθερίζει δρεπανίτης ὁ θάνατος, ἡμίζωόν τι καὶ εὐτελὲς τὸ περιλειπόμενον ἀπεργάζεται. Κοινὴ δὴ πάσης ἡ πόσις αὕτη τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὸ πάθος βαρὺ καὶ ἡ τρῶσις ἀνίατος.

Τὸ δὲ σὸν τοῦτο δυσπράγημα δεινὸν μέντοι καὶ βαρυσύμφορον καὶ ὑπὲρ τὰ τῶν ἄλλων κακά, ὅσῳ δὴ καὶ ἡ κοινωνός σοι τοῦ βίου τῶν ἄλλων γυναικῶν ἐκαλλίστευεν· ἀλλ' ἀνθρώπινον τὸ πρᾶγμα καὶ παλαιὸν καὶ ὁ ἀνθρωποφάγος θάνατος οὗτος οὐκ ἄρτι πρώτως εἰς γῆν παρακύπτων, οὐ νεαρὸς οὐδὲ βρεφοκομούμενος οὐδὲ ὀλιγόχρονος, ἀλλ' ἀρχαῖος καὶ γέρων καὶ ἡλικιώτης τῆς φύσεως. Καλὴ μὲν ἐκείνη, ναὶ καλὴ καὶ τρισάριστος καὶ ἐπ' ἀρεταῖς περιλάλητος, καλὴ τὸ φαινόμενον, καλλίων δὲ τὸ νοούμενον· ἔλαμπε μὲν καὶ κάλλει σωματικῷ καὶ ἦν ὁ σάρκινος φλοῦς καὶ ἡ περιδερμὶς ἡ σωματικὴ εὐτόρνως ἄγαν ἀπεξεσμένη καὶ εὐφυῶς· εἶχε δὲ ἀνταυγαζούσας ἔσω τὰς ἀρετὰς καὶ ἀπὸ ψυχῆς φαιδρότερον ἐμαρμάρυσσεν. Ἀλλ' οὐδὲ νέφος αἰδεῖται τὸν ἥλιον οὐδὲ ὁ ἀλάστωρ οὗτος ὁ δήμιος δυσωπεῖται κάλλος ψυχῆς οὐδὲ ἀποθαυμάζει τὸ καλλιπρόσωπον.

Στῆσόν ποτε τὸν γόον, ἐπίσχες τὸν στεναγμόν· οὐδὲ Δαυὶδ ὁ μέγας οὕτως ἐπένθησεν ἐπὶ μονοτόκῳ παιδί· ἐτυραννεῖτο μὲν κἀκείνῳ τὰ σπλάγχνα οἷα πατρί, ἐπολιορκεῖτο τὴν καρδίαν καὶ ἐσαλεύετο, ἀλλ' ἕως τότε τὸ στέρνον κατεμωλώπιζεν, ἕως τότε τὰς στηθοδεσμίας ἐρρήγνυεν, ἕως αὐτὸν ὑπέσαινον ἐλπίδες ζωῆς. Ὡς δὲ ἀπέπτη ὁ παῖς, τότε δὴ καὶ τὸν ἐπὶ κεφαλῆς ἐκεῖνος χοῦν ἀπεσείσατο καὶ τὸ κατηφὲς τῶν ἱματίων εἰς ἱλαρότητα ἔστρεψεν καὶ ἐλούσατο καὶ ἠλείψατο.

Ἀλλ' ἐπαύξει σοι τὸ κατώδυνον ἡ πρόωρος ἁρπαγή; Πῶς δὲ οὐκ ἐννοῇ καὶ τὸ ἐντεῦθεν καλόν; Ἐξέφυγε τάχιον ἡ ψυχὴ καὶ τὸ δεσμωτήριον τῆς σαρκός, ἡ περιστερὰ ἡ παγκάλη τῆς γαλεάγρας τῆς

183 διηροῦντο corr. Ku: servavi (constructio Attica) 203 ἐτυραννείτω M

πηλίνης ἐξέπτη καὶ ἐλευθερίας ἐλάβετο, οὐ μετέσχε τῶν τοῦ γήρως κακῶν, οὐ συνεσάπη ταῖς ἀσθενείαις, ἀπῆρε πρὸς ἄλλον βίον ἐν ἀκεραίῳ τῷ σώματι· *ἡρπάγη, ἵνα μὴ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτῆς* (τὸ Σολομῶντος ἀποφαίνεται στόμα), διέδρα τὰς πάγας τοῦ πονηροῦ ἰξευτοῦ, ὑπερεπετάσθη πάσης μηχανῆς παλευτοῦ, αἷς ἐκεῖνος καθ' ἡμέραν βροχίζει πολλούς. Τοῦτο μᾶλλον παραμυθείσθω σε, τοῦτο τὴν ἔνδον παφλάζουσαν κάμινον δροσιζέτω σοι. Καὶ παραμυθείσθωσάν σε τέκνα, ἃ τῷ γεωργῷ ἐκείνη ἐκαρποδότησε, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τὸ ἐπιστήθιον τοῦτο βρέφος καὶ ὑπαγκάλιον· ἐν τούτοις αὐτὴν ἐνοπτρίζου, ἐν τούτοις αὐτὴν κατανόει, καὶ τὸ πολὺ τοῦ ἄλγους κατάστελλε.

Σὺ δ' ἠβούλου πρὸς γῆρας μακρόβιον ἐκείνην ἐλάσαι καὶ οἷον ὁ μῦθος τὸ τοῦ Τιθωνοῦ προδιέγραψε, καὶ ζῆσαι, ὅσον αἱ πεπαίτεραι καὶ τρικόρωνοι, καὶ εἰς κόρον τῶν τῆς παλαιότητος κακῶν μετασχεῖν καί που καὶ κινδυνεῦσαι περὶ τὸ σῶμα καὶ μέρος ζημιωθῆναι καὶ μέρος ἴσως τὸ καίριον; Τοιαῦτα γὰρ ἡ φύσις, β[έλτιστ]ε, χαρίζεται τοῖς ἁπλήστως ἔχουσι τῆς ζωῆς καὶ τὸν τῆς ἐλάφου τῆς μακρογήρω βίον ἐπευχομένοις. Μὴ σύ γε, ὁ τὰ πάντα ἐκείνῃ γινόμενος, καὶ ὀφθαλμὸς καὶ πνοὴ καὶ ψυχή.

Μέχρι πότε τὸν ἀγέλαστον χιτῶνα τοῦτον περιβαλῇ; Ἕως πότε τὰ σκοτεινὰ ταῦτα καὶ ὁμιχλώδη περιχλαινίσῃ; εἰ δέ σοι καὶ τὰ τοῦ Ἰὼβ ἐνέσκηψε τληπαθήματα καὶ ἀπώλεσας μὲν βουκόλια καὶ συβόσια καὶ ὅλας καμήλων ἀγέλας, κατέφαγε δὲ οὐράνιον πῦρ τοὺς ἀγελάρχας καὶ τοὺς ἱπποφορβούς, ὀλέθριον δέ τι πνεῦμα καὶ ἄγριον τοῖς τέκνοις τὸν οἶκον ἐπικατέσεισεν, ὁμοῦ δὲ καὶ γένους καὶ βίου γυμνὸς ἐγεγόνεις καὶ τελευταῖον καὶ τραυμάτων ἔφερες ἐν τῇ σαρκὶ χαλαζώματα καί σοι τὸ λέπος τοῦ σώματος ὑπὸ τῶν ἑλκῶν ἐβοσκήθη καθάπερ ὑπό τινος κάμπης καὶ (τὸ δὴ χεῖρον) καὶ φίλους εἶχες παρενοχλοῦντας καὶ ἐπεμβαίνοντας καὶ προσονειδίζοντας, πῶς ἂν (εἰπέ μοι) καὶ ἤνεγκας ;

Ἄμασις ἐκεῖνος ὁ τῆς Αἰγύπτου κρατῶν, ψυχὴν ἀνθρώπου κα-

220 ἃ add. Ku 228-229 suppl. Ku

ταλεαίνων ἐπὶ θανάτῳ παιδὸς ἀγριαίνουσαν, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦτο ἐπέστειλεν· «Ὅτε σοι μήπω τῶν τῆς σαρκὸς ἐνύγρων θαλάμων τὸ τέκνον ἐξέθορεν, ἔμενες ἄλυπος· οὕτω καὶ νῦν, ὅτε σε κατέλιπεν ἄπαιδα, γίνου πρὸς τῷ τῆς ἀταραξίας λιμένι καὶ ἡσυχαζέτω σοι τὸ τῆς ψυχῆς ἐφόλκιον ἀκλυδώνιστον». Ἁρμόζει ταῦτα καὶ σοὶ καὶ νόμιζέ σοι τοιαῦτα προσονειδίζειν τὸν ἄνθρωπον τὸν μικροφυῆ, τὸν Αἰγύπτιον. Ἔδει σε, ὦ βέλτιστε, τότε διάστασιν ἐννοεῖν, ὁπότε νυμφῶνα ἵστης καὶ παστοπήγια· κουφότερον γὰρ ἄν σοι τὸ πάθος ἐγίνετο, καθὰ καὶ Δίων ὁ Ἱππαρίνου πεφιλοσόφηκε· θανάτου γὰρ αὐτῷ παιδὸς ἀγγελθέντος, «Ἤιδειν (ἔφη) γεννήσας θνητόν».

Βούλομαι δέ σοι καὶ περὶ τῆς μελανοφορίας εἰπεῖν, ἐφ' ᾗ νῦν σεμνυνομένους ὁρῶ τοὺς πολλοὺς οὐχ ἧττον ἢ ἐπὶ τῇ πορφύρᾳ τὸν φιλόκοσμον καὶ εὐπάρυφον. Ἡρώδην ἀκούεις τὸν πάνυ τὸν σοφιστήν, ὃν Ἀθηναῖοι σιτευτὸν ἐπωνόμαζον ῥήτορα. οὗτος τοίνυν ὁ σοφιστὴς γαμετῆς διάζευξιν ὑποστὰς (ἦν δὲ ἄρα ἡ γυνὴ μειρακίσκη παγκάλη καὶ ὡρικὴ καὶ τρυφερὰ καὶ νεάζουσα καὶ χαριτοβλέφαρος καὶ περὶ τὸν ἄνδρα πιστὴ καὶ πράγμασιν ἱκανή) πυκινὸν ἀνωλόλυζε καὶ ἀπὸ καρδίας ἀνέστενε καὶ τὴν ἐρημίαν οὐκ ἔφερε καὶ τὸν γενέθλιον κατεμέμφετο δαίμονα. Ἐντεῦθεν καὶ αὐτὸς ἠσβολωμένα καὶ καπνώδη περιεβάλλετο καὶ τοῦ σώματος ἀποκείρων τὴν ἀγλαΐαν Λεσβίᾳ λίθῳ κατεμελάνωσε· κατηφὴς δὲ ὁ λίθος καὶ σκοτεινὸς καὶ τὸν πενθοῦντα ὑποκρινόμενος. Μανθάνει τις ταῦτα ἑταῖρος, σοφιστὴς καὶ αὐτός, καταλαμβάνει τὸν ἄνδρα μικροῦ καὶ ἐκκεκωφημένον τῷ πάθει καὶ ἐπανάγειν πειρᾶται καὶ ἀνακαλεῖσθαι τοῦ τῆς ἀθυμίας βυθοῦ. ὡς δὲ κενὴν ψάλλειν ἐᾠκει καὶ κιθαρίζειν παρὰ νεκρῷ, ἀπῄει φέρων τὸ πρόσωπον λύπης μεστόν. Εἶτα τί; (**170r**) Παρῴδευεν ὑδρορρόην καὶ καταλαμβάνει τι θεραπόντιον ῥαφανίδας ὕδατι λοῦον καὶ τὴν ἐκείνων ἀποξύον πηλόν· πυνθάνεται, τίνος ὄψον αἱ ῥαφανίδες, ἀκούει τὸν πολύτλαν τοῦτον Ἡρώδην καὶ τὸν πολυύμνητον λόγον ἀναφωνεῖ «Εἶτα οὐκ αἰσχύνεται Ἡρώδης ὁ σοφιστὴς τὸ μὲν<σῶμα> καταιθαλώσας καὶ τὸν οἰκίσκον

253 ἔφην M 274 add. Ku

πενθεῖν βιασάμενος, λευκὰς δὲ ῥαφανίδας σιτούμενος;» διαβαίνει ταῦτα πρὸς τὸν Ἡρώδην καὶ ὁ ἄνθρωπος δυσωπεῖται καὶ μεταμφιέννυται καὶ μεταμείβεται πρὸς τὸ ἱλαρώτερον.

Τί ἔτι; Σαλπιζέτωσαν ἐν ψυχῇ σου καὶ παρακαλείτωσαν καὶ λαλείτωσαν εἰς καρδίαν οἱ θεοδίδακτοι ἄνδρες καὶ ἱεροκήρυκες, καὶ ἡμέτεροι καὶ ὁπόσοι τῆς θολωτέρας καὶ ἰλυώδους παιδείας ἠρύσαντο· ἔνθεν μὲν ὁ προφήτης καὶ βασιλεὺς καὶ ἱεροψάλτης Δαυίδ, παροικίαν τόνδε τὸν βίον ἀποκαλῶν καὶ ματαιότητι λέγων ὁμοιοῦσθαι τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ παράγειν ὡσεὶ σκιὰν καὶ μηδένα ζήσεσθαι ἀποφαινόμενος, ὃς οὐκ ὄψεται θάνατον, καὶ διὰ τοῦτο τοῦ τῆς σαρκὸς φρουρίου τὴν ψυχὴν ῥυσθῆναι παρακαλῶν· ἔνθεν δὲ ὁ ἐκείνου παῖς, ὁ σοφὸς Σολομῶν ὁ τῶν χαρίτων ἅμα καὶ τῆς βασιλείας διάδοχος, νῦν μὲν ματαιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καταγινώσκων, νῦν δὲ τήνδε μὴν τὴν γενεὰν πίπτειν λέγων ὡς φύλλον κατὰ τῆς γῆς, ἑτέραν δὲ ἀντανίσχειν. Παῦλος δὲ ὁ μέχρι καὶ εἰς τρίτον οὐρανὸν ἁρπαγεὶς καὶ ἀναλῦσαι τάχιον ηὔχετο καὶ συζῆν τῷ Χριστῷ.

Καὶ τί ἄν τις πάσας ἀπαριθμοίη τοῦ πνεύματος τὰς φωνάς; Ὡς ῥᾷον ἄν τις ὑετίους σταγόνας καὶ ψάμμον μετρήσει θαλάσσης ἢ τὰς περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων ματαιότητος καὶ θνητότητος. Δυσωπείτωσάν σε καὶ οἱ τῆς ἀλλοτρίας μοίρας καὶ οὐχ ἡμέτεροι, τοὺς τῶν ἑλληνικῶν δογμάτων καὶ ὕθλης προστάτας φημί. Ἔνθεν μὲν ὁ παρ' ἐκείνοις μουσοφόρητος ποιητὴς καὶ μέχρι καὶ νῦν νεάζων καὶ ἀγήρως καὶ ἀρυτίδωτος, φύλλοις τὴν τῶν ἀνθρώπων γενεὰν ὁμοιῶν *οἵη φύλλων γενεή, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν*. Ἡ μὲν σήμερον ὑπορρεῖ καὶ μαραίνεται καὶ ὡς δενδρίτης κλάδος ἀποκοσμεῖται, ἡ δὲ αὔριον ἀναβαίνει καὶ κηπεύεται· ἡ μὲν βοτάνη χορτολογεῖται καὶ πατεῖται καὶ κεῖται, ἡ δὲ ἀνατέλλει κάτωθεν ἀπὸ γῆς. Ἐκεῖθεν δὲ ὁ τὴν τραγῳδίαν ἀνακαθάρας καὶ μυριαχοῦ τὰ ἀνθρώπινα καὶ ἀποκλαιόμενος καὶ ὀλοφυρόμενος καὶ ὑποτιθέμενος τοῖς ἀνθρώ-

280 θολωτοτέρας corr. Ku: servavi 281 ἠρρύσαντο M: corr. Ku 298 ἀρρυτίδωτος corr. Ku: servavi

ποις τὸν μὲν ἄρτι πρώτως παραγγέλλοντα εἰς ἀνθρώπους καὶ τὴν γῆν προσφθεγγόμενον κακοδαίμονα ὀνομάζειν καὶ δυσφημεῖν καὶ θρηνεῖν, οἵων ἐμπλησθησόμενος ἥκει κακῶν, τὸν δὲ τῶν πραγμάτων φυγόντα τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ὀφειλὴν ἀποδόντα καὶ μακαρίζειν καὶ τοῖς ὀλβίοις ἐγκρίνειν καὶ προπέμπειν εἰς τάφον μεθ' ἡδονῆς καὶ τρισευδαίμονα λέγειν, ὁπότε χρηματίσοι τυμβόχωστος.

Εὑρίσκω καὶ ἕτερον ἄνδρα, σοφὸν τὰ τοιάδε, τοιαῦτα περὶ τοῦ θανάτου ἀποφαινόμενον. Ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις μηχανοπλοκήσει τις ἂν καὶ εὑρήσοι καὶ εὐπορήσῃ, ἕνεκα δὲ θανάτου *πάντες ἄνθρωποι πόλιν οἰκοῦμεν ἀτείχιστον*, ἐφ' ἧς ἀναβαίνειν τοῖς πολεμίοις οὐδεμία δυσχέρεια. Ὡς γὰρ ἀδύνατον ἡμέραν κεχύσθαι κατὰ τῆς γῆς ἀειλαμπῆ καὶ ἀνύκτερον, οὕτω καὶ τὸν ἐν βίῳ φανέντα μὴ καὶ δῦναι τῶν ἀμηχάνων. Βούλομαι δέ σοι καὶ ἱστορίαν ἑτέραν παρενεγκεῖν·φασὶ τοὺς Καυσιανοὺς (οὐκ οἶδα οὕστινας ὄντας καὶ ὅπῃ γῆς τὴν οἴκησιν ἔχοντας), ὁπηνίκα μὲν βρέφος ἐκ νηδύος ἀπορραγῇ καὶ προσείποι τὸ φῶς, μικρὸν ὀλολύζειν καὶ κόπτεσθαι καὶ ὡς ἐπὶ δυστυχήματι μέλος ᾄδειν ἀνέορτον καὶ γοερὸν καὶ παράμουσον, ἐννοουμένους, εἰς οἷον δυσχείμερον ἐμπέπτωκε πέλαγος, ἐκ πολυκυμίας πολλὰ φλεγμαῖνον καὶ ἀνοιδοῦν· ἂν δὲ τὴν γῆν ἀπολίποι τις, ἂν δ' ἐντεῦθεν ἀποχωρήσῃ καὶ τῷ λαιμῷ τῷ παμβόρῳ καταποθῇ, τότε δὴ τότε καὶ κροταλίζειν τὰς χεῖρας καὶ ἅλλεσθαι καὶ χοραυλεῖν καὶ σκιρτᾶν καὶ συμποσιάζειν ὡς ἐπὶ μεγάλῳ καλῷ.

Καὶ τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὡς ἄθλιόν γε τὸ ζῆν καὶ πολλῶν φροντίδων μεστόν; Ἢ τίς τῶν ἁπάντων ἠγνόησε τὸ πάναγρον τοῦ θανάτου, τὸ δυσάλυκτον, τὸ δυσδιεξίτητον; ποῦ σοι ὁ κλεινὸς ἐκεῖνος πατήρ; ποῦ δὲ ὁ ἐκείνου γενέτης; καὶ ὁ τούτου πάλιν καὶ ὁ ἐκείνου δὲ αὖθις;

Εἰ δὲ βούλει, καὶ ἕτερόν τι προσεξετάσωμεν. τῶν συζευγνυμένων τὸν ἕτερον ἀνάγκη πρότερον καταλύειν τὸν βίον· ὁπότερόν σοι

322 ἐννοούμενον: corr. Ku 324 ἀπολίπη coni. Ku 324-325 παμώρω M 330 δυσάληκτον M: corr. Ku

τοίνυν ἦν βουλητόν; ἆρα τὸ σὲ πρῶτον κρυβῆναι καὶ δῦναι καὶ γενέσθαι τυμβόχωστον; Καὶ πόσων ἐκείνῃ τοῦτο θανάτων πικρότερον καὶ βαρύτερον, εἰ σὺ μὲν οὐκ ἦς, ἐκείνη δὲ καὶ χήρα καὶ μήτηρ παίδων ὀρφανῶν ὠνομάζετο; Εἰς τί γοῦν σοι τοῦτο τὸ περιττὸν τοῦ πένθους, ὡς ἂν εἴποι τις, ἐπιδεικτικόν τι καὶ ἀπειρόκαλον; Καλὴν μὲν ἀπώλεσας βοηθόν, ναὶ καλὴν καὶ ἀνεύρετον· σύμφημι καὶ αὐτός. Καὶ τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ἐκείνην τὴν κατάστερον ἀγαθοῖς, τὴν κατάχρυσον ἀρεταῖς, τὴν περιστερὰν τὴν χιονώδη κατὰ ψυχήν, τὴν μαργαρώδη, τὴν πάλλευκον, τὴν ἀργυροπτέρυγα, τὴν εὐπρεπῆ τὸ φαινόμενον, τὴν εὐπρεπεστέραν τὸ μὴ βλεπόμενον; Ἀλλ' ὅρα μὴ καὶ προσονειδίσῃ σοι Ἕλλην ἀνὴρ τραγῳδοποιός (ἵνα τι καὶ μικρὸν παρῳδήσω)· «*Θνητῶν πέφυκας πατήρ, ἄνθρωπε, φρόνει· θνητὴ σύνοικος·ὥστε μὴ λίαν στένε· πᾶσιν γὰρ ἡμῖν τοῦτ' ὀφείλεται παθεῖν*». Εἶτα οὐ δέδιας, μὴ καὶ ἡττηθῇς Ἑλλήνων ἀνδρῶν κατὰ τὸ ἀταπείνωτον καὶ ἐλευθερόψυχον, καὶ ταῦτα ζωῆς ἑτέρας ἔχων ἐλπίδας, ἐν ᾗ καὶ συνέσῃ καὶ συνδιάξεις καὶ συζήσῃ τῇ ποθουμένῃ, ἔνθ' ἥλιος ἀνέφελος καὶ ἀνύστακτος, ὅπου ῥεῦμα ζωῆς ἀδιάκοπον, ὅπου θάνατος οὐ παρρησιάζεται, ἔνθα πνεῦμα ζεφύριον καὶ γαλήνιον καὶ ὅρμος ἀταραξίας πατὴρ καὶ πάντα καλὰ καὶ ἀχείμαστα καὶ συκοφάντης οὐδεὶς καὶ λαβροστομῶν καὶ τὸν πλησίον κακοστομῶν;

Ὁρᾷς, ὅπως διέθου σαυτόν, εἰς τί περιέστη σοι τὰ τοῦ πένθους; ἐπήνθησάν σοι χαλάζαι τῶν ἑλκῶν καὶ βῶλοι τραυμάτων ἀπεσφαιρώθησαν καὶ ἔοικάς μοι μεμωλωπίσθαι[198] καθάπερ ἄμπελος φερεστάφυλος, οὐρανίαις κατασεισθεῖσα πληγαῖς, ἢ καθάπερ δένδρον εὐγενὲς καὶ πολύπρεμνον, κεραυνίῳ πυρὶ μαστιχθέν. Ἀπόθου τοῦτό ποτε τὸ τραχὺ καὶ σκληρόβιον καὶ τήρησον, εἰ μή τι ἄλλο, κἂν τοῖς τέκνοις σαυτόν. «*Θάνατος ἀνδρὶ ἀνάπαυσις*» ἔστω σοι τοῦτο τοῦ κακοῦ παραμύθιον· ἔστω σοι τοῦτο δρόσος τοῦ πάθους καὶ οἷον ἀλεξιφάρμακον φάρμακον. Τί φῄς; Πείθομέν σε τούτοις τοῖς λόγοις; ἢ δεῖ καὶ πλείονας ἐπαντλεῖν καὶ στομολεσχεῖν; Ἀλλ' οἶμαι

358 μεμωλωπεῖσθαι M: corr. Ku

ταῦτα τοῖς μικροφυέσιν ἀνθρώποις ἁρμόττειν καὶ τοῖς ὀλιγογνώμοσι, παρ' ἀνδρὶ δὲ συνετῷ καὶ τὰ μικρὰ ταῦτα μεγάλην ἐπάγεσθαι τὴν ἰσχύν. Ἡμεῖς μὲν οὖν ἐνταῦθα τοῦ λόγου στησόμεθα καὶ χαλάσομεν ἤδη τὴν κώπην καὶ περὶ τὸν πλοῦν μετριάσομεν, ὁ
370 δὲ θεὸς ὁ πάντα ποιῶν καὶ μετασκευάζων, **(170v)** ὁ ζῶν, ἡ ζωή, ὁ ἀνώλεθρος, ὁ ἀείζωος, ἡ παράκλησις, παρακαλῶν παρακαλέσαι σου τὴν ψυχὴν καὶ πείσαι ῥᾷον φέρειν τὸ ἄχθος, εἰ καὶ βαρὺ καὶ δυσάγκαλον.

Απόδοση στα νέα ελληνικά

Λόγος παρηγορίας στον σεβαστό Ιωάννη Κοντοστέφανο

Έχω επανέλθει για να σου γεμίσω ένα άλλον ποτήρι με ρητορική τέχνη, ευγενέστατε άνδρα. Έχω έλθει ως ρήτορας, όχι για να ψάλλω μελωδία χωρίς εορταστική διάθεση, ούτε για να ξύσω πάλι τις πληγές του πένθους, ούτε για να σε κεράσω μια φιάλη γεμάτη από θρήνους πικρούς. Τουναντίον, έχω έλθει για να καταπραΰνω την αγριεμένη σου ψυχή και για να καταλαγιάσω το οίδημα και για να αντλήσω ένα πιοτό από το κλήμα που έχει γλυκό χυμό από κάθε άποψη.[151] Ίσως το πιοτό αυτό σου φανεί ότι αποδιώχνει το πένθος και τον θυμό και ότι είναι ανώτερο από τα φάρμακα της Ελένης, με τα οποία εκείνη γλύκανε το ποτήρι του Τηλέμαχου. Έχω έλθει για να αγγίξω την κατάλληλη στιγμή το τραύμα σου και για να επιθέσω ένα φάρμακο που διώχνει τον πόνο και για να σε γιατρέψω με τον πιο κατάλληλο τρόπο. Διότι, κατά την προηγούμενη περίοδο, επειδή η στενοχώρια συσκότιζε το νου σου και καταδυνάστευε το φως της ψυχής σου, καθώς η πληγή ήταν σε έξαρση και οι μώλωπες εμφανείς και το τραύμα διογκωμένο και αυξανόμενο, το φως του λόγου παρέμενε κρυφό και χωρίς παρρησία και φωλιασμένο στο σκοτάδι. Η ομίχλη της συμφοράς σκοτείνιαζε τα πάντα, οπότε οι απόπειρες κατευνασμού ήταν παράκαιρες και η όποια αντιμετώπιση αναποτελεσματική. Τότε λοιπόν, όταν σε έπνιγε η συμφορά, σου προσφέραμε ένα πικρό κρασί που προήλθε και δημιουργήθηκε από μια καρδιά συντετριμμένη, ένα κρασί θεομίσητο και άγριο, του οποίου το πατητήρι ήταν η καρδιά, οι βλεφαρίδες ήταν ο αγωγός και ο σωλήνας που μεταφέρει το νερό ήταν τα μάτια που έσταζαν δάκρυα.

---

151. Αν το *ἐξ ἑκατέρου τοῦ κλήματος* διορθωθεί σε *ἐξ ἑτέρου τοῦ κλήματος* (βλ. κριτικό υπόμνημα), τότε η απόδοση είναι: ένα ποτό από κλήμα διαφορετικό, με χυμό γλυκό.

Τώρα ωστόσο που κατά κάποιον τρόπο εκείνη η φλόγα του πένθους άρχισε να μαραίνεται και να καταλαγιάζει ο χειμώνας, (τώρα που) η θύελλα η μεγάλη ησύχασε και τα τραχιά κύματα ημερεύουν, ο λόγος υψώνεται ως μέσο κατάσβεσης της πυράς και σαν το λάδι στάζει με εξαιρετική γαλήνη ενάντια στον θαλάσσιο αναβρασμό. Σύντομα λοιπόν για σένα αυτός εδώ ο λόγος θα γίνει ξύλο και μάλιστα εκείνο το ξύλο, με το οποίο ο προφήτης που έβλεπε τον Θεό (ο Μωυσής) έκανε τα πικρά νερά της Μερρά να γίνουν γλυκά και θα γλυκάνει με μέτρο την πικρόχολη πηγή του πόνου και θα την μεταμορφώσει σε κάτι πόσιμο. Θα γίνει ο λόγος αυτός κατά έναν πιο καινοφανή τρόπο ένας Ιωνάς και θα εξακοντιστεί κατά του τεράστιου σαν τη θάλασσα πένθους σου και θα δαμάσει το βουητό του, θα σταματήσει τον θόρυβο και θα ημερέψει αυτό που ωρύεται.

Όμως τι μου χρειάζονται αυτές οι προαναγγελίες και οι περιττές υποσχέσεις; Γνωρίζω ότι είσαι καρτερικός και μεγαλόψυχος και είμαι πεπεισμένος ότι δεν θα οδύρεσαι απαρηγόρητα ούτε θα θρηνείς για πάντα και χωρίς παραμυθία. Σου ταρακούνησε συθέμελα τον πύργο της ψυχής σου τον αδαμάντινο και στέρεο ένας θάνατος ελεεινός, ένας θάνατος πρόωρος, σαν κάποια πολιορκητική μηχανή που κουνάει τα τείχη. Τότε *πένθησες σαν τις σειρήνες και θρήνησες σαν τα τσακάλια*, όπως λέει και ο προφήτης (Μιχαίας) και ήπιες τον οίνο της κατάνυξης και μέθυσες από τη συμφορά και δεν προσέφερες την ακοή σου σε όσους σε παρηγορούσαν. Όμως έως πότε ο στεναγμός σου, έως πότε το κλάμα, το μούγκρισμα της καρδιάς, τα δάκρυά σου ως πότε θα σε κατανικούν; Μέχρι ποίου σημείου θα σε ταπεινώσουν;

Κάποιος Έλληνας, παρουσιάζοντας έναν να θρηνεί εξαιτίας ενός θανάτου, δημιούργησε και έναν λόγο παρηγορητικό και τον ανέμιξε με τους ολολυγμούς του:

«*Αλίμονο; Γιατί αλίμονο; Πάθαμε πράγματα που συμβαίνουν στους θνητούς*». Και εσύ τόσο πολύ καταπολεμήθηκες και έπεσες, ώστε ακόμη και μέχρι τώρα δεν μπορείς να ανασηκωθείς και να αποδιώξεις τα σημάδια της πτώσης; Πού είναι εκείνη η καρτερικότητα και η γενναιότητά σου, πού είναι η μεγαλοψυχία, η δύναμη του χαρακτήρα σου, το αταπείνωτο και ανίκητο φρόνημά σου; Εκείνον τον κυβερνήτη εμείς θαυμά-

ζουμε, όχι αυτόν που καθοδηγεί το σκάφος στην καλοκαιρία, όταν ο γαλήνιος καιρός του χαμογελά και σφυρίζει ήπιο αεράκι και ο ίδιος στέκεται στην πρύμνη –αυτό μπορεί να το καταφέρει και ένα παιδί στην εφηβεία του, που ακόμη δεν έχει βγάλει τρίχες– αλλά αυτόν που στέκει όρθιος ενάντια στα κύματα και δείχνει την ανδρεία του ενάντια στα μανιασμένα νερά και δεν τρομάζει με τα άγρια ουρλιαχτά που ανεβαίνουν από κάτω σαν το θεριό, όταν ο ορμητικός άνεμος χτυπάει και ταλαντεύει τα σκάφη και προκαλεί πόλεμο στους ναυτικούς. Και στο δέντρο τη βαθιά και αμετακίνητη ρίζα την διαπιστώνουμε στην κακοκαιρία και όταν οι άνεμοι επιτίθενται. Και ως άνδρα ανδρειωμένο αναγνωρίζει η λογική εκείνον που επιδεικνύει γενναιότητα στις συμφορές και δεν ταπεινώνεται από τα παθήματά του.

Γνωρίζω ότι ο θεόσοφος νους σου είναι γεμάτος από κάθε αγαθό και αποτελεί δεξαμενή των καλών και ότι τίποτα δεν ξεφεύγει από την άφθονη γνώση σου. Αν όμως το θελήσεις, εγώ θα σου ανοίξω έναν όμορφο κήπο, όπου πολλοί κηπουροί και φροντιστές υπάρχουν, έναν κήπο γεμάτο από τρεχούμενα νερά και από πλούσια σε φύλλωμα δέντρα, γεμάτο φρούτα και άνθη, παρηγοριά για την ψυχή. Κι εσύ θα πάρεις από εκεί τον ευγενή καρπό, τον όμορφο, τον ευπαρουσίαστο, δηλαδή την ευχαρίστηση από τη δική μας Αγία Γραφή, την οποία προσφέρει ως μόσχευμα ο βαθύς ποταμός του πνεύματος, την μεγαλώνει ο ανύστακτος ήλιος του θεού, την καλλιεργούν και την φροντίζουν η πληθώρα των θεοφόρων ανδρών. Ακόμη, θα τρυγήσεις το ρόδο από τα αγκάθια και το σταφύλι ανάμεσα από τα βάτα, όπως λέει η γνωστή ρήση, για τα αποκυήματα της νόθου και ελληνικής (ειδωλολατρικής) σοφίας. Σε αδίκησε ο πικρός ο θάνατος, στάθηκε δίπλα σου σαν καταναγκαστικός φοροεισπράκτορας και σου θέρισε το στάχυ το όμορφο, το γλυκό, το χρυσό το αξιαγάπητο. Σου ξερίζωσε το κλήμα που ήταν γεμάτο σταφύλι, το όμορφο, με τους γλυκούς καρπούς. Σου κατέστρεψε το σταφύλι με τις όμορφες ρώγες, το γλυκό. Για αυτόν τον λόγο βαριαναστενάζεις και αισθάνεσαι αποπνικτικά και πιέζεσαι. Να είσαι συγκαταβατικός με τη συμφορά σου, διότι είναι μεν ανθρώπινο, αλλά το κακό αυτό αφορά τους πάντες, αυτός ο κίνδυνος είναι παγκόσμιος και η συμφορά είναι κάτι που ισχύει για όλη την ανθρώπινη φύση.

Κι αν βέβαια βρεις ένα μέρος έξω από τη γη να κατοικήσεις, εκεί και αθάνατος θα είσαι και θα ξεφύγεις από τον θάνατο. Όσο ωστόσο καυχιέσαι ότι αυτή η γη είναι μητέρα σου και τρέφεσαι από μαστό και έχεις δημιουργηθεί εκ του μη όντος, να προσδοκάς και τη φθορά και να περιμένεις και τη διάλυση (τον θάνατο). Γιατί ποιος είναι αυτός που δανείζει και μετά από λίγο δεν ζητά πίσω το χρέος; Η γη που είναι μητέρα όλων μας δανείζει το χώμα και πήζει η υγρή ουσία, στερεοποιείται το υγρό και ο Θεός δίνει το πνεύμα της ζωής με τρόπο μυστηριώδη και αποκτά ψυχή το χώμα και ζωογονείται το πήλινο άγαλμα και τριγυρίζει στον κόσμο και έχει φρόνηση και λογισμό και ρέπει πότε προς την κακία και πότε προς την αρετή. Εντούτοις, η γη που δάνεισε έχει την ανάμνηση του δανεισμού και πλησιάζει και παρενοχλεί και απαιτεί αυτό που έδωσε και κάνει πικρούς υπολογισμούς και εκβιάζει και υπενθυμίζει το χρονικό περιθώριο και δυσανασχετεί για την αργοπορία και εκτοξεύει προσβολές και κατηγορίες. Κι αν δεν πάρει πίσω αυτό που κατέβαλε, εκμισθώνει τη φύση ως ρήτορα, προσέρχεται κι εκείνη στον Κριτή και κατακρίνει τον οφειλέτη και κάνει φασαρία και φλυαρεί και πιθανολογεί και ζητά την εξόφληση και δε σταματά να κάνει φασαρία και να ασκεί πιέσεις, ώσπου να εισπράξει αυτό που της ανήκει. Και πέφτει το χώμα κάτω στη γη, το πνεύμα όμως σπεύδει προς τους τόπους επάνω και βιάζεται να πάει στο συγγενικό του και στο θεϊκό. Αυτό είναι το αποτέλεσμα από τη συμβουλή του όφεως, αυτή είναι η τιμωρία για την παρακοή των πρωτοπλάστων, αυτός είναι ο σκοπός της ζωής.

Γι' αυτό βλέπεις νεκρά δέντρα και μια πόλη σε γήρας και ρυτιδιασμένη και έναν ποταμό χωρίς νερό και ζωντάνια και όλα τα έθνη να χάνονται με όλο τους τον πληθυσμό. Ακόμη και τα ίδια τα στοιχεία θα χαθούν, όπως λέγεται και πιστεύουμε. Γι' αυτό ο Άβελ χάνεται πριν την ώρα του και η σαθρή μορφή και το σάπιο χώμα διαλύεται και επιστρέφει στον αρχέγονο πηλό. Διότι, όπως πιστεύω, δεν ανεχόταν η φύση να μην πάρει πίσω σύντομα μέρος του δανείου που έδωσε. Γι' αυτό σημειώνονται φόνοι και φθόνοι και αιματοχυσίες και έριδες και σφαγές και δολοφονίες. Οι άνθρωποι περιπλανώνται παντού και πασχίζουν να κερδίσουν όλη τη γη, αλλά η παγίδα της φύσης είναι αναπόφευκτη και το δρεπάνι ανελέητο και ο τιμωρός (δηλ. ο θάνατος) σκληρός. Δεν λυπάται την ομορφιά των

σωμάτων, δεν στενοχωριέται για την ομορφιά, δεν υπολογίζει καθόλου την όμορφη επιδερμίδα, δεν συμπονά τη νεαρή ηλικία. Αυτός είναι συγκάτοικος φθονερός, ακοίμητος ληστής και γνώριμος εχθρός.

Ζήτημα σοβαρό και πικρό για σένα είναι η στέρηση της γυναίκας σου και ο πρόωρος χαμός της. Ναι, βέβαια ήταν σημαντικό να πεθάνει μια τέτοια γυναίκα, που ήταν τόσο καλή, συνετή και με αγάπη για τους συνετούς, γεμάτη αρμονία. Ωστόσο, είναι κοινή η συμφορά. Η φύση ξέρει πολύ καλά εκ πείρας τη συμφορά και ο καθένας θρηνεί γι' αυτό που έγινε και κλαίει για τη συμφορά, εκτός αν έχει φτιαχτεί από ξύλο δρυός ή από πέτρα, αφού το να κλαίει κανείς για τον νεκρό που έφυγε το προστάζει κι ο Σολομώντας. Εγώ ωστόσο θα ήθελα να σου πω και κάτι από τα πιο χαριτωμένα και ίσως έτσι να σε γαληνέψω με αυτά τα λόγια. Εκείνος ο σπουδαίος Δημώναξ –τον ξέρεις νομίζω τον άνδρα, διότι η φτερωτή φήμη τον έκανε παντού γνωστό– είχε κάποιον επιφανή άνθρωπο ως φίλο και μάλιστα τον πιο γνήσιο και έμπιστο φίλο του. Ο άνδρας αυτός ήταν πατέρας ενός και μοναδικού τέκνου και γι' αυτό ασχολούνταν αποκλειστικά με το παιδί αυτό και το λάτρευε και χαιρόταν και είχε εξαρτήσει όλη του την ύπαρξη από την ψυχή εκείνου. Μάλιστα, ο νεαρός ήταν όμορφος και με χαριτωμένο πρόσωπο, με όμορφο παρουσιαστικό και ωραία βλέφαρα. Ξαφνικά, μια άγρια αρρώστια κατέλαβε τον νεαρό και μάδησε τον καρπό της ομορφιάς του και έστειλε τον κακότυχο στον θάνατο. Τι έγινε μετά; Ο βαριόμοιρος πατέρας καταδίκασε τον εαυτό του στο σκοτάδι και υπέμεινε εθελούσια κάθειρξη. Δυσανασχετούσε, νομίζω, ακόμη και με το φως του ήλιου και έτρωγε το χώμα και έπινε τα δάκρυά του και ήταν αν και ολόκληρος ένας άνθρωπος μισός. Μόλις το πληροφορήθηκε αυτό ο Δημώναξ, πλησίασε τον άνδρα, ήλθε σε επαφή με την ψυχική του κατάσταση και άντλησε λόγους για να τον κατευνάσει. Επειδή όμως τίποτα δεν κατάφερνε, αλλά μάταια σφυροκοπούσε τα αυτιά του –γιατί ήταν σφραγισμένες οι πύλες της καρδιάς του και ένα βαρύ λιθάρι στενοχώριας την έφραζε, με αποτέλεσμα να φαίνεται ότι ο σοφός τραγουδούσε σε κουφό και ότι χάραζε γράμματα πάνω στη θάλασσα– μηχανεύθηκε από την πολυμήχανη ψυχή του έναν πιο καινοτόμο τρόπο. Κι αυτός ο τρόπος ήταν όντως αξιοθαύμαστος. Ομολόγησε ότι είναι μάγος και ότι έχει ασχοληθεί με τους θεούς του Κάτω κόσμου, οι

οποίοι είναι πολλοί, καταχθόνιοι και ρυπαροί, και υποσχέθηκε ότι μπορεί να επαναφέρει την ψυχή του παιδιού. Ανάσανε (με ανακούφιση) απέναντι σε αυτήν την υπόσχεση ο πολυπενθής άνθρωπος, του ζητά αυτή τη χάρη, του υπόσχεται ανταμοιβές και αναγνωρίζει ότι θα πληρώσει δωρεές.

Αυτός τότε (εδώ είναι το πιο χαριτωμένο κομμάτι της αφήγησης) είπε: «Αν μου απαριθμήσεις τρία μόνο άτομα που έζησαν και πέρασαν τη ζωή τους δίχως προβλήματα και ολοκλήρωσαν τον βίο τους χωρίς πένθος, τότε να περιμένεις αυτό που σου έταξα και να θεωρείς ότι η ψυχή του νεαρού είναι μπροστά στα μάτια σου». Εκείνος, πήγαινε τη μνήμη του στους παλιούς, την επέστρεφε στους συγχρόνους του, κανέναν όμως δεν έβρισκε αμέτοχο του πένθους, οπότε βρέθηκε σε αμηχανία και σε απορία και δυσανασχετούσε.

«Έπειτα, κακότυχε άνθρωπε», του φώναξε ο σοφός «θρηνείς σαν το νήπιο και σαν ένας άνθρωπος χαμηλής τάξης, επειδή τάχα μόνο εσύ υπομένεις μια ανυπόφορη συμφορά»; Αυτές οι λέξεις θα σε κάνουν κι εσένα να ντραπείς, καρτερικέ και ανδρείε. Διότι, ποιος από όλους πέρασε τις πύλες της ζωή και δε γνώρισε μετά το δύσκολο δρόμο του θανάτου;

Για να μην νομίσεις όμως ότι αγνοώ την πληγή σου και μου τραγουδήσεις αυτήν τη συνήθη και χιλιοειπωμένη παροιμία που αποφαίνεται ότι *όλοι είναι σοφοί όταν πρόκειται να νουθετήσουν*, εγώ και θα περιγράψω το μέγεθος της συμφοράς και θα απαριθμήσω τα όσα κακά σου προξένησε ο απαίσιος θάνατος. Ωστόσο, μην θεωρήσεις ότι αγαπώ τα παραμύθια και ότι πλάθω πράγματα καινούρια και αλλόκοτα, όπως κάποιοι γέροι περιπλανώμενοι, λογοπλάστες και παραμυθάδες.

Κάποια εποχή ο άνθρωπος ήταν ένα ζωντανό πλάσμα σαν διπλό και τετράμορφο και σε ένα σώμα ξεφύτρωνε και το αρσενικό και το θηλυκό και το σώμα αυτό διέθετε τέσσερα μάτια και άλλα τόσα χέρια και πόδια. Τα πρόσωπα ήταν αντεστραμμένα και ανάποδα και μια κοινή πλάτη ήταν ανάμεσα στα δύο αυτά πλάσματα. Είχε διπλό μυαλό και λογισμό και δύναμη πάνω από ενός και έβλεπε και ενεργούσε πράξεις που αντιστοιχούσαν σε δύο ανθρώπους. Ωστόσο, αποφάσισε η φύση να συναντηθούν αυτά για να αποφασίσουν, με σκοπό να υπάρξει διαδοχή του γένους. Τα σώματα αποσπάστηκαν και αφού στράφηκαν και είδαν το ένα το άλλο, συναναστράφηκαν και είδαν και παρατήρησαν και διαπί-

στωσαν και αντιλήφθηκε η φύση τη συγγένειά τους. Τότε περιτριγύρισαν ο ένας τον άλλον και αντάλλασσαν φιλιά και αγκαλιές και πάλι κινδύνευαν να ξαναγίνουν ένα σαν δένδρο. Η φύση λυπήθηκε τη συγγένεια και μετρίασε τον πόθο τους και απέκτησε ως σύμμαχό της τον κορεσμό. Και έτσι, τα ζώα έσμιγαν κατά καιρούς και διαιρούνταν κατά καιρούς. Όταν ένα από τα δύο μέρη το θερίζει ο πικρός θάνατος με το δρεπάνι του, το άλλο που απομένει αποδεικνύεται μισό και ευτελές. Αυτό το (πικρό) ποτήρι είναι κοινό για όλη την ανθρωπότητα, η συμφορά είναι βαριά και η πληγή αθεράπευτη.

Κατά συνέπεια, η δυστυχία σου είναι μεγάλη και βαριά και ξεπερνά τόσο τις άλλες (παρόμοιες) συμφορές όσο ανώτερη ήταν η δική σου σύζυγος σε σχέση με τις άλλες γυναίκες. Ωστόσο είναι μια ανθρώπινη υπόθεση και παλαιά κι αυτός ο ανθρωποφάγος θάνατος δεν είναι η πρώτη φορά που ξεπήδησε στη γη, ούτε είναι κάτι νέο, κάτι πολύ καινούριο ή υπόθεση ολίγων ετών, αλλά είναι (ο θάνατος) αρχαίος και γέροντας και συνομήλικος της φύσεως. Ήταν καλή εκείνη (η γυναίκα σου), ναι, ήταν καλή και τρεις φορές άριστη και ξακουστή για τις αρετές της, όμορφη στην όψη και ακόμη πιο όμορφη στο χαρακτήρα. Έλαμπε και από ομορφιά σωματική και ήταν ο σάρκινος φλοιός και το σωματικό της περίβλημα τορνευμένο με άριστο τρόπο και εξαιρετικό από τη φύση. Διέθετε ακόμη και εσωτερικές αρετές που φεγγοβολούσαν και έλαμπε ακόμη περισσότερο ψυχικά. Όμως, το σύννεφο δεν φοβάται τον ήλιο κι αντίστοιχα ούτε αυτός ο δαιμονικός δήμιος (ο θάνατος) δείχνει οίκτο για την ψυχική ομορφιά, ούτε θαυμάζει το όμορφο πρόσωπο.

Σταμάτα κάποτε τον θρήνο, συγκράτησε τον αναστεναγμό. Ούτε ο σπουδαίος Δαβίδ δεν πένθησε τόσο πολύ για το μοναδικό του παιδί. Βασανιζόταν και εκείνος ψυχικά σαν πατέρας, η καρδιά του πολιορκούνταν και ταραζόταν, όμως μέχρι τότε χτυπούσε το στήθος του και το μελάνιαζε, έως τότε έσχιζε τις ταινίες που κοσμούσαν το στέρνο του, ως το σημείο που υπήρχαν οι ελπίδες για να ζήσει. Όταν όμως ξεψύχησε το παιδί του, τότε εκείνος πέταξε το χώμα από το κεφάλι του και άλλαξε τα πένθιμα ρούχα σε γιορτινά και λούστηκε και έβαλε αρώματα. Τη δική σου οδύνη την αυξάνει ο πρόωρος θάνατος. Πώς όμως δεν αντιλαμβάνεσαι και το καλό που προκύπτει από τον θάνατο αυτό; Η ψυχή έφυγε

συντομότερα από τη φυλακή της σάρκας, το πανέμορφο περιστέρι πέταξε έξω από το πήλινο κλουβί και έλαβε την ελευθερία του, δε συμμετείχε στα δεινά της γεροντικής ηλικίας, δεν φθάρηκε από τις ασθένειες, αλλά έφυγε για την άλλη ζωή με το σώμα αλώβητο. Αρπάχθηκε, *για να μην διαστρέψει τη σύνεσή της η κακία* (αυτό συμπεραίνει το στόμα του Σολομώντος), απέδρασε από τις παγίδες του πονηρού κυνηγού, πέταξε πάνω από όλα τα δίχτυα με τα οποία εκείνος (ο διάβολος) κάθε μέρα παγιδεύει πολλούς ανθρώπους. Αυτό ας σε παρηγορεί περισσότερο, αυτό ας σου δροσίζει το καμίνι που κοχλάζει μέσα σου. Ας σε παρηγορούν ακόμη τα παιδιά σου, αυτά που εκείνη προσέφερε σε σένα τον γεωργό ως καρπούς και πάνω από όλα το βρέφος αυτό που βρίσκεται στο στήθος και στην αγκαλιά ακόμη. Στα παιδιά αυτά να βλέπεις εκείνη, σε αυτά να αναγνωρίζεις αυτήν και να περιορίσεις έτσι τον μεγάλο σου πόνο.

Εσύ ήθελες να φθάσει εκείνη σε βαθύ γήρας, σαν αυτό που περιγράφει ο μύθος του Τιθωνού, και να ζήσει όσο γίνεται περισσότερο και να συμμετέχει στα δεινά του γήρατος όσο γίνεται περισσότερο και μάλιστα να διακινδυνεύσει σωματικά να ζημιωθεί εν μέρει και ίσως στο πιο καίριο σημείο της. Τέτοια προσφέρει, αγαπητέ μου, η φύση σε όσους βλέπουν τη ζωή με απληστία και εύχονται τη μακραίωνη ζωή του ελαφιού. Μην κάνεις όμως εσύ κάτι τέτοιο, που ήσουν τα πάντα για εκείνη, αναπνοή και ακοή συνάμα.

Ως πότε θα σε περιβάλλει αυτός ο αγέλαστος χιτώνας; Μέχρι πότε θα είσαι ντυμένος με αυτά τα σκοτεινά και ομιχλώδη ρούχα; Αν είχες να αντιμετωπίσεις τα βάσανα του Ιώβ και έχανες τα κοπάδια των προβάτων και των χοίρων και τις αγέλες από τις καμήλες σου, αν ουράνιο πυρ κατέστρεφε τους βοσκούς και τους ιπποκόμους σου, αν μια καταστροφική και άγρια πνοή κατακρήμνιζε την οικία μαζί με τα τέκνα σου, αν ήσουν γυμνός από οικογένεια και το βιός σου και αν ως τελευταίο από τα πλήγματα κουβαλούσες πάνω σου εξογκώματα και αν το σώμα σου το κατέτρωγαν οι πληγές, σαν κάποια κάμπια και αν –το χειρότερο– είχες και φίλους να σε παρενοχλούν και να παρεμβαίνουν και να σε κοροϊδεύουν, πες μου τότε πώς θα τα υπέμενες αυτά;

Εκείνος ο Άμασις, ο άρχοντας της Αιγύπτου, προσπαθώντας να γαληνέψει την ψυχή ενός ανθρώπου που είχε αγριέψει από το θάνατο του

παιδιού του, μεταξύ των άλλον έστειλε και αυτό σε επιστολή: «Όταν δεν είχε ξεπηδήσει το παιδί σου έξω από τους υγρούς θαλάμους της σάρκας σου, παρέμενες άνευ λύπης. Έτσι και τώρα, που έμεινες χωρίς παιδί, να στραφείς στο λιμάνι της αταραξίας, και να γαληνεύεις της ψυχής σου το σκάφος χωρίς κύματα». Αυτά τα λόγια ταιριάζουν και σε σένα, και να θεωρήσεις ότι με τέτοια λόγια κατηγορεί εσένα ο ταπεινός εκείνος Αιγύπτιος. Εσύ ωστόσο, βέλτιστε, τότε έπρεπε να βάλεις στο νου σου τον αποχωρισμό, όταν έστηνες νυφικό θάλαμο και οργάνωνες γαμήλια γιορτή. Έτσι θα ήταν η συμφορά σου πιο ελαφριά, όπως ακριβώς το είχε φιλοσοφήσει ο Δίων, ο γιος του Ιππαρίνου, όταν του αναγγέλθηκε ο θάνατος του παιδιού του. «Το γνώριζα» είπε «ότι γέννησα έναν θνητό».

Θέλω να σου μιλήσω και για τα πένθιμα ρούχα, για τα οποία βλέπω ότι πολλοί καμαρώνουν περισσότερο από όσους αγαπούν τα στολίδια και την πορφύρα. Έχεις ακούσει για τον Ηρώδη, τον σπουδαίο εκείνον σοφό, τον οποίον οι Αθηναίοι ονόμαζαν «σιτευτό» (καλοθρεμμένο) ρήτορα. Αυτός λοιπόν ο σοφός υπέμεινε τον αποχωρισμό από τη γυναίκα του (και ήταν η γυναίκα αυτή νεαρή και πολύ όμορφη και στην ακμή της, τρυφερή, νέα, με ωραία βλέφαρα, πιστή στον άνδρα της και επιδέξια) και συχνά φώναζε κι αναστέναζε από καρδιάς και δεν άντεχε την ερημιά και καταριόταν την τύχη του. Μάλιστα, φορούσε κι ο ίδιος ρούχα θαμπά και καπνισμένα και αφαιρώντας την λάμψη του σώματός του, με πέτρα από την Λέσβο το έβαψε μαύρο. Η πέτρα αυτή είναι μαύρη και σκοτεινή και υποδηλώνει πένθος. Μόλις τα έμαθε αυτά κάποιος φίλος του, σοφός και αυτός, πήγε και βρήκε τον άνδρα που σχεδόν είχε παραλογιστεί από τη συμφορά και προσπάθησε να τον επαναφέρει και να τον ανασύρει από τον βυθό της στενοχώριας. Επειδή ωστόσο φαινόταν ότι μάταια μιλούσε και ήταν σαν να παίζει μουσική δίπλα σε νεκρό, έφυγε καταστενοχωρημένος. Τι έγινε έπειτα; Πέρασε δίπλα από μια πηγή και βρήκε εκεί έναν υπηρέτη να πλένει τα ραπανάκια του και να ξύνει από αυτά το χώμα. Ρώτησε για να μάθει για ποιον ψώνισε τα ραπανάκια και έμαθε ότι αγοράστηκαν γι' αυτόν τον πολυβασανισμένο Ηρώδη, τότε αναφώνησε εκείνη τη φημισμένη φράση «Δεν ντρέπεται μετά ο σοφιστής Ηρώδης που έχει μουτζουρώσει το σώμα του και έχει αναγκάσει το σπίτι του σε πένθος, να τρέφεται με ολόλευκα ραπανάκια»; Μεταφέρθηκαν αυτά στον

Ηρώδη και ο άνθρωπος ντροπιάστηκε και άλλαξε αμφίεση μεταβάλλοντάς την σε πιο χαρωπή.

Γιατί να απαριθμήσει κανείς όλες τις φωνές του πνεύματος, εφόσον πιο εύκολα θα μπορούσε κανείς να μετρήσει τις σταγόνες της βροχής και την άμμο της θαλάσσης, παρά τα κείμενα εκείνα που καταδεικνύουν τη ματαιότητα και τη θνητή φύση των ανθρώπων. Ας σε παρηγορήσουν και όσοι ανήκουν στην ξένη παράταξη και δεν είναι δικοί μας, δηλαδή οι προστάτες των ελληνικών (ειδωλολατρικών) δογμάτων και των ανοησιών. Από τη μία ο εμπνευσμένος από τις Μούσες ποιητής τους, ο ακόμη και μέχρι σήμερα νεανικός και αγέραστος και αρυτίδωτος (δηλ. ο Όμηρος), παρομοιάζει την ανθρώπινη γενεά με τα φύλλα «*Όπως η γενιά των φύλλων, έτσι και αυτή των ανδρών*». Η μια (γενιά) σήμερα φυλλορροεί και μαραίνεται και σαν το κλαδί του δένδρου απογυμνώνεται, ενώ η επόμενη ξεπροβάλλει και καλλιεργείται. Το βότανο συλλέγεται και καταπατείται και κείτεται, ενώ το νέο χόρτο ανατέλλει από κάτω από τη γη. Από την άλλη, και αυτός που ανακαίνισε την τραγωδία (ο Ευριπίδης) και θρήνησε σε χιλιάδες περιπτώσεις τα ανθρώπινα και έκλαψε και στήριξε τους ανθρώπους, αυτός υποδεικνύει εκείνον που έρχεται στη ζωή να τον ονομάζουν κακότυχο και να τον οικτίρουν και να τον θρηνούν για τις συμφορές που ήρθε να δοκιμάσει, αλλά από την άλλη να μακαρίζουν και να θεωρούν ευτυχισμένο αυτόν που αποφεύγει τον ωκεανό των ενοχλήσεων και αποδίδει το οφειλόμενο (δηλ. πεθαίνει) και να τον συνοδεύουν με ευχαρίστηση στον τάφο.

Έχω ανακαλύψει κι έναν άλλον άνδρα, σοφό σε τέτοιες περιστάσεις, ο οποίος αποφάνθηκε τα εξής περίπου για τον θάνατο: για τα υπόλοιπα ζητήματα μπορεί κανείς να βρει τεχνάσματα και τρόπους και διεξόδους, *εξαιτίας όμως του θανάτου όλοι εμείς οι άνθρωποι κατοικούμε σε μία πόλη απροστάτευτη από τείχη*, στην οποία καμία δυσκολία δεν παρέχεται στους εχθρούς για να την κατακτήσουν. Διότι, όπως είναι αδύνατον να προβάλει μία μέρα με συνεχόμενο φως και δίχως σκοτάδι, το ίδιο αδύνατον είναι όποιος έρθει στη ζωή να μην πεθάνει. Θέλω ωστόσο να σου παραθέσω και μία άλλη ιστορία. Λένε ότι οι Καυσιανοί –οι οποίοι δεν γνωρίζω ποιοι είναι ούτε πού κατοικούν– μόλις γεννηθεί ένα βρέφος και χαιρετήσει το φως, μόνο που δεν θρηνούν και δεν κόπτονται και τρα-

γουδούν μια θλιβερή και γοερή και παράφωνη μελωδία που αρμόζει σε δυστυχίες, καθώς αντιλαμβάνονται σε τι φουρτουνιασμένο πέλαγος έχει πέσει (το βρέφος), το οποίο από τα πολλά κύματα είναι φουσκωμένο και πελώριο. Κι όταν κάποιος πεθάνει, όταν φύγει από εδώ και τον καταβροχθίσει ο παμφάγος λαιμός (του θανάτου), τότε οι άνθρωποι αυτοί χειροκροτούν και χοροπηδούν και χορεύουν με τη συνοδεία μουσικής και σκιρτούν και πίνουν όλοι παρέα σαν να προηγήθηκε μεγάλο καλό. Διότι, ποιος δεν αναγνωρίζει ότι η ζωή είναι άθλια και γεμάτη από πολλές φροντίδες; Και ποιος αγνοεί ότι ο θάνατος είναι πανδαμάτωρ, αναπόδραστος και αναπόφευκτος; Πού είναι εκείνος ο ένδοξος πατέρας σου και πού ο δικός του πατέρας και ο πατέρας αυτού (του παππού σου), αλλά και εκείνου ο δικός του πατέρας;

Αν όμως θες, ας εξετάσουμε και κάτι άλλο επιπρόσθετα. Από τους δύο συζύγους είναι αναγκαίο ο ένας να πεθαίνει νωρίτερα. Μπορείς λοιπόν να αναλογιστείς τι από τα δύο θα συνέβαινε, αν ίσως εσύ πέθαινες πρώτος και χανόσουν και θαβόσουν σε μνήμα, πόσο πιο πικρό και βαρύ από τους θανάτους θα ήταν αυτό για εκείνη, αν εσύ δεν υπήρχες. Εκείνη τότε θα αποκαλούνταν χήρα και μητέρα ορφανών παιδιών. Προς τι λοιπόν για σένα το υπερβολικό πένθος κι αυτό που θα ονόμαζε κανείς ως σημάδι επίδειξης και ευτέλειας; Έχασες την καλή σου βοηθό, ναι, καλή και αδύνατο να ξαναβρείς τέτοια, κι εγώ ο ίδιος το παραδέχομαι. Διότι, ποιος δεν γνωρίζει πως εκείνη ήταν λαμπερή από τα αγαθά, ολόχρυση από τις αρετές, στην ψυχή χιονόλευκη περιστερά, μαργαριταρένια, κατάλευκη και ασημοφτέρουγη, ευπρεπής στην όψη, ακόμη πιο ευπρεπής στο χαρακτήρα της. Πρόσεξε όμως μήπως σε κατηγορήσει ένας Έλληνας τραγικός ποιητής, για να παραφράσω λίγο:

«*Σκέψου άνθρωπε ότι είσαι πατέρας θνητών, θνητή και η γυναίκα σου. Επομένως μην αναστενάζεις υπερβολικά, γιατί ο θάνατος είναι η οφειλή που μας περιμένει όλους μας*». Έπειτα, δεν φοβάσαι μήπως νικηθείς από Έλληνες ως προς το αδάμαστο και ελεύθερο φρόνημά σου, και μάλιστα παρότι έχεις την ελπίδα για μια άλλη ζωή, κατά την οποία θα είσαι μαζί και θα συναναστραφείς και θα ζήσεις μαζί με αυτήν που ποθείς, εκεί που ο ήλιος είναι ανέφελος και ανύστακτος, εκεί που είναι αδιάκοπη η ροή της ζωής, όπου ο θάνατος δεν εξουσιάζει, εκεί όπου πνέει άνεμος ήρεμος

και γαλήνιος και υπάρχει ένα γαλήνιο λιμάνι και όλα είναι όμορφα και χωρίς βάσανα και κανείς δεν συκοφαντεί, ούτε μιλάει με θράσος και άσχημα στον πλησίον;

Βλέπεις, με ποιον τρόπο συμπεριφέρθηκες στον εαυτό σου και πού σε οδήγησε το πένθος σου; Σου δημιουργήθηκαν σημάδια από πληγές και τα εξογκώματά σου έγιναν ολόκληρες σφαίρες και μου φαίνεται ότι έχεις μωλωπισθεί σαν το αμπέλι το γεμάτο σταφύλια που χτυπήθηκε από τον ουρανό ή σαν ένα δέντρο ευγενικό και με δυνατό κορμό που νικήθηκε από το πυρ του κεραυνού. Απομάκρυνε λοιπόν κάποτε αυτήν την τραχύτητα και τη σκληρότητα και προστάτευσε τον εαυτό σου, αν όχι για άλλον λόγο, τουλάχιστον για τα παιδιά σου. «*Ο θάνατος είναι η ανάπαυση για τον άνδρα*» , ας είναι η φράση αυτή η παρηγοριά σου για το κακό. Ας είναι αυτό η δροσιά για τη συμφορά σου και ένα κατά κάποιον τρόπο φάρμακο που διώχνει το φαρμάκι. Τι λες λοιπόν; Σε πείθουμε με τα λόγια μας ή πρέπει και περισσότερα ακόμη να αντλήσουμε και να παραθέσουμε φλυαρώντας; Θεωρώ ωστόσο ότι αυτά (τα περισσότερα λόγια δηλ.) ταιριάζουν σε πιο ταπεινούς και ανόητους ανθρώπους, για έναν όμως άνδρα συνετό ακόμη και τα λίγα λόγια έχουν μεγάλη ισχύ.

Σε αυτό λοιπόν το σημείο εμείς θα σταματήσουμε τον λόγο μας και θα χαλαρώσουμε την προσπάθεια (κατά λέξη: θα χαλαρώσουμε το κουπί) και θα μετριάσουμε το ταξίδι, ενώ ο Θεός που δημιουργεί και αλλάζει τα πάντα, ο ζων, η ζωή, αυτός που δεν χάνεται και ζει πάντα, αυτός να σου παρηγορήσει την ψυχή και να σε πείσει να υπομείνεις το βάρος πιο ανάλαφρα, παρότι είναι βαρύ και δυσβάσταχτο.

Σχολια

στ. 2 *οὐ μέλος ᾄσων ἀνέορτον:* ο ρήτορας δηλώνει ότι δεν θα ψάλλει ένα θλιβερό μέλος, κάτι που θυμίζει έντονα το προοίμιο της *Μονωδίας* του (στ. 5: *μέλος ἀνέορτον ᾄδει καὶ ἄναυλον*). Όπως ήδη αναφέρθηκε, η *Μονωδία* και ο *Παραμυθητικός* είναι κείμενα που παρουσιάζουν έντονες φραστικές και νοηματικές ομοιότητες.

στ. 7-8 *ὑπὲρ τὰ φάρμακα τῆς Ἑλένης*: ο Μανασσής υπόσχεται στον Κοντοστέφανο να του προσφέρει ανακούφιση μεγαλύτερη από αυτήν που προσέφεραν τα *φάρμακα* της Ωραίας Ελένης στον Τηλέμαχο. Η αναφορά παραπέμπει στο δ της Οδύσσειας, στ. 220-1: *αὐτίκ' ἄρ' εἰς οἶνον βάλε φάρμακον, ἔνθεν ἔπινον, νηπενθές τ' ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθον ἁπάντων.*

στ. 12 *τὸ σέλας σοι τῆς ψυχῆς:* η φράση απαντά και σε έργα του Θεοδώρου Προδρόμου.[152]

στ. 20-21 *ἀμάρα δὲ ὑδρορρόος ὀφθαλμὸς δακρυσίστακτος:* η εικόνα των ματιών ως αγωγού που δεν σταματά να ρέει δάκρυα απαντά και στον Νικήτα Χωνιάτη[153] με την ίδια περίπου διατύπωση.

στ. 27-29 *ξύλον…τὰ πικράζοντα νάματα τῆς Μερρᾶς ὁ θεόπτης κατεμελίτωσε:* ο ρήτορας αντλεί από το βιβλίο της *Ἐξόδου* (15.23-25) για να παραλληλίσει τη δική του προσπάθεια να κατευνάσει τον πόνο του φίλου του με τη μετατροπή από τον *θεόπτην* Μωυσή των υδάτων της Μερρά από πικρά σε γλυκά.

στ. 30-33 *γενήσεται καὶ Ἰωνᾶς… καὶ ἠμερώσει τὸ ὠρυόμενον:* ο Μανασσής σκοπεύει να μετατρέψει τον λόγο του σε έναν άλλον Ιωνά που θα καταπραΰνει την ταραγμένη ψυχή του αποδέκτη του. Η ψυχική κατάσταση του Κοντοστέφανου αποδίδεται με εικόνες που παραπέμπουν στη φουρτουνιασμένη θάλασσα (*κατὰ τῆς θαλάσσης τοῦ σοῦ πένθους, ῥόχθον, φλοῖσβον),* κάνοντας πιο εύληπτο τον παραλληλισμό με το

152. Βλ. Hörandner, *Prodromos,* 383, 16.

153. J. van Dieten, *Nicetae Choniatae orationes et epistulae* (CFHB, Series Berolinensis 3), Berlin 1972, 23, 30-31: *ὡς ἀπ' ἀμάρας τῶν ὀφθαλμῶν τὸ δάκρυον ἀποθλίβομεν.*

χωρίο της *Π.Δ.* όπου αναφέρεται στο πώς ο προφήτης Ιωνάς έπεσε στη μανιασμένη θάλασσα και την ημέρεψε (*Ἰωνᾶς*, 1.15: *ἔλαβον τὸν Ιωνᾶν καὶ ἐξέβαλον αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἔστη ἡ θάλασσα ἐκ τοῦ σάλου αὐτῆς*).

στ. 38-39 *θάνατος… ἑλέπολις τειχοσείστρια*: ο πρόωρος θάνατος της Θεοδώρας παρομοιάζεται με μηχάνημα που ταρακούνησε τα τείχη της ψυχής του Κοντοστέφανου. Η φράση *ἑλέπολις τειχοσείστρια* απαντά και στη *ΣΧ*, στ. 3499-3500 (*ἑλέπολις… πόλεων τειχοσείστρια*), με τις ίδιες ιδιότητες να αποδίδονται στη φιλοχρηματία.

στ. 39-40 *καὶ πένθος σειρήνων ἐκόψω καὶ κοπετὸν δρακόντων κατὰ τὸν προφήτην ἐθρήνησας*: ο Μανασσής αντλεί από τον προφήτη Μιχαία για να αποδώσει το βαρύ πένθος του Κοντοστέφανου (*Μιχαίας,* 1.8: *Ἕνεκεν τούτου κόψεται καὶ θρηνήσει, πορεύσεται ἀνυπόδετος καὶ γυμνή, ποιήσεται κοπετὸν ὡς δρακόντων καὶ πένθος ὡς θυγατέρων σειρήνων.*

στ. 40-41 *καὶ οἶνον κατανύξεως ἔπιες καὶ ἐμεθύσθης τῷ πάθει*: η φράση *οἶνον κατανύξεως* προέρχεται από το βιβλίο των *Ψαλμῶν*, 59.5.

στ. 45-47 *καὶ ἀνὴρ μὲν Ἕλλην… θνητά τοι πεπόνθαμεν*: η φράση *οἴμοι· τί δ' οἴμοι; θνητά τοι πεπόνθαμεν* αποδίδεται στον Ευριπίδη (από την χαμένη τραγωδία *Βελλεροφόντης*).[154]

στ. 52-53 *ὅτε γαλήνη γελᾷ καὶ ἧπιον πνεῦμα συρίζει καὶ ἵσταται κατὰ πρύμνης*: η εικόνα του ανθρώπου που ταξιδεύει με ήπιες καιρικές συνθήκες θυμίζει τις *ἐκφράσεις ἔαρος*.[155] Η εικόνα αυτή έρχεται σε πλήρη αντίθεση με αυτήν της τρικυμισμένης θάλασσας στους στ. 55-58. Μέσω της αντίθεσης, ο ρήτορας επιδιώκει να αποδείξει ότι ο καλός καπετάνιος αποδεικνύει τις ικανότητές του στις αντίξοες συνθήκες, καθώς στη νηνεμία θα μπορούσε να τα καταφέρει και ένας έφηβος.

στ. 72-73 *τρυγήσεις ῥόδον ἐξ ἀκάνθων καὶ σταφυλὴν ἀπὸ βάτου (τοῦτο δὴ τὸ περιφερόμενον)*: Ο Μανασσής καλεί τον Κοντοστέφανο να επιλέξει από την ελληνική σοφία τα κατάλληλα χωρία (τα οποία ο ίδιος

154. A. Nauck, *Tragicorum Graecorum fragmenta*, Leipzig 1889 (ανατ. Hildesheim 1964), 449, 300.

155. Για το θέμα, βλ. M. Loukaki, «*Ekphrasis Earos.* Le *Topos* de la venue du printemps chez des auters Byzantins», *Parekbolai* 3 (2013), 77-106.

θα του παραθέσει πιο κάτω), για να ωφεληθεί ψυχικά. Η παροιμιώδης φράση, στην οποία παραπέμπει η λέξη *το περιφερόμενον*, προέρχεται από την *Καινή Διαθήκη* (*Ματθ.* 7.16: *μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλὰς ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα*), ενώ η προτροπή να αντλήσει το ρόδο ανάμεσα στα αγκάθια παραπέμπει πιθανώς στον Λόγο του Μ. Βασιλείου *Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*.[156]

στ. 75: ο θάνατος ως *φορολόγος* που δεν εξαιρεί κανέναν είναι μια εικόνα που απαντά στον Γρηγόριο Νύσσης.[157]

στ. 86-90: η περιγραφή του Μανασσή σχετικά με το πώς αποκτά ζωή και σχηματίζεται ο άνθρωπος θυμίζει το έργο του Αριστοτέλη *Περὶ ζῴων γενέσεως* (735a 31 κ.ε.).[158] Η εικόνα της *παντομήτορος γης* που δανείζει το πήλινο σώμα και μετά απαιτεί την επιστροφή του (*δανείζει τὸν χοῦν… ἡ δανείσασα γίνεται μνήμων)* απαντά και στην *ΣΧ,* στην αναφορά για τον θάνατο του αυτοκράτορα Ηρακλείου *(*στ. 3739: *δοῦναι τὸν χοῦν τοῦ σώματος τῇ γῇ τῇ δανεισάσῃ*), αλλά και σε άλλους λογίους.[159]

στ. 89 *ζωοῦται ὁ πήλινος ἀνδριάς:* η απόδοση του φθαρτού σώματος ως πήλινου αγάλματος απαντά και σε άλλους συγγραφείς, μεταξύ των οποίων ο Νικηφόρος Βασιλάκης.[160]

στ. 96-97 *ὀχλοκοπεῖ καὶ στωμύλλεται καὶ πιθανολεσχεῖ καὶ τὴν ἀπόφλησιν ἐκζητεῖ:* ο Μανασσής προσωποποιεί τη φύση και την παρουσιάζει

156. F. Boulenger, *Saint Basile. Aux jeunes gens sur la manière de tirer profit des lettres helléniques*, Paris 1935 (ανατ. 1965), 46, 48-51: *Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδωνιᾶς τοῦ ἄνθους δρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα.*

157. *PG* 46, 1141D

158. H.J. Drossaart Lulofs, *Aristotelis De generatione animalium*, Oxford 1965 (ανατ. 1972), 56, 29 – 58, 37.

159. Βλ. Μιχαήλ Χωνιάτη, έκδ. Σ. Π. Λάμπρος, *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, τ. 1, Αθήνα 1879, 70, 6-7:*τὸ σῶμα μὲν τῇ δανεισαμένῃ ἀπέδωκε γῇ, τὸ πνεῦμα δὲ τῷ ἐμπνεύσαντι.*

160. Garzya, *Orationes et epistulae,* 40, 10. Βλ. επίσης την επ. 559 του Θεοδώρου Στουδίτη, έκδ. G. Fatouros, *Theodori Studitae Epistulae* (CFHB, Series Berolinensis 31.2), Berlin 1992, 858, 15: *καὶ τὸν ἀνδριάντα τοῦτον παρατρέχεις τὸν πήλινον.*

να διεκδικεί εκπροσωπώντας τη γη *τὴν ἀπόφλησιν,* δηλαδή τον οφειλόμενο τερματισμό της ζωής. Παρόμοια διατύπωση χρησιμοποιεί και στον Λόγο του προς τον Αγιοθεοδωρίτη, προσωποποιώντας αυτή τη φορά τη συκοφαντία (στ. 75 *διαβολή… ὑπὲρ τὰς Σειρῆνας πιθανολεσχεῖ καὶ στωμύλλεται*).

στ. 101 *αὕτη τῆς ἀνηκοΐας ἡ δίκη:* ο Μανασσής υπενθυμίζει στον Κοντοστέφανο ότι ο θάνατος είναι το αποτέλεσμα του προπατορικού αμαρτήματος (*Γένεσις,* 3.6).

στ. 105 *καὶ αὐτὰ δὴ παρελεύσεται τα στοιχεῖα*: η φράση παραπέμπει στο Ευαγγέλιο (*Ματθ.* 24.35: *ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται*), όπου περιγράφεται η συντέλεια του κόσμου.

στ. 106-107: *Ἐντεῦθεν Ἄβελ κείρεται πρὸ τῆς ὥρας*: η αναφορά στον πρόωρο χαμό του Άβελ παραπέμπει ξανά στο βιβλίο της *Γενέσεως* (4.8).

στ. 121-122: *μηδ' ἀπὸ δρυὸς ἢ ἀπὸ πέτρης δεδημιούργηται*: με τη φράση αυτή αποδίδεται ο σκληρός άνθρωπος που δεν πενθεί την απώλεια του αγαπημένου του. Παρόμοια έκφραση χρησιμοποίησε ο Μανασσής και στην *Μονωδία* του (βλ. στ. 102)

στ. 124-159: Η μακρά αναφορά του Μανασσή στον αρχαίο φιλόσοφο Δημώνακτα αντλείται από το ομώνυμο έργο του Λουκιανού.[161] Ο Μανασσής εμπλουτίζει τη διήγηση του Λουκιανού, διατηρώντας τη λεπτή ειρωνική διάθεση που αποπνέει το τέλος της ιστορίας.

στ. 142-143 *κατὰ θαλάττης τύπους γραμμάτων γράφειν*: με αυτόν τον παροιμιώδη τρόπο ο Μανασσής αποδίδει τη μάταιη προσπάθεια του Δημώνακτα να παρηγορήσει τον φίλο του που πενθούσε με μια παραλλαγή της παροιμίας *εἰς ὕδωρ γράφειν.*[162]

στ. 157-159: ο Μανασσής παρουσιάζει τον Δημώνακτα να μαλώνει τον φίλο του, κάτι που αποδίδει με παρόμοια λόγια ο Λουκιανός στην αφήγησή του.[163] Εκείνο που είναι ενδιαφέρον είναι ότι ο Μανασσής δραματοποιεί

161. Η περιγραφή του Λουκιανού είναι σαφώς πιο συνοπτική από αυτήν του Μανασσή, βλ. M.D. Macleod, *Luciani opera,* τ. 1, Oxford 1972, 51.

162. E.L. von Leutsch, *Corpus Paroemiographorum Graecorum*, τ. 2, Göttingen 1851 (ανατ. Hildesheim 1958), 754.

163. M.D. Macleod, *Luciani opera,* τ. 1, Oxford 1972, 51, 30-1: *Εἶτ', ἔφη, ὦ γελοῖε μόνος ἀφόρητα πάσχειν νομίζεις μηδένα ὁρῶν πένθους ἄμοιρον;*

και την προηγούμενη προσπάθεια του Δημώνακτα, παρουσιάζοντας τα λόγια του σοφού σε ευθύ λόγο (στ. 150-154) και σχολιάζει το σημείο αυτό ως το *χαριέστερον* του διηγήματος.

στ. 167-184: Αφού πρώτα ζητήσει από τον φίλο του να μην τον θεωρήσει παραμυθά (*φιλόμυθον*) ή άνθρωπο που μοιάζει με τους *ἀγύρτας τῶν γερόντων*, με όσους τριγυρίζουν λέγοντας ψεύτικες ιστορίες, ο Μανασσής θα παραθέσει με δική του διατύπωση τον πλατωνικό μύθο για τον έρωτα (*Πλάτωνος Συμπόσιον* 189e - 191b), στο πλαίσιο της προσπάθειάς του να παρηγορήσει τον Κοντοστέφανο και να τον πείσει για το αναπότρεπτο του θανάτου. Από την αφήγησή του απουσιάζει ο Δίας και η απόφαση για το χωρισμό των *ἀνδρόγυνων* πλασμάτων αποδίδεται από τον Μανασσή στη φύση *(ἔδοξε δὲ τῇ φύσει… ᾤκτειρεν ἡ φύσις τὸ γένος…).* Εκείνο που τονίζεται, για να συσχετιστεί με την απώλεια που βιώνει ο Κοντοστέφανος, είναι πως ο *δρεπανίτης*[164] θάνατος έτσι κι αλλιώς αφήνει δυστυχισμένο τον σύντροφο που μένει στη ζωή πενθώντας για το ταίρι του.

στ. 195 *καλὴ το φαινόμενον, καλλίων δὲ τὸ νοούμενον*: περιοδικά ο Μανασσής επανέρχεται στο εγκώμιο της θανούσης, κάτι που προβλέπεται στους παραμυθητικούς λόγους.[165] Με τη φράση αποδίδει εν συντομία τα εξωτερικά χαρακτηριστικά και την ψυχική ομορφιά της Θεοδώρας, ενώ παρόμοια διατύπωση θα χρησιμοποιήσει και προς το τέλος του λόγου του (στ. 343-344: *τὴν εὐπρεπῆ τὸ φαινόμενον, τὴν εὐπρεπεστέραν τὸ μὴ βλεπόμενον*).

στ. 202-209: η αναφορά στον Δαβίδ που νήστευσε, έκλαψε και προσευχήθηκε όσο ήταν βαριά άρρωστο το βρέφος που απέκτησε με την Βηρσαβεέ, αλλά σταμάτησε τον θρήνο όταν εκείνο πέθανε, προέρχεται από το βιβλίο των *Βασιλειῶν* (Β, 12.16-24).

---

164. Τη λέξη χρησιμοποιεί μόνον ο Μανασσής ως συνώνυμη της λέξης *θεριστής* (πρβλ. και *Μονωδία: θεριστής θάνατος*). Την εικόνα του θανάτου που κρατά δρεπάνι συναντούμε και σε άλλους λογίους π.χ. ο Γρηγόριος Αντίοχος στον επιτάφιο λόγο του στον Νικόλαο Καταφλώρον, βλ. A. Sideras, 25 Unedierte Byzantinische Grabreden, Θεσσαλονίκη 1990, 63, 14-15: *τὸν γὰρ σοφὸν γεωργὸν ἐπάταξε θανάτου δρεπάνη καὶ φθορᾶς ἐξέτεμε θέριστρον.*

165. Russell – Wilson, *Menander,* 9-19.

στ. 215 *ἡρπάγη, ἵνα μὴ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτῆς*: η φράση προέρχεται από την *Σοφία Σολομῶντος* 4.11. Ο Μανασσής την αξιοποιεί ως επιχείρημα, εξηγώντας ότι η Θεοδώρα, με τον πρόωρο θάνατό της, απέφυγε τις παγίδες του *πονηροῦ ἰξευτοῦ,* του διαβόλου δηλαδή, και παρέμεινε έτσι ενάρετη. Την ίδια σκέψη αναπτύσσει και στον Λόγο του για τον θάνατο του *ἐπὶ τῶν δεήσεων* Νικηφόρου Κομνηνού: *συμφερόντως δὲ ἄγαν ἑαυτῷ καὶ καλῶς. ἡρπάγη, ἵνα μὴ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτοῦ. ἀπεβίω παθῶν πολυπόνων ἀπείρατος, νόσων βαρυαλγῶν ἀδαής* (608-610).

στ. 225 *ὁ μῦθος τὸ τοῦ Τιθωνοῦ προδιέγραψε*: με την αναφορά του στον Τιθωνό,[166] ο Μανασσής μαλώνει τον φίλο του για την «απαίτησή» του να ζούσε πιο πολύ η Θεοδώρα, καθώς το γήρας συνεπάγεται και άσχημες συνέπειες.

στ. 230 *ελάφου της μακρογήρω*: η άποψη ότι τα ελάφια ζουν πολλά χρόνια ίσως ανάγεται στην ποίηση του Ησιόδου, βλ. R. Merkelbach-M. L. West, *Fragmenta Hesiodea*, London 1967, 158, απ. 304, όπου ούτε λίγο ούτε πολύ η καρακάξα (κορώνη) φαίνεται να ζει εννιά φορές περισσότερο από τον άνθρωπο, ενώ το ελάφι τέσσερις φορές πιο πολύ από την καρακάξα.

στ. 233-242: Η αναφορά στις συμφορές που έπληξαν τον Ιώβ προέρχεται από το ομώνυμο βιβλίο της *Παλαιάς Διαθήκης* (1.14-19).

στ. 243-250: Με το παράδειγμα του Αμάσιδος,[167] ο Μανασσής ενισχύει την επιχειρηματολογία του. Ο ισχυρισμός του έγκειται στο γεγονός ότι ο Κοντοστέφανος θα έπρεπε να σκέπτεται τον αποχωρισμό ήδη από τη στιγμή της ένωσης και του γάμου του με την Θεοδώρα.

στ. 253: Η φράση *Ἴδειν γεννήσας θνητόν* είναι αρκετά συχνή. Απο-

166. Ο Τιθωνός μνημονεύεται συχνά στα κείμενα, βλ. E.L. von Leutsch, *Corpus paroemiographorum Graecorum*, τ. 2, Göttingen 1851 (ανατ. Hildesheim 1958), 676.

167. IV, 56, 32, O. Hense, Ioanni Stobaei Anthologii libri duo posteriores, τ. 3 (5), Leipzig 1912, 1130, 19 – 1131, 2: *Ἄμασις, ὁ τῶν Αἰγυπτίων βασιλεύς, γράφων ἐπιστολὴν πρός τινα ἀποβαλόντα τὸν υἱὸν εἶπεν «εἰ ὅτε μηδέπω ἦν οὐκ ἐλυποῦ, μηδὲ νῦν λυπηθῇς, ὅτε μηκέτ' ἐστίν».*

δίδεται στον αρχαίο φιλόσοφο Αναξαγόρα από τις Κλαζομενές, από τον Πλούταρχο στα *Ἠθικὰ* του, 4, 74D.[168]

στ. 256-277: Το exemplum του Ηρώδη του Αττικού που πενθούσε με υπερβολικές εκδηλώσεις την σύζυγό του Ρήγιλλα το αφηγείται αναλυτικά ο Μανασσής, έχοντας αντλήσει την ιστορία από τους *Βίους σοφιστῶν* του Φλάβιου Φιλόστρατου.[169] Βέβαια, εδώ αποσιωπάται το γεγονός ότι ο Ηρώδης ο Αττικός κατηγορήθηκε για τον ξυλοδαρμό της συζύγου του Ρήγιλλας, την οποία διέταξε να την δείρουν ενώ ήταν έγκυος στον όγδοο μήνα, σύμφωνα με την αφήγηση του Φλάβιου Φιλόστρατου. Συνεπώς, στη διήγηση του Φιλόστρατου ήδη από την αρχή οι ενδείξεις πένθους του Ηρώδη φαίνονται υποκριτικές. Πάντως, η αναφορά του Μανασσή στο γεγονός ότι ο Ηρώδης διέταξε να βάψουν μαύρη την οικία του προέρχεται από τη διήγηση του Φιλόστρατου, κάτι που δείχνει ότι γνώριζε καλά την πηγή του.[170] Ο Μανασσής ωστόσο δεν κατονομάζει το όνομα του σοφού που προσπάθησε να συνετίσει τον Ηρώδη, εν αντιθέσει με τον Φιλόστρατο που αναφέρει ότι ήταν ο Λούκιος, ο οποίος πάσχισε να πείσει τον Ηρώδη για την αρετή της μεσότητας, χωρίς όμως να πετύχει κάτι. Η διήγηση του Φιλόστρατου αποπνέει μια περιπαικτική διάθεση για το πρόσωπο του Ηρώδη του Αττικού, η οποία διατηρείται και στο κείμενο του Μανασσή. Και στις δύο αφηγήσεις συνεπώς ενυπάρχει το χιούμορ και η ειρωνεία.[171]

---

168. *ἔξεστι γὰρ τὴν Ἀναξαγόρου διάθεσιν, ἀφ' ἧς ἐπὶ τῇ τελευτῇ τοῦ παιδὸς ἀνεφώνησεν 'ᾔδειν θνητὸν γεννήσας'.*

169. Βλ. Kayser, *Philostrati opera*, 63, 20 – 65, 10.

170. Αυτόθι, 64, 16-23: *δὲ καὶ τὸ σχῆμα τῆς οἰκίας ἐπ' αὐτῇ ὑπήλλαξε μελαίνων τὰ τῶν οἴκων ἄνθη παραπετάσμασι καὶ χρώμασι καὶ λίθῳ Λεσβίῳ — κατηφὴς δὲ ὁ λίθος καὶ μέλας ὑπὲρ ὧν λέγεται καὶ Λούκιος ἀνὴρ σοφὸς ἐς ξυμβουλίαν τῷ Ἡρώδῃ καθιστάμενος, ὡς οὐκ ἔπειθε μεταβαλεῖν αὐτὸν διασκῶψαι.*

171. Αυτόθι, 65, 10 κ.ε.: *ἀδικεῖ ἔφη Ῥήγιλλαν Ἡρώδης λευκὰς ῥαφανῖδας σιτούμενος ἐν μελαίνῃ οἰκίᾳ. ταῦτα ὡς ἤκουσεν ἐσαγγελθέντα ὁ Ἡρώδης ἀφεῖλε τὴν ἀχλὺν τῆς οἰκίας, ὡς μὴ ἄθυρμα γένοιτο ἀνδρῶν σπουδαίων.* Ο Μανασσής αποδίδει τα λόγια αυτά με τη φράση, *Εἶτα οὐκ αἰσχύνεται Ἡρώδης ὁ σοφιστὴς τὸ μὲν <σῶμα> καταιθαλώσας καὶ τὸν οἰκίσκον πενθεῖν βιασάμενος, λευκὰς δὲ ῥαφανίδας σιτούμενος;*

στ. 282 *παροικίαν τὸνδε τὸν βίον ἀποκαλῶν καὶ ματαιότητι λέγων...* : Μετά τα ιστορικά παραδείγματα ο Μανασσής καταφεύγει πάλι στην *Παλαιά Διαθήκη*. Στο χωρίο αυτό συνδυάζει δύο χωρία από τους *Ψαλμοὺς* του Δαβίδ, συγκεκριμένα από τον *Ψαλμό* 119.5 (όπου ο βίος χαρακτηρίζεται ως *παροικία*) και τον *Ψαλμό* 143.4 (*ἄνθρωπος ματαιότητι ὡμοιώθη, αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὡσεὶ σκιὰ παράγουσιν*). Στόχος του για μια ακόμη φορά είναι να καταδείξει το εφήμερο του ανθρώπινου βίου. Για τον ίδιο λόγο παραθέτει αμέσως μετά (στ. 223-224) μια παράφραση από χωρίο του *Εκκλησιαστή*.[172]

στ. 290-291 *Παῦλος δὲ ὁ μέχρι καὶ εἰς τρίτον οὐρανὸν ἁρπαγεὶς καὶ ἀναλῦσαι τάχιον ηὔχετο καὶ συζῆν τῷ Χριστῷ*: η αναφορά αυτή γίνεται με βάση τη Β΄ προς *Κορινθίους Ἐπιστολὴ* του απ. Παύλου (12.2-4), όπου ο Απόστολος αφηγείται σε τρίτο πρόσωπο την ανάληψή του στον Παράδεισο.

στ. 292-293 *Ὡς ῥᾷον ἄν τις ὑετίους σταγόνας καὶ ψάμμον μετρήσει θαλάσσης ἢ τὰς περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων ματαιότητος καὶ θνητότητος:* ο Μανασσής παρομοιάζει το φθαρτό και μάταιο της ανθρώπινης ύπαρξης με τις σταγόνες της βροχής και την άμμο της θάλασσας έχοντας μάλλον αντλήσει τη φράση από ομιλία του Γρηγορίου Ναζιανζηνού *Περὶ φιλοπτωχείας*.[173]

στ. 299 *Οἵη φύλλων γενεή, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν*: η φράση προέρχεται από την *Ιλιάδα* (6, 46) και συναντάται και στο *Ηθικό* ποίημα.[174] Στους στ. 297-298 ο Όμηρος χαρακτηρίζεται ως *νεάζων καὶ ἀγήρως καὶ ἀρρυτίδωτος,* επίθετα που χρησιμοποιεί ο Μανασσής και στην *ΣΧ* (στ. 2321-2322: *Ῥώμην τὴν ἀρρυτίδωτον, τὴν μήποτε γηρῶσαν, Ῥώμην ἀεὶ νεάζουσαν, ἀεὶ καινιζομένην*), για να χαρακτηρίσει την νέα Ρώμη.

στ. 302-310: Ο Μανασσής δείχνει ακόμη μια φορά την προτίμησή του

---

172. *Ἐκκλησιαστής*, 1.2-4: *Ματαιότης ματαιοτήτων.... γενεὰ* πορεύεται *καὶ γενεὰ ἔρχεται, καὶ ἡ γῆ εἰς τὸν αἰῶνα ἕστηκεν.*

173. Λόγος 14,4, *PG* 35, 897,45-466: *Ἀλλὰ τίς ἂν ψάμμον θαλασσῶν, καὶ σταγόνας ὑετοῦ, καὶ βυθοῦ μῆκος ἀναμετρήσαιτο.*

174. Miller, «Poème Moral», 60, 601: *ὡς οἷα φύλλων γενεὰ καὶ τῶν ἀνδρῶν τοιαύτη.*

στον Ευριπίδη, παρουσιάζοντάς τον ως τον ποιητή που ασχολήθηκε διεξοδικότερα με τα ανθρώπινα πάθη.[175] Στο παρόν χωρίο αξιοποιεί ένα απόσπασμα του Ευριπίδη, στο οποίο ο ποιητής παρακινεί να θρηνούν οι άνθρωποι τη γέννηση ενός παιδιού και να μακαρίζουν όποιον πεθαίνει, επειδή η ζωή βρίθει αντιξοοτήτων.[176]

στ. 311-315 *Εὑρίσκω καὶ ἕτερον ἄνδρα… περὶ τοῦ θανάτου ἀποφαινόμενον· ἕνεκα δὲ θανάτου πάντες ἄνθρωποι πόλιν οἰκοῦμεν ἀτείχιστον:* η φράση αποδίδεται στον Επίκουρο και παραδίδεται από τον Στοβαίο.[177]

στ. 317-327: την αναφορά στους Καυσιανούς που λυπούνταν με τη γέννηση βρέφους, καθώς αναλογίζονταν τα βάσανα που θα υπέμενε, ενώ χαίρονταν με τον θάνατο, την έχει αντλήσει ο Μανασσής από τον Στοβαίο.[178]

στ. 343 *τὴν ἀργυροπτέρυγα:* ο χαρακτηρισμός θυμίζει έντονα την *Μονωδία* όπου ο Μανασσής απευθύνθηκε στη νεκρή με τα εξής λόγια: *ἀργυροπτέρυξ τρυγών, περιστερὰ χρυσόπαστε* (στ. 71-72).

στ. 346-348 *Θνητῶν πέφυκας πατήρ, ἄνθρωπε, φρόνει· θνητὴ σύνοικος· ὥστε μὴ λίαν στένε· πᾶσιν γὰρ ἡμῖν τοῦτ' ὀφείλεται παθεῖν:* ο Μανασσής δηλώνει ότι *παρωδεῖ,* παραφράζει δηλ. τα λόγια τραγικού ποιητή. Πράγματι, έχει παραφράσει στο σημείο αυτό τους στ. 1171-1173 από την

175. Ο Μανασσής δείχνει να συμμερίζεται την άποψη του Αριστοτέλη στην *Ποιητική* του, ότι ο Ευριπίδης *τραγικώτατός γε τῶν ποιητῶν φαίνεται.* Εξάλλου, και ο Μένανδρος προτείνει τον Ευριπίδη προς αξιοποίηση για τη συγγραφή παραμυθητικών λόγων, βλ. Russell – Wilson, *Menander,*162, 22-29, και μάλιστα προτείνει για χρήση το συγκεκριμένο απόσπασμα που αξιοποιεί ο Μανασσής.

176. A. Nauck, *Tragicorum Graecorum fragmenta*, Leipzig 1889 (ανατ. Hildesheim 1964), 498, fr. 449:

ἐχρῆν γὰρ ἡμᾶς σύλλογον ποιουμένους
τὸν φύντα θρηνεῖν εἰς ὅσ' ἔρχεται κακά,
τὸν δ' αὖ θανόντα καὶ πόνων πεπαυμένον
χαίροντας εὐφημοῦντας ἐκπέμπειν δόμων.

177. IV, 51, 32, O. Hense, *Ioannis Stobaei anthologii libri II posteriore,* τ. 5, Berlin 1909 (ανατ. 1958), 1073, 14-16: *Πρὸς μὲν τὰ ἄλλα δυνατὸν ἀσφάλειαν πορίσασθαι, χάριν δὲ θανάτου πάντες ἄνθρωποι πόλιν ἀτείχιστον οἰκοῦμεν.*

178. IV, 52, 44, Αυτόθι, 1086, 4-5.

Ἠλέκτρα του Σοφοκλή, για να αναδείξει ακόμη μια φορά ότι ο θάνατος είναι η κοινή μοίρα όλων (*θνητοῦ πέφυκας πατρός, Ἠλέκτρα, φρόνει· θνητὸς δ' Ὀρέστης· ὥστε μὴ λίαν στένε·πᾶσιν γὰρ ἡμῖν τοῦτ' ὀφείλεται παθεῖν*).

στ. 362 *Θάνατος ἀνδρὶ ἀνάπαυσις:* η φράση προέρχεται από τον *Ἰὼβ* 2,23 και εντάσσεται στην προσπάθεια του Μανασσή να προσφέρει *παραμύθιον* στον Κοντοστέφανο.

στ. 369-370 *ὁ δὲ θεὸς ὁ πάντα ποιῶν καὶ μετασκευάζων:* Ο Μανασσής στον επίλογο του Παραμυθητικού του εύχεται να βρει παρηγοριά ο Κοντοστέφανος από τον Θεό. Η φράση προέρχεται από την *Π.Δ.* (*Ἀμώς,* 5.8)

3. Ο λόγος στον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη

Το όνομα του αποδέκτη του λόγου δεν σώζεται στον κώδικα Marc. gr. XI. 22, ωστόσο το πρόσωπο στο οποίο απευθύνεται ο λόγος έχει ταυτισθεί ήδη από τον πρώτο εκδότη του, τον Horna με τον λογοθέτη του δρόμου Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη.[179] Στον Αγιοθεοδωρίτη ο Κωνσταντίνος Μανασσής απευθύνει και μία επιστολή, η οποία είναι συνοδευτική του εγκωμιαστικού λόγου του, και παραδίδεται στο χειρόγραφο στη συνέχεια του λόγου. Σύμφωνα με αυτήν ο αποδέκτης της βρίσκεται σε κάποια εκστρατεία. Εκτός από αυτή την επιστολή σώζεται και δεύτερη επιστολή του Μανασσή, που απευθύνεται στον *πανσέβαστο* Γεώργιο, με την οποία ο συντάκτης της του ζητά να φροντίσει ώστε να παραλάβει ο Αγιοθεοδωρίτης τον λόγο και την συνοδευτική επιστολή.[180]

Ο Horna πρότεινε τη χρονολόγηση του λόγου στα 1167, ενώ πρόσφατα η Μαδαριάγα διατύπωσε την άποψη ότι γράφτηκε κατά τα έτη 1172-1173, όταν είχαν ολοκληρωθεί οι εκστρατείες του Μανουήλ Κομνηνού στην Αίγυπτο και ο αυτοκράτορας μετέβη στις παραδουνάβιες περιοχές, αφενός για να συνοδεύσει τον νέο βασιλιά Βέλα-Αλέξιο στην Ουγγαρία και αφετέρου για να καταστείλει την εξέγερση του Σέρβου Στέφανου Nemanja.[181] Με βάση την πληροφορία που υπάρχει στη δεύτερη επιστολή ότι ο Μανουήλ ευρίσκεται *περὶ τὰ γηπαιδικὰ καὶ τὴν παριστρίαν*,[182] σε συνδυασμό με τον θρίαμβο που υπονοείται στους στ. 161-162 (*ἔφριξαν τούτου τὴν σπάθην, ὁπόσοι νειλῷον πίνουσιν ὕδωρ*[183]) ο

179. Για τον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη βλ. Μαδαριάγα, «Αγιοθεοδωρίτης», 213-246
180. Για το κείμενο των επιστολών, βλ. Horna, «Eine unedierte Rede», 185-187.
181. Βλ. Μαδαριάγα, «Αγιοθεοδωρίτης», 217. Για την εκστρατεία του Μανουήλ Κομνηνού στη Δαμιέττα, βλ. Magdalino, *Manuel I Comnenus*, 74-75.
182. Horna, «Eine unedierte Rede», 185, II, 9.
183. Βέβαια η εκστρατεία στη Δαμιέττα δεν στέφθηκε με επιτυχία, καθώς ο Αμάλριχος συνθηκολόγησε με τους πολιορκημένους, ο βυζαντινός στρατός αποσύρθηκε και μόνο μετά από δύο χρόνια (1171) ο Αμάλριχος επανήλθε ζητώντας ως ικέτης πλέον τη βοήθεια του Μανουήλ Κομνηνού, βλ. M. Angold, *The Byzantine Empire 1025-1204, A Political History*, Essex/New York

λόγος, όπως και οι τρεις από τις τέσσερις επιστολές θα πρέπει να συντάχθηκαν το 1172.

Η έμφαση στο κείμενο δίδεται στον έπαινο του Αγιοθεοδωρίτη αλλά και στην έκκληση για βοήθεια απέναντι σε άτομα που φθονούν και επιβουλεύονται τον Μανασσή. Στο πλαίσιο του εγκωμιασμού ο Μανασσής τονίζει ιδιαίτερα την ευρυμάθεια και την παιδεία του λογοθέτη, δείχνοντας ότι εκτιμά ιδιαίτερα τη ρητορική του δεινότητα και την αγάπη του για την ποίηση. Η έμφαση στην παιδεία του Αγιοθεοδωρίτη δεν είναι απλώς ένας κοινός τόπος, καθώς με το όνομα του αποδέκτη έχει σωθεί μια έμμετρη έκφραση.[184]

Ο εγκωμιαζόμενος Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτης είναι μια εξέχουσα προσωπικότητα, στην οποία απευθύνονται και άλλοι λόγιοι της εποχής, όπως ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, ο Κωνσταντίνος Ψαλτόπουλος, ο Γρηγόριος Αντίοχος και ο Ευθύμιος Μαλάκης.[185] Στη διάρκεια της σταδιοδρομίας του ανέλαβε πολλά υψηλά αξιώματα στην αυτοκρατορική αυλή, μεταξύ αυτών αρχικά του *βασιλικοῦ ὑπογραμματέως* και στη συνέχεια του *ἐπὶ τοῦ κανικλείου,* του *μεσάζοντος,* του *ὀρφανοτρόφου* και του *λογοθέτη τοῦ δρόμου*.[186] Με βάση τις πληροφορίες του Ευσταθίου Θεσσα-

1984, 188-189. Προφανώς ο Μανασσής έχει στο νου του την ταπείνωση του Αμάλριχου, μιλώντας για θρίαμβο.

184. Η έκφραση έχει εκδοθεί από τον Horna, «Eine unedierte Rede», 194-197. Για την έκφραση, βλ. Μαδαριάγα, «Αγιοθεοδωρίτης», 217-220 και Taxidis, *The Ekphraseis,* 85-87. Σύμφωνα με τον Ι. Πολέμη στον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη αποδίδεται και ένα σχέδος, βλ. I. Polemis, «Philologische und historische Probleme in der schedographischen Sammlung des Codex Marcianus gr. XI.31», *Byz.* 67 (1997), 252-63. Για το σχέδος, βλ. αρ. 1, σσ. 255-256.

185. Βλ. Wirth, *Eustathii opera*, 141-151· I. Polemis, «Constantine Psaltopoulos and his unpublished address to Michael Hagiotheodorites», *Byzantinische Forschungen* 21 (1995), 162-165· A. Sideras, «Die unedierte Trostrede des Gregorios Antiochos an den Logothetes Michael Hagiotheodorites», *JÖB* 55 (2005), 158-167, Papadopoulos-Kerameus, *Noctes Petropolitanae*, 154-162.

186. Βλ. Μαδαριάγα, «Αγιοθεοδωρίτης», 227-237, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία αναφορικά με τα αξιώματα του Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη.

λονίκης ο Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτης πέθανε πριν από το έτος 1180,[187] ενώ είναι πολύ πιθανό τα τελευταία χρόνια της ζωής του να έγινε μοναχός.[188] Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης στον προσφωνηματικό λόγο του προς τον Μιχαήλ μας δίνει κάποιες πληροφορίες και για τα αδέρφια του, ιδίως για τον Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη, ο οποίος υπήρξε μητροπολίτης Αθηνών.[189]

Οι πληροφορίες που περιλαμβάνονται στην πρώτη επιστολή του Μανασσή σε συνδυασμό με τις μαρτυρίες που μας δίνει στον λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη[190] επιβεβαιώνουν τη δυσχερή θέση στην οποία βρίσκεται ο Μανασσής στις αρχές της δεκαετίας του 1170. Στην επιστολή διαβάζουμε:

«Σχεδίασα το δώρο για τον άνθρωπο που αγαπά τον λόγο, **για τον λογοθέτη,** τον λόγο που προέκυψε από ψυχή ευγνώμονα. Αλλά να μου συγχωρέσεις, ενδοξότατε άνδρα, το ότι παρακινήθηκα να ντύσω εσένα, έναν τέτοιο άνθρωπο, με λόγια φτωχά και μάλιστα, σε μια περίσταση που το φρούριο της ψυχής μου πολιορκείται από τις συνεχείς πολιορκητικές μηχανές των θλίψεων. Για τις ακτίνες του ηλίου εχθρός είναι τα σύννεφα, για την καρδιά οι στενοχώριες. Και αν οι πολέμιοι είναι πολλοί και δεν έχουν καμία εύλογη αιτία για να πολεμούν, ποια ψυχή θα μπορούσε να αντέξει καθώς κλονίζεται συθέμελα από την κακολογία και πολιορκείται από τη συκοφαντία; Κι όταν πέσει η δρυς όλοι αρπάζουν τα ξύλα της και σε έναν άνδρα σε δυσπραγία όλοι επιτίθενται. Εσύ ωστόσο, διαφοροποιήσου από τους κακούς, διότι το μπορείς. Και να μην διαφοροποιηθείς **μόνο στο να αντιμετωπίσεις τις διαβολές εναντίον μας** αλλά **και στο να εμποδίσεις όσους μας κακολογούν και να γίνεις αγωγός νερού για**

187. Αυτόθι, 223-225.

188. Αυτόθι, 238-246, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία και Η. Νέσσερης, *Η παιδεία στην Κωνσταντινούπολη κατά τον 12ο αι.*, δ.δ. τ. Β΄, Ιωάννινα 2014, 33-35.

189. Βλ. Wirth, *Eustathii opera*, 141-151 (*Τοῦ αὐτοῦ λόγος προσφωνηματικὸς εἰς τὸν λογοθέτην ἐκεῖνον τοῦ δρόμου κῦρ Μιχαὴλ τὸν Ἀγιοθεοδωρίτην),* ιδίως 143, 2-3: *οἷος δὲ καὶ* ***ὁ λοιπὸς ἱερὸς ἀδελφὸς*** *καὶ ὅσοις ἐξ ἔτι νέου θάλους ἤνθει τοῖς ἀγαθοῖς.* Ο Ευστάθιος συντάσσει και επιτάφιο λόγο για τον Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη, βλ. Wirth, αυτόθι, 3-16.

190. Έκδ. Horna, «Eine unedierte Rede», 185.

μας που έχουμε ξεραθεί, διοχετεύοντας προς το πρόσωπό μας το ρέμα της βασιλικής αγαθοεργίας. Με τον τρόπο αυτό θα γίνουμε ίσως **φυτό που θα παράγει σπουδαίους καρπούς** και θα είναι ωφέλιμο στον δεσπότη και όχι άξιο για να το ξεριζώσει κανείς και εσένα θα σε καταγράψουμε ως σωτήρα και θα αναδείξουμε ως ευεργέτη και θα σε διαλαλήσουμε ως άνθρωπο που προσφέρει το καλό».[191]

Βασικός στόχος συνεπώς της συγγραφής του λόγου προς τον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη ήταν η έκκληση για βοήθεια, και για να τον επιτύχει ο Μανασσής πλέκει το εγκώμιο τόσο του Αγιοθεοδωρίτη όσο και του αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού.

Όπως προκύπτει τόσο από τον λόγο όσο από την τρίτη επιστολή που εκδίδει ο Horna ο Μανασσής συνέταξε τον λόγο με την προτροπή κάποιου προσώπου. Πρόκειται για τον Μιχαήλ Αγγελόπουλο, τον οποίο ο Μανασσής ευχαριστεί για την αγαθή του πρόθεση και τον διαβεβαιώνει ότι υλοποίησε τη συμβουλή του.[192]

---

191. Horna, «Eine unedierte Rede», 185 I, 1-16: *Τῷ φιλολόγῳ τὸ δῶρον, τῷ λογοθέτῃ τὸν λόγον ἀπὸ ψυχῆς εὐγνώμονος ἐσχεδίασα. ἀλλά μοι συγγνωμονοίης, ἀνδρῶν ὀλβιώτατε, ὅτι πένητι λόγῳ σὲ τὸν τοιοῦτον περιχλαινίζειν παρώρμημαι, καὶ ταῦτα, ὁπηνίκα μοι τὸ περιπύργιον τῆς ψυχῆς ταῖς συνεχέσιν ἐκπεπολιόρκηται ἑλεπόλεσι θλίψεων. ἡλίου μὲν γὰρ ἀκτῖσι νεφέλαι, καρδίᾳ δὲ λῦπαι πολέμιαι·* ***εἰ δὲ πολλοὶ μὲν οἱ πολεμοῦντες, μηδεμίαν δὲ τοῦ πολεμεῖν αἰτίαν ἔχοντες εὔλογον****, τίς ἂν ὑποίσοι ψυχή, καὶ διαβολαῖς κατασειομένη καὶ συκοφαντίᾳ κριοκοπουμένη; καὶ δρυὸς μὲν πεσούσης οὐκ ἔστιν ὅστις οὐχὶ ξυλεύεται, ἀνδρὶ δὲ δυσπραγοῦντι οὐκ ἔστιν, ὡς ἔοικεν, ὅστις οὐκ ἐπιτίθεται. ἀλλὰ σύ τι διάφερε τῶν κακῶν· ἔξεστι γάρ· καὶ μὴ μόνον διάφερε τῷ μὴ κολούειν τὰ καθ' ἡμᾶς,* ***ἀλλὰ καὶ τῷ τοὺς βασκαίνοντας εἴργειν καὶ τοῖς ἀπεψυγμένοις ὑδρορρόος χρηματίζειν ἀμάρα****, τὸ χεῦμα τῆς βασιλείας ἀγαθοποιΐας εἰς ἡμᾶς ὀχετεύουσα. καὶ* ***γενησόμεθα ἴσως φυτὸν καρποὺς εὐγενεῖς ὁπωροφοροῦν*** *καὶ τῷ δεσπότῃ οὐκ ἄχρηστον οὐδὲ ἄξιον ἐκτομῆς, καὶ σὲ σωτῆρα ἐπιγραψόμεθα καὶ ἐν εὐεργέταις ἀναστηλώσομεν καὶ ὡς ἀγαθοδότην περιλαλήσομεν.*

192. Horna, «Eine unedierte Rede», 186 III, 1-11: *Ἀγαθὴ δὲ παραίφασις ἐστὶν ἑταίρου φησὶν ὁ εἰπών. ἐγὼ τοίνυν τοῖς μάλιστα τῶν ἐμοὶ φιλουμένων ἐγκρίνων σε, ἀνδρῶν ἀγχινούστατε,* ***ἐγκάρδιόν τε τὴν σὴν ὑποθημοσύνην ἔσχον καὶ εἰς τέλος ἐξήνεγκα****. εἴη δέ μοι καὶ τὸ τοῦ καμάτου τέλος αἴσιόν τι καὶ ἔγκαρπον, ἵνα μὴ κατὰ τὴν παροιμίαν ἄσιτα φορμίζωμεν καὶ ἀδώρητα ᾖ*

Δομή και περιεχόμενο

Ο Κωνσταντίνος Μανασσής αρχίζει τον λόγο του με μια αφήγηση σχετική με τον διάσημο ζωγράφου της αρχαιότητας Απελλή (στ. 1-41). Η αφήγηση αυτή του δίνει τη δυνατότητα να περιγράψει με δύο *εκφράσεις* (στ. 10-16 και στ. 30-36) δύο έργα του ζωγράφου, τονίζοντας ότι το πρώτο έργο έτυχε της αποδοκιμασίας του ομότεχνου Λυσίππου, ενώ με το δεύτερο ο Απελλής επέτυχε την αναγνώριση και την ευρεία αποδοχή του έργου του. Στόχος του Μανασσή είναι τελικά να δείξει ότι και εκείνος, όπως ο Απελλής, ασχολείτο μέχρι τώρα με πράγματα και ανθρώπους δευτερεύουσας σημασίας.

Αμέσως μετά τον πρόλογο, ο Μανασσής αναφέρεται σε κάποιο φίλο του ο οποίος τον προέτρεψε να ασχοληθεί με σοβαρότερες υποθέσεις και να γράψει αυτόν τον λόγο και να απευθυνθεί στον λογοθέτη (στ. 46-47: *φίλος οὐκ ἄχαρις καὶ ἐσωφρόνισε καὶ ἐφρένωσε*). Πρόκειται βέβαια για τον προαναφερθέντα Μιχαήλ Αγγελόπουλο, του οποίου ο Μανασσής ακολούθησε τη συμβουλή και περιμένει να καρποφορήσει η προσπάθεια του (στ. 50-51: *κηπευθείη μοι δένδρον ἀνθεοφόρον)*, αφού οι μέχρι τώρα ενέργειές του είχαν αποβεί μάλλον άκαρπες (στ. 51-54).

Μετά από τη συνήθη για ρητορικούς λόγους έκφραση της δυσχέρειας στην οποία βρίσκεται ο ρήτορας μπροστά στο εγκώμιο ενός σπουδαίου ανθρώπου (στ. 55-57), ο Μανασσής θα παρουσιάσει και την πραγματική αιτία για την οποία βρίσκεται σε δεινή θέση: έχει πέσει θύμα κατασυκοφάντησης και θα είχε αφανιστεί, αν δεν τον έσωζε ο αυτοκράτορας (στ. 62-70).

Ακολουθεί μια λογοτεχνική αφήγηση, στην οποία η συκοφαντία παρομοιάζεται με μητέρα, της οποίας κόρη είναι το ψέμα. Μητέρα και κόρη γίνονται παντοδύναμες και πλήττουν θανάσιμα άτομα που δεν έχουν σφάλει σε τίποτα, με αποτέλεσμα να γίνεται *καταβελὴς* ο πληττόμενος

φυτησκάφοι καὶ κηπευταὶ χρηματίζοιμεν ἀγόνων φυτῶν, ὧν καὶ τὸ ἄνθος οὐκ ἐξέρυθρον οὐδὲ περιπόρφυρον, ἀλλ' ἀγενὲς καὶ ἐξίτηλον καὶ τῆς ἀχρειοτέρας μοίρας καὶ ἀσπουδάστου, καὶ ὁ καρπὸς οὐδαμοῦ. ἔρρωσο καὶ τῆς φιλίας μνημόνευε καὶ τήρει τὸ ταύτης ῥεῖθρον καθαρὸν ἁλμυρίας καὶ ἀμιγές· καίτοι καὶ ποταμὸς Ἀλφειὸς κἀν θαλάσσῃ σῴζει τὸ νᾶμα γλυκύ.

και μάλιστα από *βέλη ἀσίδηρα* (στ. 79-89). Και αν ο λογοθέτης προς τον οποίο απευθύνεται ο συγγραφέας θεωρεί ότι όλα αυτά είναι φλυαρίες (*στωμύλματα*), ο Μανασσής θα του απαντήσει ότι είναι ο απόηχος των βασάνων του (στ. 101-102: *ψυχῆς χειμαζομένης οἰδήματα*).

Στη συνέχεια, η προσοχή του ρήτορα στρέφεται στον έπαινο του Αγιοθεοδωρίτη. Ο Μανασσής δηλώνει την πρόθεσή του να μην ασχοληθεί με την οικογένειά του –όπως ορίζουν οι κανόνες της Ρητορικής για τα εγκωμιαζόμενα πρόσωπα– αλλά με τον χαρακτήρα του εγκωμιαζομένου και με την πνευματική του κατάρτιση (στ. 106-114). Δηλώνει, άλλωστε, ότι η αριστοκρατική καταγωγή είναι θέμα τύχης, ενώ ο χαρακτήρας και η ευγένεια είναι αποτέλεσμα προσωπικής προσπάθειας (στ. 116-135).

Έχοντας παραλείψει τα σχετικά με την οικογένεια του Αγιοθεοδωρίτη, ο Μανασσής κάνει αναδρομή στα παιδικά του χρόνια του εγκωμιαζομένου και κυρίως στη διάρκεια της φοίτησής του *ἐς γραμματικοῦ,* όπου διδάχθηκε την *ἐλευθέραν παιδείαν* (στ. 138). Ο νους του Αγιοθεοδωρίτη ήταν στραμμένος στη μάθηση και πρόσεχε πολύ και τις παρέες του. Αφού διδάχθηκε με επάρκεια τη γραμματική και τα μέτρα στην ποίηση, ασχολήθηκε με τη σοφιστική (Ρητορική) και παράλληλα, ενώ ήταν ακόμη νέος έγινε υπογραμματέας στα ανάκτορα (στ. 148-150). Στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του συνέβαλε, κατά τον Μανασσή, αποφασιστικά η ενασχόλησή του με τα κοινά, δίπλα στον αυτοκράτορα, εκεί όπου υπάρχουν *πάντων καλῶν αἱ συρμάδες* (στ. 160).

Στο σημείο αυτό ο Μανασσής αρχίζει να πλέκει μέσα στο εγκώμιο για τον Αγιοθεοδωρίτη ένα εγκώμιο για τον Μανουήλ (στ. 162-183), εφόσον θεωρεί ότι αυτός στάθηκε η αιτία για τον συνετό χαρακτήρα του Αγιοθεοδωρίτη. Ένα μεγάλο τμήμα του λόγου αφιερώνεται στην ανάδειξη της προσφοράς του Αγιοθεοδωρίτη ως συνεργάτου του αυτοκράτορα, ενώ ο Μανασσής μεταφέρει σε α΄ πρόσωπο τους λόγους επιδοκιμασίας του αυτοκράτορα προς τον αξιωματούχο του (στ. 209-212). Ο Αγιοθεοδωρίτης αποδείχθηκε άξιος όλων των αξιωμάτων στα οποία ανήλθε, με αποτέλεσμα να τιμάται προοδευτικά με ακόμη μεγαλύτερα και να λαμβάνει περισσότερες τιμές (στ. 213-241). Οι τιμές όμως που απολάμβανε δεν διέφθειραν τον ταπεινό του χαρακτήρα, τον οποίο διετήρησε και παρέμεινε

μειλίχιος και καταδεκτικός ακόμη και στους πιο ταπεινούς και ασήμαντους ανθρώπους (στ. 246-260).

Στη συνέχεια ο Μανασσής επανέρχεται στην παιδεία του λογοθέτη και εξυμνεί τα συγγράμματά του, την ικανότητά του στην ποίηση και τη ρητορική τέχνη, με την οποία ο λογοθέτης επαινεί τα κατορθώματα του αυτοκράτορα, και μάλιστα ενώ, όπως σημειώνει, είναι εξαιρετικά επιβαρυμένος από τις υπηρεσιακές υποχρεώσεις του στα ανάκτορα (στ. 265-277). Ο ρήτορας αναφέρεται ακόμη με θαυμασμό σε διαγωνισμούς *σχεδών* που πραγματοποιούνταν παρουσία του αυτοκράτορα, στους οποίους ο Αγιοθεοδωρίτης διέπρεπε με τις έξυπνες παγίδες που έστηνε για τους διαγωνιζόμενους (στ. 282-294).

Πέρα από τις πνευματικές του ασχολίες, ο Μανασσής δηλώνει ότι θαυμάζει την ψυχραιμία του Αγιοθεοδωρίτη, καθώς ο τελευταίος είναι αναγκασμένος να δέχεται καθημερινά πλήθος κόσμου, να ακούει τα αιτήματά τους και να υπομένει όλο τον θόρυβο, ακόμη και το σπρώξιμο που παρατηρείται σε τέτοια κοσμοσυρροή (στ. 311 κ.ε.: *βαβαί, ποσάκις εἶδον τὸν ἄνδρα περιελκόμενον, ἀνθελκόμενον, ἐπισπώμενον…*). Ωστόσο, μέσα στην οχλαγωγία ο λογοθέτης καταφέρνει να αποτυπώνει με θαυμαστό τρόπο στο μυαλό του κάθε υπόθεση (στ. 317-324). Ο Μανασσής δηλώνει ότι είδε ιδίοις όμμασι τον Αγιοθεοδωρίτη να εργάζεται περιτριγυρισμένος από κόσμο και απόρησε με την αντοχή του (στ. 355-360), πιστεύοντας μάλιστα ότι δεν θα άντεχε και θα έσπρωχνε και ο ίδιος κάποιους, όμως εκείνος *ἐκαρτέρει μεγαλοψύχως καὶ προσεφθέγγετο πάντας* χωρίς να δυσανασχετεί (στ. 363-365).

Η εικόνα του Αγιοθεοδωρίτη να βιώνει τόσο δύσκολες εργασιακές συνθήκες έφερε στο μυαλό του Μανασσή ένα παράδειγμα από την ιστορία το οποίο παραθέτει πριν τον επίλογο του λόγου του. Το exemplum αναφέρεται σε κάποιον Ηγήσανδρο και δεν έχει εντοπιστεί η πηγή από την οποία αντλεί ο Μανασσής. Ο Ηγήσανδρος ήταν σύμβουλος του βασιλιά Πύρρου και υποστήριζε ότι δεν χάνει την ψυχραιμία του ποτέ (στ. 366-384). Μολαταύτα, ένας έξυπνος άνθρωπος κατάφερε να τον εξοργίσει, αποδεικνύοντας ότι τελικά ο Ηγήσανδρος ήταν *ὀλιγοκάρδιος καὶ ταπεινόψυχος* (στ. 409-410), επομένως δεν είχε καμία σχέση με τον καρτερικό Αγιοθεοδωρίτη.

Στον επίλογο του Λόγου του ο Μανασσής θα ζητήσει την ανταμοιβή για τον εγκωμιαστικό του λόγο (στ. 424: *τῆς προαιρέσεως ἄμειψαι*), υπενθυμίζοντας ότι αυτή η ανταμοιβή θα είναι να μην ενδώσει ο Αγιοθεοδωρίτης στις συκοφαντίες που εκτοξεύονται εναντίον του από άτομα που μοιάζουν με τα σκουλήκια που τρώνε τα λάχανα (424-431). Ο Μανασσής δηλώνει ότι αναμένει την προστασία και τη στήριξη του λογοθέτη (στ. 432-433: *πίπτοντας ἀναγείρων καὶ θανατουμένους ἀναζωογονῶν)*, ενώ δηλώνει ότι ο ίδιος θα αναδειχθεί σε ακόμη καλύτερο ρήτορα για να εκφράσει την ευγνωμοσύνη του.

Sine titulo

Λόγος οὗτος ἑλλήνιος· περιττοὶ τὴν σύνεσιν Ἕλληνες· εἴη ἂν οὖν ὁ λόγος οὐκ ἄχρηστος. ἀρχέτω δή μοι τοῦ λόγου λόγος ἑλλήνιος. Ἀπελλῆς ἐκεῖνος ὁ τὴν γραφὴν πολυύμνητος καὶ χρώματα μὲν κεράσαι δεινός, πολὺς δὲ τὴν κομμώτριαν φύσιν μιμήσασθαι καὶ ζῷα τυπῶσαι τοῖς πίναξιν ἄντικρυς ἔμπνοα καὶ κινούμενα, ἐκεῖνος τοίνυν ὁ Ἀπελλῆς, καινοτέραις σπεύδων γραφαῖς τοὺς θεατὰς ἑστιᾶν (φιλόκαινον γὰρ ζῷον ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ μὲν σύνηθες ἥγηται προσκορές, λιχνεύεται δὲ περὶ τὰ πρώτως ἄρτι γινόμενα ἐν ἱστορίαις, ἐν ᾄσμασιν, ἐν γραφαῖς), τεχνάζεταί τινα γραφὴν νεαρὰν εἰς γοήτευσιν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ γραφὴ κλίμαξ ἦν ὅλον περιλαμβάνουσα πίνακα· αἱ βαθμίδες τῆς κλίμακος πολλήν τινα τὴν σοφίαν ὑπέφαινον· αἱ μὲν ἑστήκεσαν πάγιαι στερεοκρήπιδες ἔμπεδοι καὶ τοὺς ἐπιβαίνοντας ἀκινδύνως ἀνέχουσαι, αἱ δὲ σαθραὶ τινὲς καὶ ἄπιστοι ἐγγεγράφατο καὶ ὀλισθηραί, ὀλισθηραὶ ὑπὲρ τὰς τῶν ὁδῶν <κατωφερεῖς;>, ὑπὲρ τὸ ὕδωρ ἀβέβαιοι καὶ τῶν ἀναβαινόντων προδότριαι. Καὶ ἦν ἐπιγραφὴ τῇ γραφῇ Τύχης φορά.

Εἶδε τὴν γραφὴν ἐκείνην ὁ Λύσιππος (τοῦ αὐτοῦ καὶ οὗτος κόμματος ἄνθρωπος), ἐθαύμασε τὴν καλλιτεχνίαν, ἠγάσθη τὴν λεπτουργίαν, ἐπῄνεσε τὴν ἀκρίβειαν, ὑπερηγάσθη τὸ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐμφερές· ἀλλ’ ὅμως καὶ ἔσκωψε τὸν τεχνίτην καὶ κατῄδεσε καὶ ἐπέπληξεν· «Εἰς τί γάρ, φησίν, ἄνθρωπε, τοσαύτη σοι τέχνη πρὸς οὐδὲν δέον ἀνάλωται; καὶ Ἑρμοῦ μὲν τοῦ λογίου λόγος οὐδείς σοι οὐδὲ εἰκών, οὐκ Ἀθηνᾶς οὐδ’ Ἀπόλλωνος· σὺ δὲ φιλοτιμῇ ἐν τοῖς περιττοῖς καὶ σπουδάζεις ἐν τοῖς παικτοῖς καὶ ἔοικας τοῖς ἀπειροκάλοις τῶν ἀθλητῶν, οἳ καὶ ἀτάκτως τῷ ἀέρι ἐφάλλονται

---

cod. Marcianus XI, 22, ff. 170v-172v (M) 8 πρώταις M 14-15 post ὁδῶν lacunam indicavit Ho: κατωφερεῖς addidi 24 ἐν οὐ παικτοῖς M: corr. Ho

καὶ σκιαμαχοῦσιν ἀνόνητα». Ἤκουσεν Ἀπελλῆς, ἠρυθρίασεν, ἐπεστράφη καὶ προσήκατο τὴν παραίνεσιν, πρὸς δὲ τὴν ἐπίπληξιν ἐμετρίασεν. Ἐντεῦθεν αὐτῷ φροντὶς ἑτέρα καὶ σύννοια· καὶ πάλιν χρώματα ἐκεράννυντο καὶ ἦν τὸ γραφεῖον ἐν ταῖς χερσὶ καὶ εἶχεν ὁ πίναξ μόρφωσιν Ἀθηνᾶς· ἁβρὸν ἦν τὸ πρόσωπον καὶ γαῦρον ὡς Ἀθηνᾶς, ἀνδρῶδες ὡς Ἀθηνᾶς, καλὸν ὡς διογενοῦς, εὐπρόσωπον ὡς κορίσκης, γενναῖον ὡς δορυσσόου·τὸ βλέμμα γοργόν, ἀρρενωπὸν καὶ αὐτό, οὐ θῆλυ, οὐκ ἀγεννές· ἐλεύθερος ὁ μυκτήρ, ῥώμην ἄντικρυς ἔπνεεν· ἦν καὶ περὶ τὸ μέτωπον ἀνάδετος στέφανος· καὶ ἡ χεὶρ καλλίπηχυς ἦν καὶ εἶχεν ἡ παλάμη δόρυ χαλκοβαρές. Εἶχε ταῦθ’οὕτω· καὶ ὁ μὲν πίναξ ἐν μετεώρῳ προβέβλητο, τὰ βλέφαρα δὲ πάντων εἰς ἐκεῖνον ἀνεπετάννυντο καὶ ἁπλήστως εἶχον τῆς θέας καὶ ἀποστῆναι οὐκ ἤθελον. Ἐντεῦθεν κρότος περὶ τὸν ἄνδρα πολύς, ὡς καλλιτέχνης, ὡς ἀριστόχειρ, ὡς καλλιδάκτυλος· καὶ τὸ ἔπαθλον ὕμνοι καὶ γέρα καὶ χάριτες πολυτάλαντοι καὶ ἀμοιβαὶ πολυδάπανοι.

Ὁ μὲν οὖν ἑλλήνιος λόγος οὗτος ἐκεῖνος, ὅς μοι τοῦ λόγου γέγονε πρόσωπον ἁρμόζει δὲ ἄρα κἀμοὶ ἐν πολλοῖς, ἀνδρῶν ἀγχινούστατε καὶ κλεινότατε· κἀμὲ γὰρ ἐν οὐ καιρίοις ἐκδαπανώμενον καὶ ἀκερδέσιν ἐγγυμναζόμενον πράγμασι καὶ ἀεθλεύοντα μὲν περιττῶς, κάμνοντα δὲ ἀνονήτως ἐπέστρεψέ τε φίλος οὐκ ἄχαρις καὶ ἐσωφρόνισε καὶ ἐφρένωσε· καὶ τὴν ὑδρορρόην τοῦ λόγου τοῖς μὲν ἀκάρποις ἐκείνοις ἀπέφραξεν, εἰς σὲ δὲ καὶ τοὺς σοὺς ἐπαίνους καὶ ὕμνους τὸ τῆς τέχνης ὀχέτιον ἴθυνεν. Εἴη δέ μοι τοῦτο γοῦν εἰς καλὸν καὶ κηπευθείη μοι τούτῳ τῷ νάματι δένδρον ἀνθεοφόρον, ὀπωροφόρον, χρυσίζον εὐγενέσι καρποῖς. Τὰ γὰρ πρὸ τοῦ φυτηκομήματα γεγόνασιν ἄκαρπα καὶ ἡ δενδροκομία μοι ἄχρηστος καὶ ἡ πολύμοχθος λαχανεία βοτάνης χορτολογουμένης ἀχρειοτέρα.

Ἀλλὰ γὰρ πῶς ἂν ἢ πόθεν ἐγὼ τὸν μεγαλόνουν λογοθέτην ὑμνήσαιμι; Ὑπερφερῆ μὲν γὰρ τὰ τοῦ ἀνδρὸς προτερήματα καὶ αἱ ἀρεταὶ ἀπαράμιλλοι. Ἐμοὶ <δὲ> ὁ νοῦς συνεχέσι πειρατηρίοις κεχείμασται καὶ ἡ γλῶσσα ὡς ἐν βαθεῖ μνημείῳ συγκέχωσται καὶ ἡ

57 δὲ add. Ho

χεὶρ ἀπηγκώνισται. Ὦ γῆ τροφὲ καὶ παμμῆτορ καὶ ἡλίου κόρη πανόπτρια καὶ πρὸ πάντων θεὲ πανόπτα καὶ λογισμῶν ἐταστὰ καὶ τῶν κρυπτῶν λογιστά, ὡ οἷον εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον· οὐχ οἷον ὁ προφήτης καὶ βασιλεὺς Σολομῶν ἰδὼν ἐσχετλίασεν, ἀλλ' εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον γλῶσσαν πελέκεων ὀξυστόμων τμητικωτέραν, βελῶν ὀξυτέραν, πυρὸς θερμοτέραν, ὑπὲρ ξίφος ἠκονημένην, ὑπὲρ μαχαίρας διστόμους, ὑπὲρ δρεπάνην θερίστριαν· ἥ με καὶ ζῶντα νεκρὸν ἀπέδειξεν ἂν καὶ ἐσπάραξεν, εἰ μὴ βασιλεὺς ὁ μέγας, ὁ τρισαριστεύς, ὁ καλλίνικος ἐκ μέσου τοῦ τῶν κινδύνων ἥρπασε φάρυγγος. Εἶδον, ὡς δύναται γλῶσσα φιλοψευδής· ὑπὲρ τίγρεις, ὑπὲρ παρδάλεις, ὑπὲρ ἐχίδνας γίνεται θανασίμη, ὑπὲρ λεαίνας σπαράκτρια.

Καὶ Σολομὼν μὲν ἐκεῖνος ὁ θεοφόρητος τὰ μὲν ἄλλα, ὡς ἔοικε, καὶ εἶδε καὶ ἔγνω καὶ ἐξιχνίασεν, *ἴχνη δὲ ἀετοῦ πετομένου οὐκ ἔγνω οὐδ' ὄφεως ὁδὸν ἐπὶ πέτραν οὐδὲ τρίβους νεὼς ὕδωρ διαβαινούσης καὶ τὸ τέταρτον οὐδὲ ὁδοὺς ἀνδρὸς ἐν νεότητι*, ἐγὼ δ' ἂν οὐδὲν ἐνδοιάσας προσθείην, ὡς οὐδὲ τρίβους ἔγνω διαβολῆς οὐδὲ δρόμους ταχυδρόμους συκοφαντίας οὐδὲ φήμης ψευδοῦς πορείας, ὑπὲρ αἰετὸν ὠκυπόρους, ὑπὲρ κίρκον ταχυπετεῖς.

Φήμη ψευδὴς καὶ διαβολὴ δύο κακὰ συγγενῆ· θυγάτηρ ἡ φήμη διαβολῆς· καὶ διαβολὴ μὲν οἷα πολλῶν ἐτῶν κληροῦχος καὶ ἔμπειρος ὑπὲρ τὰς Σειρῆνας πιθανολεσχεῖ καὶ στωμύλλεται καὶ ἔστι δραστικωτέρα πυρός, ὀξυτέρα μαχαίρας, φλεκτικωτέρα πρηστῆρος καὶ ἐνεργεστέρα ξιφῶν, ἡ δὲ φήμη, τὸ πικρὸν τῆς διαβολῆς ἀπομαίευμα, δρομικωτέρα πνευμάτων, ὑγροτέρα ὑδάτων καὶ ὑπὲρ ἀνέμους διίπταται καὶ ὑπὲρ πτερὸν ἐλαφρίζεται. Ἄρτι δὲ τῆς μητρικῆς γαστρὸς τῆς διαβολῆς παρακύπτουσα, ὡς ἀπὸ τοῦ τόξου πέμπεται βέλη καὶ βάλλει τὸν οὐ παρόντα καὶ εὐστοχεῖ καὶ ὡς ἀπὸ μηχανῆς δισκεύεται ῥιψεπάλξιδος καὶ πλήττει θανάσιμα καὶ θανατοῖ ἀθεράπευτα· καὶ ὁ βληθεὶς γίνεται μὲν ἐξαίφνης καταβελὴς καὶ χαλαζοῦται ὡς ἄμπελος καὶ μωλωπίζεται ὡς ἐκ μάστιγος. Ἀθέατα δὲ ὅμως αὐτῷ τὰ τοξεύματα καὶ τὰ βέλη ἀσίδηρα καὶ τὰ βλήματα ἄναιμα· καὶ περίεισι μὲν πανταχῇ καὶ προκατέχει τὰς ἀκοὰς ὡς οἱ στρατάρχαι τὰ ἐρυμνά, ἀποκλείει δὲ πανταχόθεν τὰς

παρόδους τῷ κινδυνεύοντι, οἱ δὲ προκαταληφθέντες κατὰ τοῦ μηδὲν ἀδικήσαντος ἀγριαίνονται.

Καὶ ἐπέστρεψα ἐγὼ καὶ εἶδον πάσας τὰς συκοφαντίας τὰς γινομένας ὑπὸ τὸν ἥλιον καὶ ἰδοὺ δάκρυον τῶν συκοφαντουμένων καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοὺς ὁ παρακαλῶν· πάλιν γὰρ ἡ (**171r**) νεκταροσταγὴς Σολομῶντος πηγὴ τοῦ λόγου τὸν κρατῆρα παραρτυσάτω μοι. Τοιαίδε καθ' ἡμῶν ἐλεπόλεις ἀποτοξεύονται, τοιάδε κακὰ τὴν ἡμετέραν πολιορκοῦσι ζωήν, ἐξ ὧν θεῷ καὶ βασιλεῖ σεσώσμεθα καὶ σῳζόμεθα· δι' ἃ καὶ θεῷ ἐποφείλω τὰ ῥύσια καὶ τῷ βασιλεῖ μου ζωάγρια.

Ἀλλ' ἐστάτω μοι μέχρι τούτου τὰ βαρύποτμα ταῦτα καὶ βαρυσύμφορα· κἂν γάρ τις κωμικώτερον ἐπισκώπτων ἐρεῖ «Ἐπιφυλλίδες ταῦτ' ἐστὶ καὶ στωμύλματα», ἀκούσεται παρ' ἡμῶν ὡς «Καρδίας μὲν οὖν, βέλτιστε, κατωδύνου ταῦτα τὰ ῥήματα, ψυχῆς ταῦτα κυμαινομένης οἰδήματα, πνεύματος χειμαζομένου τὰ ἀπηχήματα, ὅτι μηδὲν ἀδικήσαντες ὡς ἀδικήσαντες εὐθυνόμεθα».

Ἤδη δὲ ὁ λόγος τοῦ σκοποῦ καταστοχαζέσθω καὶ ἀπευθυνέσθω πρὸς τὰ ἐγκώμια. «Ἄκαπνα δ' αἰὲν ἀοιδοὶ θύομεν» εἶπεν ἄν ὁ Καλλίμαχος. Γένος μὲν οὖν καὶ ὅσα τοῦ γένους, πατρίδα καὶ προγόνους, φυλοκρινεῖν καὶ τὰς πρώτας τοῦ γένους ῥίζας περιαθρεῖν ἐξαγώνιόν τε ἥγημαι καὶ φιλοτιμίαν ἄλλως κενήν, οὐχ ὅτι τοῦτο τὸ μέρος ὁ ἀνὴρ τῶν πολλῶν ἀπολείπεται, ἀλλ' ὅτι πάντως ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γνωρίζεται κἀκ τῆς ἀνθοφορίας ἡ ῥίζα ἡ πρωτοφυὴς καὶ τὸ εὐγενὲς τῆς ὀπώρας τεκμηριοῖ τὴν θρεψαμένην ἀρχὴν καὶ πρωτόβλαστον. Ὁρῶ τὴν ὀπώραν, ὡς καλή, ὡς ὡραία, ὡς εὐμεγέθης, ὡς καλλιπρόσωπος, καὶ ἀγαθὸν εἶναι καὶ τὸ δένδρον ἀπομαντεύομαι. Ἱκανὸν τὸ κρίνον γνωρίζειν μοι τὴν κρινωνιὰν καὶ ἡ ἄνθη τοὺς κλῶνας καὶ τὸ δένδρον ὁ καρπός. Τί δεῖ καὶ ὑποσκάπτειν τὴν ῥίζαν καὶ μέχρι πυθμένων ὑπονομεύειν; Ἵνα δὲ καὶ ἄλλως τῷ λόγῳ τὸ στερρὸν περιποιησώμεθα, καλὸν μὲν εἶναι

107 φυλλοκρινεῖν M 115 ἡ ἄνθη post δεῖ primum scripsit, deinde cancellavit M

φημὶ καὶ τὸ γένους ἀρίστου λαχεῖν (συμφήσουσι δέ μοι καὶ ὅσοι κριταὶ τῶν πραγμάτων εὐγνώμονες), κάλλιον δὲ τρόπος φιλόκαλος καὶ φιλόθεος καὶ γνώμη ηὐγενισμένη καὶ μισοπόνηρον ἦθος καὶ φιλελεύθερον, ὅτι καὶ τὸ ταπεινὸν τοῦ αἵματος ἀνογκοῖ καὶ κυδάζει τὸν μὴ κακογνώμονα μηδὲ ῥυπαρόβιον ὡς εὐγενέστερον Κόδρου, ὡς Αἰακιδῶν εὐποτμότερον, ὡς Ἡρακλειδῶν ζηλωτότερον· καὶ ἄλλως δὲ σπέρματος μέν τις ἀναδοθεὶς εὐγενοῦς οὐδὲν αὐτὸς συνεισήνεγκεν οὐδὲ συνεβάλετο· τύχης γὰρ τοῦτο τὸ φιλοτίμημα, παιζούσης ἄλλοτε ἄλλως καὶ τοῖς μὲν χαριζομένης ὅσα καὶ μήτηρ, τοὺς δὲ ἀποστρεφομένης ὡς μητρυιά. Ἂν δέ τις ἑαυτὸν πανταχόθεν εὖ περιξέσῃ καὶ ἀπειθήσῃ μὲν πονηρίᾳ, μισήσῃ δὲ τὸ δύστροπον καὶ κακόηθες, ἀπευθύνῃ δὲ τὸν βίον πρὸς ἀρετήν, τὸ πᾶν ἐκεῖνος ἤδη τετέλεκε καὶ κατώρθωσε καὶ ἔστιν ὄντως τρισευγενής, οὐ νόθος οὐδὲ ὑπόβλητος, ἀλλ' ἀρχαιοπολίτης τῆς εὐγενείας, ἀλλ' αὐτόχρημα τῆς ζηλουμένης λαμπρότητος. Εἰ δὲ ὁ τρόπος τοῦ γένους γνωστικώτερος, ἐντεῦθεν ἡμῖν τὸν ἄνδρα γραπτέον καὶ ὡς χρώματα συγκεραστέον τὰ προτερήματα καὶ ἀναστηλωτέον τὴν μόρφωσιν.

Ἐπεὶ τοίνυν τοῦ βρεφικοῦ γάλακτος ἔπιε καὶ ἐβρεφοκομήθη τὰ δέοντα καὶ ἤδη παιδίσκος ἐφαίνετο, ἐφοίτα μὲν ἐς γραμματικοῦ καὶ τὴν ἐλευθέραν παιδείαν ἐξεπονεῖτο (*ἐσθλοῦ γὰρ ἔχει δίδαξιν* καὶ τὸ τραφῆναι καλῶς) καὶ τὴν ἐντρεφομένην κατὰ μικρὸν παρεγύμνου εὐμάθειαν· προσεῖχε δὲ τῶν ἡλικιωτῶν οὐ τοῖς πωλικωτέροις καὶ θρασυτέροις, ἀλλὰ τοῖς σωφρονεστέροις καὶ ἠπιωτέροις. Ἤδη δὲ εἰς αὔξην ἀνέβαινε καὶ ἐμειρακιοῦτο τὴν ἡλικίαν καὶ γραμματικὴν ἐξηκρίβου, ἣ μέτροις ἐπιστατεῖ καὶ συνάγει πολυπειρίαν καὶ νομοθετεῖ τοῖς μαθήμασι· καὶ εἶχεν αὐτῷ τέλος ἡ τέχνη κατορθουμένη, καὶ ἦν ἔτι κουρίζων μεῖραξ καὶ μήπω χλοάζων τὸν ἴουλον, καὶ ἡ σοφιστικὴ τοῦτον ἠγκαλίζετο τέχνη, παρὰ τῆς τέχνης ἐκδεχομένη, γενναιοτέρα ἐξ ἁπαλῆς καὶ ἀνδρωδεστέρα ἐκ παιδικῆς.

126 χαριζόμενη M 130 κατώρθωκε coni. Ho (fort. rect.) 133 γνωριστικώτερος coni. in app. cr. Ho

Ἄρτι τε τοῖς βασιλείοις ἐνεφυτεύετο καὶ τοῖς τοῦ βασιλέως ὑπογραμματεῦσιν ἐγκατεγράφετο, καὶ τῆς εἰς τὸ μέλλον κρείττονος ἐπιδόσεως οὐκ ἀγεννῆ προέφαινε τὰ γνωρίσματα.

Καὶ τὴν μὲν ἐν λόγοις παιδείαν, ἣ γλῶσσαν ἐξευγενίζει καὶ στόμα ἐπικοσμεῖ, γυμνασιάρχαι καὶ διδάσκαλοι τοῦτον ἐπαίδευσαν οἱ τῶν ἄλλων ἐπιστημονικώτεροι καὶ παιδευτικώτεροι καὶ πολλοῖς τοιούτοις ἀγῶσιν ἐγγυμνασάμενοι καὶ πολλῶν λογικῶν ὀλυμπιάδων μεστοί. Ὁπόσα δὲ πρὸς ἠθῶν εὐθημοσύνην ὁρᾷ καὶ γνώμης καταρτισμὸν καὶ πραγμάτων κυβέρνησιν καὶ τὸ ἀγχίνουν καὶ μεγαλόνουν καὶ εὐσύνετον καὶ μεγαλεπήβολον, ἣν ἐγὼ πρώτην τίθεμαι παίδευσιν, ταῦτα οὐ Χείρων αὐτὸν ἱπποσύνθετος ἄνθρωπος ἐδιδάξατο οὐδὲ Πηλεὺς μικρογνώμων ἄνθρωπος θετταλὸς, ἀλλὰ αὐλαὶ βασιλέων καὶ οἶκοι περίδοξοι, ἔνθα πάντων καλῶν αἱ συρμάδες καὶ τῶν ἀγαθῶν αἱ πηγαὶ συμβάλλουσιν εἰς μισγάγκειαν, ἔνθα πολλοὶ μὲν ἀστέρες αἰγλήεντες καὶ καλλίφωτοι, ὁ δὲ μέγας γίγας ἥλιος, ὁ βασιλεύς, ἐν μέσῳ δορυφορεῖται καὶ ἀποκρύπτει πάντας πυριμαρμάροις αὐγαῖς, βασιλεύς, οὗ δόρυ ῥομφαία δυνατοῦ μαχητοῦ καὶ ἡ καρδία πρὸς πόνους ἀθήλυντος καὶ ὁ βραχίων ἐν μάχαις σιδήρεος. Ἔργα γίγαντος ἥρωος τούτου τὰ ἔργα, δρόμοι ἀστέρος ἀκαματόποδος τούτου οἱ δρόμοι· ναὶ γάρ τοι καὶ διατρέχει πτηνὸς τὰς ἠπείρους ὡς ἥλιος καὶ νῦν μὲν Εὐρώπη τοῦτον ἔχει καὶ Ἴστρος καὶ ὅσα παρίστρια, νῦν δὲ ἄνδρες ἀσιηγενεῖς χαλκοχίτωνες καὶ ὁ πολὺς ἐν ὄρεσι Ταῦρος καὶ ὅσα τῶν ἐθνῶν ὑποταύρια· ἔφριξαν τούτου τὴν σπάθην, ὁπόσοι νειλῷον πίνουσιν ὕδωρ καὶ ὅσοι τὰς ἐσχατιὰς οἰκοῦσι τῆς γῆς. τὸ δὲ ἀνδρόσπλαγχνον, τὸ δὲ στερροκάρδιον, τὴν δὲ μεγαλογνωμοσύνην, τὴν <δὲ> μεγαλόνοιαν, τὴν δὲ σοφίαν τὴν αὐτοφυῆ, τοὺς δὲ μεγαλοδώρους τρόπους καὶ φιλοδώρους τίς οὐκ ἐπέγνωσε, τίς οὐκ ἐθαύμασε, κἂν τὴν ὑπὲρ τὸν Καύκασον νέμοιτο, κἂν τὴν ὑπὲρ τὰς στήλας τὰς ἡρακλείους;

Τοῦτον ὁ θεὸς οὐρανόθεν καθῆκεν εἰς γῆν ἀρχέτυπον τῆς ὄντως ἀρχῆς, ἔμπνουν εἰκόνα βασιλείας ἀληθευούσης, ζῶντα καὶ

150. προσέφαινε M: corr. Ho 161 σμιγάγγειαν M: corr. Ho 173 δὲ add. Ho

λαλοῦντα τύπον ἡγεμονίας καὶ τοιοῦτον, ὁποίους εἶναι χρὴ τοὺς Ῥωμαίων ἀρχοὺς καὶ τῆς ὑπὸ τὴν σελήνην ἁπάσης ἄρχειν πεπιστευμένους. Οὐ γάρ μοι νεμεσήσει Πλάτων, ὁ πλάτος φιλοσοφίας αὐχῶν, ὑπερτιθέντι τὸν αὐτοκράτορα βασιλέως, ὁποῖον ἐκεῖνος ὑπεζωγράφησεν. (**171v**) Ἐν τοιούτοις δὲ σκηνώμασιν, ἐν τοιαύταις ἐπαύλεσιν, ὑπὸ τοιούτῳ καθηγητῇ καὶ τεχνίτῃ τὴν ἐν τοῖς πράγμασι σοφίαν ἐξεπονήθη *λόγων τε ῥητὴρ καὶ ἔργων πρακτὴρ* καὶ πανταχόθεν εἰς κάλλος ἐξέσθη καὶ πρὸς τὸν συνέσεως μέγαν βυθὸν ἀτενίζων, τὸν αὐτοκράτορα, οὗ καὶ μόνον ὁρώμενον πρόσωπον, σοφία χειλέων καὶ χάριτες γλώσσης παίδευσις ἄντικρυς καὶ σωφρονισμὸς καὶ νουθέτησις.

Καὶ βασίλισσα μὲν Αἰθιόπων ἐκ τῶν περάτων ἀνέβη τῆς γῆς σοφίαν Σολομῶντος ἰδεῖν· ἰδοὺ δὲ πλέον καὶ Σολομῶντος ὧδε. Διὰ τοῦτο καὶ ἥκουσι πρέσβεις ἐξ Αἰγύπτου καὶ Βαβυλῶνος καὶ βασιλεῖς Θαρσεῖς καὶ νῆσοι τὸν ἐμὸν δεδοίκασιν αὐτοκράτορα. Οὗτος τῆς παιδείας ἀρχηγέτης τῷ ὑμνουμένῳ· ταῦτα τὰ παιδευτήρια· τοιαίδε τῆς εὐδοκιμήσεως αἱ ἀρχαί· ὑπὸ τοιούτῳ βραβευτῇ καὶ ἑλλανοδίκῃ τοὺς ἄθλους τῆς κοσμιότητος ἤνυεν. Ἐπέπρεπέ τε σύνεσις αὐτῷ καὶ γαληνότης καὶ σιωπὴ καὶ ἦθος κεκολασμένον καὶ μετριάζον καὶ στάσιμον, οὐκ ἀκρατὲς οὐδ' ἐξήνιον οὐδὲ ὑπέρφρον οὐδὲ ἀχάλινον. Ἐπελαμπέ τε γνῶσις καὶ σταθηρότης αὐτῷ τῶν φρενῶν καὶ βάρος φρονήματος, ὅτι καὶ ὑπὸ μάρτυσι τοῖς βασιλέως βλεφάροις καὶ ἐβίου καὶ ἔπνει καὶ ἐλάλει καὶ ἐλογίζετο καὶ καθόσον ἐξῆν πρὸς αὐτὸν ἀπηυθύνετο. οὐχ οὕτω Χρυσάντας πρὸς Κῦρον, οὐχ οὕτω Κρατερὸς πρὸς Ἀλέξανδρον. Ἐντεῦθεν αὐτῷ καὶ χάρις πρὸς βασιλέως, ὅτι εὐηρέστει ἐν ὀφθαλμοῖς δεσπότου αὐτοῦ καὶ καθόσον αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπιτηδείως ἔχειν ἐποίει πρὸς τὸ πιστὸν καὶ ἀπάνουργον, κατὰ τοσοῦτον καὶ τῶν χαρίτων τὰς ἀπορροίας ἐδέχετο καὶ πάλιν ἀνέβαινεν εἰς ἕξιν τελεωτέραν καὶ πάλιν δαψιλέστερον σέλας τοῦτον κατηύγαζεν, ἕως εἰς ἀκροτάτην ἀναπεφοίτηκε λαμ-

179 τύπω M: corr. Ho 187 αὐλίζων M a. corr. 191 ὧδε : ἰδεῖν M a. corr. 193 Ταρεῖς M, Θαρείς Ho: correxi 208 κατηύγαζον M: corr. Ho

πρότητος ἔλλαμψιν, καὶ ἤκουσε καὶ αὐτὸς ὡς «Ἐπὶ πολλῶν καταστήσω σε· κἀν τοῖς μικροῖς γὰρ εὑρέθης ἀκίβδηλος καὶ ἐδοκιμάσθης ὡς ἐν χωνείᾳ τοῖς πράγμασι καὶ ἐφωράθης ὡς χρυσίον Σωφεὶρ μηδὲν ὑπόχαλκον ὑπηχοῦν».

Ναὶ γοῦν καὶ ἔδειξεν ἐπαληθεύοντα πράγμασιν, ἃ πάλαι μῦθον ᾠόμεθα καὶ τερατείαν καὶ ψυχαγώγησιν, ὡς ἔστι καὶ ὕδωρ ποτάμιον ῥέον δι' ἅλμης καὶ ἐποχούμενον ἐλαφρῶς καὶ σῷζον τὸ ὕδωρ ἀκήρατόν τι καὶ γλύκιον καὶ ζῷον λιπαρᾷ πυρᾷ ἐφαλλόμενον καὶ καταχορεῦον αὐτῆς καὶ συντηρούμενον αὖθις ζῷον καὶ μὴ κρατούμενον μηδὲ θανατούμενον. Καὶ οὗτος γὰρ ἐν ἅλμῃ πραγμάτων φερόμενος καὶ ταῖς καμίνοις τῆς τούτων τύρβης προσομιλῶν, ἔνθ' ὅ τ' ἄριστος ἀνὴρ ὅ τε δύστροπος *ἐξεφαάνθη*, καὶ τὸ ἦθος ἔσωσεν ἀθαλάττωτον καὶ τὸν τρόπον ἄκαυστον καὶ ἀμέλαντον, ὁ αὐτὸς καὶ τῶν ἔνδον πιστότατος ὢν καὶ ὑπὲρ τοὺς ἐκτὸς πρακτικὸς ὁ αὐτός· ἔνθεν τοι καὶ πολλοῖς μὲν ἄλλοις ἐπεκτείνεσθαι συνέβαινε δι' αὐτόν, αὐτὸν δὲ πλέον ὑψοῦσθαι καὶ αὔξεσθαι καὶ πλέον φυτηκομεῖσθαι, ὡς ἀγχινοίας λαμπτῆρα, ὡς πυρσὸν ἀρετῆς, ὡς ἄλσος ἀγαθοῦ, ὡς λειμῶνα καλῶν. *Ἔγνω κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ*, καὶ βασιλεὺς θεοείκελος τὸν κεχαρισμένον καὶ ἀγαθότροπον. Καὶ νῦν καὶ τοῖς πόρρω καὶ τοῖς ἐγγὺς δι' αὐτοῦ δωρεαὶ ὀχετεύονται καθάπερ ἀπὸ φλεβὸς πολλῶν ὑδάτων ἐγκύμονος, τῆς μεγαλοδώρου καὶ φιλοδώρου καὶ βασιλείας ψυχῆς, ἐκπιδύουσαι· καὶ καθάπερ ὁ νήχυτος οὗτος ἀήρ, ὁ μέγας χιτὼν καὶ κοινός, ὃν παλάμαι θεοῦ ἐμηρύσαντο, ἡλίῳ μεσιτεύων καὶ γῇ, πρῶτον αὐτὸς ἀκηράτοις ἡλίου βολαῖς πυρσευόμενος καὶ σελασφορούμενος, εἶτα καὶ τοῖς ἐν γῇ παραπέμπει καὶ μεθύσκει γλυκείαις φωτοβολίαις τὴν γῆν, ἢ καθάπερ οἱ τοῦ μεγάλου καὶ πρώτου καὶ φύσει βασιλέως Χριστοῦ πιστοὶ καὶ πρῶτοι διάκονοι πρῶτοι παρ' ἐκείνου δεχόμενοι καὶ τοὺς ἀλευροφυράτους ἄρτους ἐκείνους καὶ τὴν ἄλλην τῶν θαυμασίων ἰσχύν, οὕτω πρὸς τοὺς ὄχλους διένεμον καὶ μετέπεμπον, οὕτω δὴ

209 ἔλλαψιν M: corr. Ho 218 καὶ ante μηδέ primum scripsit, deinde cancellavit M

καὶ αὐτὸς ἐκ βασιλέως καὶ τῆς ἐκείνου μεγάλης ψυχῆς καὶ ἀγα-
240 θεργάτιδος τὰς πλουτοδοτείρας ἀκτῖνας τοῖς ὑπὸ χεῖρα διαπορθ-
μεύει, λαοῦ καὶ βασιλέως μέσον ἱστάμενος.

Εἰ δὲ *καρδία βασιλέως ἐν παλάμῃ θεοῦ* καὶ ὡς ἔμψυχος λύρα τε-
χνίτην ἔχει θεὸν καὶ οὐδὲν ὅ τι τῶν ὑπ' αὐτοῦ πραττομένων καὶ λε-
γομένων ἐκμελές ἐστιν οὐδὲ ἄρυθμον, πῶς οὐ μεγάλων ὕμνων ὁ
245 ἐγκωμιαζόμενος ἄξιος, ὃν καὶ νεῦσις θεοῦ καὶ κρίσις ψυχῆς θεοθα-
λαμεύτου τοιαῖσδε χάρισι κατεκόσμησαν; Οὗτος καὶ ἐπὶ τοῖς τοι-
ούτοις ὑψούμενος γαῦρον ἔχει τὸ φρόνημα καὶ φλεγμαῖνον καὶ
ἀνογκούμενον ὑπὸ τῆς μεγαλειότητος καὶ *κυδιόων* καὶ ὑψοῦ μετε-
ωρίζων τὴν κεφαλήν; Ἦ μετριόφρων μέν ἐστιν, οὐκ εὐέντευκτος
250 δέ; Ἦ τοῦτο μὲν οὐχί, τοῖς δὲ ὑπερφέρουσι τύχαις βιωτικαῖς καὶ
σποραῖς ὀγκουμένοις τὰ ὦτα διδούς, τοῖς μὴ τοιούτοις τὰς ἀκοὰς
ἀποφράγνυσιν; Ἦ πάντα μὲν ταῦτα καλῶς κατορθοῖ, θυμοῦ δὲ
ἴχνος ὑποτρεφόμενον φέρει; Πολλοῦ γε δεῖ πρὸς τοῦτο, μᾶλλον δὲ
τοῦ παντός. Εἶδον ἀνδρὸς μειλιχιότητα καὶ τεθαύμακα· εἶδον
255 ἀνδρὸς μετριοφροσύνην καὶ τέθηπα καὶ τὸ προσηνὲς ἀπεθαύμασα
καὶ τὸ πρᾶον ἐπῄνεσα. Ἐντεῦθεν μὲν ἕλκει πρὸς ἑαυτὸν πάντας,
ἕλκων δὲ προσηνῶς ἐπαινεῖται, πράως ὁμιλῶν θαυμάζεται, θαυμα-
ζόμενος δὲ ποθεῖται, ποθούμενος δὲ χάριτας οἶδε βασιλεῖ καὶ θεῷ,
κἀκείνοις τὸ πᾶν ἐπιγράφεται καὶ παιδαγωγεῖ τὸ ἦθος εἰς μετριό-
260 τητα·καὶ γίνεταί οἱ τοῦτο τὸ ὕψος εἰς ἀνάβασιν εἰς ταπείνωσιν.

Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλα τῶν τοῦ ἀνδρὸς λεγέτωσαν καὶ γραφέτω-
σαν· οἱ μὲν τὸ στάσιμον τοῦ φρονήματος διηγείσθωσαν, οἱ δὲ τὸ
μεγαλεπήβολον ἀποθειαζέσθωσαν, ἄλλοι τὸ σῶφρον, τὸ μισοπό-
νηρον ἕτεροι, τοῖς δὲ ἡ σεμνότης κροτείσθω, τοῖς δὲ τὸ ἀγχίνουν
265 περιλαλείσθω. Ἐγὼ δὲ ἃ τῶν ἄλλων πλέον τεθαύμακα καὶ οἷς τὸν
ἄνδρα τῶν λοιπῶν ὑπερτίθεμαι, ταῦτα δὴ καὶ ὡς ἐφικτὸν ἀνυμνή-
σαιμι, τὴν ἴυγγα τῆς σοφιστικῆς, τὰς καλλιγλώττους γραφάς, τὴν
περὶ τοὺς ἰάμβους καλλιτεχνίαν, τὸ μνῆμον, τὴν ἐπιείκειαν. Οὐκ

260 εἰς ἀνάβασιν εἰς ταπείνωσιν: scriba aliquid omittere videtur; an οὐκ εἰς ἀνάβασιν ἢ εἰς ταπείνωσιν scribendum?

ἐπιλείπουσί ποτε τρόπαια τῷ αὐτοκράτορι κατορθούμενα (οὐ γὰρ οὐρανῷ ἐλλείπουσιν ἄστρα οὐδὲ ὕδωρ θαλάσσῃ οὐδὲ ἡλίῳ κάλλος φωτός)· ταῦτα δὴ τὰ τροπαιουχήματα, ταύτας τὰς νίκας καὶ περιδόξους [πράξεις] χρὴ μαθεῖν καὶ τὴν Βύζαντος, τὸν ἥλιον τῶν χωρῶν, τὸ κάλλος τῆς γῆς, τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ παντός. Ἐνταῦθα ὁ λογοθέτης εἰς κάλλος γράφει καὶ ῥητορεύει καὶ γράφει καὶ τὰς τῆς θρεψαμένης σοφιστικῆς ἐπιδείκνυσι χάριτας καὶ εὐκελάδοις ἔλκει γραφαῖς καὶ καλλιστόμοις τέρπει φωναῖς, ὡς οἱ ὑπολύριοι δόνακες. Ἓν μὲν δὴ τοῦτο καὶ μέγιστον: ἄνθρωπον ὑπὸ πραγμάτων τοσούτων περιελκόμενον, ὡς κινδυνεύειν μηδὲ ὕπνον ὑπνοῦν ἀσόβητον καὶ ἀτάραχον, τέχνην τοιάνδε δύνασθαι κατορθοῦν, ᾗ καὶ σχολῆς δεῖ καὶ βίβλων πολλῶν καὶ ἀβομβήτου ζωῆς καὶ ἀκύμονος.

Ἐκεῖνο δὲ πῶς οὐ θαυμάσιον; Ἵσταταί ποτε καὶ παισὶ τροφίμοις γραμματικῆς ἐν ὀφθαλμοῖς βασιλέως ἀγών· καὶ κρύπτονται τούτοις παγίδες νόας θηρεύουσαι καὶ ὑπορύττονται θήρατρα φρενῶν δολωτήρια, καθάπερ ἀεροπόροις ὀρνέοις ἐπιβουλαί, ἃς τεχνάζονται ἰξευταὶ καὶ παλευταὶ καὶ βροχοποιοί. Τότε δὴ τότε τὴν ἑαυτοῦ τέχνην (**172r**) ὁ λογοθέτης παραγυμνοῖ καὶ περιλαλεῖ τὰ ἀνάκτορα καὶ ἑτοιμάζει βρόχους τοῖς μείραξιν. Ἴδοι τις ἂν τότε σοφιστικῆς δεξιότητα καὶ ἐπαινέσεται τὸ εὐσύνετον καὶ θαυμάσεται τὸ εὐμήχανον· ὁ μὲν τῶν μειράκων ἄκρας ἑάλω τῆς πτέρυγος, ὁ δ’ ἐκ μέσης ἐζωγρήθη δειρῆς, τοῦ δὲ νῶτον δέσμη περιέσχε πικρά, ὁ δὲ πτερύσσεται μὲν ὡς ὑπερπετασθησόμενος, ἠγρεύθη δὲ καὶ αὐτός· καὶ παντελῶς οὐδεὶς τὴν παγίδα ἐξήλυξεν. Ἔχει μὲν δὴ τότε πολὺ τὸ ἐπίχαρι. Ἂν δ’ εἰς τοὺς ἰάμβους ἐμβλέψῃ τις, ἂν δ’ εἰς τὸ ἐγκαθήμενον ἦθος, ἂν δ’ εἰς τὴν ἐμπρέπουσαν ἡδονήν, ἂν δ’ εἰς τὸν τῶν λέξεων στοιβασμόν, αἳ καθάπερ λιβάδες γλυκεῖαι τοῦ λόγου παντὸς διακέκρανται, τότε δὴ τότε φύσεως ἐπιγνώσεται μέγεθος

272 πράξεις add. in app. crit. Ho 274 γράφει και ῥητορεύει corr. Ho: servavi 283 γραμματικοῖς M: corr. Ho 295 ἐπρέπουσαν M: corr. Ho 297 διακέρανται M: corr. Ho

καὶ τέχνης ἰσχὺν καὶ νοὸς μηχανότητα. Νικᾷ καὶ Ἡροδότου γλυκύτητα, νικᾷ καὶ Ξενοφῶντος τὸ εὔγηρυ, ὑπερβαίνει καὶ μοῦσαν Σαπφοῦς καὶ λύραν τὴν Ἀνακρέοντος.

Μεγάλα μὲν δὴ καὶ ταῦτα καὶ τοῖς πολλοῖς ἀνυσθῆναι μὴ ῥᾴδια· τὸ δὲ μνῆμον, τὸ δὲ γαλήνιον, ἡ δὲ μειλιχιότης, ἡ δὲ προσήνεια, βαβαί, ὡς ὑπερφερῆ καὶ τεράστια καὶ κρείττω λόγου καὶ θαύματος. Εἶδον τὸν ἄνδρα καταβομβούμενον καὶ τὰ ὦτα κατακτυπούμενον, καὶ τεθαύμακα· εἶδον τὸν ἄνδρα τὰς ἀκοὰς δι' ἡμέρας καταυλούμενον καὶ θυροκτυπούμενον, καὶ ὑπερεκπέπληγμαι, πῶς ἐφ' ἑνὸς νοὸς τοσαῦται στροφαὶ πραγμάτων ἐντυποῦνται καὶ στέγονται καὶ οὐκ ἀπαλείφονται, πῶς τοιαίδε μυριοκύμονες σύρροιαι περὶ ψυχὴν μίαν λιμνάζουσαι σῴζονται καὶ οὐκ ἐπικλύζει τὴν προεισρεύσασαν ἡ μετ' ἐκείνην πλημμύρουσα. Βαβαί, ποσάκις εἶδον τὸν ἄνδρα περιελκόμενον, ἀνθελκόμενον, ἐπισπώμενον, ἀντισπώμενον, ἱκετευόμενον, λιπαρούμενον, ταπεινοῖς, μεγαλογενέσι, νεάζουσι, χιονόθριξι, καὶ ἐπὶ χειλέων ἔχοντα τὴν ἀπόκρισιν καὶ πᾶσιν ἡμέρως λαλοῦντα καὶ μηδένα τῶν ἁπάντων ἀποσειόμενον, κἂν φυτοσκάφος εἴη, κἂν δρεπανίτης, κἂν ἀνθρακεύς, κἂν ἐκ καπνοῦ καὶ μαρίλης ἠσβολωμένος τὰ βλέφαρα. Ὑπὲρ τὸν Ἱππίαν ἔχει τὸ μνῆμον, ὑπὲρ Σιμωνίδην τὸν λυρικὸν τὸ ἀλάθητον. Οἱ μὲν γὰρ ὡς ὀνομάτων ἅπαξ ἀκούσαντες ἐπὶ μνήμης ἔχειν τὰ ἀκουσθέντα ἐλέγοντο καὶ στέγειν ὡς ἐν κίσταις χαλκαῖς καὶ μέχρι πολλοῦ τηρεῖν ἀναπόβλητα καὶ προφέρειν κατὰ χώραν ὡς ἀπηγγέλθησαν. Οὗτος δὲ μυρίας ἐπὶ μυρίαις στροφαῖς καθ' ὥραν πλοκὰς πραγμάτων ἑνωτιζόμενος ἐπὶ ψυχῆς ἐπιγράφει καὶ ὡς ἐν πλαξὶ στεγαναῖς ἐγχαράττει καὶ ἀποσυνέχει καὶ σῴζει καθάπερ τὰ ἐριουργῆ τῶν νημάτων τὰς δευσοποιοὺς τῶν βαφῶν. Ὄντος δὲ τούτου τοιοῦδε τοῦ προτερήματος ἀξιοζηλώτου, ἀκατορθώτου δὲ τοῖς πολλοῖς, ἔτι μεῖζον ἐκεῖνο καὶ πολλῷ τῶν ἄλλων ὑπερκαθήμενον, ὅτι καὶ τοσούτοις ἀνέμοις πραγμάτων

301 ἀνυστῆναι M: corr. Ho 306 θυροκοπούμενον corr. Ho: servavi 308 στέργονται M: corr. Ho

ἀναπνεόμενος τὴν καρδίαν ἀκύμαντον ἔχει καὶ γαληνὴν καὶ ἀτάραχον. Καὶ θάλασσα μὲν πνεύματι καθάπαξ σεισθεῖσα χαλεπαίνει καὶ ἀγριαίνεται, ὠρύεται καὶ ἀφριᾷ καὶ ὅλως ἔστιν ἀκάθεκτος, τὸν δὲ οὐ νὺξ ἐθεάσατο, οὐχ ἡλίου βλέφαρον ἔβλεψε τὸ τῆς πραότητος ἀπελάσαντα στάσιμον. Τὸ γὰρ Πύρρωνος ἀδιάφορον ὡς ἐν τοῖς τοιούτοις παρίημι, φιλονείκου μᾶλλον ψυχῆς ἢ πλέον εἰπεῖν ἀναλγήτου καὶ ἀλαζονικῆς γνώρισμα.

Ἔγωγέ τοι πολλάκις ἐν δόμοις παρατυχὼν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν τοῦ πλήθους θεασάμενος σύρροιαν, ἰλιγγίασα καὶ ἐκινδύνευον καταβροντηθῆναι τὰς ἀκοάς. Ἄρτι μὲν γὰρ ἀκτῖνες ἡλίου προσεγέλων τῇ γῇ καὶ πύλαι ἀνεπετάννυντο, καὶ σμῆνος δυσάριθμον ἐπεβόμβει τοῖς δόμοις, *ἠύτ' ἔθνεα εἶσι μελισσάων ἀδινάων*. Εἰσῄεσαν δὲ οἱ μὲν τῆς τύχης εὐποτμοτέρας ἢ ὀλβίων αἱμάτων ἀποφαίνοντες γνώρισμα, οἱ δὲ ταπεινοί τε καὶ ἄσημοι καὶ οὓς οὐδέποτε τύχη προσηνέσιν ἔβλεψεν ὄμμασι· παρῆσαν ἐκεῖ καὶ ἱερέων πρωτόαρχοι καὶ ἄνδρες ῥακενδύται καὶ ἄζυγες καὶ μονόβιοι καὶ ὅσοι ἐν μάχαις σιδηροφόροι καὶ χαλκοχίτωνες· παρῆσαν ἐκεῖ καὶ Μασσαγέται καὶ Σκύθαι, γαλακτοφάγων γένος ἀνδρῶν· οὐκ ἀπῆσαν οὐδὲ οἱ τῆς γλώττης Ἀρράβων οὐδ' Ἰταλοὶ ἑλκεσίπεπλοι, ὀλίγα τῆς ἑλλάδος συνιέντες φωνῆς. Οἱ μὲν ἐξῄεσαν, οἱ δ' ἀντεισῄεσαν καὶ τὸ πληρούμενον κενούμενον ἐπληροῦτο δαψιλεστέρῳ τῷ ῥεύματι, ὡς εἴ τινες ποταμοὶ βαρυηχεῖς καὶ βαρύδουποι συμβάλλοιεν ἐπὶ θάλατταν. ἐπὶ τούτοις ἵππων μὲν ἐγίνετο φριμαγμὸς ὡς ἐν στρατοπέδῳ, τὰ δὲ θεραπόντια κροτοθορύβους ἐξήγειρον. Οὐχ οὕτω βοᾷ κῦμα, ὁπότε *ποτὶ σπιλάδεσσι* βρέμεται, οὐχ οὕτω βορρᾶς, ὁπηνίκα *δρυσὶν ὑψικόμοις* ἢ ἐλάταις ἀκροκόμοις ἐμπίπτει, οὐχ οὕτω στόμα πυρὸς λιπαροστελέχων δένδρων ἐπιλαβόμενον. Καὶ ἅμα ἐν ὄψεσιν ἦν ὁ ἀνὴρ καὶ ἄνδρες παντοδαποὶ αὐτῷ ἐπεχέοντο μυρίοι, ὅσα τε φύλλα καὶ ἄνθεα γίνεται ὥρῃ· οὐχ οὕτω σμῆνος μελισσῶν ἐφίπταται ἄνθεσιν, οὐχ οὕτω σίμβλοις αἱ βουγενεῖς ἐπικάθηνται καθ' ὥραν ἐαρινήν, ὅτε *γλάγος ἄγγεα δεύει*. Οἱ μὲν εἶλκον ἐνταῦθα, οἱ δ' ἀνθεῖλκον ἑτέρωσε καὶ συνεπίεζον καὶ συνέθλιβον καὶ βιαιότεροι ἐπεφύοντο. Ἐγὼ μὲν οὖν ᾠόμην τὸν ἄνδρα πρὸς τηλικαύτην ναυτιάσαι πολυκυμίαν καὶ ἀηδισθέντα παθεῖν τι

ἀνθρώπινον καὶ ἀποσείσασθαι τοὺς πολλούς, ἀλλ᾽ οὐκ ἐκεῖνος· ἀλλὰ καὶ ἑλκόντων ἠνείχετο καὶ ὠθούντων οὐκ ἠγριαίνετο καὶ πιεζόντων ἐκαρτέρει μεγαλοψύχως καὶ προσεφθέγγετο πάντας καὶ οὐκ ἐδυσχέραινεν ἀμειβόμενος ἕκαστον.

Τότε δὴ τότε Ἡγησάνδρου τοῦ Λάκωνος ἐπῄει μοι κατὰ νοῦν, ὡς ἄρα οὐκ ἦν ἐκεῖνος ἄθυμος οὐδὲ ἄκεντρος φύσει, ἀλλ᾽ εἶχε μέν, ὡς ἔοικεν, ἦθος μικρόλυπον καὶ πικρότερον ἐσχηματίζετό γε μὴν τὸ ἀόργητον καὶ προσεποιεῖτο τὸ ἄχολον. Οὐδὲν δὲ οἷον καὶ τὸ κατ᾽ ἐκεῖνον διήγημα ἐπεισκυκλῆσαι ὡς ἥδυσμα καὶ ὡς γλυκύχυμον ἐπεγχέαι τῷ λόγῳ παράρτυμα. Πύρρῳ τῷ βασιλεῖ καὶ τἄλλα μὲν εἶχε καλῶς καὶ βασιλικῶς καὶ πλοῦτος ἄξιος βασιλέως καὶ διαπρεπὴς στρατιά, δορατοφόροι πάντες καὶ χαλκάσπιδες καὶ χαλκεοπήληκες. Ἦν δὲ ἄρα τούτῳ καὶ ὑπογραμματεύς, δεινὸς μὲν βάρος βαστάσαι, πολὺς δὲ πράγματα διαθέσθαι, ἱκανὸς δὲ πλῆθος ὑπάγεσθαι· μέλιτι γὰρ ἀστειότητος τὰς ὁμιλίας ἐπέχριεν· ἦν οὖν ὁ ἄνθρωπος παρὰ τῷ Πύρρῳ τὸ πᾶν καὶ τῶν πραγμάτων Πύρρῳ τὸ κῦρος ἐξήρτητο. Τοὔνομα τῷ ἀνθρώπῳ Ἡγήσανδρος (ἀνάγραπτον γάρ τοι καὶ τοὔνομα). Τὸν τοίνυν (**172 v**) Ἡγήσανδρον τοῦτον χορὸς κολάκω[ν πε]ριστοιχίσας ποτὲ τεχνηέντως τε ὑπεθώπευε καὶ εὐμηχάνως ὑπέσαινε καὶ τὰς ἀκοὰς ἐγαργάλιζεν. Ὁ δ᾽ ὡς ἔοικε τοῖς ἐπαίνοις ἐκθηλυνθείς, φθάνει λόγον οἷον τοῦ στόματος ἐκβαλών· ὁ δὲ λόγος, μήποτέ οἱ τὸν ἥλιον ἐπιμαρτυρῆσαι θυμόν· μὴ γὰρ ὀφθῆναι ποτὲ ὀργιζόμενος.

Εἷς δε τις τῶν παρεστώτων, δεινὸς μὲν ἤθους καταστοχάζεσθαι, δεινὸς δὲ καὶ ῥάψαι βουλὰς κἀν ἀμηχάνοις εὐμήχανος καὶ πολλαῖς μὲν ἀγωνίαις ἐναθλήσας πραγμάτων, πολλῶν δὲ τοιούτων ὀλυμπιάδων ἐθὰς καὶ ἄλλως τὸν τρόπον ἀταπείνωτός τις καὶ φιλελεύθερος «Ἀλλ᾽ ἐγώ σε», εἶπεν «Ἡγήσανδρε, μάτην ἐλέγξω κομπάζοντα καὶ τῆς ἀοργησίας καταψευδόμενον». Εἶπε καὶ δύο μόνους ἡλίους διαλιπὼν τὴν μὲν ἑλληνίδα καὶ συνήθη στολὴν ἀποτίθεται,

---

367 ἄθυμος M p. corr: ἄχολος M 373-374 χαλκεοπήλικες M: corr. Ho 380 suppl. Ho

ἀσυνήθη δέ τινα καὶ ἰταλίδα περιχλαινίζεται· καὶ πρόσεισι σπουδαιολογουμένῳ καὶ ἐνέκειτο πρὸς ἑαυτὸν ἀντιπεριέλκων καὶ ἐκέντει ὑπὲρ τοὺς σφῆκας καὶ ὡς οἶστρος ἐβουτύπει τὸν ἄνθρωπον καὶ παντοῖος ἐγένετο πρὸς θυμὸν ἐρεθίζων, λέοντα, εἶπεν ἄν τις, ἀφυπνίζων κοιμώμενον. Ὁ δὲ τέως μὲν ἐπεῖχε καὶ ἦγχε τὸν θῆρα, τὸν θυμὸν τὸν βαρύν. Ὡς δ' οὐκ ἀνίει τῆς βίας ὁ τῆς μηχανῆς ἐκείνης πολύπειρος ἀθλητής, ἀναφλέγεταί τε πρὸς θυμὸν ὁ Ἡγήσανδρος καὶ τοξοποιήσας εἰς αὐτὸν τὴν ὀφρῦν καὶ πικρὸν ἐνιδὼν ὑφαίμοις βλεφάροις τοὺς ὑμνουμένους ἐκείνους ἰάμβους ἀναπεφώνηκε:

«Στόμαργος εἶ, ἄνθρωπε· πόρρω μου τρέχε·
Ἡρακλῆς ἐγγὺς καὶ τεμεῖ σε, τὴν ὕδραν».

Ταῦτα ὁ μὲν εἶπεν, ὁ δ' ἀνεκάγχασε. καὶ ὁ μὲν ἐπὶ πλέον τῇ ζέσει τοῦ θυμοῦ ἀνεκάετο, ὁ δὲ τῆς ἐσθῆτος ἀπεγυμνοῦτο καὶ ἐκινδύνευε στίζεσθαι τὴν ἐπιδερμίδα τοῦ σώματος, ἐστίχθη δ' ἂν δαψιλῶς (ὁ γὰρ θυμὸς οὕτως ἐκέλευεν), εἰ μὴ τὸ προσωπεῖον ἐκεῖνος ἀπέθετο καὶ τὴν σκηνὴν ἀπεκάλυψε καὶ τὸ δρᾶμα ἐγνώρισε. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Λάκων Ἡγήσανδρος, ἅτε μικροφυὴς καὶ ὀλιγοκάρδιος καὶ ταπεινόψυχος ἄνθρωπος.

Σὺ δέ μοι, κλεινότατε ἀνδρῶν καὶ μεγαλονούστατε, καὶ ὠθούμενος στέγεις καὶ πιεζόμενος καρτερεῖς καὶ οὐ δυσχεραίνεις, πολλάκις καὶ τὴν τροφὴν τυραννούμενος, καὶ οὔποτέ σοι τὸ βλέφαρον ἠχλυώθη οὐδὲ τὸ πρόσωπον γέγονε συννεφές. Διὰ τοῦτό σε καὶ ζῶσαν λέγω πραότητα, λαλοῦσαν προσήνειαν, ἔμψυχον ἡμερότητα, ἔμπνουν μειλιχιότητα. Νικᾷς τοὺς μὲν ἐν λόγοις δεινοὺς τῷ τῆς ψυχῆς ἐλευθερίῳ καὶ ἀσκυθρωπάστῳ καὶ ἀνεφέλῳ, τοὺς δὲ προσηνεῖς καὶ ἡμέρους λόγῳ καὶ γνώσει καὶ τῇ περὶ τὸ ἰαμβίζειν ταχυτῆτι καὶ δεξιότητι, μᾶλλον δὲ λόγῳ μὲν τοὺς τῇ γνώσει πολλούς, ἀρεταῖς δὲ τοὺς εὐδοκίμους κατ' ἀρετήν.

Ἀλλ' ἡμῖν μὲν τὴν κώπην ἤδη τοῦ λόγου σχαστέον· τὸ γὰρ πέλαγος τῶν σῶν προτερημάτων ἀπέρατόν τι καὶ ἄπλωτον. Σὺ δὲ

396 ἦχε M: corr. Ho 402 εἶ M: εἰς corr. Ho 416 μειλιότητα M: corr. Ho

δέξαι προσηνῶς τὸ ἐφύμνιον καὶ τὴν ἡμῶν εὐγνωμοσύνην κατάμαθε καὶ τῆς προαιρέσεως ἄμειψαι. Ἡ δὲ ἀμοιβή: τοῖς ἀνθρωπόθηρσι τὰς ἀκοὰς ἀποφράγνυε, τοὺς ἐπιχαιρεκάκους λέγω καὶ διαβόλους, οἳ καὶ βασιλέα τοῖς μηδὲν ἀδικοῦσιν ἀποτειχίζουσι καὶ τὴν σὴν πειρῶνται ψυχὴν συνθολοῦν καὶ μιμοῦνται τοῦτό γε τὸ μέρος τὰς λαχανηφάγους πρασοκουρίδας τὸ φαῦλον ἐν ζῴοις καὶ ῥιζοφάγον, αἵτινες ὑπονομεύουσαι τὴν γῆν καὶ ὑποβοθρεύουσαι λῃστεύουσι μὲν τὰ φυτὰ καὶ τὴν καρδίαν κεντοῦσι καὶ θανατοῦσιν, αὐταὶ δὲ μηδὲν ἀπονάμενοι οἴχονται. Καὶ εἴης ἡμᾶς ἐποπτεύων καὶ ζωπυρῶν ἀπονεκρουμένους καὶ πίπτοντας ἀνεγείρων καὶ θανατουμένους ζωογονῶν· ἡμεῖς δὲ πάλιν λαλήσομεν καὶ ὑμνήσομεν καὶ χαριστήρια θύσομεν καὶ τρανότερόν σοι γνωριοῦμεν τὸν ῥήτορα.

428 πρασικουρίδας M Ho: πρασοκουρίδας correxi, cf. Const. Manass., *Arist. et Callithea* 89, 415.

Απόδοση στα νέα ελληνικά

Αυτή εδώ είναι μια ελληνική αφήγηση. Βέβαια, οι Έλληνες υπήρξαν πάρα πολύ συνετοί, οπότε η αφήγηση δεν είναι άχρηστη. Ας ξεκινήσω ωστόσο τον λόγο μου με αυτή. Εκείνος ο φημισμένος ζωγράφος, ο Απελλής, που είχε εξαιρετική ικανότητα στην ανάμιξη των χρωμάτων, ενώ ήταν σπουδαίος στη μίμηση που διακοσμεί και στο να αποτυπώνει σε πίνακες ζωντανούς οργανισμούς σαν να έχουν πνοή και να κινούνται, εκείνος λοιπόν ο Απελλής, σπεύδοντας να προσφέρει στους θεατές πιο καινοτόμες ζωγραφιές – διότι ο άνθρωπος αγαπά τις καινοτομίες και θεωρεί βαρετό το συνηθισμένο, ενώ διακαώς επιθυμεί όσα εξιστορούνται για πρώτη φορά στα ποιήματα και στις ζωγραφιές-σκαρφίστηκε μια νέα ζωγραφιά για να γοητεύσει τα μάτια και η ζωγραφιά αυτή ήταν μια σκάλα που καταλάμβανε ολόκληρο τον ζωγραφικό πίνακα. Οι αναβαθμίδες της σκάλας υποδείκνυαν μεγάλη τεχνική τελειότητα, καθώς άλλες έστεκαν στέρεες και σταθερές και χωρίς κίνδυνο μετέφεραν τους επιβάτες, ενώ άλλες είχαν αποδοθεί σάπιες και επισφαλείς και ολισθηρές, πιο ολισθηρές από τους κατηφορικούς δρόμους, πιο αβέβαιες και από το νερό και πρόδιδαν τους αναβάτες τους. Υπήρχε στη ζωγραφιά η επιγραφή: «Η φορά της Τύχης».

Τη ζωγραφιά εκείνη την είδε ο Λύσιππος, καθώς και αυτός ανήκε στο ίδιο σινάφι, θαύμασε το καλλιτέχνημα, χάρηκε με το δημιούργημα, επαίνεσε την ακρίβεια και πολύ ευχαριστήθηκε με την πιστή απόδοση της πραγματικότητας. Ωστόσο, κατηγόρησε τον τεχνίτη και τον ντρόπιασε και τον επέπληξε λέγοντας: «Για ποιον λόγο, άνθρωπε, σπατάλησες τόση τέχνη χωρίς να υπάρχει ανάγκη; Δεν ασχολήθηκες διόλου με τις αναλογίες και την απεικόνιση του λογίου Ερμή ούτε της Αθηνάς ούτε του Απόλλωνα. Εσύ αντίθετα, δείχνεις τη φιλοδοξία σου σε πράγματα περιττά και ασχολείσαι με αστεία θέματα και μοιάζεις με τους αθλητές που δεν γνωρίζουν το καλό, οι οποίοι πηδούν άτακτα στον αέρα και είναι σαν να πολεμούν με τις σκιές χωρίς να ωφελούνται».

Μόλις τα άκουσε αυτά ο Απελλής κοκκίνισε, έδωσε βάση και αποδέχ-

θηκε τη συμβουλή, ενώ δέχθηκε την επίπληξη με μετριοπάθεια. Στο εξής ήταν άλλη η φροντίδα και η σκέψη του. Πάλι αναμειγνύονταν χρώματα και βρισκόταν στα χέρια του το πινέλο της ζωγραφικής και ο νέος πίνακας περιείχε τη μορφή της Αθηνάς. Το πρόσωπό της ήταν λεπτό και λαμπερό σαν της Αθηνάς, ανδρείο σαν της Αθηνάς, σπουδαίο όπως ταίριαζε στη γεννημένη από τον Δία, όμορφο όπως αρμόζει σε κόρη, γενναίο όπως πρέπει σε αυτήν που κραδαίνει το δόρυ. Το βλέμμα της ήταν ζωηρό και αρρενωπό, όχι θηλυκό ούτε ταπεινό. Η μύτη ήταν ελεύθερη και απέπνεε δύναμη. Γύρω από το μέτωπό της ήταν δεμένο ένα στεφάνι. Το χέρι της είχε αποδοθεί όμορφα και κρατούσε ένα χάλκινο δόρυ στην παλάμη. Και ο πίνακας προβλήθηκε κρεμασμένος ψηλά, ενώ τα βλέφαρα όλων στρέφονταν σε εκείνον και ήταν με απληστία προσηλωμένα στη θεά και δεν ήθελαν να απομακρυνθούν. Από αυτό ο άνδρας κέρδισε μεγάλη επιβράβευση ως καλλιτέχνης, ως άτομο με υπέροχο χέρι και επιδέξια δάκτυλα. Και το έπαθλό του ήταν ύμνοι και βραβεία και πλούσιες απολαβές και τεράστιες αμοιβές.

Αυτή λοιπόν είναι η ελληνική διήγηση που αξιοποιήθηκε ως προοίμιο του λόγου μου. Ταιριάζει επομένως και σε μένα, μεταξύ πολλών άλλων, ευφυέστατε και ενδοξότατε άνδρα· εμένα που ασχολούμαι με ασήμαντα πράγματα και πραγματεύομαι ανωφελή και κάνω περιττούς αγώνες, μου τράβηξε την προσοχή ένας φίλος γεμάτος χάρες και με συνέτισε και μου προσέφερε λογική. Αυτός απέκοψε την πηγή του λόγου για εκείνες τις άκαρπες ασχολίες και κατηύθυνε τον αγωγό της (ρητορικής) τέχνης σε σένα και στους δικούς σου επαίνους και ύμνους. Ας μου βγει κι αυτό λοιπόν σε καλό και ας καλλιεργηθεί με αυτό το νάμα ένα δένδρο ανθοφόρο, οπωροφόρο, χρυσό, με ευγενικούς καρπούς. Διότι τα φυτά του παρελθόντος αποδείχθηκαν άκαρπα και η φροντίδα των δένδρων άχρηστη και η επίπονη καλλιέργεια και συλλογή των βοτάνων ακόμη πιο ανώφελη.

Πώς όμως και από πού ορμώμενος θα μπορούσα εγώ να υμνήσω τον μεγαλοφυή λογοθέτη; Τα προτερήματα του ανδρός είναι ανώτερα και οι αρετές του είναι απαράμιλλες. Εμένα ωστόσο το μυαλό μου χειμάζεται από συνεχείς δοκιμασίες και η γλώσσα μου έχει καταχωνιαστεί σε βαθύ μνήμα και το χέρι μου είναι δεμένο. Ω γη, που τρέφεις και είσαι μητέρα των πάντων, κόρη του ηλίου που εποπτεύεις τους πάντες και κυρίως Θεέ

μου που βλέπεις τα πάντα και εξετάζεις και υπολογίζεις τις σκέψεις, ακόμη και τις κρυφές, τι είδους άνθρωπο είδα στη γη. Όχι παρόμοιο με αυτόν που είδε και θαύμασε ο προφήτης και βασιλιάς Σολομώντας, αλλά είδα κάτω από τον ήλιο μια γλώσσα πιο επιτιμητική και από τα κοφτερά τσεκούρια, πιο οξεία από τα βέλη, θερμότερη σε σχέση με τη φωτιά, ακονισμένη πιο πολύ και από ξίφος και από δίστομα μαχαίρια και πιο κοφτερή και από δρεπάνι. Αυτή η γλώσσα θα με μετέτρεπε σε ζωντανό νεκρό και θα με κατασπάραζε, αν ο σπουδαίος αυτοκράτορας, ο τρεις φορές άριστος, ο νικηφόρος δεν με άρπαζε μέσα από τον φάρυγγα των κινδύνων. Αναγνώρισα τη δύναμη έχει η γλώσσα που αγαπά τα ψέματα. Γίνεται πιο θανάσιμη από τις τίγρεις, τις λεοπαρδάλεις και τις οχιές και κατασπαράζει πιο πολύ από τα θηλυκά λιοντάρια.

Ακόμη και εκείνος ο θεόπνευστος Σολομώντας τα υπόλοιπα, όπως φαίνεται, και τα είδε και τα κατάλαβε και τα εξιχνίασε, δεν κατάλαβε *όμως τα ίχνη του ιπτάμενου αετού ούτε τη διαδρομή του φιδιού στην πέτρα ούτε τα δρομολόγια του πλοίου που διασχίζει το νερό και ένα τέταρτο, τις διαδρομές ενός άνδρα στη νιότη του.* Κι εγώ θα προσέθετα χωρίς ενδοιασμό ούτε τα μονοπάτια της συκοφαντίας κατανόησε ούτε τις σύντομες διαδρομές της συκοφαντίας ούτε τις πορείες μιας ψευδούς διάδοσης, καθώς όλα αυτά είναι πιο γρήγορα από τον αετό και πιο ευέλικτα από το γεράκι.

Η ψευδής φήμη και η συκοφαντία είναι δύο συγγενικά κακά, καθώς η φήμη είναι θυγατέρα της συκοφαντίας. Η συκοφαντία, επειδή κυριαρχεί πολλά χρόνια και είναι έμπειρη, πιθανολογεί και φλυαρεί πιο πολύ από τις Σειρήνες και είναι πιο δραστική από τη φωτιά, πιο κοφτερή από το μαχαίρι, πιο εύφλεκτη από τον κεραυνό, πιο δραστική από τα ξίφη· από την άλλη, η φήμη, το πικρό προϊόν της συκοφαντίας, είναι πιο γρήγορη από τους ανέμους, πιο υγρή από το νερό και πετά πιο πολύ από τον αέρα ενώ είναι πιο ελαφριά από το φτερό. Αμέσως μόλις ξεπροβάλλει από την μητρική γαστέρα της συκοφαντίας, (η φήμη) εκτοξεύεται σαν τα βέλη του τόξου και πλήττει τον άνθρωπο κι ας μην είναι παρών και είναι εύστοχη και ρίχνεται σαν από μηχανή που ρίχνει βέλη ψηλά από τις επάλξεις και χτυπά θανάσιμα και θανατώνει αθεράπευτα. Και αυτός που βάλλεται βρίσκεται ξαφνικά γεμάτος από βέλη και προσβάλλεται

όπως το αμπέλι από το χαλάζι και γεμίζει μώλωπες σαν από μαστίγιο. Παραμένουν ωστόσο αθέατα τα χτυπήματα από το τόξο και τα βέλη αυτά δεν είναι σιδερένια, ενώ οι πληγές είναι αναίμακτες. Και τριγυρνά (η φήμη) παντού και προκαταλαμβάνει την ακοή όπως οι στρατάρχες (καταλαμβάνουν) τα οχυρά μέρη, ενώ αποκλείει από παντού διόδους διαφυγής για όποιον κινδυνεύει και όσοι καταλαμβάνονται από τη φήμη εξαγριώνονται ενάντια σε αυτόν που καθόλου δεν αδίκησε.

Και εγώ έστρεψα την προσοχή μου και είδα όλες τις συκοφαντίες που πραγματοποιούνται στη γη και να, δάκρυσα για τους συκοφαντούμενους και δεν υπάρχει αυτός που θα τους παρηγορήσει. Πάλι η πηγή του λόγου του Σολομώντος που στάζει νέκταρ ας ετοιμάσει τον ποτήρι μου. Τέτοιου είδους μηχανήματα εκτοξεύονται εναντίον μας, τέτοιες συμφορές πολιορκούν τη ζωή μας, από τις οποίες έχουμε σωθεί και σωζόμαστε από τον Θεό και τον αυτοκράτορα. Γι' αυτό χρωστάω τη σωτηρία μου στον Θεό και τη ζωή μου την οφείλω στον βασιλιά μου.

Αλλά ας μείνουν ως εδώ αυτές οι δυστυχίες και οι βαριές συμφορές. Κι αν κάποιος χλευάζοντάς με, πει πιο όπως ο κωμικός ποιητής «Αυτά είναι ερανίσματα και φλυαρίες», θα ακούσει από εμένα ότι «Αυτά είναι τα λόγια βαριά πληγωμένης καρδιάς, φίλτατε, αυτά είναι οι πληγές μια ψυχής ταραγμένης, οι ήχοι ενός ταλαιπωρημένου ανθρώπου, εφόσον, χωρίς καθόλου να αδικήσουμε, τιμωρούμαστε με τον ισχυρισμό ότι αδικήσαμε».

Ας στοχεύσει πια ο λόγος μας στον σκοπό που έχουμε και ας κατευθυνθεί προς τα εγκώμια. «Πάντα θυσίες χωρίς καπνό προσφέρουμε εμείς οι αοιδοί» θα έλεγε ο Καλλίμαχος. Το να πραγματευθούμε διεξοδικά την οικογένεια και ό,τι σχετίζεται με την οικογένεια, πατρίδα και προγόνους και το να εξετάσουμε αναλυτικά τις ρίζες της γενιάς του, το θεωρώ άσχετο και οπωσδήποτε μια άνευ σημασίας φιλοδοξία, όχι επειδή ο άνθρωπος υπολείπεται σε αυτό, αλλά επειδή το δέντρο αναγνωρίζεται από τον καρπό του και η ρίζα η αρχέγονη από την ανθοφορία και επίσης ο ωραίος καρπός αναδεικνύει την αρχή που τον εξέθρεψε και βλάστησε πρώτη. Και τον βλέπω τον καρπό, πόσο καλός, πόσο ωραίος, πόσο μεγάλος και με όμορφο πρόσωπο είναι, οπότε εικάζω ότι και το δένδρο είναι καλό. Μου αρκεί ένα κρίνο για να αναγνωρίσω τον κήπο με τα κρίνα

και (μου αρκεί) το άνθος για να αναγνωρίσω τα κλωνάρια και ο καρπός για να αναγνωρίσω το δένδρο. Για ποιον λοιπόν λόγο πρέπει να σκάψω την ρίζα και να την εξετάσω ως τα βάθη της; Για να διασφαλίσω ωστόσο και με άλλον τρόπο τη σιγουριά των λεγομένων μου, υποστηρίζω ότι είναι βέβαια καλό το να τύχει κανείς να είναι από άριστη γενιά –θα συμφωνήσουν μαζί μου σε αυτό όσοι με καλή διάθεση κρίνουν την πραγματικότητα– αλλά ακόμη καλύτερη είναι η συμπεριφορά που ρέπει στο καλό και στο θείο και η εξευγενισμένη άποψη και ο χαρακτήρας που μισεί την πονηριά και αγαπά την ελευθερία, καθώς (ένας τέτοιος χαρακτήρας) δοξάζει και αναδεικνύει τον ταπεινής καταγωγής άνθρωπο και τον καθιστά ευγενέστερο του Κόδρου και πιο αξιοζήλευτο των Ηρακλειδών. Άλλωστε, και αυτός που προέκυψε από ευγενικό σπέρμα, ο ίδιος τίποτα δεν προσέφερε ούτε και είχε κάποια συμβολή. Αυτό είναι ένα δώρο που ανήκει στην τύχη, η οποία παίζει με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά και σε άλλους προσφέρει όσα μια μητέρα, ενώ σε άλλους γυρίζει την πλάτη σαν τη μητριά. Αν ωστόσο κάποιος εξωραΐσει τον εαυτό του από κάθε άποψη και δεν υπακούσει στην πονηριά, αλλά μισήσει την κακία και την κακοήθεια και στρέψει το βίο του προς την αρετή, εκείνος ήδη έχει πραγματοποιήσει τα πάντα και τα κατάφερε και είναι όντως τρεις φορές ευγενής και όχι νόθος ούτε παράνομος, αλλά αρχαίος πολίτης της ευγένειας και ταυτόχρονα της αξιοζήλευτης λαμπρότητας. Και εφόσον ο χαρακτήρας είναι σπουδαιότερο διακριτικό γνώρισμα από την καταγωγή, ας ζωγραφίσουμε με τα λόγια τον άνδρα και ας αναμίξουμε σαν να είναι χρώματα τα προτερήματά του κι ας υψώσουμε ως μια στήλη το πώς διαμορφώθηκε.

Αφού λοιπόν ήπιε το βρεφικό γάλα και έλαβε την πρέπουσα βρεφική ανατροφή και έγινε ήδη παιδάκι, φοιτούσε σε σχολείο γραμματικού και ασκούνταν στην ελεύθερη (θύραθεν) παιδεία –διότι και η καλή ανατροφή διαμορφώνει τον αριστοκράτη– και φανέρωνε την ευκολία του στη μάθηση που αναπτυσσόταν σιγά σιγά. Από τους συνομηλίκους του δεν έστρεφε την προσοχή του στους πιο ορμητικούς και θρασείς, αλλά στους πιο συνετούς και ήπιους. Καθώς μεγάλωνε και γινόταν έφηβος, τελειοποιούσε τις γνώσεις στη Γραμματική, η οποία επιβλέπει το μέτρο και συναθροίζει μεγάλη εμπειρία και δίνει τους κανόνες στα μαθήματα. Η

τέχνη αυτή ολοκληρώθηκε επιτυχώς από αυτόν, ενώ ήταν ακόμη παληκαράκι και δεν είχαν ξεφυτρώσει τα γένια του. Μετά τον αγκάλιασε η σοφιστική τέχνη, η οποία διαδέχθηκε την τέχνη (της Γραμματικής) και γίνεται πιο γενναία σε σύγκριση με την πιο τρυφερή γραμματική και πιο ανδροπρεπής σε σχέση με την πιο παιδική γραμματική. Ήδη εγκαθίστατο στα βασιλικά ανάκτορα και συγκαταλεγόταν στους υπογραμματείς του βασιλέως, ενώ παρουσίαζε εμφανή χαρακτηριστικά από τη μελλοντική ακόμη μεγαλύτερη πρόοδό του. Και σχετικά με την παιδεία στους λόγους, η οποία εξευγενίζει τη γλώσσα και στολίζει το στόμα, τον εκπαίδευσαν οι προγυμναστές και οι διδάσκαλοι εκείνοι που ήταν οι πιο καλοί επιστήμονες και παιδαγωγοί και είχαν την μεγαλύτερη εμπειρία σε πολλούς τέτοιους αγώνες και ήταν γεμάτοι από πολλές λογικές ολυμπιάδες (διαγωνισμούς).

Για όσα όμως έχουν ως στόχο τη σωστή ρύθμιση του ήθους και την εκπαίδευση του χαρακτήρα και τη διευθέτηση των καταστάσεων, καθώς και την οξύνοια, τη μεγαλοψυχία, τη σύνεση και την ανάληψη σπουδαίων πρωτοβουλιών, αυτά που εγώ ονομάζω πρώτη εκπαίδευση, αυτά δεν του τα δίδαξε ένας Χείρων που ήταν άνθρωπος σε σώμα ίππου, ούτε ένας Πηλέας, άνθρωπος στενόμυαλος από τη Θεσσαλία, αλλά τα βασιλικά ανάκτορα και οι δοξασμένες οικογένειες, εκεί όπου συμβάλλουν και ενώνονται τα πλήθη όλων των καλών και οι πηγές των αγαθών, εκεί όπου υπάρχουν πολλά φωτεινά και όμορφα αστέρια, ενώ ο σπουδαίος γιγάντιος ήλιος, ο βασιλιάς περιφρουρείται στη μέση και επισκιάζει τους πάντες με τις φωτοβόλες ακτίνες του· ο βασιλιάς, του οποίου το δόρυ είναι η ρομφαία δυνατού μαχητή και η καρδιά του είναι γενναία απέναντι στις κακουχίες και το μπράτσο του σιδερένιο στις μάχες. Τα κατορθώματά του είναι κατορθώματα ηρωικού γίγαντα, οι δρόμοι του είναι οι δρόμοι ακάματου αστέρα. Ναι, αυτή είναι η πραγματικότητα και διατρέχει (ο Μανουήλ) πετώντας τις ηπείρους και πότε τον έχει η Ευρώπη και ο Δούναβης και όσες περιοχές είναι κοντά στον Δούναβη και πότε οι Ασιάτες με τους χάλκινους χιτώνες και το σπουδαίο όρος του Ταύρου, καθώς και όσα έθνη βρίσκονται κάτω από αυτό το όρος. Τρόμαξαν με το σπαθί του όσοι πίνουν το νερό του Νείλου και όσοι κατοικούν στις άκρες της γης. Την ανδρεία του, την επιμονή, το σπουδαίο του μυαλό, την ιδιοφυία του,

την εγγενή του σοφία, τη γενναιοδωρία και την απλοχεριά του ποιος δεν τα διαπίστωσε, ποιος δεν τα θαύμασε, ακόμη και αν έμενε πέρα από τον Καύκασο και πέρα από τις Ηράκλειες στήλες; Αυτόν ο Θεός τον οδήγησε στη γη από τον ουρανό ως αρχέτυπο της πραγματικής (θεϊκής) εξουσίας, ως ζωντανή εικόνα της αληθινής βασιλείας, ως ζώσα και ομιλούσα αποτύπωση της ηγεμονίας (του Θεού), όπως πρέπει να είναι οι ηγέτες των Ρωμαίων, στους οποίους έχει ανατεθεί όλη η εξουσία κάτω από τη σελήνη. Δεν θα με φθονήσει ο Πλάτωνας, που καυχιέται για την ευρύτητα της φιλοσοφικής του σκέψης επειδή εξυψώνω τον αυτοκράτορά μας σε σχέση με τον βασιλιά, όπως εκείνον τον περιέγραψε (δηλαδή τον πλατωνικό φιλόσοφο-βασιλέα).

Η βασίλισσα των Αιθιόπων ήρθε από τα πέρατα του κόσμου για να δει τη σοφία του Σολομώντα. Να τώρα που αυτά είναι ανώτερα του Σολομώντα. Γι' αυτό έχουν έλθει πρέσβεις από την Αίγυπτο και από τη Βαβυλώνα και βασιλιάδες από μέρη μακρινά και νησιά φοβούνται τον αυτοκράτορά μου. Αυτός είναι ο αρχηγός της παιδείας για τον υμνούμενο, αυτός είναι τα εκπαιδευτήρια. Αυτός αποτελεί την αιτία της καλής φήμης. Κάτω από τη δική του επιβράβευση και κρίση κατόρθωσε να γίνει (ο λογοθέτης Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτης) πρωταθλητής της κοσμιότητας. Σε αυτόν (στον Αγιοθεοδωρίτη) έλαμπε πάνω του η σύνεση, η ηρεμία και η σιωπή και ένας χαρακτήρας εξαγνισμένος, μετριοπαθής και σταθερός, όχι ασυγκράτητος, χωρίς φραγμούς, ούτε αλαζονικός και αχαλίνωτος. Ακτινοβολούσε πάνω του η γνώση και η στέρεα λογική και το στιβαρό του φρόνημα, καθώς έχοντας ως μάρτυρα το βλέμμα του βασιλέως ζούσε και ανάσαινε και μιλούσε και σκεπτόταν και όσο του ήταν δυνατόν προσαρμοζόταν στα δικά του μέτρα, όχι όπως ο Χρυσάντας με τον Κύρο ή όπως ο Κρατερός με τον Αλέξανδρο. Από εκεί προέκυπτε και η ευγνωμοσύνη του αυτοκράτορα προς αυτόν, διότι έκανε τα αρεστά στον κύριό του και όσο ο ίδιος ανεδείκνυε τον εαυτό του ως άτομο κατάλληλο εμπιστοσύνης και έντιμο, τόσο περισσότερο δεχόταν και τα αποτελέσματα της ευγνωμοσύνης και πάλι γινόταν ακόμη πιο τέλειος και πάλι τον έλουζε ακόμη πιο πλουσιοπάροχα το φως, μέχρις ότου έφτασε στο απόγειο της λάμψης του και άκουσε και ο ίδιος ότι «Θα σε καταστήσω υπεύθυνο πολλών πραγμάτων, διότι αν στα μικρά πράγματα αναδείχθηκες

ειλικρινής και δοκιμάστηκες σαν σε χωνευτήρι στις καταστάσεις και φάνηκες ξεκάθαρα σαν το χρυσάφι Σωφείρ (δηλ. πολύτιμος, αυθεντικός) που δεν έχει κανέναν ήχο χάλκινο».

Πράγματι λοιπόν, απέδειξε εμπράκτως ότι αληθεύουν όσα θεωρούσαμε από παλιά παραμύθι και κάτι απίστευτο που προσφέρεται για αναψυχή, ότι δηλαδή είναι δυνατόν το ποταμίσιο νερό να περάσει πάνω από το αλμυρό και να αναμειχθεί ελαφρώς ρέοντας με αυτό και όμως να διατηρήσει αλώβητο και γλυκό το νερό του· και όπως ένας ζωντανός οργανισμός που πηδά πάνω από πλούσια φωτιά και χορεύει πάνω από αυτήν, μολαταύτα διατηρείται εν ζωή και δεν παγιδεύεται ούτε πεθαίνει, παρόμοια και αυτός, παρότι οδηγήθηκε σε δυσχερείς καταστάσεις και ασχολήθηκε με τις πυρές της αναστάτωσης που αυτές (οι καταστάσεις) προκαλούν, εκεί που αναδεικνύεται ποιος είναι άριστος και ποιος κακός, αυτός (ο Αγιοθεοδωρίτης) και το χαρακτήρα του διετήρησε αλώβητο από την τρικυμία και τη συμπεριφορά του ανέπαφη από τη φλόγα και αμόλυντη, παραμένοντας ο ίδιος και ο πιο πιστός από όσους ήταν μέσα και ο πιο δραστήριος ακόμη και από όσους ήταν εκτός (του παλατιού). Από το γεγονός αυτό συνέβη εξαιτίας του να αναδειχθούν πολλοί άλλοι και ο ίδιος παραπάνω να εξυψωθεί και να γίνει σπουδαιότερος και να εξελιχθεί περαιτέρω ώστε να γίνει το φως της οξύνοιας, ο πυρσός της αρετής, το άλσος του αγαθού και το λιβάδι των καλών. *Γνωρίζει ο Κύριος όσους είναι μαζί του* και ο βασιλιάς μας που μοιάζει στον θεό (αναγνωρίζει) τον άνθρωπο που είναι γεμάτος χάρες και καλοσύνη. Τώρα και από μακριά και από κοντά διοχετεύονται μέσα από αυτόν δωρεές που είναι σαν να προέρχονται από πηγή που εγκυμονεί πλούσια ύδατα, δωρεές που προέρχονται από τη γενναιόδωρη και φιλόδωρη ψυχή του βασιλιά.

Και όπως ακριβώς αυτή η πλούσια ατμόσφαιρα, ο σπουδαίος και κοινός χιτώνας, τον οποίον άπλωσαν οι παλάμες του Θεού μεσιτεύει ανάμεσα στον ήλιο και στη γη και πρώτη αυτή μεταφέρει και φωτίζεται από τις αιώνιες ακτίνες του ήλιου και έπειτα τις στέλνει στη γη και την μεθάει με τις γλυκιές ακτινοβολίες ή όπως οι πιστοί και πρώτοι διάκονοι του σπουδαίου και πρώτου και εκ φύσεως βασιλέως Χριστού πρώτοι δέχθηκαν από εκείνον (ως μαθητές του) και κατόπιν μοίρασαν και απέστειλαν στα πλήθη και τους άρτους τους ζυμωμένους με το αλεύρι και την υπό-

λοιπη δύναμη από τα θαύματα του Χριστού, έτσι και ο ίδιος (ο Αγιοθεοδωρίτης) μεταδίδει στους υπηκόους του τις πλουσιοπάροχες ακτίνες που προέρχονται από τον αυτοκράτορα και από την σπουδαία και αγαθοεργή ψυχή εκείνου, καθώς στέκεται ανάμεσα στον λαό και τον βασιλέα.

Αν *η καρδιά του βασιλιά μας βρίσκεται στην παλάμη του Θεού* και σαν έμψυχη λύρα έχει ως τεχνίτη της τον Θεό και τίποτα από τις πράξεις και τα λόγια του δεν είναι παράφωνο ούτε άνευ ρυθμού, πώς δεν είναι άξιος μεγάλων ύμνος αυτός που εγκωμιάζουμε, τον οποίον και η έγκριση του Θεού και η απόφαση της ψυχής που έχει στα βάθη της τον Θεό (της ψυχής του βασιλιά δηλαδή) τον στόλισαν με αυτές τις χάρες; Αυτός, αν και υψώθηκε σε τέτοια αξιώματα, μήπως έχει χαρακτήρα υπεροπτικό και επηρμένο και αλαζονικό λόγω της σπουδαιότητας και περήφανο και σηκώνει ψηλά το κεφάλι; Ή μήπως είναι μεν μετριόφρων αλλά δυσκολοθώρητος; Ή μήπως ούτε κι αυτό αλλά προσφέρεται ως ακροατής σε όσους υπερέχουν ως προς την τύχη τους και περηφανεύονται για τη γενιά τους, ενώ για όσους δεν ανήκουν στις παραπάνω κατηγορίες κλείνει τα αυτιά του; Ή μήπως όλα αυτά τα κάνει καλά, αλλά διαθέτει ίχνη αυξανόμενου θυμού; Πολύ απέχει από αυτό, μάλλον εντελώς. Γνώρισα και θαύμασα τον μειλίχιο χαρακτήρα του ανδρός. Είδα τη μετριοφροσύνη του άνδρα και εξεπλάγην. Και τον προσηνή του χαρακτήρα θαύμασα και την πραότητά του επαίνεσα. Γι' αυτό έλκει τους πάντες προς το πρόσωπό του και έλκοντάς τους με προσήνεια επαινείται, κάνοντας τις συναναστροφές του με πραότητα γίνεται αντικείμενο θαυμασμού και όσοι τον θαυμάζουν τον ποθούν, ενώ όσο τον ποθούν αυτός αποδίδει ευγνωμοσύνη στον βασιλιά και τον Θεό και σε εκείνους αποδίδει το παν και διαπαιδαγωγεί έτσι το χαρακτήρα του με στόχο τη μετριοπάθεια. Γίνεται επομένως αυτή η εξύψωσή του σε ανώτερη θέση δρόμος για την ταπεινοφροσύνη.

Άλλοι ας πουν και ας γράψουν τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά του άνδρα. Άλλοι ας μιλήσουν για τον σταθερό του χαρακτήρα, άλλοι ας εκθειάζουν τα μεγαλεπήβολα σχέδιά του, άλλοι τη σωφροσύνη και άλλοι την απέχθειά του για την πονηριά, άλλοι ας επικροτήσουν τη σεμνότητα και άλλοι ας διαλαλήσουν την οξύνοιά του. Εγώ ωστόσο, όσα θαύμασα

περισσότερο από τα άλλα γνωρίσματα και για όσα θεωρώ τον άνδρα αυτό ανώτερο των υπολοίπων, αυτά θα εξυμνήσω κατά το δυνατόν, δηλαδή τη γοητεία της σοφιστικής, τα καλογραμμένα κείμενά του, την επιδεξιότητά του στη σύνθεση ιάμβων, τη μνήμη και τη λογική του.

Δεν θα λείψουν ποτέ τρόπαια που θα κατακτήσει ο αυτοκράτορας – ούτε από τον ουρανό λείπουν τα αστέρια ούτε το νερό στη θάλασσα ούτε από τον ήλιο η ομορφιά της λάμψης. Αυτούς λοιπόν τους θριάμβους, αυτές τις περιφανείς νίκες πρέπει να τις μάθει και το Βυζάντιο, που είναι ο ήλιος των χωρών, η ομορφιά της γης, ο οφθαλμός της οικουμένης. Προς αυτόν τον σκοπό ο λογοθέτης ρητορεύει και συγγράφει ωραία κείμενα και αναδεικνύει τις χάρες της σοφιστικής τέχνης που τον διαπαιδαγώγησε και γοητεύει με τα γλυκόλαλα συγγράμματά του και τέρπει με τις όμορφες λέξεις, σαν τα καλάμια που ενισχύουν τον ήχο της λύρας. Το πρώτο και το πιο σπουδαίο είναι αυτό, ότι δηλαδή ένας άνθρωπος που αποσπάται από τόσες καταστάσεις, ώστε να διακινδυνεύει να μην έχει έναν ύπνο απερίσπαστο και ατάραχο, μπορεί να καταφέρει μια τέτοια τέχνη, για την οποία και ελεύθερος χρόνος χρειάζεται και πολλά βιβλία και ατάραχη ζωή, χωρίς προβλήματα.

Πώς δεν είναι αξιοθαύμαστο και εκείνο, ότι δηλαδή κάποτε έρχεται η μέρα που διεξάγεται για τα παιδιά που σπουδάζουν τη γραμματική ένας διαγωνισμός, ενώπιον του βασιλέως. Και κρύβονται για αυτά τα παιδιά παγίδες, που κυνηγούν τους λογισμούς, σκάβονται παγίδες για να παγιδεύσουν τις σκέψεις τους, όπως ακριβώς τα δόκανα για τα πουλιά, που μηχανεύονται οι κυνηγοί και όσοι στήνουν ξώβεργες και κατασκευάζουν δίχτυα για να παγιδεύσουν. Τότε, ο λογοθέτης φανερώνει και τη δική του τέχνη και αντιλαλούν τα ανάκτορα (από τις ομιλίες) και ετοιμάζει παγίδες για τους εφήβους. Μπορεί τότε κανείς να διαπιστώσει τη δεξιότητά του στη σοφιστική και να επαινέσει τη σύνεση και να θαυμάσει την ευφυία του. Κάποιος νέος συμβαίνει τότε να αιχμαλωτίζεται στην άκρη της φτερούγας του, ενώ ένας άλλος πιάνεται ζωντανός από το λαιμό, κάποιου τρίτου η πλάτη δέθηκε με σκληρό τρόπο, ενώ ένας φτερουγίζει δήθεν για να πετάξει ψηλά, παγιδεύεται όμως κι αυτός. Τότε επικρατεί μια χαριτωμένη ατμόσφαιρα. Αν στρέψει κανείς την προσοχή του στους ιάμβους (που συνθέτει ο Αγιοθεοδωρίτης) και στον χαρακτήρα που ενυ-

πάρχει εκεί και στην εξέχουσα ευχαρίστηση, αν παρατηρήσει τη συσσώρευση των λέξεων, οι οποίες αναμιγνύονται σαν γλυκά ρυάκια του λόγου, τότε θα συνειδητοποιήσει το μέγεθος της φύσης και την ισχύ της τέχνης και την οξύνοιά του. Νικά (όλο αυτό) και τη γλυκύτητα του Ηροδότου και την ευχάριστη λαλιά του Ξενοφώντα και τη μουσικότητα της Σαπφούς και τον λυρισμό του Ανακρέοντα.

Αυτά βέβαια είναι δύσκολα πράγματα και όχι εύκολα να τα κατορθώσουν οι περισσότεροι. Η καλή του μνήμη, η γαλήνη και ο μειλίχιος χαρακτήρας του, η προσήνειά του, αλίμονο, πόσο εξαιρετικά είναι και τεράστια και ανώτερα από τα λόγια και τον θαυμασμό. Είδα τον άνδρα να σφυροκοπείται και να καταπονείται στα αυτιά του και τον έχω θαυμάσει. Είδα τον άνδρα να δέχεται ακροάσεις ολημερίς και να πλήττεται η ακοή του και έχω εκπλαγεί με το πώς ένα μυαλό εντυπώνει και αποθηκεύει χωρίς να διαγράψει τόσες περίπλοκες υποθέσεις, πώς τέτοιες πολυκύμαντες καταστάσεις λιμνάζουν και διασώζονται σε μια ψυχή και δεν προκαλεί υπερχείλιση στα ήδη προϋπάρχοντα ύδατα η επόμενη (κατάσταση) που έρχεται ως πλημμύρα. Αλίμονο, πόσες φορές είδα τον άνδρα να τον σέρνουν, να τον τραβολογούν, να τον απομακρύνουν, να τον ικετεύουν, να τον χιλιοπαρακαλούν άνθρωποι ταπεινοί ή ευγενούς καταγωγής, νεαροί και άνθρωποι με τρίχες λευκές· (τον είδα) να έχει στα χείλη του την απάντηση και να μιλά σε όλους ήρεμα και να μην αποδιώχνει κανέναν από όλους αυτούς, ακόμη και αν ήταν κάποιος γεωργός ή θεριστής, ακόμη κι αν ήταν καρβουνιάρης, ακόμη και αν τα βλέφαρά του ήταν καλυμμένα από τον καπνό και τη στάχτη. Η μνήμη του ξεπερνά αυτήν του Ιππία και το αλάθητό του ξεπερνά τον λυρικό Σιμωνίδη. Οι προαναφερθέντες λέγεται ότι μόλις άκουγαν μια φορά τις λέξεις, τις κρατούσαν στη μνήμη τους και τις αποθήκευαν σαν σε χάλκινα κιβώτια και τις διατηρούσαν αλώβητες για πολύ καιρό και τις έλεγαν στην κατάλληλη περίσταση όπως τους αναγγέλθηκαν. Αυτός ωστόσο ακούγοντας κάθε στιγμή χιλιάδες περίπλοκες υποθέσεις που έχουν χιλιάδες περιστροφές (δυσκολίες), τις αποτυπώνει στην ψυχή του και είναι σαν να τις χαράζει σε πλάκες στεγανές και τις διατηρεί και τις σώζει, όπως σώζουν τα μάλλινα νήματα τις βαφές. Και ενώ αυτό του το προτέρημα είναι αξιοζήλευτο και ακατόρθωτο για τους περισσότερους ανθρώπους, υπάρχει

και ένα άλλο σπουδαιότερο και πιο εξέχον από τα υπόλοιπα προτερήματά του, το ότι δηλαδή παρότι αντιμετωπίζει τόσους ανέμους δυσχερειών, έχει την καρδιά του ήρεμη και γαλήνια και ατάραχη. Η θάλασσα, με το που την χτυπά μια φορά ο άνεμος, γίνεται ορμητική και αγριεύει, ωρύεται και αφρίζει και γίνεται εντελώς ασυγκράτητη, σε αυτόν όμως ούτε η νύχτα ούτε ο ήλιος δεν είδε κάτι που να απομακρύνει τη σταθερότητα της ηρεμίας του.

Η αδιαφορία του Πύρρωνα, για να αφήσω στην άκρη τέτοιες καταστάσεις, είναι δείγμα ανταγωνιστικής ή, για να πούμε κάτι παραπάνω, γνώρισμα ανάλγητης και αλαζονικής ψυχής. Εγώ βέβαια, συναντώντας πολλές φορές τον άνδρα στα ανάκτορα και αντικρύζοντας το συσσωρευμένο πλήθος, ζαλίστηκα και διακινδύνευσα να τρελαθώ από την οχλαγωγία. Μόλις που είχε ξημερώσει και άνοιγαν οι πύλες και ένα τεράστιο πλήθος φώναζε στα ανάκτορα, όμοιο με σμήνος μελισσών. Στα ανάκτορα εισέρχονταν και όσοι είχαν καλύτερη τύχη και διακρίνονταν για την ένδοξη καταγωγή τους, αλλά και οι ταπεινοί και οι άσημοι και αυτοί που ποτέ η τύχη δεν τους έριξε ευνοϊκό βλέμμα. Εκεί παρευρίσκονταν και οι προεστώτες των ιερέων αλλά και άνδρες κουρελιασμένοι και ανύπανδροι και μοναχικοί, καθώς και όσοι στις μάχες φορούν σιδερένια και χάλκινη πανοπλία. Εκεί βρίσκονταν και Μασσαγέτες και Σκύθες, ένα έθνος που διαιτάται με γαλακτοκομικά προϊόντα. Δεν απουσίαζαν ούτε όσοι γνώριζαν την αραβική γλώσσα, ούτε οι Ιταλοί με τα μακριά πέπλα που καταλαβαίνουν λίγο την ελληνική γλώσσα. Άλλοι έβγαιναν και άλλοι έμπαιναν και οι κενές θέσεις αναπληρώνονταν με ακόμη περισσότερες ροές ανθρώπων, όπως κάποια πολύβουα και θορυβώδη ποτάμια που συρρέουν στη θάλασσα. Επιπλέον, επικρατούσε το φρούμασμα των αλόγων σαν να ήταν στρατόπεδο, ενώ και οι υπηρέτες έκαναν θόρυβο. Τόσο πολύ ούτε το κύμα δεν βρυχάται, όταν πέφτει μουγκρίζοντας στα βράχια, ούτε κάνει έτσι ο βοριάς, όταν πέφτει πάνω στις ψηλές δρύες ή στις κορυφές των ελάτων. Έτσι δεν είναι ούτε η φωτιά που τυλίγει δέντρα με μεγάλους κορμούς.

Μόλις ο άνδρας (ο Αγιοθεοδωρίτης) εμφανίστηκε στο οπτικό τους πεδίο, ξεχύθηκαν πάνω του άνδρες κάθε εθνικότητας, μυριάδες, παρόμοιοι με τα φύλλα και τα άνθη την Άνοιξη. Έτσι δεν πετάει ούτε το σμή-

νος των μελισσών πάνω στα άνθη, έτσι δεν ορμούν οι μέλισσες στην κυψέλη τους στην εποχή της άνοιξης, *όταν το γάλα γεμίζει τα δοχεία*. Άλλοι τον τραβούσαν από δω, άλλοι τον τραβούσαν από κει και τον στρίμωχναν και τον συνέθλιβαν και γίνονταν ακόμη πιο βίαιοι. Εγώ λοιπόν θεωρούσα πως ο άνδρας θα αισθανθεί ναυτία με τέτοια αναταραχή και ότι από την αηδία θα πάθει κάτι ανθρώπινο και θα αποδιώξει τους περισσοτέρους, εκείνος όμως όχι. Αντίθετα, και τα τραβολογήματα ανεχόταν και δεν εξαγριωνόταν παρότι τον έσπρωχναν και ενώ τον πίεζαν το υπέμενε με μεγαλοψυχία και μιλούσε σε όλους και δεν δυσανασχετούσε που συζητούσε με τον καθένα τους.

Τότε μου ήρθε στο νου ο Ηγήσανδρος ο Λάκωνας, καθώς εκείνος δεν ήταν βέβαια από τη φύση του άνθρωπος χωρίς θυμό και οργή, αλλά είχε, όπως φαίνεται, έναν χαρακτήρα που στενοχωριόταν ακόμη και για μικρά πράγματα κι όμως υποκρινόταν ότι δεν οργίζεται και προσποιούνταν ότι δεν έχει θυμό. Όμως δεν είναι ίδιο (αυτό που είπα) με το να παραθέσω την αφήγηση σχετικά με εκείνον, καθώς είναι ευχάριστη και να την εντάξω σαν γλυκό καρύκευμα στον λόγο μου.

Ο Πύρρος ο βασιλιάς και τα υπόλοιπα διέθετε καλά και όπως αρμόζει σε βασιλιά και πλούτο είχε αντάξιο βασιλέως και εξέχον στράτευμα, όλοι τους με δόρατα και χάλκινες ασπίδες και χάλκινα πηλήκια. Διέθετε μάλιστα και έναν υπογραμματέα άξιο να αντέξει τις βαριές ευθύνες, επαρκή να διευθετήσει καταστάσεις, ικανό να καθοδηγήσει το πλήθος. Αυτός ως επίχρισμα στους λόγους του είχε τη γλύκα της ευγένειας. Ο άνθρωπος αυτός ήταν ολοκληρωτικά κοντά στον Πύρρο και το κύρος του εξαρτιόταν εκ των πραγμάτων από τον Πύρρο. Το όνομα του ανθρώπου αυτού ήταν Ηγήσανδρος, διότι έχει καταγραφεί το όνομά του. Αυτόν λοιπόν τον Ηγήσανδρο κάποτε τον περιστοίχισε μια ομάδα κολάκων και περίτεχνα τον κολάκευε και τον καλόπιανε και του προκαλούσε (με γαλιφιές) την ακοή. Εκείνος, όπως φαίνεται, έχοντας αλλοτριωθεί από τους επαίνους, έφθασε στο σημείο να ξεστομίσει τέτοιον λόγο, ότι δηλαδή ποτέ το φως της μέρας δεν τον είδε θυμωμένο και ότι ποτέ δεν οργίστηκε.

Ωστόσο, κάποιος από τους παρευρισκομένους, ένας άνθρωπος ικανός να κατανοεί το χαρακτήρα και ικανός να συνθέσει αποφάσεις και να βρει τρόπους διαφυγής και στις πιο αδιέξοδες καταστάσεις, ένα άτομο που

είχε ασχοληθεί με πολλά αγωνιώδη περιστατικά και ήταν συνηθισμένο σε πολλούς παρόμοιους αγώνες και εξάλλου ήταν άνθρωπος με ανεξάρτητο και φιλελεύθερο χαρακτήρα, είπε: «Αλλά εγώ Ηγήσανδρε μάταια θα αποδείξω ότι κομπάζεις και ψεύδεσαι σχετικά με την πραότητά σου». Έτσι είπε και μετά από διάλειμμα δύο ημερών βάζει στην άκρη την ελληνική και συνηθισμένη στολή του και ντύνεται με κάποια ασυνήθιστη και ιταλική και πλησίασε αυτόν που μιλούσε για σπουδαίες υποθέσεις και ασχολιόταν συστηματικά με το να τον τραβά προς τη δική του κατεύθυνση (να του επιβάλλει τις απόψεις του) και τον ερέθιζε πιο πολύ και από τις σφήκες και σαν τον κεντρί έβαλλε εναντίον του ανθρώπου και με κάθε τρόπο τον προκαλούσε για να θυμώσει, προσπαθώντας, όπως θα έλεγε κανείς, να ξυπνήσει ένα κοιμισμένο λιοντάρι. Εκείνος για ώρα συγκρατιόταν και κατέπνιγε το άγριο θηρίο, δηλαδή τον μεγάλο του θυμό. Καθώς όμως δεν χαλάρωνε την άσκηση (λεκτικής) βίας εκείνος ο πολύπειρος αγωνιστής που μεταχειριζόταν εκείνο το τέχνασμα, ο Ηγήσανδρος φούντωσε θυμωμένος και σμίγοντας τα φρύδια σε τόξο εναντίον του και κοιτάζοντάς τον άγρια με φλογισμένα μάτια, αναφώνησε εκείνους τους ιαμβικούς στίχους που έχουν επαινεθεί:

«Φλύαρος είσαι άνθρωπε, φύγε μακριά μου
Κοντά είναι ο Ηρακλής και θα σε σφάξει εσένα το σερπετό».

Αυτά είπε, ο άλλος ωστόσο τον περιέπαιξε οπότε ο Ηγήσανδρος φούντωσε ακόμη περισσότερο από την ζέση του θυμού. Εκείνος τότε ξεγυμνώθηκε από το ρούχο του και διακινδύνευε να μαστιγωθεί στην επιδερμίδα του σώματός του και θα μαστιγωνόταν γενναία (διότι έτσι πρόσταζε ο θυμός), αν δεν έβαζε στην άκρη το προσωπείο και δεν απεκάλυπτε τη σκηνοθεσία και δεν γνωστοποιούσε το θέατρο. Αυτά λοιπόν έκανε ο Σπαρτιάτης Ηγήσανδρος, καθώς ήταν μικρόψυχος και δειλός και φοβιτσιάρης.

Εσύ ωστόσο, ενδοξότατε και μεγαλοφυέστατε των ανδρών, αντέχεις και το σπρώξιμο και μολονότι καταπιέζεσαι υπομένεις και δεν δυσανασχετείς και ενώ συχνά στερείσαι ακόμη και την τροφή, ποτέ το βλέμμα σου δεν συννέφιασε ούτε το πρόσωπό σου δεν σκυθρώπιασε. Για τον λόγο αυτό σε ονομάζω ζωντανή πραότητα, ομιλούσα γαλήνη, έμψυχη ηρεμία, έμπνοη γλυκύτητα. Υπερνικάς ανθρώπους δεινούς στους λόγους

με την ελεύθερη, ασκυθρώπιαστη και ανέφελη ψυχή σου και (κερδίζεις) τους προσηνείς και ήμερους ανθρώπους με τα λόγια και τη γνώση και την ταχύτητα και επιδεξιότητα που έχεις στη σύνθεση ιάμβων. Με τον λόγο σου κερδίζεις περισσότερο όσους διακρίνονται για τη γνώση, ενώ με τις αρετές σου όσους φημίζονται για την αρετή.

Ήρθε ωστόσο η ώρα να αφήσουμε στην άκρη το κουπί του λόγου μας, εφόσον το πέλαγος των προτερημάτων σου είναι κάτι απροσπέλαστο, κάτι που δεν μπορεί κανείς να το ταξιδέψει. Δέξου ωστόσο εσύ με γλυκύτητα το εγκώμιό μας και μάθε καλά την ευγνωμοσύνη μας προς εσένα και αντάμειψε την καλή μας πρόθεση. Και η ανταμοιβή θα είναι να φράξεις τα αυτιά σου στους θηριώδεις ανθρώπους, τους χαιρέκακους εννοώ και τους συκοφάντες, οι οποίοι απομακρύνουν τον αυτοκράτορα από ανθρώπους που δεν έκαναν κανένα σφάλμα και πασχίζουν να θολώσουν και τη δική σου ψυχή και μιμούνται εν μέρει τις κάμπιες που τρώνε τα λάχανα, το σιχαμερό ανάμεσα στα ζώα, που τρώει και τις ρίζες· (αυτές οι κάμπιες) υπονομεύουν τη γη και την σκάβουν καταληστεύοντας τα φυτά και ενοχλούν την καρδιά τους και τα θανατώνουν, ενώ αυτές φεύγουν χωρίς να ωφεληθούν σε κάτι.

Μακάρι εσύ να μας εποπτεύεις και να δίνεις ζωή σε μας που έχουμε απονεκρωθεί και να ανασηκώνεις εμάς που πέφτουμε και να αναζωογονείς εμάς που θανατωνόμαστε. Και εμείς ξανά θα μιλήσουμε και θα σε υμνήσουμε και θα σου αποδώσουμε την ευγνωμοσύνη μας και θα σου γνωστοποιήσουμε τον ρήτορα με έναν πιο ξεκάθαρο τρόπο (θα αποδείξω δηλ. καλύτερα τις ρητορικές μου ικανότητες σε σένα).

Σχολια

στ. 1 *Λόγος οὗτος ἑλλήνιος· περιττοὶ τὴν σύνεσιν Ἕλληνες…*: Ο πρόλογος του Λόγου θυμίζει έντονα τον πρόλογο του Λόγου του Νικηφόρου Βασιλάκη προς τον Αλέξιο Αριστηνό: *Ἐδόκει ποτὲ τῷ μύθῳ, ὁ δὲ μῦθος Ἑλλήνιος, ἐπεὶ καὶ περιττοὶ μυθολογεῖν Ἕλληνες.*[193]

στ. 10-16: Πρόκειται για μία σύντομη *ἔκφραση*, με την οποία ο Μανασσής «ντύνει» ευρηματικά τον Πρόλογο του Λόγου του. Στην έκφρασή του αποδίδει έναν ζωγραφικό πίνακα (άγνωστο κατά τα άλλα) του περίφημου ζωγράφου της αρχαιότητας Απελλή.[194] Ο πίνακας απεικόνιζε μια σκάλα, της οποίας άλλα σκαλοπάτια ήταν στέρεα και άλλα σαθρά ενώ είχε την επιγραφή «Τύχης φορά». Η σκάλα επομένως συμβόλιζε την Τύχη που είναι αβέβαιη. Ο Μανασσής αντλεί την περιγραφή από κάποια πηγή που πλέον δεν διαθέτουμε. Κάτι ανάλογο ωστόσο συναντάμε σε κείμενο του Λουκιανού που περιγράφει τον πίνακα του Απελλή για τη συκοφαντία.[195]

στ. 17-28: Η ζωγραφική απόδοση της Τύχης από τον Απελλή δεν είχε, σύμφωνα με την αφήγηση του Μανασσή, τον ίδιον αντίκτυπο στον ομότεχνό του Λύσιππο που έσπευσε να αποδοκιμάσει τον ζήλο του Απελλή για ελάσσονος σημασίας έργα. Οι παρατηρήσεις του Λυσίππου ώθησαν τον Απελλή να καταπιαστεί με την απόδοση της θεάς Αθηνάς. Για τον

193. Garzya, *Orationes et epistulae,* 10.

194. Για το σύνολο των εκφράσεων στο έργο του Μανασσή, βλ. Taxidis, *The Ekphraseis,* 109-142.

195. M.D. Macleod, *Luciani Opera,* τ. 1, Oxford 1972, 3-13: *ὁ δὲ Ἀπελλῆς ὢν παρεκινδύνευσε μεμνημένος τοιᾷδέ τινι εἰκόνι ἠμύνατο τὴν διαβολήν. ἐν δεξιᾷ τις ἀνὴρ κάθηται τὰ ὦτα παμμεγέθη ἔχων μικροῦ δεῖν τοῖς τοῦ Μίδου προσεοικότα, τὴν χεῖρα προτείνων πόρρωθεν ἔτι προσιούσῃ τῇ Διαβολῇ. περὶ δὲ αὐτὸν ἑστᾶσι δύο γυναῖκες, Ἄγνοιά μοι δοκεῖ καὶ Ὑπόληψις· ἑτέρωθεν δὲ προσέρχεται ἡ Διαβολή, γύναιον ἐς ὑπερβολὴν πάγκαλον, ὑπόθερμον δὲ καὶ παρακεκινημένον, οἷον δὴ τὴν λύτταν καὶ τὴν ὀργὴν δεικνύουσα, τῇ μὲν ἀριστερᾷ δᾷδα καιομένην ἔχουσα, τῇ ἑτέρᾳ δὲ νεανίαν τινὰ τῶν τριχῶν σύρουσα τὰς χεῖρας ὀρέγοντα εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ μαρτυρόμενον τοὺς θεούς.*

πίνακα αυτό ο Μανασσής αφιερώνει εκ νέου μια σύντομη *ἔκφραση* στους στ. 30-36.

στ. 42-51: Ο Μανασσής δηλώνει ότι αξιοποίησε ως προοίμιο (*τοῦ λόγου πρόσωπον*)[196] την ιστορία του Απελλή γιατί ταιριάζει απόλυτα στην δική του τωρινή κατάσταση. Συγκεκριμένα, δηλώνει ότι μέχρι τώρα αξιοποιούσε τους κρουνούς των λόγων του προς άχρηστες κατευθύνσεις, χωρίς κανένα πρακτικό όφελος, αλλά ένας φίλος του του υπέδειξε να απευθυνθεί στον λογοθέτη, προκειμένου το νάμα των λόγων του να ποτίσει ένα δέντρο *ἀνθεοφόρον*.

στ. 55-59: Ο Μανασσής προτού αρχίσει το εγκώμιο του λογοθέτη καταφεύγει στον κοινό τόπο: Πώς είναι δυνατόν να πλέξει κανείς το εγκώμιο ενός τόσο σπουδαίου προσώπου; Θα περιμέναμε εδώ να προχωρήσει στον έπαινο του αξιωματούχου, όμως καταπιάνεται με το θέμα της συκοφαντίας που έχει υποστεί, καθώς αυτή του έχει δημιουργήσει ένα ακόμη εμπόδιο (*ὁ νοῦς συνεχέσι πειρατηρίοις κεχείμασται καὶ ἡ γλῶσσα ὡς ἐν βαθεῖ μνημείῳ συγκέχωσται*).

στ. 59-60: Η φράση *γῆ τροφὲ καὶ παμμῆτορ καὶ ἡλίου κόρη πανόπτρια* είναι μια παράφραση του Αισχύλου, *Προμηθεύς Δεσμώτης,* 91-92: *παμμήτωρ τε γῆ καὶ τὸν πανόπτην κύκλον ἡλίου καλῶ.*

Για τη φράση *πανόπτρια κόρη* βλ. και Πισίδη, Ἑξαήμερον:[197] *τὸν ἥλιον, τὸ κοινὸν ὄμμα, τὴν πανόπτριαν κόρην* και Μανασσή, *Ὁδοιπορικόν*:[198] *καὶ συσκιάσαις τὴν πανόπτριαν κόρην.*

στ. 60: Για τη φράση *θεέ πανόπτα*, βλ. και Αιλίου Αριστείδου, *Ῥώμης ἐγκώμιον.*[199]

στ. 61-63: Η επανάληψη της φράσεις *εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον* με την ταυ-

196. Με τον ίδιο τρόπο αξιοποιεί τη λέξη πρόσωπον ο Πίνδαρος: *ἀρχομένου δ' ἔργου πρόσωπον χρὴ θέμεν τηλαυγές*: Ολυμπιόνικος 6.3-4. Για παρόμοια χρήση της λέξης και από άλλους βυζαντινούς λογίους, βλ. επί παραδείγματι Θεόδωρος Υρτακηνός, επ. 37, στ. 44-45, έκδ. Fatouros – Karpozilos, *The Letters of Theodoros Hyrtakenos,* Athens 2017, 168, 45.

197. L. Tartaglia, *Carmi di Giorgio di Pisidia*, Torino 1998, 324, 216-217

198. Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν*, 108, 97.

199. Br. Keil, *Aelii Aristidis quae supersunt omnia*, τ. 2, Berlin 1898, 93, 3.

τόχρονη αναφορά στον Σολομώντα παραπέμπει στον *Ἐκκλησιαστή* 4.7.1, 6.6.1 κ.α.

στ. 71-77 *Καὶ Σολομών… νεότητι*: Ο Μανασσής αντλεί και παραθέτει σε γ΄ πρόσωπο από το βιβλίο των *Παροιμιῶν* (30.18-20) τη φράση : *τρία δέ ἐστιν ἀδύνατά μοι νοῆσαι, καὶ τὸ τέταρτον οὐκ ἐπιγινώσκω· ἴχνη ἀετοῦ πετομένου καὶ ὁδοὺς ὄφεως ἐπὶ πέτρας καὶ τρίβους νηὸς ποντοπορούσης καὶ ὁδοὺς ἀνδρὸς ἐν νεότητι.* Στα τέσσερα παραπάνω φαινόμενα ο Μανασσής θα προσθέσει τον τρόπο που η συκοφαντία πλήττει τους ανθρώπους, κάνοντας μια εκτενή αναφορά.

στ. 74 *διαβολὴ οἷα πολλῶν ἐτῶν κληροῦχος:* η φράση *πολλῶν ἐτῶν κληροῦχος* προέρχεται από τον *Αἴαντα* του Σοφοκλέους, στ. 508.

στ. 85-86 *βέλη ἀσίδηρα καὶ βλήματα ἄναιμα:* Η φράση *βέλη ἀσίδηρα* χρησιμοποιείται πολλές φορές στα έργα του Μανασσή (π.χ. στην *ΣΧ* , στ. 3202 όπου ο ποιητής αναφέρεται στο βέλος του φθόνου). Για τη φράση *βλήματα ἄναιμα,* βλ. Αχιλλέα Τατίου, *Λευκίππη καὶ Κλειτοφῶν*: *ἄναιμα τοξεύματα* (για τα βέλη της λύπης).[200]

στ. 90-92: η φράση *καὶ ἐπέστρεψα ἐγὼ καὶ εἶδον πάσας τὰς συκοφαντίας τὰς γινομένας ὑπὸ τὸν ἥλιον καὶ ἰδοὺ δάκρυον τῶν συκοφαντουμένων καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοὺς ὁ παρακαλῶν* προέρχεται από τον *Ἐκκλησιαστή*, 4.1, εξ ου και η αναφορά του Μανασσή στον *νεκταροσταγή* Σολομώντα.

στ. 99-100 *Ἐπιφυλλίδες … στωμύλματα:* ο στίχος από τους *Βατράχους* του Αριστοφάνη, στ. 92. Πρόκειται για στίχο που αξιοποιείται από πολλούς βυζαντινούς συγγραφείς.

στ. 105 Η παράθεση του στίχου του Καλλίμαχου,[201] *Ἄκαπνα δ' αἰὲν ἀοιδοὶ θύομεν* απαντά και στον Νικηφόρο Βασιλάκη.[202] Η φράση δεν αξιοποιείται από άλλους βυζαντινούς συγγραφείς, απαντά όμως στους *Δειπνοσοφιστές*.[203] Αξίζει να σημειωθεί ότι η I. Nilsson μεταφράζει το

200. J.-Ph. Garnaud, *Achille Tatius D' Alexandrie, Le Roman de Leucippé and Clitophon*, Paris 1991, 62, Λόγος Β, 29.4

201. Έκδ. R. Pfeiffer, *Callimachus Fragmenta*, τ. 1, Oxford 1949, 367, fr. 494.

202. Garzya, *Orationes et epistulae,* 85, 32.

203. G. Kaibel, *Athenaei Naucratitae deipnosophistarum*, τ. 1, Leipzig 1887 (ανατ. 1965), 18, 4. Πάντως ο Αθήναιος δεν μνημονεύει τον Καλλίμαχο, στην ουσία αυτός που αποδίδει τον στίχο στον Καλλίμαχο είναι μόνον ο Μανασσής.

χωρίο ως «We singers always sacrifice without a fire of our own», για να επεξηγήσει λίγο πιο κάτω «Poets live at other's expense»,[204] οπότε ούτε λίγο ούτε πολύ υποστηρίζει ότι ο Μανασσής εδώ προβάλλει την ιδιότητά του ως ρήτορα που επιβάλλεται να υμνήσει για να πληρωθεί. Θεωρούμε ότι μια τέτοια μετάφραση δεν αποδίδει το νόημα του κειμένου και προτιμούμε την απόδοση: «εμείς οι ποιητές προσφέρουμε τιμή χωρίς ιδιαίτερο κόπο», εφόσον μάλιστα ο Μανασσής δηλώνει αμέσως μετά ότι θα αποφύγει την αναφορά στο γενεαλογικό δένδρο του Αγιοθεοδωρίτη, κάτι που θα ήταν κοπιώδες και ίσως άσχετο με το θέμα (*ἐξαγώνιον*). Με παρόμοιο εξάλλου τρόπο χρησιμοποιείται η φράση και από τον Νικηφόρο Βασιλάκη (με την έννοια δηλ. της επιλογής ενός πρόσφορου τρόπου για την ανάπτυξη του επαίνου).[205]

στ. 121: το ρ. *κυδάζ*ει με την σημασία του ρήματος *κυδαίνει* (δηλαδή τιμά).

στ. 122 *εὐγενέστερον Κόδρου*: η φράση είχε παροιμιώδη σημασία ήδη από την αρχαιότητα βλ. Λουκιανού, *Νεκρικοί Διάλογοι*[206] και Διογενιανό.[207]

στ. 123: Η σύγκριση του Αγιοθεοδωρίτη με τους Αιακίδες και τους Ηρακλείδες ακολουθεί πιστά τις οδηγίες του Μενάνδρου για τη συγγραφή ρητορικού λόγου.[208] Βέβαια, η καινοτομία εδώ έγκειται στο γεγονός ότι ο Μανασσής υποστηρίζει ότι και ένας άνθρωπος ταπεινής καταγωγής μπορεί να γίνει ευγενέστερος από τους Αιακίδες και τους Ηρακλείδες, αρκεί να μην είναι *κακογνώμων*. Δηλώνει επομένως την πρόθεσή του να περιγράψει το πώς διαμορφώθηκε ο χαρακτήρας του λογο-

204. Nilsson, *Writer and Occasion*, 95. Πιο κάτω η Nilsson εξηγεί ότι με τον τρόπο αυτό ο Μανασσής υπενθυμίζει με τον τρόπο αυτό το ρόλο του ως έμμισθου ρήτορα (*With this reminder of his task as a rhetor –a perform in order to get paid– the writer turns to the eulogy proper*).

205. Garzya, *Orationes et Epistulae,* 86, 31.

206. M.D. Macleod, *Luciani opera*, τ. 4, Oxford 1987, 195, 12.

207. F.G. Schneidewin and E.L. von Leutsch, *Corpus paroemiographorum Graecorum*, τ. 1, Göttingen, 1839 (ανατ. Hildesheim 1965), 84, 9 κ.ε.

208. Russell – Wilson, *Menander,* 98, 11-12. Η συγκεκριμένη οδηγία βέβαια αφορά σε λόγους επιβατηρίους.

θέτη (στ. 135: *ἀναστηλωτέον τὴν μόρφωσιν*) μέσα από την παιδεία και τους ρόλους που ανέλαβε στο παλάτι. Ο ίδιος ωστόσο δείχνει μια εντελώς διαφορετική διάθεση όταν καλείται να εγκωμιάσει τον νεκρό Νικηφόρο Κομνηνό, εφόσον εκεί αφιερώνει ένα μεγάλο τμήμα του λόγου του στην ένδοξη γενεαλογία του.[209]

στ. 125 *τύχης φιλοτίμημα*: η φράση και στα Προγυμνάσματα του Νικηφόρου Βασιλάκη.[210]

στ. 131 *νόθος... ὑπόβλητος*: Η φράση και στον Γρηγόριο Νύσσης.[211]

στ. 138 *ἐσθλοῦ ἔχει δίδαξιν:* Η φράση από την *Ἑκάβη* του Ευριπίδη, στ. 600-601 *(ἔχει γε μέντοι καὶ τὸ θρεφθῆναι καλῶς δίδαξιν ἐσθλοῦ)* αξιοποιείται και από άλλους λογίους, όπως λ.χ. τον Νικηφόρο Βασιλάκη.[212]

στ. 143-144: *μέτροις ἐπιστατεῖ… νομοθετεῖ μαθήμασι*: η φράση από τον Επιτάφιο Λόγο του Ναζιανζηνού προς τον Μ. Βασίλειο.[213]

στ. 158-159 *Χείρων ἱπποσύνθετος… Πηλεύς μικρογνώμων*: η αναφορά στην παιδεία που έλαβε ο Αχιλλέας κοντά στον Κένταυρο Χείρωνα αποτελεί μέρος των οδηγιών για τη συγγραφή ρητορικών λόγων που εγκωμιάζουν σημαίνοντα πρόσωπα.[214]

στ. 162 *ἀστέρες αἰγλήεντες*: η φράση απαντά και στον Νικόλαο Μεσαρίτη.[215]

στ. 162 *μέγας γίγας ἥλιος*: η φράση και στην *ΣΧ* (στ. 108: *ὁ μέγας γίγας ἥλιος, ὁ ζωοτρόφος λύχνος*), αλλά και στον *Λόγο του Μανασσή προς*

209. *Ἐπικήδειος*, στ. 99-299. Η μακροσκελής περιγραφή της γενεαλογίας σχολιάζεται από τους A. Kazhdan- A. Epstein, *Change in Byzantine Culure in the Eleventh and Twelth Centuries*, Berkeley-Los Angeles-London 1985, 103.

210. Βλ. Pignani, *Niceforo Basilace*, 72, 5-6.

211. A. Spira, *Gregorii Nysseni opera*, τ. 9.1, Leiden 1967, 445, 10-11.

212. Garzya, *Orationes et epistulae,* 77, 28

213. F. Boulenger, *Grégoire de Nazianze. Discours funèbres en l'honneur de son frère Césaire et de Basile de Césarée*, Paris 1908, 108, 23.4.

214. Russell – Wilson, *Menander,* 82, 23-24.

215. Ἐπιτάφιος στον Ἰωάννη Μεσαρίτη, A. Heisenberg, *II. Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion. I. Der Epitaphios des Nikolaos Mesarites auf seinen Bruder Johannes* (Quellen und Studien zur spätbyzantinischen Geschichte), London 1973, 17, 5.

τον Μανουήλ Κομνηνό (στ. 10-11). Ο παραλληλισμός του αυτοκράτορα με τον ήλιο είναι μέρος της ρητορικής παράδοσης στο πλαίσιο της αυτοκρατορικής ιδεολογίας.

στ. 165 *βραχίων σιδήρεος*: η ίδια έκφραση απαντά και στον *Λόγο προς τον Μανουήλ Κομνηνό* (βλ. στ. 14), αλλά και σε ποίημα που απευθύνει ο Μαγγάνειος Πρόδρομος στον ίδιο αυτοκράτορα.[216] Τη φράση αξιοποιεί και ο Νικήτας Χωνιάτης για τον αυτοκράτορα Ισαάκιο Κομνηνό.[217]

στ. 163-183: ο Μανασσής εγκιβωτίζει το εγκώμιο του Μανουήλ Κομνηνού μέσα στο εγκώμιο για τον Αγιοθεοδωρίτη. Δεν πρόκειται ασφαλώς για καινοτομία, καθώς οι οδηγίες του Μενάνδρου για τη συγγραφή προσφωνητικού λόγου συμπεριλαμβάνουν έναν στοιχειώδη έπαινο του βασιλέα *αὐξήσεως ἕνεκα*.[218]

στ. 185 *λόγων τε ῥητὴρ καὶ ἔργων πρακτὴρ*: πρόκειται για παραλλαγή της πασίγνωστης ομηρικής φράσης *μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων* (*Ιλιάδα*, 9, 443).

στ. 190 *καὶ βασίλισσα μὲν Αἰθιόπων ἐκ τῶν περάτων ἀνέβη:* ο Μανασσής υπονοεί την βασίλισσα του Σαβά (βλ. *2 Παραλειπ.* 9.1: *Καὶ βασίλισσα Σαβα ἤκουσεν τὸ ὄνομα Σαλωμὼν καὶ ἦλθεν τοῦ πειρᾶσαι Σαλωμὼν ἐν αἰνίγμασι εἰς Ἰερουσαλὴμ*).

στ. 192 *Βασιλεῖς Θαρσεῖς καὶ νῆσοι*: η φράση προέρχεται από τον *Ψαλμό* 71 *(βασιλεῖς Θαρσεῖς καὶ νῆσοι δῶρα προσοίσουσι, βασιλεῖς Ἀράβων καὶ Σαβὰ δῶρα προσάξουσι)*. Στόχος του Μανασσή είναι να συγκρίνει την επιτυχία της εξωτερικής πολιτικής του Μανουήλ Κομνηνού με την επιτυχία του Σολομώντος. Η φράση επαναλαμβάνεται και στον *Λόγο του προς τον Μανουήλ Κομνηνό* (στ. 373).

στ. 202-203 *οὐχ οὕτω Χρύσαντας πρὸς Κῦρον, οὐχ οὕτω Κρατερὸς πρὸς Ἀλέξανδρον*: Η σύγκριση με τα συγκεκριμένα exempla γίνεται και

---

216. *ὁ δυνατός, ὁ τολμηρός, ὁ σιδηροῦς βραχίων*, βλ. S. Bernardinello, «Sicilia e Normanni in Teodoro Prodromo», in *Byzantino-sicula II: Miscellanea di scritti in memoria di Giuseppe Rossi Taibbi*, Palermo 1975, 69, 214.
217. J. van Dieten, *Nicetae Choniatae orationes et epistulae* (CFHB, Series Berolinensis 3), Berlin 1972, 44, 2.
218. Russell – Wilson, *Menander*, 164, 5-15.

από τον Νικηφόρο Βασιλάκη, στον Λόγο του προς τον αυτοκράτορα Ιωάννη Κομνηνό.[219] Τα ίδια exempla απαντούν και στον Νικόλαο Καταφλῶρον.[220]

στ. 211-212 *χρυσίον Σωφείρ:* από τον *Ἰώβ*, 22-24 (*θήσῃ ἐπὶ χώματι ἐν πέτρᾳ καὶ ὡς πέτρα χειμάῤῥου Σωφίρ)* Η αναφορά στο *χρυσίον Σωφεὶρ* στόχο έχει να καταδείξει ότι ο Αγιοθεοδωρίτης δοκιμάστηκε σε πλήθος περιστάσεων και αναδείχθηκε αντάξιος του αυτοκράτορα.

στ. 214-215 *ὕδωρ ποτάμιον ῥέον δι' ἅλμης*: η φράση από τον Γρηγόριο Ναζιανζηνό[221] (*Ἐπιτάφιος στον Μ. Βασίλειο*, 15, 1, 1). Το ποτάμι που είχε αυτήν την ιδιότητα ήταν βάσει της μυθολογίας ο Αλφειός.[222] Μάλιστα, στην επιστολή του προς τον Μιχαήλ Αγγελόπουλο, τον φίλο που προέτρεψε τον Μανασσή να γράψει τον λόγο προς τον λογοθέτη, ο ρήτορας προτρέπει τον Αγγελόπουλο να διατηρήσει το *ῥεῖθρον* της φιλίας *καθαρὸν καὶ ἀμιγές· καίτοι καὶ ὁ ποταμὸς Ἀλφειὸς κἂν θαλάσσῃ σῴζει τὸ νάμα γλυκύ.*[223] Ο μύθος σχετικά με τον ποταμό Αλφειό έχει απασχολήσει τον Μανασσή και στο μυθιστόρημά του, όπου, αναλύοντας τις συνέπειες του έρωτα, αναφέρεται διεξοδικά σε αυτόν:

Ἔρως ποιεῖ καὶ ποταμὸν γλυκὺν θαλασσοβάτην·
ὁ γοῦν Ἠλεῖος Ἀλφειὸς ἐρᾷ τῆς Ἀρεθούσης
-πηγὴ δ' ἐστὶν Ἀρέθουσα κατὰ τὴν Σικελίαν-
καὶ διαβαίνει θάλασσαν καὶ δίεισι τὸ κῦμα,
καὶ κοῦφος ἐποχούμενος ἐν τοῖς τῆς ἅλμης νώτοις

---

219. Garzya, *Orationes et epistulae,* 74, 24-25.

220. M. Loukaki, *Les Grâces à Athènes. Éloge d'un gouverneur byzantin par Nikolaos Kataphlôron* (BA 36), Berlin/Boston 2019, 148, 19-20.

221. F. Boulenger, *Grégoire de Nazianze. Discours funèbres en l'honneur de son frère Césaire et de Basile de Césarée*, Paris 1908, Λόγος 43, σ. 104, κεφ. 21, 6.5-6: *ποταμὸς δι' ἅλμης ῥέων γλυκύς…*

222. Παυσανίας, βιβλίο 5, 7.2, έκδ. M.-H. Rocha Pereira, Leipzig 1977, 15, 9-27 και Στράβωνος *Γεωγραφικά*, βιβλίο 6, κεφ. 2.4, έκδ. Fr. Sbordone, Roma 1963, 324-325. Η ίδια ιδιότητα αποδίδεται και στον ποταμό Σαγγάριο στον *Βίο του Αγίου Γεωργίου Αμάστριδος,* βλ. Ι. Πολέμης-Ε. Μίνεβα, *Βυζαντινά Υμνογραφικά και Αγιολογικά Κείμενα,* Αθήνα 2016, 349, 2-3.

223. Horna, «Eine unedierte Rede», 186 III, 9-11.

σῴζει τὸ ῥεῖθρον ἀμιγὲς ἀπὸ τῆς ἁλμυρίας
καὶ παραπέμπει πότιμον ἐπὶ τὴν ἐρωμένην,
τηρῶν νυμφίον ἑαυτὸν γλυκύρρουν ποντοβάτην.
(Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν*, 59, 61-68)

στ. 220 *ἐξεφαάνθη*: ομηρική λέξη αντί του αττικού ἐξεφάνη, βλ. π.χ. *Ιλιάδα*, 4, 468: *τά οἱ κύψαντι παρ' ἀσπίδος ἐξεφαάνθη.*

στ. 226 *ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ*: η φράση από την επιστολή Παύλου προς Τιμόθεο 2.19: *ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ θεοῦ ἕστηκεν, ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην· ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ.*

στ. 236-238: με την πρόταση αυτή ο Μανασσής περιγράφει το θαύμα του πολλαπλασιασμού των πέντε άρτων (ο χορτασμός των πεντακισχιλίων, *Ματθ.* 14.18-21).

στ. 242 *καρδία βασιλέως ἐν παλάμῃ θεοῦ*: η φράση από το βιβλίο των *Παροιμιῶν,* 21.1: *οὕτω καρδία βασιλέως εν χειρὶ θεοῦ.*

στ. 248 *κυδιόων*: ομηρική λέξη, βλ. *Ιλιάδα* 6, 509 (*κυδιόων· ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχειν…*)

στ. 275 *θρεψαμένης σοφιστικῆς*: η φράση και στον Γεώργιο Τορνίκη.[224] Ο ρήτορας Μανασσής στους στίχους 274-277 τιμά τον Αγιοθεοδωρίτη ως ρήτορα που θέτει τη σοφιστική (ρητορική) τέχνη στην υπηρεσία του Μανουήλ Κομνηνού, καθώς οι λόγοι του λειτουργούν σαν τους *ὑπολυρίους δόνακες*, σαν τα καλάμια που ενισχύουν το εσωτερικό της λύρας· προσφέρουν δηλαδή οι λόγοι του λογοθέτη ποιότητα και ένταση στα κατορθώματα του αυτοκράτορα. Οι λόγοι αυτοί του Αγιοθεοδωρίτη προς τον Μανουήλ Κομνηνό δεν μας σώζονται. Η αναφορά στους *ὑπολυρίους δόνακες* προέρχεται πιθανώς από τους στίχους 232-233 των *Βατράχων* του Αριστοφάνη (*ἕνεκα δόνακος, ὃν ὑπολύριον ἔνυδρον ἐν λίμναις τρέφω*)

στ. 282-294: για την περιγραφή των παγίδων της σχεδογραφίας ο Μανασσής αξιοποιεί λεξιλόγιο από την κυνηγετική ζωή, όπως και στον

224. M. Loukaki, *Discours annuels en l'honneur du patriarche Georges Xiphilin* (Monographies 18), Paris 2005, 77, 65.

Επικήδειο Λόγο στον Νικηφόρο Κομνηνό, όταν αναθυμάται τη συμμετοχή του Νικηφόρου σε διαγωνισμούς σχεδογραφίας στο παλάτι, υπό την εποπτεία μάλιστα του ίδιου του αυτοκράτορα.[225] Η σχεδογραφία ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη τον 12ο αι. και ο ρόλος του Αγιοθεοδωρίτη ως *Ορφανοτρόφου* προφανώς είχε βαρύνουσα σημασία για τη διεξαγωγή των διαγωνισμών.[226]

στ. 298-300: Ο Μανασσής συγκρίνει τον Αγιοθεοδωρίτη ως προς τις συγγραφικές του αρετές με τον Ηρόδοτο, τον Ξενοφώντα και την Σαπφώ. *Ἡροδότου γλυκύτητα… μοῦσα Σαπφοῦς*: Για την «Ἡροδότου γλυκύτητα» βλ. Ερμογένης, *Περί ἰδεῶν λόγου*.[227] Σχετικά με το *εὔηρυ* (καλλίφωνο, η λέξη πιθανώς από τους *Βατράχους* του Αριστοφάνη στ. 213) του Ξενοφώντα βλ. με άλλη διατύπωση τον Μιχαήλ Χωνιάτη.[228] Για την Σαπφώ ως δέκατη Μούσα, βλ. την *Ελληνική Ανθολογία* βιβλίο 9:

225. *Ἐπικήδειος*, 518-525: *ἀλλὰ τοῦ λαβυρίνθου τῶν δόλων τῶν λογικῶν. ὡς καλὸν ἐκεῖ καὶ τὸ ἐπιπόλαιον, ὡς εὐφυὲς ἐκεῖ καὶ (τὸ κατὰ βάθους), καὶ τὸ κατ' ὄψιν δέλεαρ ἑλκτικὸν καὶ τὸ λανθάνον ἄγκιστρον κραταιόν. ἐπέχαινε μὲν ὁ παιδίσκος τῷ φαινομένῳ θελγόμενος, ἡ δὲ* ***παγὶς*** *εὐθέως συνεῖχεν αὐτόν. οὕτως ἦν ταχὺς λογικὴν πλεκτάνην εὖ διαθέσθαι καὶ* ***τεχνικῶν ἀρκύων*** *ὑπορύξαι πλοκὴν ἐπαινούμενόν τε ψεῦδος…* ***καὶ θήρατρα*** *μηχανήσασθαι δεξιώτατα.*

226. Για εγκώμιο εν είδει σχέδους προς τον Ορφανοτρόφο Αλέξιο Αριστηνό, βλ. I. Vassis, «Graeca sunt, non leguntur. Zu den schedographischen Spielereien des Theodoros Prodromos», *BZ* 86/87 (1993-1994), 8-9. Γενικά για το περιεχόμενο των σχεδών και για την κατάταξη των μαθητών σε επίπεδα ανάλογα με την εξοικείωσή τους στη σχεδογραφία, βλ. Ι. Βάσσης, «Τῶν νέων φιλολόγων παλαίσματα. Η συλλογή σχεδών του κώδικα Vaticanus Palatinus gr. 92», *Ἑλληνικά* 52 (2002), 37-68.

227. Ἑρμογένης, Περὶ ἰδεῶν έκδ. M. Patillon, *Corpus Rhetoricum, Hermogéne Les Categories stylistiques du discours,* Paris 2012, 229, II, 12, 18: *Ἐν τοίνυν τοῖς καθ' ἱστορίαν πανηγυρικοῖς πανηγυρικώτατός ἐστιν ὁ Ἡρόδοτος· τὸ δὲ αἴτιον, ὅτι μετὰ τοῦ καθαροῦ καὶ εὐκρινοῦς πολύς ἐστι ταῖς ἡδοναῖς…* Για τη γλυκύτητα του Ηροδότου αναφορές κάνουν πολλοί βυζαντινοί λόγιοι, π.χ. Μιχ. Ψελλός, έκδ., G. T. Dennis, *Michaelis Pselli orationes panegyricae*, Stuttgart 1994, 8, 1, 154.

228. Σπ. Λάμπρος, *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, Ἀθῆναι 1879-1880, τ. 1, 158, 18-19: *γλυκύτητας Ξενοφῶντος*.

ἀνδρῶν δ' οὐκ ἐνάτη Σαπφὼ πέλεν, ἀλλ' ἐρατειναῖς ἐν Μούσαις δεκάτη Μοῦσα καταγράφεται.[229]

στ. 317-318: Η σύγκριση με την αλάνθαστη μνήμη του Ηλείου Ιππία και του Σιμωνίδη δεν είναι unicum, βλ. αντίστοιχη διατύπωση και στον Θεοφύλακτο Αχρίδος (*οὐ γὰρ Σιμωνίδης ἢ Ἱππίας ἐγώ, τὴν μνήμην ἔχων κἀπὶ τοῦ γήρως ἀκμάζουσαν*).[230]

στ. 331 *ἡλίου βλέφαρον*: η φράση προέρχεται από το έργο του Ευριπίδη *Φοίνισσαι* (στ. 543) και αξιοποιείται και σε άλλα έργα του Μανασσή (π.χ. *ΣΧ*, στ. 2604: *ἡλίου τε τὸ βλέφαρον σκοτίζουσι νεφέλαι*).

στ. 332 *τὸ τοῦ Πύρρωνος ἀδιάφορον:*για την αδιαφορία και την απραγμοσύνη του Ηλείου φιλοσόφου Πύρρωνα βλ. Διογένη Λαέρτιο, βιβλίο 9, 64-65.[231]

στ. 339 *ἠύτ' ἔθνεα εἶσι μελισσάων ἀδινάων*: ο στίχος από την *Ιλιάδα*, 2, 87.

στ. 343 *ἄζυγες καὶ μονόβιοι*: με τη φράση ο Μανασσής εννοεί πιθανόν όσους ακολουθούν τον μοναστικό βίο.

στ. 345 *γαλακτοφάγων γένος*: το επίθετο γαλακτοφάγος αποδίδεται στους Σκύθες ήδη από την αρχαιότητα, βλ. *Ιλιάδα*, 13, 5-5.

στ. 346 *ἐλκεσίπεπλοι*: η λέξη είναι ομηρική βλ. *Ιλιάδα* 6,442 (*Τρωάδας ἐλκεσιπέπλους).*

στ. 352 *ποτὶ σπιλάδεσσι:* η φράση από την *Οδύσσεια*, 3, 298 και 5, 401.

στ. 353 *δρυσὶν ὑψικόμοις:* η φράση από τον Όμηρο (π.χ. *Ιλιάδα*, 14, 398 και *Οδύσσεια* 9, 186).

στ. 353 *ἐλάταις ἀκροκόμοις*: ο Μανασσής χρησιμοποιεί τη φράση και στην *ΣΧ*, στ. 192 (*πλατανοφόρος ὑδατοτρόφος, ἀκροκόμος ἐλάτη*).

στ. 357 *αἱ βουγενεῖς*: πρόκειται για τις μέλισσες, βλ. Λεξικό Ησυχίου.[232]

---

229. H. Beckby, *Anthologia Graeca*, τ. 3, München 1958, 348, 571,7-8.

230. P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies* (CFHB, Series Thessalonicensis 16.1), Thessalonique1980, 331, 19-20.

231. M. Marcovich**,** *Diogenis Laertii Vitae Philosophorum*, τ. 1, Berlin 2008, 677,8-678,3.

232. (882) βουγενέων· τῶν μελισσῶν, K. Latte, *Hesychii Alexandrini lexicon*, τ. 1, Copenhagen 1953, 337.

στ. 358 *ὅτε γλάγος ἄγγεα δεύει:* άλλη μία ομηρική φράση (*Ιλιάδα,* 2, 471 και 16, 643).

στ. 366-408: Το *exemplum* που χρησιμοποιεί ο Μανασσής δεν μας είναι γνωστό. Ο Λάκωνας Ηγήσανδρος δεν μνημονεύεται από καμιά άλλη σωζόμενη πηγή ως στενός συνεργάτης του βασιλιά Πύρρου, του οποίου ο πολιτικός σύμβουλος ήταν ο Θεσσαλός ρήτορας Κινέας.[233] Η αφήγηση του Μανασσή δημιουργεί οπωσδήποτε θυμηδία, καθώς αξιοποιείται σε αυτήν το χιούμορ και η δραματοποίηση.

στ. 421 *Την κώπην…σχαστέον*: Με παρόμοιο τρόπο ολοκληρώνει ο Μανασσής και την *ΣΧ* (στ. 6619: *τοῦ πλοῦ τὴν κώπην σχάσαντες καὶ στείλαντες τὴν λαίφην).*

στ. 428 *πρασοκουρίδας*: διορθώσαμε τη γραφή *πρασικουρίδας* του χειρογράφου, καθώς η λέξη απαντά στους Δειπνοσοφιστές[234] και στον Αριστοτέλη (*Ζῴων Ἱστορία* 551b-c) ως **πρασοκουρίδες**. Με τις πρασοκουρίδες (σκουλήκια που τρώνε τα λάχανα) παρομοιάζει ο Μανασσής τους φθονερούς και συκοφάντες που τον υπονομεύουν Εξάλλου και σε απόσπασμα από το κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν η λέξη απαντά με ο:

αὐτίκα τὰ μὲν λάχανα πρασοκουρὶς λῃστεύει
καὶ κάτωθεν ῥιζωρυχεῖ καὶ λάθρα δαπανίζει[235]

233. Πλουτάρχου, *Βίοι Παράλληλοι, Πύρρος,* K. Ziegler, *Plutarchi vitae parallelae*, τ. 3.1, Lipsiae 1971, κεφ. 14.6 κ.ε.

234. G. Kaibel, *Athenaei Naucratitae deipnosophistarum libri xv*, τ. 1, Leipzig 1887 (ανατ. 1965), κεφ. 79, 162, 7.

235. Τσολάκης, *Τα κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν*, 89, 415-416.

4. Λόγος στον Μανουήλ Κομνηνό

Ο Κωνσταντίνος Μανασσής με τον λόγο του αυτόν εξυμνεί τόσο τις στρατιωτικές όσο και τις διπλωματικές τις επιτυχίες του αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού.

Ο λόγος σώζεται σε ένα και μοναδικό χειρόγραφο, στον κώδικα Baroc. gr. 131, του 13ου αι., φφ. 182v-184v και φέρει τον τίτλο: «Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν». Στο χειρόγραφο έχει αντιγραφεί μετά από ένα άλλο έργο του Μανασσή, την *Ἔκφρασιν κυνηγεσίου γεράνων*.[236] Η συνύπαρξη των δύο κειμένων δεν είναι τυχαία, καθώς και η *Ἔκφρασις* έχει επίσης ως απώτερο στόχο την εξύμνηση του αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού που περιγράφεται ως δεινός κυνηγός. Άλλωστε, η συμμετοχή του αυτοκράτορα στο κυνήγι περιγράφεται λίγο πολύ ως κάτι που οδηγεί «*εἰς νίκας καὶ τρόπαια καὶ μεγάλων διαθέσεις πραγμάτων καὶ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας συντήρησιν*».[237]

Ο λόγος στον Μανουήλ Α΄ είναι ένας από τους πολλούς που γράφτηκαν την εποχή αυτή για τον ίδιο αυτοκράτορα από ένα περιβάλλον πολλών και φιλόδοξων λογίων. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους τέσσερις λόγους του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, δύο του Ευθυμίου Μαλάκη, έναν του Γρηγορίου Αντιόχου,[238] στους οποίους συναντούμε ορισμένες από τις ιστορικές πληροφορίες που μας δίνει και ο Κωνσταντίνος Μανασσής.

Ο λόγος του Μανασσή τοποθετείται χρονικά λίγο μετά το 1172[239] και έχει ως επίκεντρο τον θρίαμβο του Μανουήλ κατά του ζουπάνου των

---

236. Και τα δύο κείμενα εκδόθηκαν πρώτη φορά από τον Kurtz, *VV*12 (1906), 69-98. Η *Ἔκφρασις κυνηγεσίου* επανεκδόθηκε από τους Messis – Nilsson, «The Description of a Crane Hunt», 8-89 (το κείμενο στις σσ. 45-65).
237. Kurtz *VV* 12, 81, 68-69.
238. Αναλυτικά παραθέτει τους λόγους που εκφωνήθηκαν για τον Μανουήλ ο Magdalino, *Manuel I Komnenos*, 434 κ.ε. Βλ. Επίσης και H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, I-II* (Byzantinisches Handbuch 5.1-2/Handbuch der Altertumwissenschaft 12.5.1-2), München 1978, I, 125-127.
239. Για τη χρονολόγηση του λόγου βλ. Δ. Νίκου, *Οι ιστορικοί λόγοι,* 77-78.

Σέρβων Desa (Στέφανος Nemanja)[240] που περιγράφεται στο κείμενο ως *σκορπιώδης* και την αναίμακτη υποταγή των Ούγγρων (*Γηπαίδων* στο κείμενο) στη βυζαντινή αυτοκρατορία.

Δομή και περιεχόμενο

Στο προοίμιο του λόγου (στ. 1-24) και μετά από τη συνήθη αντίθεση *ἔργων-λόγων*, όπου οι λόγοι παρουσιάζονται υποδεέστεροι των ανυπέρβλητων κατορθωμάτων του Μανουήλ, ο ρήτορας δίνει κλιμακωτά και μέσα από το ασύνδετο σχήμα τις αρετές του αυτοκράτορα (στ. 13-17): *ἀνύστακτος ὀφθαλμός, χεὶρ κραταιά, βραχίων σιδήρεος, φύσις ὑπὲρ τὸν ἀδάμαντα στερεμνία, παγιωτέρα χαλκοῦ, φύσις ἀνένδοτος, ἀνάλωτος, ἀταπείνωτος… τὰς φρένας βαθύν, τὰς χεῖρας πολύν, τοὺς πόδας ὀξύν*).

Στη συνέχεια ο Μανασσής δηλώνει ότι κάθε άνθρωπος έχει να θαυμάσει και να εξυμνήσει και κάτι διαφορετικό στην προσωπικότητα του Μανουήλ (στ. 25-33), ο ίδιος όμως ωστόσο αποφασίζει να διαφοροποιηθεί και να μην αναφερθεί στις επιτυχίες του Μανουήλ στην Ανατολή, αλλά να προχωρήσει κατευθείαν στην εξύμνηση των πρόσφατων πολεμικών και διπλωματικών επιτυχιών του αυτοκράτορα, παραλείποντας κλασικά θέματα που υπάρχουν σε τέτοιου είδους εγκώμια, όπως ο τόπος, το γένος ή η ανατροφή του εγκωμιαζομένου.[241]

Ο λόγος του Μανασσή αρχικά εστιάζει στον *σκορπιώδη* και αποστάτη, δηλ. στον Σέρβο ηγεμόνα Στέφανο Nemanja, που ήρθε σε διπλωματικές διαβουλεύσεις με αρχηγό των *Τευτόνων* (Γερμανών), προκειμένου ο τελευταίος να κινηθεί εναντίον της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Παράλληλα, αναφέρεται και στις προδοτικές κινήσεις των Ούγγρων που έδειχναν να είναι πειθήνιοι στους Βυζαντινούς, στην πραγματικότητα όμως και αυτοί ετοιμάζονταν για εχθροπραξίες και βρίσκονταν σε συνεννόηση με τους Γερμανούς (στ. 54 κ.ε.): *Καὶ γλώσσῃ μὲν ὁ Γήπαις Ῥωμαίοις ὑπέκυπτε, γνώμῃ δὲ τοῖς Τεύτοσι προσετίθετο καὶ κατὰ νοῦν τὰ ὅπλα ἐχάλκευε…*

240. Magdalino, *Manuel I Komnenos*, 78-79.

241. Magdalino, *Manuel I Komnenos*, 415. Ωστόσο, προς το τέλος του λόγου του, ο Μανασσής θα αναφερθεί σε ένα θαυμαστό γεγονός που συνόδευσε τη γέννηση του Μανουήλ.

Σε όλα τα παραπάνω ο Μανουήλ παρουσιάζεται να δρα με σύνεση, σαν ταχυκίνητος αετός (στ. 65-66). Ωστόσο, ο Nemanja, που χαρακτηρίζεται ως *τρίδουλος*, συνέχισε τις προδοτικές του κινήσεις (στ. 69-76), μέχρις ότου ο Μανουήλ ανέλαβε το έτος 1172 πολεμική δράση και κατόρθωσε να σωφρονίσει τον αλαζόνα και να τον οδηγήσει αιχμάλωτο στην Κωνσταντινούπολη (στ. 81-113).

Στο σημείο αυτό, ο Μανασσής αφηγείται ότι ένας άνθρωπος *τῶν προπετεστέρων* μίλησε ταπεινωτικά στον αιχμάλωτο Desa, περιπαίζοντάς τον για την ταπείνωση που υπέστη (στ. 114-133). Η αφήγησή του σίγουρα προκαλεί θυμηδία, αλλά και ικανοποίηση στο ακροατήριό του για τον εξευτελισμό του αντιπάλου (βλ. Εισαγωγή, σ. 35).

Στη συνέχεια ο Μανασσής επανέρχεται στην υποταγή των *Παννόνων*, κάτι που θεωρεί σημαντικό κατόρθωμα, καθώς οι *Πάννονες* χαρακτηρίζονται ως λαός άγριος και πολεμοχαρής (στ. 140-178), ένας λαός που ποτέ ως τότε δεν είχε δεχθεί να πληρώσει φόρο σε ξένο ηγεμόνα. Η υποταγή τους συνεπώς, και μάλιστα με τρόπο ειρηνικό, είναι κάτι πρωτάκουστο και θα φέρει μια νέα εποχή χαρά και ειρήνης στη Βυζαντινή αυτοκρατορία (στ. 181: *Νῦν ἐπὶ τὰς χρυσᾶς ἔννας τὰ Ῥωμαίων ὄντως παλινδρομεῖ*).

Ο ρήτορας δηλώνει ότι είναι δύσκολο να βρει κανείς στην Ιστορία εφάμιλλα κατορθώματα (στ. 189-192) εγκαινιάζοντας έτσι μια νέα μεγάλη ενότητα στον Λόγο του, κατά την οποία θα εξαντλήσει τα ιστορικά παραδείγματα ηγετών για να αναδείξει την υπεροχή του Μανουήλ (στ. 195-312). Τα ιστορικά παραδείγματα προέρχονται από τον χώρο της Αιγύπτου (Σέσωστρις, Βόκχορις), από την Περσία (Κύρος, Καμβύσης, Δαρείος και Ξέρξης) και από τη Ρώμη (Βεσπασιανός, Τίτος, Καρακάλλας) και τα περισσότερα από αυτά έχουν αξιοποιηθεί προηγουμένως ποιητικά στην *ΣΧ*.[242] Αφού παραθέσει τα αρνητικά χαρακτηριστικά των προαναφερθέντων ηγετών, ο Μανασσής τελικά συγκρίνει εκ νέου τον Μανουήλ με τις τρεις πιο εμβληματικές κατά τη γνώμη του προσωπικότητες, τον Μ. Αλέξανδρο, τον Αύγουστο και τον προφήτη Δαβίδ (στ. 318-341), με τους οποίους εντοπίζει συγκεκριμένες ομοιότητες.

242. Δ. Νίκου, *Οι ιστορικοί λόγοι*, σ. 79, υποσ. 18.

Ο λόγος ολοκληρώνεται με μία ακόμη αναφορά στην πρόσφατη επιτυχία του αυτοκράτορα (στ. 343-359) μέσα σε ένα κλίμα αισιοδοξίας και ελπίδας για τα μελλοντικά του κατορθώματα (στ. 373-374: *οὕτως ἐγὼ περὶ τῶν μελλόντων δυσερωτιῶ καὶ φαντάζομαι*).

Τοῦ αὐτοῦ, πρὸς τὸν βασιλέα κυρὸν Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν

Ὦ βασιλεῦ τῶν πώποτε βασιλέων καρτερικώτατε καὶ στρατηγικώτατε, ἤδη καὶ τοὺς ἀταπεινώτους λόγους καὶ πτεροῖς ἐλευθέροις κουφιζομένους ἐξήλεγξας μηκέτι θαρροῦντας ἐπεντρανίζειν ταῖς τῶν σῶν τροπαίων μαρμαρυγαῖς καὶ βαρβάρων ὑπερφρόνων ὀφρὺν καὶ θράσος καταβαλών, ἤδη καὶ ῥητόρων γλώσσας ἐπέδησας καὶ δεξιὰς ἀπηγκώνισας. Ἥττηνταί σου περιφανῶς τῆς δεξιᾶς τῆς ἀνικήτου τῆς βριαρᾶς· καὶ νῦν πρώτως αὐτοῖς ἐπῆλθε μαθεῖν, ὡς ἔργοις οὕτως ὑπερφυέσιν ἀντιφερίζειν οὐ σθένουσι· ναὶ γάρ τοι καὶ λίαν ἀμήχανον, γλῶσσαν σοφιστικὴν ἀετῷ συνίπτασθαι τῷ ταχυπετεῖ καὶ ἡλίῳ συμπεριφέρεσθαι. Καίτοι γε ἥλιος μὲν οὗτος ὁ γίγας ὁ μέγας ὁ φεραυγὴς καὶ φαῦσιν οἶδε *καὶ δύσιν ἔγνω*, σὺ δὲ φωσφόρος γίνῃ δρομικώτερος ἕτερος, μυρίας ἐπὶ μυρίαις ἀριστευμάτων σελασφορίας ἐκβλύζων, ἀνύστακτος ὀφθαλμός, χεὶρ κραταιά, βραχίων σιδήρεος, φύσις ὑπὲρ τὸν ἀδάμαντα στερεμνία, παγιωτέρα χαλκοῦ, φύσις ἀνένδοτος ἀνάλωτος ἀταπείνωτος. Εἶδον οἱ λόγοι σε, βασιλεῦ, τὰς φρένας βαθύν, τὰς χεῖρας πολύν, τοὺς πόδας ὀξύν, καὶ κατάκρας μὲν ἐρωτιῶσι τοῦ κάλλους καὶ προσπτερύξασθαι γλίχονται· ἀλλ’ ἥττηνταί σου τοῦ ὕψους, ἀλλὰ νενίκηνταί σου τοῦ δρόμου καὶ τὸ πτερὸν αὐτοῖς οὐκέτι μετάρσιον. Καὶ πάλαι μὲν χεῖρες καὶ παλάμαι δραστήριοι κομψείας σοφιστικῆς καὶ μουσῶν χαρίτων εἶχον τὰ δεύτερα, νῦν δ’ ἀλλ’ εἰς τοὐναντίον (εἴποι τις ἄν) τὸ πρᾶγμα μετέστραπται καὶ τὰ ἔργα θεῖα τινὰ καὶ ἀληθῶς ὑπερνέφελα, κάτω δὲ οἱ λόγοι κυπτάζουσι καὶ πρὸς οὕτως ἄκρατον αἴγλην ἄθλων ἡλιωδῶν ἐπιμύουσιν.

Ἄλλος μὲν οὖν ἄλλο τι τῶν σῶν θαυμαζέτω καλῶν, ὧ καὶ τὰς

---

cod. Baroccianus 131, φφ. 182v-184v (B) 20 παλάμοι B: corr. Ku

φρένας αἰθέριε καὶ τὰς χεῖρας ἐμπύριε, καὶ ὡς ἀπὸ λειμῶνος εὐπόρου, βαθεῖαν πλουτοῦντος τὴν ἄνθην, χρυσίζοντα δῶρα δρεψάμενος στεφανηπλόκος γενέσθω καὶ συντιθέτω τὸν ὑμνητήριον ἢ ὡς ἀπὸ γλυκείας θαλάσσης ὀχετηγείτω καὶ κηπευέτω τοῦ λόγου τὸ φυτηκόμημα· ὁ μὲν λεγέτω τὴν εὐανδρίαν, ὁ δὲ κροτείτω τὴν εὐβουλίαν, τῷ μὲν τὰ τῆς Ἀσίας ὑμνείσθω, τῷ δὲ τὰ τῆς Εὐρώπης λαλείσθω, τοῦ μὲν τὴν γλῶτταν (**183r**) θηγέτω τὸ ἀνεξίκακον, τοῦ δὲ κινείτω τὴν χεῖρα τὸ μεγαλόδωρον καὶ φιλόδωρον· ἐγὼ δὲ Σκύθας μὲν καὶ Πέρσας καὶ Κίλικας καὶ χωρῶν ἀνδραποδισμοὺς καὶ ὅλων ἐθνῶν μετοικισμοὺς οὐ περιεργάσομαι οὐδ’ οἷον κρατῆρα κεράσομαι πάμφυρτον, ἀλλὰ τὸ μέγα τοῦτο καὶ πάσαις γλώσσαις ἀνέφικτον, ὡς ἐφικτὸν τῷ λόγῳ, θαυμάσομαι. Τί γὰρ καὶ δράσει τις; Ποῖ καὶ πτερύξεται; Οὔπω τὰ τῶν Ἰσαύρων καὶ Κιλίκων ὁ ῥητορεύων ἀπερρητόρευσε, καὶ ὁ βαθυδίνης Ἴστρος σε ἔβλεψε τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἀφθόνοις καταντλοῦντα τοῖς ἀριστεύμασιν. Οὔπω τὰ τῶν ῥητόρων ἠνοίγησαν στόματα ἐφ’ οἷς καὶ Νεῖλος ἑπτά σε στόμασιν ὕμνησεν, εἰς φόρων ἀπαγωγὴν καταστρεψάμενον Αἴγυπτον, καὶ πάλιν εἰς Τριβαλλοὺς ἐπετάσθης καὶ Γήπαιδας καὶ Παννόνων γῆν ἐπιρροιζήσας σου τοῖς πτεροῖς, μέγα τι καὶ οἷον οὔποτε ἥλιος ἔβλεψε τοῖς σοῖς νεοσσοῖς ἐκόμισας θήραμα.

Ἔφαναν αἱ ἀστραπαί σου τῇ οἰκουμένῃ καὶ κατὰ τὸν νυμφίον τοῦτον τὸν μέγαν, τὸν στίλβοντα τὴν κόρην τὴν φεραυγῆ, τὴν καλὴν τὴν πανόπτριαν, ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς αἱ τῶν σῶν τροπαίων ἀκτῖνες ἐχέθησαν. Συνεσκευάζετο μὲν ὁ σκορπιώδης ἐκεῖνος καὶ σκοτεινὸς τὴν γνώμην ὁ ἀποστάτης ὁ βάρβαρος καὶ τὸν ἀρχηγὸν Τευτόνων λόγοις ἐθέρμαινε καὶ πρὸς <τὴν> καθ’ ἡμῶν ἐπέλευσιν διανίστα· καὶ ὑπερρώννυεν ἄλλον πάλιν ἐκεῖνον ἀγριωτέρου κόμματος ἄνθρωπον, ἀτίθασον ἀλαζόνα, θρασύφρονα, εἴρωνα, ὕβριν ἄντικρυς καὶ περιφρόνησιν πνέοντα. Καὶ γλώσσῃ μὲν ὁ Γήπαις Ῥωμαίοις ὑπέκυπτε, γνώμῃ δὲ τοῖς Τεύτοσι προσετίθετο καὶ κατὰ νοῦν τὰ ὅπλα ἐχάλκευε καὶ φαρετροφόρους χαλκά-

28 γινέσθω corr. Ku. 48 τὴν καλῆ B 52 ὑπερώνυεν B: corr. Ku

σπιδας καὶ θωρακοφόρους σιδηροκνήμιδας ἐπηγγέλλετο καὶ ὡς τὰ κακεντρεχῆ καὶ γόγγυσα θεραπόντια παρόντα μέν σε τὸν δεσπότην ὑπέπτησσεν, ἐκστάντος δὲ μετεβάλλετο καὶ τὸν ἐχθρὸν περιέχασκε καὶ ὅλως ἦν ὑπόσπονδος τοῖς ἀντίφροσιν. Οὐκ ἔλαθε ταῦτα, ὦ αὐτοκράτορ, σὲ καὶ τὸ σὸν μεγαλεπήβολον καὶ εὐσύνετον, ἀλλὰ συνῆκας, ἀλλ' ἔγνως, ἀλλὰ συνεβάλου τὸ κακουργούμενον καὶ τὸ μὲν τῆς δίκης ξίφος ἐπανετείνετο καὶ φόνον ἠπείλει καὶ ὄλεθρον, ἐπείχετο δὲ καὶ ἠμβλύνετο καὶ τὴν ἐπιστροφὴν περιέμενεν. Ἐπέπτης, ἐπέδραμες ὡς εἰ τις αἰθεροδρόμος καὶ ταχυκίνητος αἰετὸς συντονωτέραις τὸν ἀέρα μαστίζων κινήσεσι, κατὰ τῆς ἑαυτοῦ καλιᾶς ἰδὼν ἑρπύζοντα δράκοντα, ἢ λέων βρυχηματίας καὶ βαρυηχὴς ἕτερον θῆρα κατανοήσας τοῖς σκύμνοις ἐπιτιθέμενον.

Ἀλλὰ τοῦ θράσους, ὥδινεν ἐκεῖνος πάλιν ἐπιβουλάς, ἐτέκταινε μηχανάς, ἤρτυε δόλους ὁ ἀλάστωρ ὁ δύστροπος, ὁ ἀποστάτης ὁ τρίδουλος· και που τὸ λεγόμενον ἐκεῖνος ὠνείρωττε «γέρων πίθηκος οὐχ ἁλίσκεται πάγῃ», ἠγνόει δὲ ἄρα ὁ δείλαιος τὸ ἐπαγόμενον «ἁλίσκεται μέν, σὺν χρόνῳ δ' ἁλίσκεται». Ἔτι τῆς ἀποστασίας ἀντείχετο, ἔτι κατὰ νοῦν ἐπέγραφε τὸ σκαιώρημα· οὗ μὴ ἐφικνεῖτο <ἡ> λεοντῆ, καὶ τὴν ἀλωπεκῆν προσεπέρραπτεν· οὐ γὰρ ἀξιόμαχος ἔσεσθαι θαρρῶν αὐτὸς μαχητής, ἀντίμαχον ἡμῖν ἐπῆγεν ὡς ᾧετο βαρύτερον ἕτερον· καὶ μὴ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν πυριφλεγῆ ποιήσειν οἷός τε ὤν, τὸ γοῦν πῦρ αὐτὸς ἀνεφύσα καὶ ἀνερρίπιζε καὶ καμίνους ὅλας ἐριβρόμους ὑπέτρεφε, κἂν σὲ πῦρ οὐράνιον δραστικώτερον ἔβλεψε κατὰ τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς ἀποδισκευόμενον. Ἐπεὶ δὲ κατὰ τοὺς τῶν Ἀσκληπιαδῶν σοφωτέρους τὸ πρᾶγμα φλεγμαῖνον ἑώρας καὶ φαρμάκοις μὲν ἠπιωτέροις ἀνακτήσασθαι τὸν κάμνοντα ἤθελες, ὃ δ' οὐχ ὑπήκουε, καὶ σὺ ὁ ἀκέστωρ οὐδὲν ἐπιθεῖναι δραστικὸν οὐδὲ δριμὺ διενοοῦ, ὁ δὲ δυσανασχετεῖν ἐώκει καὶ περιφρονεῖν σου τὸ μάλαγμα, τὰ δὲ πληγῆς ἠλκοῦντο καὶ τὰ πλησίον προσεπενέμοντο κἀντεῦθεν ὅλαι πηγαὶ προσεδοκῶντο κακίας ἰχωρώδους ἀπορραγήσεσθαι, – ἐνταῦθα καὶ τὴν τομὴν

65 ὡσεί Ku 75 ἡ add. Ku 78 ἀνεφύσα corr. Ku: servavi 87 ἐντεῦθεν B a. corr.

ἐνεργεῖς καὶ τὸν καυτῆρα ἐπάγεις καὶ δηκτικωτέραις ἐπιφοραῖς κολάζεις τὸν ὀφεώτροπον.

Ζηλοῖς κὰν τούτῳ τὸν Μωϋσέα τὸν νομογράφον τὸν θεόπτην τὸν θεοδίδακτον· ὡς γὰρ ἐκεῖνος πολλοῖς πρότερον μετριωτέροις φοβήτροις τὸν Φαραὼ σωφρονίσας, τὸν σκληραύχενα τὸν ὑπέραυχον, εἶτα καὶ βαρυσυμφορωτέροις ἑτέροις κακοῖς ἐμωλώπισεν (ἄκαμπτον γὰρ τὸν ἐκείνου τραχὺν καὶ σιδήρεον τράχηλον ἔβλεπεν), οὕτω καὶ σὺ παντοδαπὴν κερασάμενος κύλικα καὶ πᾶν γλυκάζον ἐκχέας καὶ ἥμερον, εἰς οὐδὲν βελτιούμενον ἔγνως τὸν πίνοντα, τηνικαῦτα καὶ τὸ ἀψινθιάζον προσεπεκέρασας. Ἐξῆρας αὐτὸν ἐκ γῆς καὶ οἴκου καὶ πατριᾶς καὶ κατῴκισας οὐ Βαβυλῶνος ἐπέκεινα ὡς ἡ κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ ἀπειλή, ἀλλ' ἐν γαλεάγρᾳ τὸν θῆρα συνέλαβες, ἀλλὰ τὸν ἐριβρύχην κάπρον τὸν χαυλιόδοντα νηπίοις ἄθυρμα δέδωκας, ἐκεῖνα πρότερον ἐπειπών, ἃ καὶ θεὸς ὁ σὲ βασιλεύσας σχετλιάζει κατὰ τοῦ παλαιοῦ λαοῦ, ὡς σὺ μὲν βοτρυοφόρον γενέσθαι τὸν ἀμπελῶνά σου ἔμεινας, ὁ δὲ ἀκάνθας ἀνέδωκε. Διὸ καὶ ἀφεῖλες αὐτοῦ τὸν φραγμὸν καὶ εἰς διαρπαγὴν ἐχρημάτισε, ναὶ γὰρ δὴ καὶ εἰς ἀκάνθας ἀπηγριαίνετο καὶ εἰς τριβόλους ἀπετραχύνετο καὶ βότρυν ἐδίδου γλεῦκος οὐκ ἀποστάζοντα, ἀλλ' ἀποστασίας χολήν, ἀλλὰ πικρίαν ἐπιβουλῆς, ἀλλὰ τὸ θυμοβάρβαρον ἄκρατον, εἰ καὶ βότρυν αὐτὸς πικρίας ἐσύστερον ἐν τοῖς ἑαυτοῦ σπλάγχνοις ἐληνοβάτησεν. *Ἔθου τὰ ὀχυρώματα αὐτοῦ δειλίαν*, ἐγένετο ἐξάπινα εἰς ἐρήμωσιν καὶ ὁ μυριάδας καταριθμῶν καὶ σακεσφόρους καὶ ἀγχεμάχους καὶ πελταστὰς φανταζόμενος ἔλαθεν ἀπογυμνωθεὶς καὶ τὸ βαρύβρομον ἐκεῖνο καὶ σοβαρὸν ἀποσυληθείς.

Ὡς ἥδιστος ἡμῖν, ὦ βασιλεῦ, δεσμώτης ὁ ἀνὴρ ἐθριάμβευσεν, ὑπερωμίας τις ἄνθρωπος καὶ ὠγύγιος ἀτεχνῶς· καί πού τις τῶν προπετεστέρων καὶ ἐπετώθασεν εἰς αὐτόν. «Εἶτα σύ, ὦ κάκιστε,

88 κρατῆρα M: corr. Ku 89 ὀφεότροπον corr. Ku: servavi 96 εἰς δεν B, οὐδὲν corr. Ku: εἰς οὐδὲν correxi 100 συνέβαλες B a. corr. 108 αὐτήν B: corr. Ku 116 ἀπετώθευσεν B Ku (vox in lexicis non reperta): dubitanter correxi

τὸν χριστὸν κυρίου τὸν ἐκλεκτὸν τὸν μεγαλόνικον τὸν καλλίνικον λαθεῖν ἐνενόησας καὶ τὸν αὐτοῦ ζυγὸν ἀποσειόμενος τὸν ἐλαφρὸν τὸν χρηστόν, δεσπότην ἕτερον μετεπέμπου καὶ τὸν χαλινὸν ἀποπτύσας τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας, Ἀλαμάνων καὶ Τευτόνων στομίοις ἐπέχαινες; Οὐκ ᾔδεις, ὡς ὁ ἐμὸς αὐτοκράτωρ καὶ πυρφόρος καὶ πτερωτὸς καὶ ταχύς, κἂν δραπετεύσῃς, ληφθήσῃ, κἂν πετασθῇς, οὐ φύγῃς αὐτοῦ τὸ πτερόν, κἂν ἐν σκότει κρυβῇς, τῷ πυρὶ καὶ λήψεται καὶ φλογίσει σε; Οὐκ ἔγνως τὴν χεῖρα τὴν βριαράν, τὴν σκυθοκτόνον τὴν περσολέτειραν, τὴν ἄμαχον δεξιάν, τὴν ἐξ ἀδάμαντος τὴν ἀνίκητον; Τὰς δὲ προπομποὺς ἠγνόησας καὶ ῥιψεπάλξιδας μηχανάς, ὑφ᾽ ὧν λίθοι βαρεῖς ἁμαξοπληθεῖς ἐξακοντιζόμενοι τὸν ἀέρα περισυρίζουσι καὶ φόνον δεινὸν ἐρευγόμενοι πόλεις ὅλας εἰς γῆν καταστρέφουσι»; Ναὶ μὴν προσέθηκε καί, ὡς καθεῖλεν ἐκεῖνον ὁ ὕψιστος καὶ ἀπὸ τοῦ ῥιζώματος καὶ τῆς ἰδίας γῆς μετανάστευσε· προσεπιτούτοις κἀκεῖνο χαριέντως ἀπέσκωψε «*μέγας δὲ πλευρὰ βοῦς ὑπὸ σμικρᾶς ὅμως μάστιγος ὀρθὸς εἰς ὁδὸν πορεύεται*».

Τοῦτόν σου τὸν ἆθλον, ὦ βασιλεῦ, ταύτην τὴν ἀριστείαν, τοῦτο τὸ τρόπαιον ὑμνεῖν μὲν ἡ σοφιστικὴ προτεθύμηται καὶ κεκίνηται, ἀλλ᾽ ἐπ᾽ ἐκεῖνο τὸ μέγα πάλιν ἐπτόηται καὶ πρὸς ἐκεῖνο στρέφει τὴν ῥύμην καὶ ὑπ᾽ αὐτοῦ περιέλκεται. Ἀλλὰ τί τοῦτο; Τάχ᾽ ἄν τις καὶ ῥητορεύειν ἀπίθανα λογισθήσεται καὶ μάτην λογολεσχεῖν καὶ γλώσσῃ χαρίζεσθαι· τὸ γὰρ ὑπερβάλλον τοῦ πράγματος τὴν τῶν λεγομένων πίστιν ἐκκρούεται. Καὶ τίς γάρ ποτε τὴν ἀρχὴν Ῥωμαίων ἀναζωσάμενος τοὺς ἀκαταγωνίστους Πάννονας ἐχειρώσατο καὶ ἠργυρολόγησεν, ἔθνος εὔιππον, εὔοπλον, σιδηροφόρον, κατάφρακτον, Ἄρεϊ κάτοχον, μυριοπληθὲς, μυριάνθρωπον, ἔθνος ὑπὲρ τὴν ψάμμον εἰς πλῆθος, ὑπὲρ τοὺς Τριβαλλοὺς καὶ Δάκας καὶ Γήπαιδας τὸ θυμοειδὲς καὶ ἐμπειροπόλεμον, τὴν τόλμαν ἀνίκητον, τὸ θράσος ἀκάθεκτον, τὸν θυμὸν ἀνυπόστατον, ἔθνος αὐτόνομον, ἀδούλωτον, ὑψαυχενοῦν, φιλελεύθερον, αὐταρχούμενον.

121 ᾔδεις B a. corr.

(**183v**) Ἵδρυται μὲν τὸ ἔθνος ὑπὲρ τὸν Ἴστρον τοῦτον τὸν βαθυδίνην τὸν πολυχεύμονα, τὸν τὸ ῥεῖθρον στόμασι πλείοσιν ἐπὶ τὸν Εὔξεινον ἐρευγόμενον· ἀφέστηκε δὲ τῆς καθ' ἡμᾶς ταύτης ἀρχῆς ἀπείροις ὅτι καὶ οὐκ ἀριθμητοῖς διαστήμασιν, ἀκοῇ μόνῃ σχεδὸν γινωσκόμενον· ἡ γὰρ φύσις ἀνέκαθεν τὰς ἀρχὰς ἄμφω ταῖς Ἴστρου ῥοαῖς ἀπετείχισε καὶ πύργον ὑγρὸν καὶ κινούμενον αὐταῖς ἐσχεδίασε. Καρπίζεται δὲ πολλὴν τὴν ἀρουρίτην καὶ σιτοφόρον, πολλὴν δὲ τὴν ἱπποφορβόν τε καὶ βουκολίδα· οὐ γὰρ ἄχλοος αὐτοῖς οὐδὲ ἄχαρις ἡ γῆ προβατεύεται· ἥ γε μὴν λειμωνία πόα καὶ ἔλειος, λιπαρά τις οὖσα καὶ δαψιλής, καὶ τῶν ὀργάδων ἡ δροσερὰ καὶ κατάρρυτος, ἄπειρος. Φιλεῖ δὲ ὑπ' οὐδενὸς τῶν ἁπανταχῆ κρατούντων φορολογεῖσθαι, ἄνετον δὲ καὶ αὐθέκαστον ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος διήρκεσε· τό τε γὰρ πλῆθος αὐτοῖς ὑπὲρ τὰς λειμωνίους βοτάνας, αἱ χεῖρες ἀγαθαὶ τὰ πολέμια, δορατοφόροι ὁπλιτοπάλαι πάντες καὶ χαλκοθώρακες· αἴγλη δ'οὐρανὸν ἱκάνει *κορύθων ἀπὸ λαμπομενάων*· καὶ ἡ ἵππος θυμικὴ καὶ γενναία· καὶ πολὺ τὸ περὶ τὴν μάχην ἀνδρικὸν καὶ ὀξύρροπον. Ἀλλ' ἦν ὅτε τὸ φῦλον τοῦτο τὸ μυριάριθμον καὶ φρικαλέον ἦν ἀκουσθῆναι καὶ εἰς ὁμαιχμίαν ἐλθεῖν φοβερώτερον.

Ἐνήλλακται δὲ τὸ πρᾶγμα νῦν καὶ μεταπεποίηται καὶ ταπεινοὶ μὲν οἱ Πάννονες οἱ θρασεῖς ἐκεῖνοι καὶ κατεπτήχασι καὶ δωροφοροῦσι καὶ ὑποπίπτουσι καὶ σὲ τὸν ἡμέτερον αὐτοκράτορα δεσπότην ἑαυτοῖς ἐπιγράφονται. Αἱ φάλαγγες Ῥωμαίων ἀπρόσμαχοι καὶ τὸ ὁπλιτικὸν καὶ ἀσπιδηφόρον ἀκλόνητον καὶ ὁ κρατῶν ὑπερίσχυρος, Βριάρεως τὴν ἰσχύν, ἀκαταγώνιστος τὴν ὁρμὴν καὶ βουλευτὴς δραστικώτατος καὶ μαχητὴς ἀντίμαχος ἄμαχος. ὢ οἷον ἔβλεψας, ἥλιε; Ἄνευ σφαγῆς καὶ βελῶν ἀνδροκτασιῶν τε καὶ αἵματος ἔθνος φιλόμαχον ἄλκιμον ἀμφίπολον Ἄρεος μόνῳ βρυχήματι ἔτρεσε καὶ εἰς ἐθελοδουλίαν μετέπεσε· καὶ γὰρ <λέων> ἠρεύξατο, πολὺς τὴν ἀκμήν, δεινὸς τὴν ἀλκήν, σφοδρὸς τὴν ὁρμήν, καὶ τίς οὐ πεφόβηται; Τί μοι πρὸς ταῦτα τὴν μάχην ἐκείνην

164 ὀξύροπον B 176 λέων add. Ku

τὴν Ἀγησιλάου τὴν ἄδακρυν ἱστοριογράφοι σεμνηγοροῦσι καὶ ῥήτορες; οὐδέν μοι πρὸς ταῦτα Κικέρωνος ἀεθλεύματα καὶ Σκηπίωνος. Νῦν ἐπὶ τὰς χρυσᾶς ἔννας τὰ Ῥωμαίων ὄντως παλινδρομεῖ, ὁπότε καὶ γῆ Παννόνων δουλεύει καὶ χρυσὸν ἡμῖν γεωργεῖ, πρᾶγμα πρὶν γενέσθαι μὴ πιστευόμενον. Πολλῶν δὴ σατραπῶν βασιλέων, ἡγεμόνων αὐτοκρατόρων, Μακεδόνων Ῥωμαίων, τῶν ἐξ Αἰγύπτου τῶν ἐκ Περσίδος, τῶν μὲν μυριόστολον στόλον ἀκάτους τε καὶ λέμβους καὶ τριήρεις τεκτηναμένων καὶ μυριογλώσσους παρασυράντων φυλάς, τῶν δὲ κατὰ γῆν ἅρμασιν εὐίπποις στραταρχησάντων καὶ γῆς πολεμίας καταδραμόντων καὶ ἀνδραποδισάντων ἐκ προσβολῆς μυριόχειρος, οὐκ ἄν τις εὕροι ῥᾳδίως ἔργα τούτῳ ἐφάμιλλα, ὅτι μὴ μόλις ἑνὸς ἢ καὶ δευτέρου τις ἀπομνημονεύσοι, κἂν εἰ μυρία κάμοι λογολεσχῶν καὶ βίβλους ἐλίττων καὶ ἀναποδίζων εἰς τὰ προγενέστερα. Ὅτι δὲ μὴ χαριτογλωσσεῖ μοι τὸ στόμα μηδὲ κολακικὸν μηδὲν ἐπισύρεται, σαφῶς ἐλέγξει τὰ ἐπαγόμενα.

Σέσωστρις ὁ Αἰγύπτιος – τοῦτον γὰρ Αἰγυπτίων ἀναγράφουσι βίβλοι λόγου καὶ ἀρετῆς ἐργάσασθαι ἄξια – Σέσωστρις τοίνυν οὗτος πολλοὺς μὲντῶν Ἀσιανῶν καταδορατίσας, πολλοὺς δὲ καὶ αὐτὸς τῶν ἰδίων ζημιωθείς, πάσης Ἀσίας περιεγένετο καὶ τὴν Ἀσσυρίων γῆν εἰς ἔπαθλον συμμαχίας Πάρθοις ἐνείματο. Ἀλλ’ οὔπω τοῖν ποδοῖν ἔφθη τὸν ἕτερον ἐφ’ ἵππου μετεωρίσας, καὶ συστραφέντες οἱ χειρωθέντες καὶ ἀναπνεύσαντες καὶ φραξάμενοι, φυγῇ τοῦτον τὴν σωτηρίαν ἔπεισαν πραγματεύσασθαι. Καίτοι γε Σέσωστρις εὐαριθμήτοις ἐνέτυχεν ἀνδρώδεσιν ἔθνεσιν, ὡς ἐκεῖνος ἐκασταχῆ ταῖς τῶν στηλῶν γραφαῖς ὑπεσήμαινεν· ἃ μὲν γὰρ ἀμαχητὶ καὶ αυτόμολα καὶ πρὶν σαλπίσαι τὸ ἐνυάλιον ἐξ ἐπιδρομῆς ἐχειροῦτο περικτυπῶν, τούτοις κορίσκης θαλαμευομένης καὶ ἁπαλῆς ἐνεχάραττε γνώρισμα, τὸ θηλυπρεπὲς αὐτῶν αἰνιττόμενος καὶ περὶ τὴν ταλασίαν μᾶλλον καὶ τοὺς ἱστοὺς ἢ τὴν ὁπλιτικὴν εὐφυές· τούς γε μὴν ἀντιταξαμένους καὶ πρὸς μάχην ἀνδρισα-

208 θαλασίαν B: corr. Ku

μένους καὶ στέρνα δείξαντας, οὐ στρέψαντας νῶτα τοῖς ὁπλιτοπάλαις ἐνέγραφε καὶ σημείοις ἐτίμα πολεμιστῶν.

Βόκχορις (σατραπάρχης καὶ οὗτος Αἰγύπτου καὶ μέχρι Λιβύης τῆς ἀνύδρου γενόμενος) ἐπεὶ καὶ πρὸς Αἰθίοπας ἔβλεψε καὶ τοῖς ἐκείνων καλοῖς βάσκανον ἐπέβαλεν ὀφθαλμόν, ἐπιστρατευσαμένου Σαβάκωνος, καὶ ζῶν ἑάλω καὶ τῆς σαρκὸς τὴν ἐπιδερμίδα ἐξελεπίσθη καὶ κατὰ λιπαρᾶς καμίνου καθάπερ κορμὸς πεύκης ἀκοντισθεὶς ἐφεψαλώθη καὶ ἀπηνθράκωτο.

Ἄγε δὴ μετάβηθι, λόγε, καὶ ἄλλον κόσμον ἄεισον, ἐξ Αἰγυπτίων ἐπὶ τοὺς Πέρσας μετενεγκὼν τὴν φορὰν καὶ τὸν ἀργυροδίνην Νεῖλον καὶ τὰς αὐτοῦ προχοὰς [καὶ] τὰς γλυκείας ὑπερνηξάμενος ἐπὶ Χοάσπην καὶ τὰς ἐκείνου ῥοὰς εὐθυπλόησον. Κῦρον τὸν μέγαν τὸν Πέρσην, τὸν Ἀστυάγους θυγατριδοῦν, πρῶτον φασὶν ἑλόντα δόλῳ τοὺς Σεμιράμιδος πύργους καὶ τὰ τείχη τὰ βαβυλώνια καὶ Μήδους τῆς ἀρχῆς παραλύσαντα (Μῆδοι δὲ ἄγχουροι Πέρσαις καὶ ὑδάτων πίνοντες τῶν αὐτῶν), Μασσαγετῶν ἐθελῆσαι καὶ Ἰσσοδόνων καταδραμεῖν, πεσεῖν γε μὴν ἐπ᾽ αὐταῖς ἔτι τῆς μάχης ταῖς συμβολαῖς καταβελῆ γεγονότα καὶ ἕξαιμον, οὐ μόνον οὐ κατακτησάμενον Μασσαγέτας ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν προσαποβαλόντα. Ὃν ἀνευροῦσα νεκρὸν ἡ τῶν τόπων ἐκείνων καὶ τῶν ἐθνῶν κατάρχουσα Τόμυρις καὶ τὴν κεφαλὴν πελέκει δρυοκοπήσασα καὶ εἰς ἀσκὸν καθεῖσα γέμοντα λύθρου, αἵματος ἀνδρομέου θαλάσσαις κατήντλησε καὶ κατέλουσεν· ἔτυχε καὶ γὰρ ἐκείνῳ προαπειλήσασα ὡς «ἐγὼ καὶ πολλά σε διψῶντα μεθύσω τοῖς αἵμασι».

Καμβύσης ὁ τοῖς Κύρου θρόνοις μετὰ Κῦρον ἐγκαθιδρύσας ἅτε δὴ καὶ Κύρου πρωτόγονος, ὁρμητίας καὶ ἀκρόχολος ἄνθρωπος καὶ τοῦ θυμοῦ τὸ θηρίον βόσκων ἀνθρωπίναις κρεανομίαις καὶ ταχύτερον μᾶλλον ἢ σοφώτερον βουλευόμενος, πρῶτος Περσῶν ἐς ἀπαγωγὴν φόρου καταστρεψάμενος Αἴγυπτον καὶ τῶν μακροβίων ἀποπειρασάμενος Αἰθιόπων καὶ τόξον ἐκεῖθεν δεξάμενος, οὗ μὴ τὴν νευρὰν μετακινῆσαι οἷός τε ἦν, αἰσχρὸς αἰσχρῶς ὑπενόστησεν

220 καὶ del. Ku 224 ἄνχοροι B, ἄγχοροι Ku: correxi 228 προσαποβάλλοντα B: corr. Ku

(ὅτε καὶ σαρκῶν ἀνθρωπίνων ἐνεφορήθησαν ἄνθρωποι) καὶ ψάμμου καταχεθείσης βαθείας αὐτὸς ὀλίγην ἀπόμοιραν τοῦ στρατοῦ διασῳζόμενος ᾤχετο.

Δαρείῳ τῷ Ὑστάσπου κινουμένῳ κατὰ Σκυθῶν ὁποῖα δῶρα παρ' ἐκείνων ἀφίκετο καὶ ὅπως ἐκεῖθεν οὗτος ἀπήλλαχεν, οἱ καὶ πρὸς βραχὺ γευσάμενοι τῆς Ἡροδότου μούσης οὐκ ἠγνοήκασιν. Ἀτόσσῃ δὲ τῇ γαμετῇ θεραπαίνας Λακαίνας ἐπιθυμοῦντι χαρίζεσθαι καὶ συμπαιστρίας Ἀργείας ἐσθῆτάς τε κορινθιουργεῖς καὶ τὰς ἐκ τῆς Ἀττικῆς, οὐκ εἰς ἀγαθὸν ἐξέβη τὸ πρόθυμον· *στρατοῦ δὲ πλῆθος οὐκ ἂν ἐν ψήφου λόγῳ θέσθαι δύναι' ἄν, ὡς ἅπλατον ἦν ἰδεῖν, πολλοὶ μὲν ἱππεῖς, πολλὰ πελταστῶν τέλη πολλοί τ' ἀτράκτων τοξόται πολύς τ' ὄχλος* αὐτῷ προσεῖρπε περσικὴν στολὴν ἔχων, γυμνῆτες, ἱππεῖς ἁρμάτων τ' ἐπιστάται πολλοῖσιν ἐν κώδωσιν (**184r**) ἐκτύπουν φόβον. Ταῦτα τῶν Ἀθηναίων αἱ λόχμαι καὶ τῆς στρατοπεδείας ὁ τόπος ὁ Μαραθὼν στομάτων πάντων βοῶσι τρανότερον.

Τίς δ' οὕτως ἔξω στηλῶν ἡρακλείων ἢ τίς οὕτως ὑπὲρ τὸν Καύκασον, ὡς Ξέρξου καὶ τῆς ἐκείνου τερθρείας μένειν ἀνήκοος, ὃς τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἀφαρπάσαι φιλονεικήσας ὡς νοσσιὰν ἐπῆει βρύχων θυμῷ καὶ καχλάζων φυσσήματι, ὡς εἴ τις ποταμὸς παρέσυρε γεφύρας, κατάχαλκον ἅπαν πεδίον ποιῶν, πολλοῖς μὲν ἵπποις μυρίοις δ' ὅπλοις βρέμων· ἐκεῖνος καὶ πέλαγος ἀπεγαίωσε καὶ τὸ ἑλλησπόντιον ὕδωρ ἐπέζευσε, καινοτέραν ἑτέραν καινοτομήσας ὁδόν, καὶ ὄρος ἐξεπελάγωσε τὰς κορυφὰς εἰς νεφέλας ἀνίσχον καὶ ὑπερύψηλον καὶ ἀπόκρημνον, ἐστενοχώρει τὴν θάλασσαν σκάφεσιν, ὑπερενίκα τὰ κύματα λαίφεσιν· αἱ τριήρεις ὑπὲρ τὴν ψάμμον, τὸ ναυτικὸν ὑπὲρ τὴν ὑγράν. Οἵ γε μὴν στολάρχαι καὶ ναύαρχοι καὶ ἀριθμὸν ὑπερέβαινον, ἵπποι προεπόμπευον ἀργυροχάλινοι καὶ χρυσεοφάλαροι, αἱ πανοπλίαι χρυσόπαστοι, νεολαία χρυσοφόρος καὶ καταβόστρυχος, ἄνδρες χρυσεοπήληκες καὶ μειλινοφόροι καὶ

254 λόχαι B: corr. Ku 258 ἀκήκοος B: corr. Ku 260 φυσήματι corr. Ku: servavi

ἀργυράσπιδες, πάντα πολυτελῆ τε καὶ πολυδάπανα καὶ πολὺ τὸ ὑπέρφρον καὶ πομπικὸν καὶ γαῦρον ἐπιδεικνύμενα. Ἀλλ' οὗτος ὁ Ξέρξης ὁ θυμοβάρβαρος, ὁ σοβαρός, ὁ ὑπέραυχος, ὁ καὶ τῶν ἀκτίνων κατατοξάζεσθαι τῶν ἡλιακῶν φρυαττόμενος καὶ σκότος ἐν ἡμέρᾳ μέσῃ σχεδιάζειν φιλονεικῶν, ὀλίγοις ἀνδράσι περιτυχὼν καὶ τούτοις φυγάσι καὶ ἀναστάτοις καὶ λειποπάτρισι, καὶ τὴν ὀφρὺν ἅμα καὶ τὴν στρατιὰν παρελύετο καὶ φοινίσσης νεὼς ἐπιβὰς φυγὰς ἀναπόμπιμος ἐκομίζετο.

Τί ἔτι; Οὐεσπασιανὸν καὶ Τῖτον τοὺς αὐτοκράτορας μεγάλους ἐγνώρισεν Ἱερουσαλὴμ καὶ ὁ στασιώδης καὶ νεωτεριστὴς Ἰουδαίων λαός. καὶ τί τοῦτο μέγα Ῥωμαίους ἄνδρας μιᾶς γενέσθαι πόλεως ἐγκρατεῖς μετὰ τοσούτους ἡλίους καὶ τηλικαύτην διατριβὴν καὶ τοσαύτας σφαγὰς καὶ φόνους καὶ αἵματα, ὑφ' ὧν περιλιμνασθεὶς ὁ πᾶς χῶρος ἐκεῖνος καὶ κορμηδὸν ἐπισεσωρευμένοις τοῖς τῶν πιπτόντων ἀποστενωθεὶς ἐρειπίοις ἀνίππευτος μικροῦ καὶ ἀναμάξευτος γέγονε; Τότε δὴ τότε κενωθεῖσαν τὴν πόλιν ἀνδρῶν ἢ μᾶλλον εἰπεῖν γενέσθαι κινδυνεύσασαν πολυάνδριον (οἱ μὲν γὰρ λιμοῦ τραυματίαι γεγόνασι, τοὺς δ' ἐξ ἀνθρώπων ἀπήνεγκε πόλεμος) ὁμολογίᾳ μᾶλλον ἢ πολιορκηταῖς ἑλεπόλεσιν ἔλαβον.

Ἀντωνῖνος μέγά τι καὶ νεανικὸν καὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους μετά γε τὸν Μακεδόνα κατώρθωσεν, Ἀντωνῖνος, ὃν ἐγείνατο *Δόμνα Σεβήρῳ τῷ βασιλεῖ, τοκὰς ἀριστοπόσεια* (εἶπεν ἂν ὁ Κίλιξ ἐποποιός). Ἦν δ' ἂν μέγα τὸ τροπαιούχημα καὶ μὴ ῥᾳδίως συμβῆναι δυνάμενον, εἰ μὴ τὴν νίκην κλέψας πεφώρατο καὶ νυκτιλόχου μᾶλλον ἢ βασιλέως κακοτροπίαν ἐπιδειξάμενος· Παρθικὸς γὰρ ἐκεῖνος ἐπικληθῆναι θελήσας κατὰ τὸν Ἀσιατικὸν καὶ τὸν Ἀφρικανὸν τοὺς Ῥωμαίων Σκηπίωνας καὶ τὸ πρᾶγμα πολύ τι καὶ δυσάνυστον εἶναι καταμαθὼν φανερᾷ τῇ μάχῃ Πάρθους ὑπερβαλέσθαι, ἔθνος ἐκηβόλον ἀπρόσμαχον, εὔιππον, φιλόμαχον, φιλοπόλεμον, φαρετροφόρον, ὀϊστοβόλον, ὅλον κατάφρακτον,

271 καὶ πολύ primum iteravit, deinde cancellavit B 280 ἐγνώρησεν B: corr. Ku 289 μέγα τι Ku

δόλῳ κερδᾶναι τὸ σπουδαζόμενον δέον ἐνόμισε καὶ ἐπὶ γαμικοῖς συμβολαίοις καὶ δημοθοινίαις καὶ πανηγύρεσι καὶ τελεταῖς δειπνογαμίων καὶ χάρισι καὶ κόρης μνηστείᾳ τοῦ σατραπάρχου Πάρθων συμμῖξαι Πάρθοις ἐπαγγειλάμενος καὶ μόλις μὲν πείσας δ' οὖν καὶ καταλαβὼν ἐκείνους ἤδη τὰ γαμοδαίσια θύοντας καὶ τὰς μὲν πανοπλίας ἀποθεμένους τρυφερωτέρας δὲ ὡς ἐπὶ τοιούτοις τοῖς τελουμένοις ἀμπεχομένους στολάς, εἰς φόνους τοὺς πότους μετέβαλε καὶ τὰς σπονδὰς εἰς σφαγάς, τοὺς ἐπιγαμίους κρατῆρας λύθρων ἐγέμισε καὶ τὰ ἐπινυμφίδια χοραυλήματα πρὸς κοπετὸν μετεσκεύασε· καὶ σωμάτων μὲν τὰς πεδιάδας ἐπλήρωσε, ξίφος δὲ πᾶν ἐμέθυσεν αἵματι καὶ φόνοις ἀδίκοις τοὺς ἀμφ' αὐτὸν κατέχρανε καὶ κατέλουσεν, εἰ καὶ τὴν δίκην αὐτὸς μετ' οὐ πολὺ βαρυσυμφορωτέραν ἀπέτισεν. Ἀλλὰ σύ γε, ὦ βασιλεῦ, τὴν ἀναίμακτον ταύτην μάχην καὶ τὸ καινὸν καὶ ἀνήκουστον εἰρηνικὸν ἐστρατήγησας, οὐδ' ὅλως συλήσας τὴν νίκην, οὐκ ἐπιθέμενος λάθρα, οὐ κρύβδην ἐπιδραμών. Εἶδόν σου τὴν πυριμάρμαρον αἴγλην οἱ Πάννονες καὶ ὡς ἀπὸ πυρὸς φωτίζοντος καὶ φλογίζοντος ὑπεστάλησαν καὶ τοὺς αὐχένας ὑπέκλιναν· *ἀπὸ προσώπου γὰρ πυρὸς τίς ὑποστήσεται;*

Πρὸς τρεῖς ἐγὼ τῶν πώποτε κρατησάντων, ὦ αὐτοκράτορ, θηρῶμαί σοι τὴν ἐμφέρειαν, Ἀλέξανδρον τὸν Φιλίππου, Δαυὶδ τὸν προφήτην καὶ θεοπάτορα, καὶ τὸν Σεβαστὸν τὸν Καίσαρος ἀδελφόπαιδα, τῷ μὲν ἀντιπαραβάλλων σε κατὰ τὰ πρὸ τῆς ἡγεμονίας τεράστια τοῦ μέλλοντος προμηνύματα, τῷ Δαυὶδ κατὰ τὴν εἰς βασιλείαν ἀνάβασιν, τῷ δὲ Μακεδόνι κατὰ τοὺς μεγάλους ἐκείνους ἀγῶνας καὶ τὰς γενναίας μάχας καὶ νίκας καὶ τῶν ἀκαταγωνίστων ἐθνῶν τὴν καταπολέμησιν. Καίσαρος γὰρ ἄρτι προσδοκωμένου τῶν τῆς γαστρὸς ἐνύγρων θαλάμων ἐξολισθαίνειν, τῶν τῆς ὠδινούσης λαγόνων ἀνίσχειν ἔδοξεν ἥλιος εἰς σύμβολον τῆς λαμπρότητος Καίσαρος· σοῦ τε τὸν διάκοσμον τοῦτον ἤδη προσειπόντος μετὰ σὸν τοκετόν, θεία τις ὄψις ἐπιφανεῖσα τῷ

301 δημοθεινίοις B: corr. Ku 311 εἴ γε Ku 321-322 πρὸς τῆς ἡγεμονικάς B: corr. Ku 322 προμηνήματα B: corr. Ku 328 ποῦ B: corr. Ku

βασιλεῖ καὶ πατρὶ τὴν αἴγλην τρανῶς ἐγνώρισε τῆς ἀνακτορίας σου. Ἔσχατος ἦν ὁ Δαυὶδ ἐν τοῖς ἀδελφοῖς, ἀλλ' ἐξόπισθεν τῶν λοχευομένων ἀναληφθείς, εἰς βασιλέα κατέστη τῷ Ἰσραήλ· καὶ σὲ θεὸς ἐκλεξάμενος ὀψίγονον ὄντα τῶν ὁμογενῶν καὶ νεώτερον, τὰ σκῆπτρα Ῥωμαίων σοι καὶ τὸν ἐκλεκτὸν λαὸν ἐνεχείρισεν. Ἰσαύρους καὶ Κίλικας, Ἰνδοὺς καὶ Πέρσας Ἀλέξανδρος ἐτροπώσατο· καὶ σέ, καταπολεμήσαντα Δάκας καὶ Πέρσας καὶ Κίλικας, ἤδη δεσπότην καὶ Πάννονες ἐπιγράφονται. Οὕτως ἐγὼ καὶ ὡς ἐπὶ τοιούτοις ἐπέχρωσά σοι τῆς ἐμφερείας τὸν πίνακα· εἰ δ' ἀληθῆ τὰ περὶ τοῦ Μακεδόνος τοῖς ἱστοροῦσι περιλαλούμενα καὶ περιθρυλλούμενα, μόνας ἐγὼ τὰς νίκας ἀπανθισάμενος, τἄλλα γὲ ἀλλὰ διαγράφω τοῦ ἀριθμοῦ τὸν Ἀλέξανδρον.

(**184v**) Ἐγκαινίζεσθαι μὲν νήσους Ἡσαΐας προεθεσπιῴδησεν, ὁ δὲ ψαλτῳδὸς ἀγαλλιᾶσθαι ταῖς νήσοις παρακελεύεται· ναὶ μέντοι καὶ ἠγαλλιάσαντο καὶ εἰς καινισμὸν μεταβέβληνται νῆσοι Παννόνων ποταμοῖς βαρυδούποις ἀμφιστεφέες, πόδας ὡραίους αὐτοκρατορικούς, πόδας εἰρήνην εὐαγγελιζομένους ἐπελεύσεσθαι προσδοκήσασαι. Τοῦτο τὸ ἔθνος, τοῦτον τὸν χῶρον, ταύτην τὴν γῆν καὶ νῦν καταδουλουμένην ἐσκέπασας καὶ πρὶν ἀντιταττομένην ἐμάστιξας· ὅτε σοι καὶ θεὸς μονονουχὶ τὰ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ παρεκελεύσατο καὶ προεπηγγείλατο: «ἀνάβλεψον τοῖς ὀφθαλμοῖς σου καὶ ἴδε ταύτην τὴν γῆν καὶ διόδευσον αὐτὴν εἰς τὸ μῆκος αὐτῆς καὶ εἰς τὸ πλάτος αὐτῆς, ὅτι σοὶ δώσω αὐτὴν καὶ τῷ σπέρματί σου». Ναὶ δή σοι καὶ τὰ τῆς ἐπαγγελίας εἰς ἔργον ἐκβέβηκε καὶ ὡς Ἰησοῦς ὁ δημαγωγὸς Ἰσραὴλ τοῖς ὑπὸ χεῖρα τὴν γῆν Παννόνων ἐμέρισας καὶ κατέστησας ἄρχοντας ἐπ' αὐτοῖς (τὸ τοῦ θείου φάναι Δαυίδ). καὶ νῦν ἡμεῖς κροτοῦμεν ἀνέλπιστα καὶ πανηγυρίζομεν ἀπροσδόκητα, μεγάλου βασιλέως μεγάλαις ἐπὶ μεγάλοις τοῖς ἀριστεύμασι ταῖς τελεταῖς ἐγχορεύοντες, ἐξ οὗ μοι γλυκὺς ὅρμος ἀνακτορίης πεπέτασται.

Περὶ τὴν Ἰωνίαν, φησὶν, ἠγαλματούργητο πέτρινος ἄνθρωπος

340 γε B: δὲ perperam corr. Ku

καὶ κατεῖχε μὲν αἰχμὴν ἐν τῇ δεξιᾷ, προετείνετο δὲ τόξον ἐν τῇ ἀριστερᾷ καὶ φαρετρεῶνα προσήρτητο· ἐγγεγλύφατο δὲ καὶ γράμματα τῷ ἀγάλματι ἐκ τοῦ δεξιοῦ μέχρι καὶ ἐς τὸν ἀριστερὸν ὦμον διὰ τῶν στηθέων διήκοντα. Διὰ τούτων δὲ τῶν γραμμάτων ἠβούλετο λέγειν ὁ ἄνθρωπος ὡς «ἐγὼ τούτοις τοῖς ὤμοις τὴν χώραν ταύτην κατεκτησάμην». Ἀλλὰ τοσούτῳ σὲ δικαιότερον ἐν μέσῃ γῇ Παννόνων ἑστήξεσθαι χρύσεον καὶ τὸ μέγα σου τροπαιούχημα τοῦτο διατρανοῦντα τοῖς γράμμασιν, ὅσῳ τοῦ τὴν Ἰωνίαν χειρώσασθαι τὸ δυσκαταμαχήτου Παννόνων ἔθνους περιγενέσθαι πολλῷ περιφανέστερον καὶ σεμνότερον.

«Ἥξουσι πρέσβεις ἐξ Αἰγύπτου.» Ναὶ μέντοι καὶ ἥκασι καὶ δασμοὺς ἐνηνόχασιν ἤδη. «καὶ Αἰθιοπία προφθάσει χεῖρα αὐτῆς· βασιλεῖς Θαρσεῖς καὶ νῆσοι δῶρα προσοίσουσιν». Οὕτως ἐγὼ περὶ τῶν μελλόντων δυσερωτιῶ καὶ φαντάζομαι· καὶ εἴης, ὦ βασιλεῦ, πολλαῖς ἐν δεκάδεσσιν ἀπειρεσίων λυκαβάντων τρόπαια τροπαίοις ἐπισωρεύων καὶ νίκας νίκαις ἐπιτιθεὶς καὶ τὰς αὐλαίας πηγνὺς Γαδείρων ἀγχοῦ καὶ παρ’ αὐταῖς ταῖς ὄχθαις Ὠκεανοῦ, ὁ ἐν βασιλεῦσιν ἀσύγκριτος, ὁ ἐν αὐτοκράτορσιν ἀπαράμιλλος.

366 κατεστησάμην B: corr. Ku 367 ἑστήσεσθαι B: corr. Ku; an στήσεσθαι?

Απόδοση στα νέα ελληνικά

Του ίδιου, στον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό

Βασιλιά, εσύ που είσαι ο πιο καρτερικός και ο πιο άξιος στρατηγός από όσους μέχρι τώρα βασίλευσαν, ήδη απέδειξες πως ακόμη και οι περήφανοι λόγοι και αυτοί που υψώνονται με φτερά ελεύθερα δεν έχουν το θάρρος να αντικρύσουν τις λάμψεις από τους δικούς σου θριάμβους. Νικώντας την αλαζονεία και το θράσος των επηρμένων βαρβάρων ήδη έβαλες φρένο στις γλώσσες των ρητόρων και έδεσες τα χέρια τους, εφόσον ολοφάνερα νικήθηκαν από το ανίκητο και δυνατό σου χέρι. Πρώτα πρώτα τώρα συνειδητοποίησαν ότι δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν κατορθώματα τόσο εξωπραγματικά. Ναι, πράγματι είναι πολύ απίθανο μια σοφιστική γλώσσα να πετά δίπλα δίπλα με τον γοργοφτέρουγο αετό και να ακολουθεί την περιφορά του ηλίου. Και βέβαια ο ήλιος, αυτός ο γίγαντας, ο σπουδαίος, ο λαμπερός γνωρίζει και την ανατολή και τη δύση, κι εσύ όμως γίνεσαι ένας άλλος ήλιος που φέρει το φως πιο γρήγορο, εκπέμποντας μυριάδες επί μυριάδων ακτίνων για τα μυριάδες κατορθώματά σου, εσύ ένα μάτι ξάγρυπνο, χέρι δυνατό, μπράτσο σιδερένιο, φύση πιο συμπαγής και από το διαμάντι, πιο στέρεη από το χαλκό, φύση ανένδοτη, αδαπάνητη, ατα-πείνωτη. Αναγνωρίζουν οι λόγοι ότι εσύ, βασιλιά μου, είσαι πολύ συνετός, δυνατός στα χέρια, γρήγορος στα πόδια και ερωτεύονται ολοκληρωτικά την ομορφιά σου και επιθυμούν να πετάξουν στο πλάι σου. Ωστόσο ητ-τώνται από το ύψος σου και νικώνται από την ταχύτητά σου και τα φτερά τους πια δεν είναι στον αέρα. Και στο παρελθόν τα χέρια και οι παλάμες που ήταν αποτελεσματικά είχαν τη δεύτερη θέση, μετά την κομψή σοφι-στική και τις χάριτες των μουσών. Τώρα ωστόσο συμβαίνει το αντίθετο και (θα έλεγε κανείς), η πραγματικότητα έχει αντιστραφεί και τα κατορ-θώματα είναι θεϊκά και πραγματικά πέρα από τα ουράνια, ενώ από κάτω οι λόγοι σκύβουν και κλείνουν τα μάτια μπροστά στην τόσο ασυγκράτητη λάμψη των κατορθωμάτων που μοιάζουν με τον ήλιο.

Κάποιος άλλος ας θαυμάσει κάτι άλλο από τα χαρίσματά σου, ω εσύ με τον ουράνιο νου και τα φλογερά χέρια, και αφού λάβει δώρα χρυσά σαν από πλούσιο λιβάδι που προσφέρει γενναιόδωρα την ανθοφορία, ας φτιάξει εγκώμια και ας συνθέσει υμνητικά τραγούδια ή ας διοχετεύσει το νερό σαν από γλυκιά θάλασσα κι ας καλλιεργήσει το φυτό του λόγου. Ας υμνήσει κάποιος τα κατορθώματα στην Ασία και κάποιος τα κατορθώματα στην Ευρώπη ας διαλαλήσει, τη γλώσσα του ενός ας την ακονίσει η ανεξικακία σου, του άλλου το χέρι ας το παρακινήσει η μεγαλοδωρία και η γενναιοδωρία του. Εγώ ωστόσο δεν θα ασχοληθώ με τους Σκύθες και τους Πέρσες και τους Κίλικες και με την υποδούλωση περιοχών και με μετακινήσεις εθνών ούτε και θα κεράσω ένα τέτοιο περίπλοκο (πολυποίκιλο) ποτό, αλλά θα θαυμάσω αυτό το σπουδαίο και για κάθε γλώσσα ανέφικτο ως εφικτό για τον λόγο μου.

Διότι, τι να πρωτοκάνει κανείς και προς τα πού να πετάξει με τα λόγια του; Δεν πρόφτασε να σταματήσει τις ομιλίες του για τα κατορθώματά σου έναντι των Ισαύρων και των Κιλίκων ο ρήτορας και ο Ίστρος σε είδε να περιλούζεις την ηγεμονία των Ρωμαίων με άφθονους θριάμβους. Κι ακόμη δεν άνοιξαν τα στόματα των ρητόρων για κατορθώματα με τα οποία και ο Νείλος με επτά στόμια σε ύμνησε εφόσον κυρίευσες και έκανες φόρου υποτελή την Αίγυπτο, και πάλι πέταξες κρώζοντας προς τους Τριβαλλούς (Σέρβους) και τους Γήπαιδες (Ούγγρους) και προς την γη των Παννόνων και απεκόμισες από εκεί θήραμα για τους νεοσσούς σου τέτοιο που (παρόμοιο) ποτέ δεν είδε ο ήλιος.

Οι λάμψεις σου φάνηκαν στην οικουμένη και σύμφωνα με αυτόν τον νυμφίο (τον ήλιο), τον σπουδαίο, που λαμπυρίζει με τα αστραφτερά του μάτια, τα όμορφα που βλέπουν τα πάντα, οι ακτίνες του θριάμβου σου ξεχύθηκαν ως τα πέρατα της γης. Προετοιμαζόταν εκείνος ο δολερός και σκοτεινός στο χαρακτήρα, ο αποστάτης, ο βάρβαρος και υποδαύλιζε με τα λόγια του τον αρχηγό των Τευτόνων (Γερμανών) και τον ξεσήκωνε για να επιτεθεί εναντίον μας. Και εκείνος ενεθάρρυνε έναν άλλον πάλι άνθρωπο μιας πιο άγριας παράταξης, που ήταν ατίθασος, αλαζόνας, θρασύς, είρων και απέπνεε αλαζονεία και περιφρόνηση στους εχθρούς του. Κι ενώ στα λόγια ο Γήπαις (Ούγγρος) υπέκυπτε στους Ρωμαίους, στο φρόνημα συνασπιζόταν με τους Τεύτονες και με το μυαλό του κα-

τασκεύαζε τα χάλκινα όπλα και υποσχόταν πολεμιστές με φαρέτρες, χάλκινες ασπίδες, πανοπλίες και σιδερένιες κνήμες και όπως ακριβώς (κάνουν) οι κακεντρεχείς και γκρινιάρηδες δούλοι, μπροστά σε σένα, τον δεσπότη, ζάρωνε, ενώ όταν έλειπες άλλαζε άρδην και έχασκε μπροστά στον εχθρό και ήταν ολοκληρωτικά σε συμφωνία με τους αντιφρονούντες. Δεν σου ξέφυγαν όμως τα παραπάνω, αυτοκράτορα, ούτε έλαθαν της σπουδαιότητας και της σύνεσής σου, αλλά τα κατάλαβες και τα συνειδητοποίησες, παρακολούθησες από κοντά τη μοχθηρή πράξη. Το ξίφος της δικαιοσύνης τεντώθηκε και απειλούσε με φόνο και όλεθρο, όμως συγκρατήθηκε και περιορίστηκε και περίμενε τη μετάνοιά του. Πέταξες και επιτέθηκες σαν ένας αετός που πετά στον αέρα και είναι γρήγορος μαστιγώνοντας τον αέρα με κινήσεις έντονες, μόλις δει ένα φίδι να σέρνεται προς τη φωλιά του ή σαν λιοντάρι που βρυχάται και κάνει μεγάλο θόρυβο επειδή συνειδητοποίησε πως ένα άλλο άγριο θηρίο επιτίθεται στα μικρά του.

Μιμείσαι ως προς αυτό τον Μωυσή τον νομογράφο, που είδε τον Θεό και διδάχθηκε από αυτόν. Όπως δηλαδή εκείνος προσπάθησε στο παρελθόν να συνετίσει με πολλές ηπιότερες απειλές τον Φαραώ, τον υπερόπτη και αλαζονικό, έπειτα όμως τον έπληξε με άλλες πολύ πιο βαριές συμφορές, διότι έβλεπε το τραχύ και σιδερένιο φρόνημά του άκαμπτο, έτσι και εσύ, αφού ανέμιξες κάθε είδους ποτό στο ποτήρι σου και έσταξες καθετί γλυκό και ήρεμο, μόλις αντιλήφθηκες ότι αυτός που το πίνει δεν βελτιώνεται καθόλου, τότε ανέμιξες ως επιπλέον υλικό και το πικρό. Τον ξεσήκωσες από τη γη του και από το σπίτι και την πατρίδα του και τον εγκατέστησες όχι πιο πέρα από τη Βαβυλώνα, όπως ήταν η απειλή κατά του Ισραήλ, αλλά αιχμαλώτισες το θεριό μέσα στο κλουβί και τον κάπρο που μούγκριζε και έδειχνε τα δόντια του τον προσέφερες ως παιχνιδάκι στα νήπια, αφού πρώτα του επεσήμανες εκείνα για τα οποία ο Θεός που όρισε εσένα βασιλιά αγανακτεί εναντίον του αρχαίου λαού λέγοντας ότι «παρέμεινες για να γεμίσει το αμπέλι σου με σταφύλια, εκείνο όμως παρήγαγε αγκάθια». Για τον λόγο αυτό του αφαίρεσες το χαλινάρι και προχώρησε σε πλιάτσικο και ναι, πράγματι αγρίεψε από τα αγκάθια και εκτραχύνθηκε μέσα στα ζιζάνια και παρήγαγε σταφύλι που δεν έβγαζε κρασί με την απόσταξη, αλλά χολή αποστασίας και την πικρία της μη-

χανορραφίας, αλλά και τον ασυγκράτητο βαρβαρικό χαρακτήρα, μολονότι ο ίδιος από το πάτημα του σταφυλιού έλαβε στα δικά του σπλάχνα την πικρία. Στα οχυρά του εγκαθίδρυσες τη δειλία και έξαφνα αυτά ερήμωσαν κι αυτός που καυχιόταν ότι αριθμεί μυριάδες και ασπιδοφόρους και οπλίτες και πελταστές χωρίς να το συνειδητοποιήσει έμεινε μόνος και έχασε εκείνο το πομπώδες και σοβαρό ύφος.

Με πόση ευχαρίστηση, βασιλιά μου, έγινε μέρος του δικού σου θριάμβου ως αιχμάλωτος ο άνδρας, σαν ένας άνθρωπος αλαζόνας και δήθεν σπουδαίος. Μάλιστα, κάποιος από τους πιο αυθάδεις απευθύνθηκε σε αυτόν, λέγοντας: «Στο τέλος εσύ αθλιότατε σχεδίασες να ενεργήσεις κρυφά από τον επιλεγμένο από τον Κύριο, τον εκλεκτό, με τις σπουδαίες και ωραίες νίκες και αποτινάσσοντας τον ζυγό του τον ελαφρύ και τον έντιμο, προσκάλεσες άλλον αφέντη και πετώντας το χαλινάρι της Ρωμαϊκής ηγεμονίας, άνοιξες το στόμα σου για να δεχθείς τα χαλινάρια των Αλαμανών και των Τευτόνων; Δεν το γνώριζες ότι ο δικός μου ο αυτοκράτορας είναι και φλογερός και φτερωτός και γρήγορος και ότι, ακόμη και αν δραπετεύσεις, θα σε πιάσει, ακόμη και αν πετάξεις, δεν θα αποφύγεις τα δικά του φτερά, ακόμη και αν στο σκοτάδι κρυφτείς, με τη φωτιά και θα σε πιάσει και θα σε πυρπολήσει; Δεν αντελήφθης το χέρι το δυνατό που φονεύει τους Σκύθες και σπέρνει τον όλεθρο στους Πέρσες, το χέρι το ακαταμάχητο, το αδαμάντινο και ανίκητο; Αγνόησες τα μηχανήματα που προπορεύονται και βάλλουν κατά των επάλξεων, από τα οποία εκτοξεύονται πέτρες βαριές και πολλές που σφυρίζουν στον αέρα και προκαλούν μεγάλο φονικό σε όλες τις πόλεις και καταστρέφουν τη γη»; Αυτά προσέθεσε εκείνος και, μόλις τον κατέστρεψε ο ύψιστος και απομακρύνθηκε από την πατρίδα και τη δική του γη, επιπρόσθετα του είπε κοροϊδευτικά και εκείνο «*Το βόδι είναι μεγαλόκορμο, από ένα μικρό όμως μαστίγιο όρθιο πορεύεται στο δρόμο*».

Αυτό σου τον άθλο, βασιλιά μου, αυτό το κατόρθωμα, αυτο το τρόπαιο έχει την πρόθεση να το υμνήσει η σοφιστική τέχνη και ήδη το επιχειρεί, αλλά πτοείται μπροστά σε εκείνο το σπουδαίο (κατόρθωμα) και προς εκείνο στρέφει τη ροή του λόγου και από αυτό παρασύρεται. Τι είναι όμως αυτό; Μπορεί κάποιος να αναλογιστεί ότι λέει απίθανα πράγματα και ότι φλυαρεί μάταια και χαρίζεται στα λόγια, καθώς το υπερβο-

λικό κατόρθωμα προσκρούει στην πίστη για όσα λέγονται. Διότι ποιος ανέλαβε ποτέ άλλοτε την εξουσία των Ρωμαίων και υποδούλωσε κάνοντας φόρου υποτελείς τους ακαταμάχητους Πάννονες, ένα έθνος με καλό ιππικό, καλό οπλισμό, πολεμιστές με σιδερένια όπλα και πάνοπλους, έθνος με πολεμική γνώση, με πολλά πλήθη και αμέτρητο, πολυπληθές πιο πολύ και από την άμμο, ανώτερο από τους Τριβαλλούς και τους Δάκες και τους Γήπαιδες ως προς το φρόνημα και εμπειροπόλεμο, ανίκητο ως προς την τόλμη, ακάθεκτο ως προς την ορμή, ακαταμάχητο ως προς το χαρακτήρα, ένα έθνος αυτόνομο, αδούλωτο, αλαζονικό, φιλελεύθερο με εξουσία ανεξάρτητη.

Το έθνος αυτό έχει εγκατασταθεί πάνω από τον ποταμό Ίστρο με τις βαθιές δίνες και τα πολλά ρέματα, τον ποταμό που με πολλά στόμια ξεχύνεται στον Εύξεινο Πόντο. Είναι απομακρυσμένο από τη δική μας αυτοκρατορία με άπειρες και αναρίθμητες αποστάσεις και το γνωρίζουμε μόνον εξ ακοής. Άλλωστε, η φύση ανέκαθεν οχύρωσε τα κράτη γύρω από τον Ίστρο και δημιούργησε για αυτά έναν πύργο υγρό και μεταβαλλόμενο. Το έθνος αυτό αποκτά πολλούς καρπούς και σιτάρι από τη γη, ενώ ασχολείται πολύ με τα άλογα και τα βοοειδή. Η γη τους είναι χλοερή και κατάλληλη για βοσκή, τα λιβάδια τους έχουν πόες και έλη, είναι πλούσια και εύφορα, ενώ τα δροσερά και γεμάτα νερά γόνιμα μέρη είναι αναρίθμητα. Το έθνος αυτό δεν φορολογείται από καμιά εξουσία και έχει παραμείνει πάντα χαλαρό και αυτεξούσιο. Ο λαός τους είναι πολυάριθμος, περισσότερος και από τα βότανα των λιβαδιών, τα χέρια τους επιδέξια στην πολεμική τέχνη, όλοι τους φέρουν δόρατα, οπλισμό και χάλκινους θώρακες. Η λάμψη από τις περικεφαλαίες που αστράφτουν φτάνει ως τον ουρανό. Τα άλογά τους είναι ορμητικά και γενναία, ενώ η μαχητικότητά τους είναι ανδρεία και κοφτερή. Υπήρχε κάποτε καιρός που αυτό το φύλο, το αναρίθμητο ήταν και φρικτό στο άκουσμα και ακόμη φοβερότερο στο να έλθει κανείς σε πόλεμο μαζί του.

Έχει αλλάξει όμως τώρα αυτή η κατάσταση και έχει μεταβληθεί και είναι πλέον ταπεινοί εκείνοι οι (κάποτε) θρασείς Πάννονες και έχουν «μαζευτεί» και φέρνουν δώρα και πέφτουν και προσκυνούν και εσένα, τον δικό μας αυτοκράτορα σε αναγνωρίζουν ως τον αφέντη τους. Οι φάλαγγες των Ρωμαίων είναι ακαταμάχητες, οι οπλίτες και οι ασπιδοφόροι

απρόσβλητοι και ο ηγεμόνας τους πανίσχυρος, Γίγαντας στη δύναμη, με ασυναγώνιστη ορμή, αποτελεσματικός στη λήψη αποφάσεων και πολεμιστής που είναι αδύνατον κανείς να τον αντιμετωπίσει. Τι είδους άνθρωπο αντίκρυσες ήλιε; Χωρίς σφαγή και θανατηφόρα βέλη και αίμα, με ένα μόνο βρυχηθμό απομακρύνθηκε ένα έθνος φιλοπόλεμο, δυνατό, που υπηρετεί τον Άρη και εθελοντικά υποδουλώθηκε. Κι αυτό, γιατί βρυχήθηκε ένα λιοντάρι δυνατό, ακμαιότατο, με φοβερή ισχύ και μεγάλη ορμητικότητα. Και ποιος δεν τον έχει φοβηθεί; Γιατί λοιπόν λένε υπερβολές οι ιστοριογράφοι και οι ρήτορες για εκείνη τη μάχη του Αγησιλάου που κερδήθηκε χωρίς δάκρυ; Απέναντι σε αυτά εδώ, καθόλου δεν με συγκινούν τα κατορθώματα του Κικέρωνα και του Σκηπίωνα.

Τώρα όντως επιστρέφει η βασιλεία των Ρωμαίων στη χρυσή της εποχή, αφού τώρα και το έθνος των Παννόνων είναι υπόδουλο και χρυσάφι μας παρέχει, κάτι που προτού συμβεί δεν ήταν καν πιστευτό. Από τους πολλούς σατράπες, βασιλείς, ηγεμόνες, αυτοκράτορες, από τους Μακεδόνες, τους Ρωμαίους, τους Αιγυπτίους, τους Πέρσες, από όσους έφτιαξαν τεράστιους στόλους και πλοιάρια και λέμβους και τριήρεις και υπέταξαν φυλές που μυριάδες γλώσσες μιλούν· και από όσους εξεστράτευσαν σε άρματα με ωραία άλογα στην ξηρά και επιτέθηκαν σε εχθρική χώρα και από την επίθεση αιχμαλώτισαν μυριάδες ανθρώπων, (από όλους τους προαναφερθέντες) δεν θα μπορούσε εύκολα να βρει κανείς κατορθώματα εφάμιλλα αυτού (του Μανουήλ), εκτός αν με δυσκολία απομνημονεύσει ένα ή και δύο, ακόμη και αν κουραστεί να λέει μυριάδες πράγματα και να ξετυλίγει βιβλία και να γυρνά πίσω, στα προγενέστερα. Το ότι δεν μιλώ για να προκαλέσω την ευχαρίστηση, ούτε παρασύρομαι από διάθεση κολακείας, θα το αποδείξουν ξεκάθαρα όσα επακολουθούν.

Εκείνος ο Σέσωστρις ο Αιγύπτιος –γιατί αυτόν μνημονεύουν τα βιβλία των Αιγυπτίων ότι έκανε έργα αντάξια λόγου και αρετής– αυτός λοιπόν ο Σέσωστρις αφού νίκησε μαχόμενος πολλούς Ασιάτες, έχοντας ωστόσο και ο ίδιος ζημιωθεί ως προς τα δικά του στρατεύματα, υπερίσχυσε σε όλη την Ασία και τη γη των Ασσυρίων την μοίρασε στους Πάρθους ως έπαθλο για τη συμμαχία τους. Δεν πρόλαβε ωστόσο να ξεκρεμάσει το πόδι του από το άλογο (να ξεκαβαλικέψει) και οι υπόδουλοι ανέπνευσαν, έβαλαν πανοπλίες και τον ανάγκασαν μέσω της φυγής να εξασφαλίσει

τη σωτηρία του. Βέβαια, ο Σέσωστρις αντιμετώπισε ολιγάριθμα γενναία έθνη, όπως εκείνος δήλωσε σε διάσπαρτες γραπτές στήλες. Για όσα έθνη υποδούλωσε χωρίς μάχη και με την εκούσια παράδοσή τους, προτού καν ακουστεί η πολεμική σάλπιγγα, τα υποδούλωσε απλώς με μια θορυβώδη επιδρομή, για αυτά χάραξε το χαρακτηριστικό γνώρισμα μιας κόρης που είναι ξαπλωμένη και τρυφερή, υπαινισσόμενος έτσι την θηλυπρέπεια των λαών αυτών και την δεξιότητά τους περισσότερο στο να κλώθουν μαλλί και να υφαίνουν, παρά να πολεμούν. Για όσους όμως του αντιτάχθηκαν και έδειξαν την ανδρεία τους σε μάχη και έδειξαν το στέρνο τους χωρίς να στρέψουν τα νώτα, αυτούς τους κατέταξε ο Σέσωστρις στους σκληρούς πολεμιστές και τους τιμούσε με τα διακριτικά γνωρίσματα των πολεμιστών.

Ο Βόκχορις, ηγεμόνας και αυτός της Αιγύπτου, που έφθασε ως την άνυδρη Λιβύη, επειδή απέβλεψε και στη γη των Αιθιόπων και έριξε το ζηλόφθονο μάτι του στα αγαθά εκείνων, μετά την εκστρατεία του Σαβάκωνα, πιάστηκε ζωντανός και του έγδαραν τις σάρκες και εξακοντίστηκε σε πλούσια φωτιά σαν κορμός πεύκου και εκεί κάηκε και απανθρακώθηκε.

Εμπρός λοιπόν λόγε, άλλαξε μέρος και άλλον κόσμο ύμνησε, αλλάζοντας την κατεύθυνσή σου από τους Αιγυπτίους στους Πέρσες και κολυμπώντας πάνω από τον Νείλο με τα ασημένια νερά και τους παραποτάμους του, ταξίδεψε μέχρι τον Χοάσπη ποταμό και τα δικά του ρεύματα. Λένε ότι ο Κύρος, ο σπουδαίος Πέρσης, που ήταν εγγονός του Αστυάγη, πρώτος κυρίευσε με δόλο τους πύργους της Σεμιράμιδος και τα τείχη της Βαβυλώνας και κατέλυσε την εξουσία των Μήδων – οι Μήδοι ήταν γείτονες με τους Πέρσες και έπιναν από τα ίδια ύδατα. Θέλησε λοιπόν να επιτεθεί στους Μασσαγέτες και τους Ισσοδόνους, έπεσε όμως νεκρός κατά τις συμπλοκές αυτές της αναμέτρησης αφού τον κατατρύπησαν τα βέλη και χύθηκε όλο του το αίμα.

Έτσι, όχι μόνο δεν κατέκτησε τους Μασσαγέτες, αλλά έχασε και τη ζωή του ακόμη. Βρίσκοντάς τον νεκρό η βασίλισσα εκείνων των τόπων και των εθνών, η Θόμυρις, πελέκησε με το τσεκούρι το κεφάλι του και μετατρέποντάς το σε ασκί γεμάτο πήγματα και ανθρώπινο αίμα το βούτηξε και το έλουσε στις θάλασσες. Έτυχε άλλωστε και στο παρελθόν να

τον απειλήσει λέγοντας «εγώ θα σε μεθύσω με το αίμα εσένα που διψάς».

Ο Καμβύσης που εγκαταστάθηκε στον θρόνο του Κύρου μετά τον Κύρο, καθώς ήταν το πρώτο του παιδί, ένας ορμητικός και ακραία θυμώδης άνθρωπος, που τάιζε το θηρίο του θυμού του με κρέας ανθρώπινο και λάμβανε αποφάσεις με γνώμονα περισσότερο τη βιασύνη παρά τη σύνεση, πρώτος έκανε την Αίγυπτο φόρου υποτελή στους Πέρσες, οπότε γνώρισε και τους μακρόβιους Αιθίοπες. Από εκεί δέχθηκε ένα τόξο, του οποίου δεν μπορούσε να μετακινήσει τη χορδή και ο άθλιος με άθλιο τρόπο αποσύρθηκε (από την προσπάθεια να υποτάξει τους Αιθίοπες) όταν πια οι άνθρωποί του χόρτασαν ανθρώπινη σάρκα και ενώ είχε σκορπίσει πάνω τους η βαθιά άμμος της ερήμου, ο ίδιος έφυγε σώζοντας ένα μικρό μέρος του στρατεύματός του.

Όταν ο Δαρείος, ο γιος του Υστάσπη εξεστράτευσε κατά των Σκυθών, το τι είδους δώρα έφτασαν από εκείνους και με ποιον τρόπο εκείνος έφυγε από εκεί, όσοι έχουν λίγο ασχοληθεί με τον Ηρόδοτο το γνωρίζουν. Όταν θέλησε να προσφέρει ως δώρο στην σύζυγό του, την Άτοσσα, σκλάβες από την Σπάρτη και ακόλουθες από το Άργος, καθώς και φορέματα από την Κόρινθο και την Αττική, αυτή του η προθυμία δεν του βγήκε σε καλό. Το πλήθος της στρατιάς του δεν θα μπορούσε να υπολογιστεί, καθώς ήταν απέραντο στην όψη, πολλοί ήταν οι ιππείς, πολλές οι ομάδες των πελταστών, πολλοί οι τοξότες με τα βέλη τους και πολύς όχλος σερνόταν πίσω του φορώντας την περσική στολή, πολεμιστές γυμνοί, ιππείς και πολλοί διοικητές του στρατεύματος με πολλές τυμπανοκρουσίες αντηχούσαν το φόβο. Αυτά τα διαλαλούν περισσότερο από κάθε στόμα τα δάση της Αθήνας και ο τόπος όπου στρατοπέδευσαν, ο Μαραθώνας.

Ποιος είναι τόσο εκτός τόπου και χρόνου (άσχετος) ώστε να μην έχει ακούσει για τον Ξέρξη και την εκστρατεία του, για αυτόν που φιλοδοξούσε να υποτάξει όλη την Ελλάδα και επιτέθηκε σαν σε φωλιά με μικρά πουλιά, μουγκρίζοντας από θυμό και κοχλάζοντας από αλαζονεία. Και σαν ποτάμι παρέσυρε τα γεφύρια, κάνοντας κάθε πεδιάδα να αστράφτει από χαλκό, βρυχώμενος με πολλούς ίππους και με μυριάδες όπλων. Εκείνος και το πέλαγος το έκανε στεριά και το πέρασμα του Ελλησπόντου έκανε προσβάσιμο στο πεζικό, καθώς μηχανεύτηκε έναν άλλον καινούριο

δρόμο και το βουνό που η κορφή του έφτανε στα σύννεφα και ήταν πανύψηλο και απόκρημνο το έκανε πέλαγος και τη θάλασσα την έκανε να πήξει με τα (πολλά) σκάφη του και τα κύματα κατανίκησε με τα πανιά των πλοίων του. Οι τριήρεις του ταξίδεψαν πάνω από την άμμο και το ναυτικό του πάνω από το υγρό στοιχείο. Οι αρχηγοί του στόλου του και οι ναύαρχοι ξεπερνούσαν τον αριθμό, προπορεύονταν άλογα με ασημένια χαλινάρια και χρυσά φάλαρα, οι πανοπλίες ήταν χρυσές, η νεολαία ντυμένη στα χρυσά και γεμάτη βοστρύχους, άνδρες με περικεφαλαίες χρυσές, με ξύλινα ακόντια κι ασημένιες ασπίδες, όλα πολυτελή και πανάκριβα, πράγματα που απέπνεαν μεγάλη έπαρση και αλαζονεία και περηφάνια. Αυτός όμως ο Ξέρξης, με τον βαρβαρικό χαρακτήρα, ο σοβαρός, ο αλαζόνας, αυτός που κόμπαζε ότι μπορεί να σκεπάσει και τις ακτίνες του ήλιου με τα τόξα του και φιλοδοξούσε να δημιουργήσει έτσι σκοτεινιά στο καταμεσήμερο, (αυτός) βρήκε μπροστά του λίγους άνδρες και αυτούς φυγάδες και αναστατωμένους που είχαν εγκαταλείψει την πατρίδα τους και αμέσως μαζί με την αλαζονεία διέλυσε και τη στρατιά του και αφού μπήκε σε πλοίο φοινικικό γύρισε πίσω στον τόπο του.

Τι να πούμε ακόμη; Τον Βεσπασιανό και τον Τίτο, τους σπουδαίους αυτοκράτορες, τους γνώρισε ο επαναστατικός και ταραχοποιός λαός των Ιουδαίων. Και γιατί είναι σπουδαίο αυτό, το να κυριεύσουν οι Ρωμαίοι μία πόλη μετά από την παρέλευση τόσων χρόνων και μετά από τέτοια καθυστέρηση και τόσες σφαγές και φόνους και αιματοχυσίες, από τις οποίες γέμισε όλο εκείνο το μέρος και περιορίστηκε από τα ερείπια που έπεφταν σωρηδόν και λίγο έλειψε να γίνει απροσπέλαστο στα άλογα και τα οχήματα; Τότε και μόνο τότε, όταν εκκενώθηκε η πόλη από άνδρες ή, για να μιλήσουμε πιο σωστά, όταν κινδύνευσε από αφανισμό των ανδρών, καθώς άλλοι προσεβλήθησαν από λιμό και άλλοι πέθαναν στον πόλεμο, με συμφωνία μάλλον παρά με πολιορκητικά τεχνάσματα την κατέλαβαν.

Μετά τον Αλέξανδρο τον Μακεδόνα, ο Αντωνίνος κατάφερε κάτι σπουδαίο και καινοτόμο ξεπερνώντας τους άλλους· ο Αντωνίνος τον οποίον γέννησε η Δόμνα στον αυτοκράτορα Σεβήρο, η μητέρα που είχε έναν άριστο σύζυγο, όπως θα έλεγε και ο στιχουργός από την Κιλικία (ο Οππιανός). Και θα ήταν σπουδαίο το κατόρθωμά του και μάλλον απί-

θανο να συμβεί, αν δεν πιανόταν να κλέβει τη νίκη και αν δεν έδειχνε τον κακό χαρακτήρα του νυκτερινού κατασκόπου αντί για το χαρακτήρα βασιλέως. Διότι, θέλοντας εκείνος να ονομαστεί Παρθικός, κατά το προσωνυμίο Ασιατικός και Αφρικανός που είχαν οι Σκηπίωνες των Ρωμαίων και συνειδητοποιώντας ως σπουδαία και δύσκολη υπόθεση το να υπερνικήσει φανερά σε μάχη τους Πάρθους, ένα έθνος πετυχημένο, ακαταμάχητο, με καλό ιππικό, φιλόμαχο και φιλοπόλεμο, που διέθετε φαρέτρες και βέλη και δυνατό εξοπλισμό, θεώρησε πρέπον να κερδίσει αυτό που σχεδίαζε με δόλο. Έτσι, υποσχέθηκε να σμίξει με γαμικές συμφωνίες και δημόσιους εορτασμούς και πανηγύρεις και τελετές γαμήλιων δείπνων και με δώρα, κάνοντας αρραβώνα με την κόρη του σατράπη των Πάρθων. Με δυσκολία τους έπεισε, τα κατάφερε ωστόσο και φθάνοντας ενώ εκείνοι ήδη προετοίμαζαν την τελετή του γάμου και είχαν αφήσει στην άκρη της πανοπλίες τους και φορούσαν πιο ελαφριές στολές κατάλληλες για τη γαμήλια περίσταση, τότε (ο Αντωνίνος) μετέβαλε το ποτό σε φονικό και τη γιορτή σε σφαγή, ενώ γέμισε τα ποτήρια του γάμου με αίμα και τις γαμήλιες μελωδίες τις μετέτρεψε σε θρήνους. Και γέμισε με σώματα τις πεδιάδες, ενώ το ξίφος του μέθυσε από το αίμα και από τους άδικους φόνους και κατέβαψε τους γύρω του και τους έλουσε (με αίμα), παρότι μετά από λίγο το πλήρωσε με πολύ βαρύτερη τιμωρία. Εσύ όμως, βασιλιά μου, πέτυχες με στρατηγικό τρόπο αυτήν την αναίμακτη μάχη και την καινοτόμα και ανήκουστη συνθήκη ειρήνης, χωρίς καθόλου να αρπάξεις τη νίκη, χωρίς να επιτεθείς κρυφά και χωρίς να κάνεις επιδρομή με ύπουλο τρόπο. Οι Πάννονες είδαν την αστραφτερή σαν τη φωτιά δόξα σου και οπισθοχώρησαν σαν να τους φώτισε και τους έκαψε η φωτιά σου. Διότι, ποιος μπορεί να αντέξει «*όταν έρθει κατά πρόσωπο με τη φωτιά*»;

Σε τρεις από όσους εξουσίασαν μέχρι τώρα αναζητώ ομοιότητες με σένα, αυτοκράτορα, στον Αλέξανδρο, τον γιο του Φιλίππου, στον Δαβίδ, τον προφήτη και γιο του θεού και στον Σεβαστό, τον ανεψιό του Καίσαρα. Με τον έναν σε συγκρίνω για τα τεράστια προμηνύματα της βασιλείας για στο μέλλον, πριν γίνεις βασιλιάς. Με τον Δαβίδ σε αντιπαραβάλλω για τον τρόπο με τον οποίον ανέβηκε στο θρόνο, ενώ με τον Μακεδόνα για εκείνους τους μεγάλους αγώνες και για τις γενναίες

μάχες και νίκες και για την καταπολέμηση εθνών που ήταν ανίκητα στη μάχη. Κι ενώ αναμενόταν να ξεγλιστρήσει ο Καίσαρας από τους υγρούς θαλάμους της κοιλιάς, από τους λαγόνες της μητέρας του που βρισκόταν στις ωδίνες του τοκετού, φάνηκε ο ήλιος που συμβόλιζε τη λαμπρότητα του Καίσαρα. Επίσης, όταν εσύ πρωτοχαιρέτησες τον κόσμο αυτόν με τη γέννησή σου, ένα θεϊκό όραμα εμφανίστηκε στον βασιλιά και πατέρα σου και του γνωστοποίησε τη δόξα της βασιλείας σου. Ο Δαβίδ ήταν ο τελευταίος ανάμεσα στα αδέρφια του, όμως αφού εξυψώθηκε αν και ήταν πίσω από αυτούς, αναδείχθηκε σε βασιλιά του Ισραήλ. Και εσένα, επιλέγοντάς σε ο Θεός, αν και ήσουν ο τελευταίος και ο πιο νέος από τους ομογενείς σου (δηλ. από τα αδέρφια σου), σου εμπιστεύθηκε τη βασιλεία των Ρωμαίων και τον εκλεκτό λαό. Ο Αλέξανδρος κατατρόπωσε τους Ισαύρους και τους Κίλικες, τους Ινδούς και τους Πέρσες. Κι εσένα, που καταπολέμησες τους Δάκες και τους Πέρσες και τους Κίλικες, ήδη και οι Πάννονες σε αναγνωρίζουν ως δεσπότη τους. Έτσι εγώ και με αυτά τα μέσα σου ζωγράφισα τον πίνακα των παραλληλισμών. Αν είναι αλήθεια όσα άλλα (άσχημα) διαδίδονται και θρυλλούνται από τους ιστορικούς για τον Μακεδόνα, εγώ σταχυολογώντας μόνον τις νίκες του, κατά τα άλλα διαγράφω από την απαρίθμησή μου τον Αλέξανδρο.

Ο Ησαΐας προφήτευσε ότι θα *ανακαινισθούν (από την πίστη) τα νησιά*, ενώ ο ψαλτωδός συμβουλεύει *τα νησιά να χαίρονται*. Και βέβαια χάρηκαν και έχουν ανακαινιστεί τώρα τα νησιά των Παννόνων που περιβάλλονται από πολύβουα ποτάμια, καθώς προσδόκησαν ότι θα έρθουν τα ωραία πόδια του αυτοκράτορα, πόδια που ευαγγελίζονται την ειρήνη. Αυτό το έθνος, αυτήν την περιοχή, αυτή τη γη που είναι και τώρα υπόδουλη την σκέπασες (με το μεγαλείο σου) και προτού σου αντισταθεί την τιμώρησες, αφού ο Θεός μόνο που δεν σε προέτρεψε και δεν σου υποσχέθηκε αυτά που είπε στον Αβραάμ: «*Άνοιξε τα μάτια σου και δες αυτήν τη γη και διάσχισέ την κατά μήκος και κατά πλάτος, καθώς θα την δώσω σε σένα και στους απόγονούς σου*». Και βέβαια αυτή η υπόσχεση εκπληρώθηκε και όπως έκανε ο Ιησούς με το Ισραήλ και εσύ μοίρασες στους υποτακτικούς σου τη γη των Παννόνων και τους διόρισες εκεί (για να πούμε τα θεία λόγια του Δαβίδ). Και τώρα εμείς ανέλπιστα σε επικροτούμε και πανηγυρίζουμε απροσδόκητα χορεύοντας στις τελετές για τα

σπουδαία κατορθώματα του σπουδαίου βασιλιά, από τον οποίον ξανοίγεται για μένα ο γλυκός όρμος της βασιλείας του.

Λένε ότι στην Ιωνία κατασκευάστηκε ένα πέτρινο άγαλμα που είχε ένα βέλος στο δεξί του χέρι και με το αριστερό του τέντωνε τόξο και ότι είχε πάνω του κρεμασμένη και μια φαρέτρα. Είχαν χαραχτεί και γράμματα στο άγαλμα που έφθαναν από τον δεξί μέχρι τον αριστερό ώμο διατρέχοντας το στήθος του. Μέσα από αυτά τα γράμματα, ο άνθρωπος ήθελε να πει ότι «εγώ με τους ώμους αυτούς κατέκτησα αυτήν εδώ τη χώρα». Πολύ πιο δίκαιο είναι ωστόσο να στήσεις εσύ στο κέντρο της γης των Παννόνων ένα χρυσό άγαλμα που θα διατρανώνει με την επιγραφή του το σπουδαίο σου κατόρθωμα, όσο ενδοξότερο και σπουδαιότερο είναι το να υποδουλώσεις το ακαταμάχητο έθνος των Παννόνων σε σύγκριση με την Ιωνία.

«*Έχουν έρθει πρέσβεις από την Αίγυπτο*». Ναι, πράγματι έχουν έρθει και έχουν ήδη μεταφέρει και φόρους. « *Και η Αιθιοπία θα προσφέρει το χέρι της γεμάτο δώρα*», «*βασιλιάδες από μέρη μακρινά και νησιά θα προσφέρουν δώρα*». Αυτόν τον πόθο και τη σκέψη έχω εγώ για τα μελλούμενα. Μακάρι βασιλιά μου να συσσωρεύσεις τρόπαια πάνω στα άλλα τρόπαια για πολλές δεκάδες αμέτρητων ημερών και να προσθέτεις νίκες πάνω στις νίκες και να στεριώνεις τις σκηνές σου ακόμη και κοντά στα Γάδειρα και δίπλα στις όχθες του Ωκεανού, εσύ που είσαι ανάμεσα στους βασιλιάδες ασύγκριτος και ανάμεσα στους αυτοκράτορες απαράμιλλος.

Σχολια

στ. 1-2 *Ὦ βασιλεῦ τῶν πώποτε βασιλέων καρτερικώτατε καὶ στρατηγικώτατε:* ως *στρατηγικώτατος βασιλέων* προσφωνείται ο Μανουήλ και από τον Ευθύμιο Μαλάκη[243] και από τον Ιωάννη Διογένη.[244]

στ. 7 *τῆς δεξιᾶς τῆς ἀνικήτου τῆς βριαρᾶς*: παρόμοια διατύπωση και από τον Γρηγόριο Αντίοχο (*ἀλκιμωτάτην καὶ βριαρὰν δεξιάν*).[245]

στ. 10-11 *ἥλιος….δύσιν ἔγνω*: ο Μανασσής αντλεί από τον *Ψαλμό* 103.19: *ποίησεν σελήνην εἰς καιρούς, ὁ ἥλιος ἔγνω τὴν δύσιν αὐτοῦ.* Η σύγκριση του αυτοκράτορα με τον ήλιο αποτελεί βέβαια κοινό τόπο και ο Μανουήλ δεν αποτελεί εξαίρεση.[246]

στ. 16 *τὰς φρένας βαθύν*: η φράση απαντά και σε άλλους συγγραφείς, π.χ. στην Άννα Κομνηνή.[247]

στ. 25-26 *τὰς φρένας αἰθέριε-τὰς χεῖρας ἐμπύριε*: η πρώτη φράση απαντά σε συγχρόνους του Μανασσή λογίους π.χ. στον Ανδρόνικο Καματηρό,[248] ενώ η δεύτερη εντοπίζεται τόσο σε στίχους του Μιχαήλ Γλυκά[249] όσο και σε ομιλία του Νικηφόρου Βασιλάκη προς τον αυτοκράτορα Ιωάννη Κομνηνό (*ὁ βασιλεὺς καὶ τὴν ἀρετὴν αἰθέριος καὶ τὰς*

243. Papadopoulos-Kerameus, *Noctes Petropolitanae*, 162,12.

244. N.I. Novosadskij – V.E. Regel, *Fontes Rerum Byzantinarum: Rhetorum saeculi XII orationes politicae*, Tomus I, 1-2, St. Petersburg 1914 (ανατ. Leipzig 1982), 306, 4.

245. Λόγος στον σεβαστοκράτορα Κωνσταντίνο Άγγελο, έκδ. M. Bachmann and F. Dölger, «Die Rede des Megas Droungarios Gregorios Antiochos auf den Sebastokrator Konstantinos Angelos», *BZ* 40 (1940), 381,1.

246. Ειδικότερα για τη σύγκριση του συγκεκριμένου αυτοκράτορα με τον ήλιο, βλ. G. Karla, «Das literarische Porträt Kaiser Manuels I. Komnenos in den Kaiserreden des 12Jh.», *BZ* 101 (2008), 669-679.

247. D.R. Reinsch – A. Kambylis, *Annae Comnenae Alexias* (CFHB, Series Berolinensis 40.1), Berlin/New York 2001, 57, 78.

248. A. Bucossi, *Andronici Camateri Sacrum Armamentarium, pars prima* (Corpus Christianorum. Series Graeca 75), Turnhout 2014, 13-14

249. Σ. Ευστρατιάδης, *Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ. Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς Θείας Γραφῆς*, Αθήνα 1906, σ. ρνη΄, στ. 29: *αἰθέριε τὴν φρόνησιν, ἐμπύριε τὰς χεῖρας.*

χεῖρας ἐμπύριος),[250] αλλά και στην *ΣΧ* (στ. 5797: *ὁ Φοῖνιξ ἐδραπέτευε τὰς ἐμπυρίους χεῖρας*).

στ. 33 *μεγαλόδωρον καὶ φιλόδωρον*: ο Μανασσής χρησιμοποιεί τον συνδυασμό των επιθέτων και στον *Λόγο του προς τον Αγιοθεοδωρίτη* (στ. 174 και 229-230), πάλι σε αναφορές που κάνει στο πρόσωπο του Μανουήλ Κομνηνού.

στ. 39 *βαθυδίνης Ἴστρος*: η φράση δύο φορές στον παρόντα λόγο (βλ. και στ. 148-149), απαντά και στον Νικήτα Χωνιάτη.[251]

στ. 41-42 *Νεῖλος ἑπτά σε στόμασιν ὕμνησεν*: πιθανόν γίνεται αναφορά στην εκστρατεία του Μανουήλ από κοινού με τον Αμάλριχο στην Αίγυπτο το 1169.[252] Η αναφορά στον Νείλο με τις επτά εκβολές είναι γνωστή από τον Ηρόδοτο (2, 17), οπότε αξιοποιείται και από άλλους λογίους.[253]

στ. 46 *Ἔφαναν οἱ ἀστραπαί σου τῇ οἰκουμένῃ*: η φράση προέρχεται από τον *Ψαλμό* 76.19.

στ. 46-47 *κατὰ τὸν νυμφίον τοῦτον τὸν μέγαν* : ο παραλληλισμός του ηλίου με νυμφίο έχει αντληθεί από τον *Ψαλμό* 18.6: *καὶ αὐτὸς ὡς νυμφίος ἐκπορευόμενος ἐκ παστοῦ αὐτοῦ*

στ. 49-50 *ὁ σκορπιώδης ἐκεῖνος καὶ σκοτεινὸς τὴν γνώμην*: παρόμοια χρήση των λέξεων και από τον Γεώργιο Τορνίκη.[254] Ως σκορπιώδης και σκοτεινός χαρακτηρίζεται εδώ ο μέγας ζουπάνος της Ρασίας Στέφανος Nemanja, καθώς έκανε τρεις εξεγέρσεις κατά της βυζαντινής αυτοκρατορίας,[255] μέχρι την τελική του ήττα και τον διασυρμό του που περιγράφεται πιο κάτω στο κείμενο. Στο παρόν χωρίο εμφανίζεται σε

250. Garzya, *Orationes et epistulae,* 56, 28-29: *ὁ βασιλεὺς καὶ τὴν ἀρετὴν αἰθέριος καὶ τὰς χεῖρας ἐμπύριος.*

251. J. van Dieten, *Nicetae Choniatae orationes et epistulae* (CFHB, Series Berolinensis 3), Berlin 1972, 3, 21.

252. Magdalino, *Manuel I Komnenos,* 73-75.

253. Βλ. επί παραδείγματι στις *Χιλιάδες* του Ιωάννη Τζέτζη, P.A.M. Leone, *Ioannis Tzetzae historiae*, Naples 1968, 385, στ. 981: *Νεῖλος Αἰγύπτου ποταμὸς ἑπτάστομος ἐκρέων…*

254. M. Loukaki, *Discours annuels en l'honneur du patriarche Georges Xiphilin* (Monographies 18), Paris 2005, 85, 229.

255. Magdalino, *Manuel I Komnninos*, 79.

διπλωματικές επαφές με τον Γερμανό Φρειδερίκο Βαρβαρόσσα (*τὸν ἀρχηγὸν Τευτόνων λόγοις ἐθέρμαινε*), κάτι που επιβεβαιώνει και ο ιστορικός Ιωάννης Κίνναμος.[256]

στ. 54 *ὕβριν ἄντικρυς καὶ περιφρόνησιν πνέοντα*: παρόμοια διατύπωση χρησιμοποιεί και ο Νικηφόρος Βασιλάκης σε ομιλία του προς τον αυτοκράτορα Ιωάννη Κομνηνό, αναφερόμενος στους εχθρούς του (*πνεόντων ὕβριν καὶ περιφρόνησιν*).[257]

στ. 54-56 *Καὶ γλώσσῃ μὲν ὁ Γήπαις Ῥωμαίοις ὑπέκυπτε, γνώμῃ δὲ τοῖς Τεύτοσι προσετίθετο*: η προσέγγιση του Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα προς το ουγγρικό βασίλειο κινητοποίησε τον Μανουήλ Κομνηνό να αντιμετωπίσει με κάθε τρόπο τον γερμανικό κίνδυνο και να διασφαλίσει την επιρροή του στα Βαλκάνια.[258]

στ. 61 *μεγαλεπήβολον καὶ εὐσύνετον*: τα δύο επίθετα και στον λόγο προς τον Αγιοθεοδωρίτη (στ. 157).

στ. 70-71 *ὁ ἀποστάτης, ὁ τρίδουλος*: ο ρήτορας πάλι επαναφέρει τον λόγο σε μία από τις προδοσίες του ζουπάνου των Σέρβων Στέφανου Nemanja (Desa-Δεσέ στο κείμενο του Κιννάμου). Τον αποκαλεί *τρίδουλον* (λέξη από τον Οιδίποδα Τύραννο, στ. 1063), ενώ πιο κάτω τονίζει ότι κατέφυγε στην πονηριά, γιατί του έλειπε η ανδρεία: *οὗ μὴ ἐφικνεῖτο <ἡ> λεοντῆ, καὶ τὴν ἀλωπεκῆν προσεπέρραπτεν.* Πρόκειται για φράση πα-

256. Κίνναμος, *Ἐπιτομή*, 212, 18-23: *Δεσὲ γὰρ ὃς βασιλέως δόντος τῆς Σερβικῆς ἦρχε τῷ τότε, ἐπειδὴ τῆς χώρας ἐγκρατὴς ἤδη ἐγένετο, τῶν συνθηκῶν ἀλογήσας Δένδρας τε χώρας εἰσαῦθις μετεποιεῖτο* ***καὶ τῆς Ῥωμαίων ἀφηνιάζων ἀρχῆς ἔς τε Ἀλαμανοὺς ἔπεμψε,*** *κῆδος ἐντεῦθεν ἑαυτῷ συνάψαι διανοηθείς, καὶ πᾶν ὃ μὴ κατὰ γνώμην Ῥωμαίοις ἦν τρόπῳ παντὶ ἔπρασσε.*

257. Garzya, *Orationes et epistulae,* 58, 22.

258. Magdalino, *Manuel I Komninos* 81-2. Για το αυξημένο ενδιαφέρον του Μανουήλ Κομνηνού κατά τη 10ετία του 1160 να κρατήσει στη δική του σφαίρα επιρροής την Ουγγαρία, βλ. και Κίνναμος, *Ἐπιτομή*, 202,15-203,1: *φήμη γάρ τις ἐκράτει τῷ τηνικαῦτα ὡς ὁ τῶν Ἀλαμανῶν ῥὴξ Φρεδερίκος τὸ σύμπαν ἔθνος ἀνακινήσας πανστρατὶ ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων φέρεται γῆν. διὰ ταῦτά τε οὖν καὶ ὡς ὁ τῶν Οὔννων ῥὴξ Ἰατζᾶς τὸν βίον ἀπολίποι ἐπὶ Σαρδικὴν ἦλθεν. ἔνθα ἐφ' ἱκανὸν διατρίψας περὶ πλείστου τὴν τῆς Οὐννικῆς ἐπικράτησιν ἐποιεῖτο.*

ροιμιώδη, την οποία ο Μανασσής αξιοποιεί και στην *ΣΧ*, στ. 5424 *(προσράπτων τὴν ἀλωπεκῆν λίαν κακομηχάνως*).[259]

στ. 71-72 *γέρων πίθηκος οὐχ ἁλίσκεται πάγῃ… ἁλίσκεται:* πρόκειται για παροιμιώδη λόγο που σώζεται από τον Διογένη Λαέρτιο[260] και από το Λεξικό της Σούδας.[261]

στ. 98-99 *οὐ Βαβυλῶνος ἐπέκεινα… ἐν γαλεάγρᾳ τὸν θῆρα*: η φράση *ἐπέκεινα Βαβυλῶνος* προέρχεται από τις *Πράξεις των Ἀποστόλων* (7.43) και έρχεται σε αντίθεση με την εικόνα του θηρίου που φυλακίζεται στο κλουβί (*ἐν γαλεάγρᾳ τὸν θῆρα*. Ο Μανασσής χρησιμοποιεί τη λέξη και στην *ΣΧ* (στ. 6500: *ὡς θὴρ ἐκ γαλεάγρας)*, αλλά και στον *Παραμυθητικόν* για την Θεοδώρα (στ. 212). Στην τελευταία βέβαια περίπτωση ως *γαλεάγρα πήλινη* θεωρείται το φθαρτό σώμα της Θεοδώρας, από το οποίο πέταξε η ψυχή της.

στ. 100-101 *νηπίοις ἄθυρμα*: ο στίχος από την *Ιλιάδα* 15, 363 (*νηπιέοισιν ἀθυρματα*). Ο ζουπάνος της Σερβίας παρομοιάζεται με παιχνιδάκι για τα νήπια, καθώς υπέστη εξευτελισμό από τον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό. Κατά την αφήγηση του Κιννάμου, ο Nemanja παραδόθηκε ξυπόλητος, με ένα σχοινί στο λαιμό του, παραδίδοντας ένα ξίφος στον αυτοκράτορα, για να τον σκοτώσει, αν το ήθελε και εκείνος τον πήρε μαζί του ως αιχμάλωτο.[262]

---

259. Τη φράση σώζει ο Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι, Λύσανδρος, Τῶν δ' ἀξιούντων μὴ πολεμεῖν μετὰ δόλου τοὺς ἀφ' Ἡρακλέους γεγονότας καταγελᾶν ἐκέλευεν·»Ὅπου γὰρ ἡ λεοντῆ μὴ ἐφικνεῖται, προσραπτέον ἐκεῖ τὴν ἀλωπεκῆν*», έκδ. K. Ziegler, *Plutarchus Vitae Parallelae,* τ. 3.2, Lipsiae 1973 1996, 100, 18-20.

260. M. Marcovich, *Diogenis Laertii Vitae Philosophorum*, τ. 1, Berlin 2008, 373, 15-16.

261. *Γέρων πίθηκος οὐχ ἁλίσκεται πάγῃ, ἁλίσκεται μὲν, μετὰ χρόνον δ' ἁλίσκεται: ἐπὶ τῶν ἅπαξ δυστυχησάντων.*

262. Κίνναμος, *Ἐπιτομή*, 287, 18 – 288, 3: *ὡς δὲ τὸ δέος αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ἐπολιόρκει, πρέσβεις ἐς βασιλέα πέμψας κακῶν ἀμνηστίας ἐδεῖτο τυχεῖν. πείθειν δ' οὐκ ἔχων, ἀλλὰ τῆς ἐς αὐτὸν ᾐτεῖτο παρόδου τέως ἀκινδύνου τυχεῖν. ἦκε τοίνυν βασιλέως ἐπινεύσαντος, καὶ εἰσῄει παρὰ τὸ βῆμα, ἀκαλυφής τε κεφαλὴν καὶ χεῖρας εἰς ἀγκῶνα γυμνούμενος, ἀνυπόδετος μὲν πόδας, σχοῖνος δέ οἱ τοῦ τραχήλου ἐξῆπτο, καὶ ξίφος κεχείριστο, ὅπη βούλοιτο χρῆσθαι*

στ. 109-110 *τὰ ὀχυρώματα αὐτοῦ δειλίαν*: η φράση έχει αντληθεί από τον *Ψαλμό* 88.41.

στ. 118-119 *ζυγὸν ἀποσειόμενος τὸν ἐλαφρὸν τὸν χρηστόν*: η φράση από το *κατά Ματθαῖον* Ευαγγέλιο 12.30: *ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.*

στ. 127 *λίθοι βαρεῖς ἀμαξοπληθεῖς*: τη φράση *λίθους ἀμαξοπληθεῖς* χρησιμοποιεί ο Μανασσής και στην *ΣΧ* (στ. 4739), καθώς και οι Νικηφόρος Βασιλάκης[263] και Ιωάννης Κίνναμος.[264] Πιθανόν είναι εμπνευσμένη από το έργο του Ευριπίδη *Φοίνισσαι,* στ. 1157-1158. (*λᾶαν ἐμβαλὼν κάραι ἀμαξοπληθῆ, γεῖσ' ἐπάλξεων ἄπο*).

στ. 132-133 *μέγας δὲ πλευρὰ βοῦς ὑπὸ σμικρᾶς ὅμως μάστιγος ὀρθὸς εἰς ὁδὸν πορεύεται*: ο στίχος που φέρεται να είπε περιπαικτικά στον Nemanja κάποιος Βυζαντινός πολίτης είναι από τον *Αἴαντα* του Σοφοκλέους, 1253-1254.

στ. 137-139: η άποψη ότι τα κατορθώματα που εξυμνεί ο ρήτορας ίσως μοιάζουν απίστευτα ή υπερβολικά για τους ακροατές του αποτελεί κοινό τόπο ήδη από την αρχαιότητα, βλ. επί παραδείγματι Θουκυδίδου *Ἱστορία* 2. 35 (*Περικλέους Ἐπιτάφιος*: *χαλεπὸν γὰρ τὸ μετρίως εἰπεῖν ἐν ᾧ μόλις καὶ ἡ δόκησις τῆς ἀληθείας βεβαιοῦται*).

στ. 142 *ἔθνος εὔιππον εὔοπλον*: Την ίδια διατύπωση χρησιμοποιεί και ο Ευθύμιος Μαλάκης σε λόγο του προς τον Μανουήλ Κομνηνό.[265] Πιο κάτω (στ. 128-9) ο Μανασσής ονομάζει τους *Πάννονες* (κατοίκους της δυτικής Ουγγαρίας) ως *ἔθνος φιλελεύθερον*,[266] ανυπότακτο δηλ. σε ξένους ηγεμόνες, κάτι που αναδεικνύει ακόμη πιο σημαντική την αναίμακτη επικράτηση του Μανουήλ επί της Ουγγαρίας.

βασιλεῖ ἑαυτὸν παρεχόμενος ἐφ' οἷς οἰκτείρας αὐτὸν ἀφῆκε τὸ ἔγκλημα. ταῦτα κατωρθωκὼς ***βασιλεὺς ἐξῄει τῆς Σερβικῆς, ἑπόμενον αὐτῷ καὶ τὸν ἀρχιζουπάνον ἔχων.***

263. Garzya, *Orationes et epistulae,* 57, 15.

264. Κίνναμος, *Ἐπιτομή,* 100, 10: *λίθοι γὰρ ἀμαξοπληθεῖς καὶ βέλη.*

265. Papadopoulos-Kerameus, *Noctes Petropolitanae,* 179, στ. 27-28*: ἔχεις ἔθνος τοσοῦτον εὔιππον, εὔοπλον…*

266. Αντίστοιχη έκφραση και στον Διόδωρο Σικελιώτη, έκδ. F. Vogel, *Diodori bibliotheca historica*, τ. 1, Leipzig 1888, 170, 11-13.

στ. 148-149 *Ἴστρον… βαθυδίνην, πολυχεύμονα*: αντίστοιχη διατύπωση για τον ποταμό Δούναβη χρησιμοποιεί και ο Μιχαήλ ο Ρήτωρ σε ομιλία του προς τον Μανουήλ Κομνηνό.[267]

στ. 155 *ἱπποφόρβον καὶ βουκολίδα*: με τον ίδιο τρόπο χαρακτηρίζει την Ιταλία ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς στο έργο του *Ῥωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία*.[268]

στ. 162-163 *αἴγλη… ἱκάνει κορύθων ἀπὸ λαμπομενάων*: η φράση από το Ν της *Ιλιάδος*, στ. 341: *αὐγὴ χαλκείη κορύθων ἀπὸ λαμπομενάων.*

στ. 174 *ἄνευ… ἀνδροκτασιῶν τε καὶ αἵματος*: η διατύπωση είναι εμπνευσμένη από το Λ της *Ιλιάδος*, στ. 164: *ἔκ τ' ἀνδροκτασίης ἔκ θ' αἵματος…*

στ. 175 *ἀμφίπολον Ἄρεος*: η φράση από fragmentum του Ευριπίδη[269] για να αποδώσει τον πολεμικό χαρακτήρα των Ούγγρων και να τονίσει έτσι ακόμη περισσότερο τη σημασία της αναίμακτης επικράτησης του Μανουήλ επί της Ουγγαρίας.

στ. 176-178 *<λέων> ἠρεύξατο… τίς οὐ πεφόβηται;* Η έκφραση προέρχεται από την *Παλαιά Διαθήκη*.[270]

στ. 178-179 *τὴν μάχην ἐκείνην τὴν Ἀγησιλάου τὴν ἄδακρυν:* Ο Μανασσής παρομοιάζει την αναίμακτη επικράτηση του Μανουήλ επί των Ούγγρων με την *Ἀγησιλάου ἄδακρυν μάχην*. Πολύ σωστά επεσήμανε ο Kurtz[271] ότι πρόκειται για τη νίκη των Σπαρτιατών έναντι του συνασπισμού Αρκαδίας, Άργους και Μεσσηνίας και πρόκειται για κατόρθωμα όχι του Αγησιλάου, αλλά του γιού του Αρχιδάμου Γ΄, το 368 π. Χ.

---

267. N.I. Novosadskij – V.E. Regel, *Fontes Rerum Byzantinarum: Rhetorum saeculi XII orationes politicae*, Tomus I, 1-2, St. Petersburg 1914 (ανατ. Leipzig 1982), 142,3.
268. K. Jacoby, *Dionysii Halicarnasei antiquitatum Romanarum quae supersunt*, τ. 1, Leipzig 1885 (ανατ.1967), 58, 5-6.
269. A. Nauck, *Tragicorum Graecorum fragmenta*, Leipzig 1889 (ανατ. Hildesheim 1964), 679, fr. 992. Την ίδια διατύπωση χρησιμοποιεί ο Μανασσής και στην *Ἔκφρασιν γῆς,* έκδ. O. Lampsides, «Der vollständige Text des Ἔκφρασις γῆς des Konstantinos Manasses», *JÖB* 41 (1991), 202.
270. *Ἀμώς,* 3.8: *λέων ἐρεύξεται και τίς οὐ φοβηθήσεται;*
271. Kurtz, *VV* 12, 93, υποσ. 197.

στ. 181: *νῦν ἐπὶ τὰς χρυσᾶς ἔννας τὰ Ῥωμαίων παλινδρομεῖ*: ο Μανασσής υποστηρίζει ότι μετά την υποταγή της Ουγγαρίας αρχίζει μια χρυσή εποχή για τη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Η φράση *χρυσᾶς ἔννας* αποδίδει μάλλον την εποχή της Pax Romana στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία.[272] Η αισιόδοξη διάθεση που αποπνέει το παρόν χωρίο αποτυπώνεται και στον επίλογο του εγκωμιαστικού του λόγου (στ. 373-374: *οὕτως ἐγὼ περὶ τῶν μελλόντων δυσερωτιῶ καὶ φαντάζομαι*). Την ίδια διάθεση αποπνέει και ένας από τους λόγους του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης που γράφτηκε το 1174. Εκεί, μεταξύ άλλων, ο Ευστάθιος παρατηρεί ότι συρρέουν στον αυτοκρατορικό θρόνο πρέσβεις από όλα τα κράτη, ενώ η εξουσία των *Ῥωμαίων* έχει επαναπροσεγγίσει το *πάλαι πρεσβεῖον*.[273]

στ. 192 *χαριτογλωσσεῖ*: το ρήμα από *τον Προμηθέα Δεσμώτη* του Αισχύλου (στ. 296), αναφέρεται και από τον Αθήναιο στους *Δειπνοσοφιστές του*. Ο Μανασσής δηλώνει με αυτό ότι δεν έχει διάθεση κολακείας ή υπερβολής (*μὴ χαριτογλωσσεῖ μοι το στόμα, μηδὲ κολακικώτερον ἐπισύρεται*), κάτι που προτίθεται να αποδείξει με ένα πλήθος ιστορικών παραδειγμάτων που καταλαμβάνουν σχεδόν το ήμισυ του λόγου του.

στ. 195-211 *Σέσωστρις… πολεμιστῶν*: Το πρώτο ιστορικό exemplum είναι ο Αιγύπτιος βασιλιάς Σέσωστρις. Ο Μανασσής αντλεί από το 2ο βιβλίο των *Ἱστοριῶν* του Ηροδότου και αναδιηγείται ένα απόσπασμα, που καταδεικνύει την περιφρόνηση που έδειχνε ο Σέσωστρις απέναντι σε όσους αντιπάλους του παραδίδονταν αμαχητί.[274]

---

272. Βλ. και ποίημα του Θεοδώρου Προδρόμου, όπου αναφερόμενος στα επιτεύγματα του Μανουήλ Κομνηνού, τον συγκρίνει με τον Αύγουστο: *Ἐκεῖνο τὸ τοῦ Καίσαρος τοῦ Ῥώμηθεν ἐκείνου… νῦν καθορῶ τοῖς ἔργοις, εἶδες ἐλθὼν ἐνίκησας, νύν εἰς τὰς Ἔννας τὰς χρυσᾶς ὄντως παλινδρομοῦμεν»,* Hörandner, *Prodromos*, 258, 190.

273. Wirth, *Eustathii opera*, 268, 44-51: *Πολλοὶ τοίνυν τῶν ἐν ὀφθαλμοῖς πρέσβεων τούτων, μέγιστε βασιλεῦ, τὸν σὸν πάνσεπτον θρόνον κυκλοῦντες οἱ μὲν κατ' ἄλλος ἄλλο τι, οἱ δὲ καὶ ἐπικουρίας δεδεημένοι στέλλονται παρὰ σε… καὶ* ***ἔστι βλέπειν τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν εἰς τὸ πάλαι πρεσβεῖον ἐπανακάμψασαν****, ὡς μὴ μόνον ἔχειν ἑαυτῇ ἐπαρκεῖν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀπανταχόθεν δεδεημένοις ἐπικουρεῖν·*

274. Ἡροδότου 2, 102.5 κ.ε.: *ὅτεων δὲ ἀμαχητὶ καὶ εὐπετέως παρέλαβε τὰς πόλιας,*

στ. 212-217: το δεύτερο παράδειγμα ηγέτη είναι ο Αιγύπτιος Βόκχορις που θέλησε να υποτάξει τους Αιθίοπες, απέτυχε και έγινε παρανάλωμα του πυρός. Το παράδειγμα αντλείται πιθανώς από τον Ιωάννη Αντιοχέα.[275]

στ. 218-221: στο σημείο αυτό ο Μανασσής αλλάζει με έναν έξυπνο τρόπο την έως τώρα χώρα έμπνευσης του λόγου του (την Αίγυπτο), ζητώντας να μεταφερθεί νοερά από τον Νείλο στον ποταμό Χοάσπη και στην Περσία. Η αποστροφή που κάνει και η επίκληση στον *λόγο* να του τραγουδήσει έναν άλλο κόσμο είναι μια τρόπον τινά έκκληση στη δική του Μούσα (*Ἄγε δὴ μετάβηθι, λόγε, καὶ ἄλλον κόσμον ἄεισον, ἐξ Αἰγυπτίων ἐπὶ τοὺς Πέρσας μετενεγκὼν τὴν φορὰν*) και τονώνει το ενδιαφέρον του ακροατή.

στ. 221-233: Αφού έχει μεταφερθεί νοερά στην Περσία, ο Μανασσής παραθέτει το πρώτο παράδειγμα ηγέτη από εκεί, τον Κύρο, εγγονό του Αστυάγη. Παρά τα επιτεύγματά του, ο Κύρος σκοτώθηκε στην προσπάθειά του να κατακτήσει τους Μασσαγέτες, ενώ η βασίλισσά τους βανδάλισε το πτώμα του. Το exemplum αντλήθηκε από τον Ηρόδοτο.[276]

στ. 234-243: Το δεύτερο παράδειγμα ηγέτη από την Περσία είναι ο Καμβύσης. Ο Μανασσής περιγράφει αρνητικά και αυτόν τον ηγεμόνα

τούτοισι δὲ ἐνέγραφε ἐν τῇσι στήλῃσι κατὰ ταὐτὰ καὶ τοῖσι ἀνδρηίοισι τῶν ἐθνέων γενομένοισι ***καὶ δὴ καὶ αἰδοῖα γυναικὸς προσενέγραφε, δῆλα βουλόμενος ποιέειν ὡς εἴησαν ἀνάλκιδες.*** Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης πάντως, σχολιάζοντας το εν λόγω απόσπασμα του Ηροδότου παρατηρεί ότι *τὸ δὲ τοῦ Σεσώστριδος ἔργον ἔχει πλεῖον τὸ ἀναιδές*, βλ. M. van der Valk, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, τ. 2, Leiden 1976, 414, 12-13.

275. U. Roberto, *Ioannis Antiocheni fragmenta ex historia chronica* (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur 154), Berlin/New York 2005, 572, 30: *Ἐπὶ Βοκχόρεως βασιλέως Αἰγύπτου ἀρνίον ἐλάλησεν ἀνθρωπίνῃ φωνῇ.* ***ὃν Σαβάκων ὁ Αἰθιόπων βασιλεὺς αἰχμάλωτον λαβών, ζῶντα κατέκαυσεν****· οἱ δέ φασι ὡς ἐξέδειρε.*

276. 1, 205 κ.ε. η Τόμυρις, η βασίλισσα των Μασσαγετών είχε παρακαλέσει τον Κύρο να της δώσει πίσω τον αιχμάλωτο γιό της, απειλώντας τον : *εἰ δὲ ταῦτα οὐ ποιήσεις, ἥλιον ἐπόμνυμί τοι τὸν Μασσαγετέων δεσπότην, ἢ μέν σε ἐγὼ καὶ ἄπληστον ἐόντα αἵματος κορέσω…*

που θέλησε να υποτάξει τους Αιθίοπες, αναγκάστηκε ωστόσο να υποχωρήσει, έχοντας χάσει μεγάλο μέρος του στρατού του. Ο ρήτορας μάλιστα παραθέτει με συντομία και το περιστατικό, σύμφωνα με το οποίο οι Αιθίοπες δώρισαν στον Καμβύση ένα τόξο που εκείνος αδυνατούσε να χρησιμοποιήσει, χωρίς ωστόσο να αναφερθεί στο μήνυμα των Αιθιόπων προς τον Πέρση.[277]

στ. 244-256: Το τρίτο αρνητικό παράδειγμα ηγεμόνα από την Περσική αυτοκρατορία είναι ο Δαρείος. Ο Μανασσής δηλώνει ότι είναι πασίγνωστο σε όλους το τι είδους δώρα έλαβε ο Δαρείος από τους Σκύθες,[278] ενώ δεν παραλείπει να αναφερθεί και στην απαίτηση της Άτοσσας να αποκτήσει σκλάβες από την Ελλάδα.[279]

στ. 257-278: Το τελευταίο *exemplum* που αντλεί από την περσική ιστορία είναι ο Ξέρξης. Ο Μανασσής περιγράφει την λαμπρή εκστρατεία του κατά των Ελλήνων, δίδοντας έμφαση στην αλαζονεία του (*βρύχων θυμῷ καὶ καχλάζων φυσήματι*). Περιγράφοντας τη στρατιά του, ο ρήτορας χρησιμοποιεί σπάνιες λέξεις και φράσεις, καθώς σύνθετα επίθετα με α΄ συνθετικό το χρυσός, για να δώσει μέσα από μια σύντομη *έκφραση* την αίγλη που περιέβαλε την εκστρατεία. Ενδεικτικά, αναφέρουμε: *κατάχαλκον πεδίον*,[280] *ἵπποι… χρυσεοφάλαροι*,[281] *πανοπλίαι χρυσόπαστοι, νεολαία χρυσοφόρος… ἄνδρες χρυσεοπήληκες.* Αυτή βέβαια η εικόνα

277. Ἡροδότου 3, 21.3: *νῦν δὲ αὐτῷ τόξον τόδε διδόντες τάδε ἔπεα λέγετε· βασιλεὺς ὁ Αἰθιόπων συμβουλεύει τῷ Περσέων βασιλέϊ, ἐπεὰν οὕτως εὐπετέως ἕλκωσι τόξα Πέρσαι ἐόντα μεγάθεϊ τοσαῦτα, τότε ἐπ' Αἰθίοπας τοὺς μακροβίους πλήθεϊ ὑπερβαλλόμενον στρατεύεσθαι, μέχρις δὲ τούτου θεοῖσι εἰδέναι χάριν, οἳ οὐκ ἐπὶ νόον τρέπουσι Αἰθιόπων παισὶ γῆν ἄλλην προσκτᾶσθαι τῇ ἑωυτῶν…* Για την ήττα του Καμβύση από τους Αιθίοπες, βλ. Ἡροδότου 3, 25.

278. Ἡροδότου 4, 131.1 κ.ε. Τα «δώρα» των Σκυθών ήταν ένα πουλί, ένα ποντίκι, ένας βάτραχος και πέντε βέλη και με αυτά οι Σκύθες έδειξαν την θέλησή τους για σθεναρή αντίσταση κατά των Περσών.

279. Ἡροδότου 3, 134.5: *ἐπιθυμέω γὰρ λόγῳ πυνθανομένη Λακαίνας τέ μοι γενέσθαι θεραπαίνας καὶ Ἀργείας καὶ Ἀττικὰς καὶ Κορινθίας.*

280. Από τις *Φοίνισσες* του Ευριπίδη, στ. 110

281. *Τρωάδες*, στ. 519-520.

ανατρέπεται αμέσως μετά, καθώς ο Μανασσής τονίζει ότι ο *θυμοβάρβαρος*,[282] Ξέρξης, αυτός που απειλούσε με τα βέλη του να σκεπάσει και το φως του ήλιου[283] έφυγε τελικά ντροπιασμένος από την Ελλάδα.

στ. 279-288: στο σημείο αυτό με μια νέα αποστροφή στον λόγο του (*Τί ἔτι;)* ο Μανασσής περνά στην παράθεση (αρνητικών) ιστορικών παραδειγμάτων από ηγέτες της Ρωμαϊκής Ιστορίας. Αρχικά, εξετάζει την περίπτωση των αυτοκρατόρων Βεσπασιανού και Τίτου, για τους οποίους δεν θεωρεί και σπουδαίο κατόρθωμα την καταστολή της εξέγερσης της Ιερουσαλήμ μετά από πλήθος αγώνων και αιματοχυσίας (66-70 μ.Χ). Πιθανώς ο Μανασσής να είχε μελετήσει ως προς αυτό την Ιστορία του Φλάβιου Ιώσηπου.[284]

στ. 289-312: Ένα μεγαλύτερο απόσπασμα αφιερώνει ο Μανασσής στο παράδειγμα του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρήλιου Αντωνίνου (Καρακάλλα) τονίζοντας ότι μετά τον Μ. Αλέξανδρο ήταν ο επόμενος πολλά υποσχόμενος ηγέτης.[285] Δεν παραλείπει μάλιστα να παραθέσει κάποιους στίχους από τον αγαπημένο του ποιητή Οππιανό, που είναι αφιερωμένοι στον Καρακάλλα (*ὃν ἐγείνατο Δόμνα Σεβήρῳ τῷ βασιλεῖ, τοκὰς ἀριστοπόσεια*,[286] *εἶπεν ἄν ὁ Κίλιξ ἐποποιός*). Εν τέλει ωστόσο, η αποτίμηση του

282. Για τη λέξη βλ. το *Γλωσσάριο* στην Εισαγωγή.

283. Ήροδότου 7, 226. Ο Μανασσής αποδίδει στον Ξέρξη τη φράση που μεταφέρθηκε στον Σπαρτιάτη Διηνέκη λίγο πριν την μάχη των Θερμοπυλών, ότι δηλαδή οι Πέρσες είναι τόσοι πολλοί που θα σκεπάσουν με τα βέλη τους τις ακτίνες του ήλιου.

284. B. Niese, *Flavii Iosephi opera*, τ. 6, Berlin 1895 (ανατ. 1955), 549, 15 κ.ε., όπου περιγράφονται οι καταστροφές μετά την πολιορκία και την κατάκτηση της Ιερουσαλήμ.

285. Ίσως η εκτίμηση αυτή του Μανασσή να οφείλεται στην αγάπη που ισχυριζόταν ότι είχε για τον Μ. Αλέξανδρο ο Καρακάλλας, βλ. *Cassii Dionis Cocceiani que supersunt,* ed. U.Ph. Boissevain, Berlin 1901 (ανατ. 1955), 400, 22 κ.ε.

286. Βλ. Οππιανού, *Κυνηγετικά,* έκδ. A.W. Mair, *Oppian, Colluthus, Tryphiodorus*, London 1928 (ανατ. 1963), 2, 1-6:
Σοί, μάκαρ, ἀείδω, γαίης ἐρικυδὲς ἔρεισμα,
φέγγος ἐνυαλίων πολυήρατον Αἰνεαδάων,
Αὐσονίου Ζηνὸς γλυκερὸν θάλος, Ἀντωνῖνε·

Μανασσή είναι και σε αυτήν την περίπτωση αρνητική, καθώς παραθέτει μια ιστορία που αποδεικνύει την άνανδρη στάση του Αντωνίνου. Συγκεκριμένα, ο Μανασσής αναδιηγείται ένα παράθεμα από τον Ηρωδιανό,[287] σύμφωνα με το οποίο, ο Καρακάλλας, μη μπορώντας να υποτάξει τους Πάρθους υποσχέθηκε να νυμφευθεί την κόρη του αντιπάλου του, του Αρτάβανου. Ετοιμάστηκε η τελετή του γάμου και ο αυτοκράτορας αιφνιδιαστικά επιτέθηκε και με αυτόν τον ύπουλο τρόπο κατέσφαξε τους Πάρθους που διασκέδαζαν αμέριμνοι.

στ. 312-317: Έχοντας περιγράψει τις βαρβαρότητες όλων των προηγούμενων ηγετών (της Αιγύπτου, της Περσίας της Ρώμης), ο Μανασσής επανέρχεται στην περίπτωση του Μανουήλ, απευθύνεται σε β΄ πρόσωπο και αναγνωρίζει ότι η δική του νίκη ήταν πράγματι αναίμακτη και ότι εκείνος δεν μεταχειρίστηκε κανέναν δόλο για να αντιμετωπίσει τους αντιπάλους του, αλλά οι εχθροί απλώς αναγνώρισαν την υπεροχή και την λάμψη του. Με την αναφορά του στον *Ψαλμό* 67.3 ο Μανασσής αναδεικνύει την αυτονόητη υπεροχή του Μανουήλ (*ἀπὸ προσώπου γὰρ πυρὸς τις ὑποστήσεται;*).

στ. 318-341: Λίγο πριν τον επίλογο της ομιλίας του και έχοντας εξαντλήσει τα αρνητικά παραδείγματα ηγετών, ο Μανασσής επιχειρεί εκ νέου μια σύγκριση του αυτοκράτορας με αυτές που ο ίδιος θεωρεί τις πιο σπουδαίες ηγετικές φυσιογνωμίες στην έως τότε ιστορία: τον βασιλιά Δαβίδ, τον Μ. Αλέξανδρο και τον Οκταβιανό Αύγουστο.

τὸν μεγάλη μεγάλῳ φιτύσατο ***Δόμνα Σεβήρῳ****,*
ὀλβίῳ εὐνηθεῖσα καὶ ὄλβιον ὠδίνασα
νύμφη ἀριστοπόσεια*, λεχὼ δέ τε καλλιτόκει*

287. C. Lucarini, *Herodianus Regnum post Marcum*, München/Leipzig 2005, 98, 23-99, 29. Ο Δίων Κάσσιος έχει μια διαφορετική εκδοχή της ιστορίας, τονίζοντας ότι οι Πάρθοι δεν δέχθηκαν τον γάμο: *μετὰ δὲ ταῦτα ἐς τοὺς Πάρθους στρατεύσας* ***πρόφασιν ὅτι οὐκ ἠθέλησεν αὐτῷ ὁ Ἀρτάβανος τὴν θυγατέρα μνηστευσαμένῳ*** *συνοικίσαι (καὶ γὰρ εὖ ἠπίστατο ὅτι λόγῳ μὲν ἐκείνην γῆμαι, ἔργῳ δὲ τὴν τῶν Πάρθων βασιλείαν παρασπάσασθαι ἐπεθύμει), πολλὰ μὲν τῆς χώρας τῆς περὶ τὴν Μηδίαν, ἅτε καὶ ἐξαπιναίως ἐμπεσὼν ἐς αὐτήν, ἐκάκωσε, πολλὰ δὲ καὶ τείχη ἐπόρθησε…* [*Cassii Dionis Cocceiani que supersunt,* ed. U.Ph. Boissevain, Berlin 1901 (ανατ. 1955), 403, 1-6].

στ. 325-327 *Καίσαρος γὰρ ἄρτι προσδοκωμένου τῶν τῆς γαστρὸς ἐνύγρων θαλάμων ἐξολισθαίνειν, τῶν τῆς ὠδινούσης λαγόνων ἀνίσχειν ἔδοξεν ἥλιος*: Ο Μανασσής εντοπίζει την ομοιότητα στη γέννηση του Αυγούστου και σε αυτήν του Μανουήλ, υποστηρίζοντας ότι και στις δύο περιπτώσεις υπήρξαν θαυμαστά σημάδια για το πόσο σπουδαίο θα ήταν το παιδί που γεννιόταν. Μάλιστα, ισχυρίζεται ότι ο Ιωάννης Κομνηνός είχε ως προς αυτό ένα θείο όραμα (*θεία τις ὄψις ἐπιφανεῖσα τῷ βασιλεῖ καὶ πατρί)*. Εδώ φαίνεται ότι ο ρήτορας ακολουθεί τις υποδείξεις του Μενάνδρου σχετικά με τον έπαινο των βασιλέων.[288] Στα θαυμαστά σημάδια που ακολούθησαν την γέννηση του Οκταβιανού αναφέρεται ο Μανασσής και στην *ΣΧ*, στ. 1836 κ.ε.:[289]

τοῦτον ἡ μήτηρ κύουσα κατεῖδεν ἐν ὀνείροις
σπλάγχνον αὐτῆς ὡς ἁρπαγὲν εἰς οὐρανὸν ἀνέπτη.
ἄρτι δ' ἐκκύπτοντος ὑγρῶν ***ἐκ μητρικῶν θαλάμων,***
ἔδοξε βλέπειν ὁ πατὴρ αὐτοῦ κατὰ τοὺς ὕπνους
ὡς ἐκ τῶν κόλπων ἔφαυσε τῆς τούτῳ συνοικούσης
ἥλιος ὁ τερψίμβροτος ὁ μέγας ἡμεράρχης…

Αξίζει να σημειωθεί ότι και ο Μιχαήλ Ιταλικός στον λόγο του προς τον Μανουήλ κατά το έτος της ανάρρησής του (1143) αναφέρθηκε στα *οἷόν τινα προχαράγματα* που παρατηρήθηκαν κατά τη γέννηση του Μανουήλ, κάνοντας λόγο για έναν διάττοντα αστέρα που παρατηρήθηκε τότε στον ουρανό.[290] Ο ιστορικός Κίνναμος παρουσιάζει τον Ιωάννη Β΄

288. Russel – Wilson, *Menander*, 80, 5-9: *τρίτον κεφάλαιον τὸ περὶ τῆς γενέσεως, ὡς ἔφαμεν, <καὶ> εἴ* ***τι σύμβολον γέγονε περὶ τὸν τόκον ἢ κατὰ γῆν ἢ κατ' οὐρανὸν ἢ κατὰ θάλασσαν,*** [καὶ] *ἀντεξέτασον τοῖς περὶ τὸν Ῥωμύλον καὶ Κῦρον καὶ τοιούτοις τισί*[τὰ] *κατὰ τὴν γένεσιν* [καὶ] *γὰρ κἀκείνοις συνέβη τινὰ θαυμάσια.*

289. Σχετικά με τα θαυμαστά γεγονότα που συνόδευσαν τη γέννηση και την ανατροφή του Καίσαρα, βλ. U. Romberto, *Ioannis Antiochenis Fragmenta ex Historia Chronica*, Berlin 2005, 272, 155. Ο Μανασσής φαίνεται πως έχει αξιοποιήσει το έργο του Ιωάννη και σε άλλες αφηγήσεις σχετικές με τον Καίσαρα Αύγουστο, βλ. I. Taxidis, «Ekphraseis of persons with deviational behaviour in Manasses' Synopsis Chronike», *Βυζαντινά* 35 (2017), 149.

290. Αναλυτική είναι η περιγραφή του Μιχαήλ Ιταλικού σε λόγο του προς τον

Κομνηνό να επιλέγει τον Μανουήλ και λόγω της αξιοσύνης του, αλλά και επειδή θεϊκά σημάδια του επέβαλαν την απόφαση αυτή, βλ. Κίνναμος, *Ἐπιτομή*, 28, 10-12: *εἶπον ἂν ὑμῖν καὶ τῶν* ***ξυμβόλων*** *τινὰ ἃ τύχην τὴν παροῦσαν αὐτῷ προὔφαινεν, εἴγε μὴ λόγον ἄλλως αὐτὰ νομισθῆναι τοῖς πολλοῖς ἠπιστάμην.*

στ. 331-334: Ο Μανασσής εντοπίζει την ομοιότητα του Μανουήλ με τον Δαβίδ στο γεγονός ότι υπερίσχυσαν και οι δύο, χωρίς να είναι οι πρωτότοκοι γιοι. Ο παραλληλισμός του Μανουήλ με τον Δαβίδ είχε ήδη γίνει σε στον προαναφερθέντα λόγο προς τον αυτοκράτορα από τον Μιχαήλ Ιταλικό.[291]

στ. 334-341: Η ομοιότητα του Μ. Αλεξάνδρου με τον Μανουήλ είναι κατά τον ρήτορα ότι και οι δύο υπέταξαν πλήθος εθνών. Το απόσπασμα τελειώνει με επιφύλαξη για το πρόσωπο του Αλεξάνδρου: *εἰ δ' ἀληθῆ τὰ περὶ τοῦ Μακεδόνος τοῖς ἱστοροῦσι περιλαλούμενα καὶ περιθρυλλούμενα, μόνας ἐγὼ τὰς νίκας ἀπανθισάμενος, τἄλλα δὲ ἀλλὰ διαγράφω τοῦ ἀριθμοῦ τὸν Ἀλέξανδρον.* Ο Μανασσής δεν υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες, ίσως βέβαια να υπονοεί το ότι ο Μ. Αλέξανδρος υιοθέτησε τον περσικό τρόπο ζωής.[292]

Στ. 342-352 *Ἐγκαινίζεσθαι μὲν νήσους Ἡσαΐας προεθεσπιῴδησεν, ὁ δὲ ψαλτῳδὸς ἀγαλλιᾶσθαι ταῖς νήσοις παρακελεύεται…*: Μετά από την εξαντλητική παράθεση παραδειγμάτων από την ιστορία, ο λόγιος επιστρέφει στον πανηγυρικό και εορταστικό τόνο. Με παράφραση των λόγων του Ησαΐα[293] και των Ψαλμών,[294] ο Μανασσής εκφράζει τη χαρά του για το γεγονός ότι οι υποταγμένοι θα υποδεχθούν *πόδας ὡραίους*

Μανουήλ Κομνηνό που εκφωνήθηκε το 1143, βλ. P. Gautier, *M. Italikos Lettres et Discours* [Archives de l' Orient Chrétien 14], Paris 1972, 280,10-281,5.

291. Αυτόθι, 292, 1-2: *καὶ σὺ ὁ νεώτερος τῶν υἱῶν Ἰεσσαί, ὁ καθ' ἡμᾶς Δαυὶδ καὶ ἱκανώτατος τῇ χειρί...*

292. U. Romberto, *Ioannis Antiochenis Fragmenta ex Historia Chronica*, Berlin 2005, 144, 76.

293. *Ἡσαΐας*, 41.1: *Ἐγκαινίζεσθε πρός με, νῆσοι, οἱ γὰρ ἄρχοντες ἀλλάξουσιν ἰσχύν.*

294. *Ψαλμοί,* 96.1: *Ὁ κύριος ἐβασίλευσεν, ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ, εὐφρανθήτωσαν νῆσοι πολλαί.*

αὐτοκρατορικούς, πόδας εἰρήνην εὐαγγελιζομένους.[295] Στο χωρίο συνεχίζονται οι αναφορές στην *Παλαιά Διαθήκη* με τη φράση *ἀνάβλεψον τοῖς ὀφθαλμοῖς σου καὶ ἴδε ταύτην τὴν γῆν καὶ διόδευσον αὐτὴν εἰς τὸ μῆκος αὐτῆς καὶ εἰς τὸ πλάτος αὐτῆς, ὅτι σοὶ δώσω αὐτὴν καὶ τῷ σπέρματί σου,* η οποία παραπέμπει στο βιβλίο της *Γενέσεως.*[296]

στ. 360-370: Ο επίλογος της ομιλίας ξεκινά με μια μικρή αφήγηση από τον Ηρόδοτο για ένα άγαλμα που βρέθηκε στην Ιωνία, έχοντας ως επιγραφή στο στέρνο του *τούτοις τοῖς ὤμοις τὴν χώραν ταύτην κατεκτησάμην.*[297] Ο Μανασσής θεωρεί ότι θα ήταν δίκαιο να φιλοτεχνηθεί ένα άγαλμα του Μανουήλ στην Ουγγαρία, το οποίο να έχει παρόμοια επιγραφή στο στέρνο του.

στ. 371-378: Ο λόγος ολοκληρώνεται με προφητείες που μοιάζουν να εκπληρώθηκαν όλες στο πρόσωπο του Μανουήλ: *Ἥξουσιν πρέσβεις ἐξ Αἰγύπτου καὶ Αἰθιοπία προφθάσει χεῖρα αὐτῆς (Ψαλμὸς* 67.32), *Βασιλεῖς Θαρσεῖς καὶ δῶρα προσοίσουσι* (*Ψαλμὸς* 71.10). Η ευχή του Μανασσή είναι να επικρατήσει ο αυτοκράτορας ως τα σύνορα του τότε γνωστού κόσμου (*πολλαῖς ἐν δεκάδεσσιν ἀπειρεσίων λυκαβάντων τρόπαια τροπαίοις ἐπισωρεύων καὶ νίκας νίκαις ἐπιτιθεὶς καὶ τὰς αὐλαίας πηγνὺς Γαδείρων ἀγχοῦ*). Όπως εύστοχα έχει επισημάνει ο Magdalino, ο Μανασσής είναι ο μοναδικός εγκωμιαστής του Μανουήλ που εκφράζει την ελπίδα ότι τα στρατεύματα του Μανουήλ μπορούν να φθάσουν στις άκρες του κόσμου.[298]

---

295. *Ἡσαΐας,* 52.7 *ὡς πόδας εὐαγγελιζομένου ἀκοὴν εἰρήνης*. Την ίδια ακριβώς διατύπωση με τον Μανασσή χρησιμοποιεί και ο Νικηφόρος Βασιλάκης, σε λόγο του προς τον Ιωάννη Κομνηνό, βλ. *Garzya, Orationes et epistulae,* 58, 9-10.

296. *Γένεσις,* 13.14-17: *Ὁ δὲ θεὸς εἶπεν τῷ Αβραμ... Ἀναβλέψας τοῖς ὀφθαλμοῖς σου ἰδὲ ἀπὸ τοῦ τόπου, οὗ νῦν σὺ εἶ, πρὸς βορρᾶν καὶ λίβα καὶ ἀνατολὰς καὶ θάλασσαν· ὅτι πᾶσαν τὴν γῆν, ἣν σὺ ὁρᾷς, σοὶ δώσω αὐτὴν καὶ τῷ σπέρματί σου ἕως τοῦ αἰῶνος. καὶ ποιήσω τὸ σπέρμα σου ὡς τὴ νάμμον τῆς γῆς... ἀναστὰς διόδευσον τὴν γῆν εἴς τε τὸ μῆκος αὐτῆς καὶ εἰς τὸ πλάτος, ὅτι σοὶ δώσω αυτήν…*

297. Ηροδότου *Ἱστορίαι* 2, 106: *ἐκ δὲ τοῦ ὤμου ἐς τὸν ἕτερον ὦμον διὰ τῶν στηθέων γράμματα ἱρὰ Αἰγύπτια διήκει ἐγκεκολαμμένα, λέγοντα τάδε· ἐγὼ τήνδε τὴν χώρην ὤμοισι τοῖσι ἐμοῖσι ἐκτησάμην.*

298. Magdalino, *Manuel I Komnenos,* 460.

5. Ο Επικήδειος στον Νικηφόρο Κομνηνό

Ο επικήδειος λόγος είναι αφιερωμένος στον Νικηφόρο Κομνηνό, εγγονό του Νικηφόρου Βρυεννίου και της Άννας Κομνηνής.[299] Είναι ο πιο μεγάλος σε έκταση από τους ρητορικούς λόγους του Κωνσταντίνου Μανασσή και γράφτηκε για την απώλεια του νεαρού *ἐπὶ τῶν δεήσεων* Νικηφόρου, που απεβίωσε από ασθένεια σε ηλικία περίπου 30 ετών, περί το 1173. Το κείμενο σώζεται στο χφ. του 13ου αι. Barb. gr. 240, φφ. 107v-112r, με πολλά κενά δυστυχώς, λόγω της κακής κατάστασης του χειρογράφου και μιας μάλλον αποτυχημένης προσπάθειας συντήρησής του το 1905,[300] ενώ ένα μικρό τμήμα του λόγου παραδίδεται στο χφ. Urbin. 141 του 14ου αι, φφ. 75r-75v.

Στοιχεία για τον Νικηφόρο Κομνηνό αντλούμε και από μία Μονωδία που αποδίδεται στον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης και παραδίδεται από το χφ. Escurial Y.II, φφ. 178v-182v.[301] Συνδυαστικά και από τα δύο κείμενα προκύπτουν πληροφορίες για την ταυτότητα και την καριέρα του νεκρού. Μέσα από αυτά θρηνείται ο πρόωρος χαμός (mors immatura) ενός νέου που διακρινόταν για τη λογιοσύνη του[302] και την ένδοξη καταγωγή του. Ο Νικηφόρος Κομνηνός ήταν γιος του Ιωάννη, δευτερότοκου γιου του Νικηφόρου Βρυεννίου και της Άννας Κομνηνής και πιθανότατα πρόκειται για παιδί από δεύτερο γάμο του Ιωάννη, μια και η πρώτη του σύζυγος που λεγόταν Θεοδώρα χάθηκε νέα.[303] Ο Νικηφόρος Κομνηνός διακρίθηκε για την αγάπη του για τους *λόγους*· μάλιστα ο Μανασσής

299. Βαρζός, *Γενεαλόγία,* τ. 2, 87-95.

300. Kurtz, *VV* 17, 289.

301. Τόσο το κείμενο αυτό όσο και αυτό του Μανασσή εκδόθηκαν μαζί από τον Kurtz, *VV* 17, 282-322.

302. Αυτόθι, 291, 41-42: *ἐκ μέσης ὥρας ἀνήρπασαι*· 292, 65-66: *οὐκ ἔδει τὸν ἑῷον ἡμῖν ἀστέρα ταχὺ γενέσθαι ἑσπέριον*

303. Για τον θάνατό της σώζεται ποίημα του Θεοδώρου Προδρόμου, βλ. E. Kurtz, «Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos», *BZ* 16 (1907), 87-93. Επανέκδοση του ποιήματος έγινε από τον P. Gautier, *Nicéphore Bryennios. Histoire* (CFHB, Series Bruxellensis 9), Brussels 1975, 354-367.

μας πληροφορεί ότι είχε γράψει και εγκώμια για τον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό.[304]

Ο λόγος του Μανασσή κατά ένα μεγάλο μέρος αφιερώνεται στον έπαινο της ένδοξης γενεάς του Νικηφόρου, εκκινώντας από τον προπάππο του, αυτοκράτορα Αλέξιο Κομνηνό και φθάνοντας στους γονείς του Νικηφόρου και τέλος στον ίδιον. Πρόθεση του Μανασσή είναι να αναφερθεί στις αρετές των Κομνηνών και των Δουκών. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο πατέρας του Νικηφόρου, ο Ιωάννης, αποκαλείται από τον Μανασσή ως *ὁ μεγαλόφρων Δούκας* (στ. 30). Ο Ιωάννης βέβαια αναφέρεται και σε πρωιμότερα κείμενα ως γόνος των Δουκών.[305] Πρόκειται για στοιχείο που αξιοποιείται και από τον λόγο που αποδίδεται στον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης (Kurtz, *VV* 17, 297, στ. 248-249): *τί δε; ὁ Δοῦκας οὕτω βρυχᾶται πρὸς στεναγμόν;*

Στον λόγο που αποδίδεται στον Ευστάθιο υπάρχουν πληροφορίες και για τα τρία αδέρφια του νεκρού Νικηφόρου, στα οποία ο ρήτορας απευθύνεται με τη φράση *Ἄρεος ὑμεῖς θεράποντες, Ἑρμοῦ ὑποφήτης ἐκεῖνος,* για να διαφοροποιήσει τη θέση που κατείχε ο Νικηφόρος σε σύγκριση με τη στρατιωτική καριέρα των αδελφών του (*καὶ ὑμῖν μὲν τὸ εὐδόκιμον ἐν χειρῶν ἔργοις οἷς πόλεμος ἐξαρτύεται, ὁ δὲ λόγῳ τῶν ἄλλων προέλαμπε,* Kurtz, *VV* 17, 297, στ. 264-266).

---

304. *Ἐπικήδειος*, στ. 482 κ.ε.: *πολλοὶ μὲν τῶν σοφιστεύειν προῃρημένων χαριστηρίοις μολπαῖς ἐδεξιοῦντο καὶ ᾄσμασι, πρὸς δὲ τοῖς ἄλλοις καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ὁ* ***κατὰ τὸν λόγον πολὺς Κομνηνός…*** Επίσης στ. 585 κ.ε.: *ἔχεις ἀγάλματα τοῦ φιλτάτου* ***τοὺς καλλίμορφους παῖδας, τοὺς λόγους****, οὓς πολλοὺς πολλάκις ἐκεῖνος ὠδίνησεν…* Επίσης, στον αντίστοιχο λόγο του Ευσταθίου, Kurtz VV 17, 301, στ. 392-393: *καὶ αὐτοῦ τὸ στόμα τῆς τῶν βασιλικῶν τροπαίων γλυκύτητος ἔγεμε, καὶ ἡμῖν διεδίδοτο.* Τα έργα του Νικηφόρου Κομνηνού δυστυχώς δεν έχουν σωθεί.

305. Βλ. επί παραδείγματι τον επιθαλάμιο λόγο για το γάμο των δύο αδερφών που πραγματοποιήθηκε την ίδια μέρα: *καὶ σὺ δέ, ὁ τῆς Δουκικῆς ῥίζης ὄρπηξ, ὁ Χαριτώνυμος,* έκδ. P. Gautier, *Nicéphore Bryennios. Histoire* (CFHB, Series Bruxellensis 9), Brussels 1975, 345, 16-17. Για τον Ιωάννη Δούκα, βλ. και D. I. Polemis, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography* (University of London Historical Studies, xxii), London 1968, 113, αρ. 78.

Σε αντίθεση με τον Μανασσή, που δεν αναφέρεται καθόλου στις συνθήκες θανάτου του Νικηφόρου Κομνηνού, το κείμενο που αποδίδεται στον Ευστάθιο παρέχει πληροφορίες σχετικά με το ζήτημα. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι ο Νικηφόρος Κομνηνός ταλαιπωρήθηκε από πολυήμερη νόσο (Kurtz, *VV* 17, 301, 384-386: *ἧς ἐστι τι καὶ φιλάνθρωπον, ὅτι μὴ ταχὺ ἐκεῖνον ἡμῶν ἀπήγαγεν*). Μία ακόμη διαφορά είναι ότι ο συγκεκριμένος λόγος επικεντρώνεται στην στενή οικογένεια του νεκρού (γονείς και αδέλφια) ενώ ο Μανασσής στον *Ἐπικήδειον* πλέκει, όπως προειπώθηκε, το εγκώμιο όλης της οικογένειας και δεν παραλείπει στο τελευταίο του μέρος να αφιερώσει και ένα απόσπασμα ως *παραμυθία* στους γονείς. Το έργο του Μανασσή δεν εκφωνήθηκε στην κηδεία του Νικηφόρου, όπως ο ίδιος ο ρήτορας δηλώνει ρητά στο τέλος του κειμένου του (*τεθνηκότι γὰρ οὐ παρῆν οὐδ' ἐπέσπεισά σοι χοὰς μονῳδούς)*, κάτι που δικαιολογεί και την πολύ μεγαλύτερη έκτασή του, σε σχέση με ό,τι ορίζουν οι κανόνες της Ρητορικής για τα κείμενα που εκφωνούνται σε κηδείες, όπως επί παραδείγματι η *Μονῳδία* στην Θεοδώρα Κοντοστεφανίνα.[306]

Στην παρούσα έκδοση έχουν γίνει αποδεκτές κατά το μεγαλύτερο μέρος, οι συμπληρώσεις του Kurtz στα σημεία εκείνα στα οποία το χειρόγραφο Barb. gr. 240 είναι κατεστραμμένο και το κείμενο δεν είναι αναγνώσιμο. Δυστυχώς, το δεύτερο χειρόγραφο (cod. Urb. gr. 241) σώζει μόνο το αρχικό τμήμα του κειμένου, συγκεκριμένα τους στ. 1-59.

Δομή-περιεχόμενο

Ο λόγος του Μανασσή έχει ως πρόλογο μια διήγηση που παρουσιάζεται ως *μῦθος ἀρράβιος* (στ. 1-34). Σύμφωνα με τον μύθο αυτόν, υπάρχει στην Αραβία ένα φυτό σπάνιο και πανέμορφο, το οποίο ωστόσο μαραίνεται πολύ γρήγορα απογοητεύοντας τον καλλιεργητή που κατέβαλε μεγάλο κόπο να το αναστήσει. Είναι άγνωστο από που έχει αντλήσει ο Μανασσής τον συγκεκριμένο μύθο. Πάντως, με έναν ευρηματικό τρόπο συγκρίνει το όμορφο αλλά ολιγόζωο δέντρο με τον Νικηφόρο Κομνηνό και τον

306. Russell – Wilson, *Menander,* 180, 1-3: *ἔστω δέ σοι ὁ λόγος μὴ πλειόνων ἑκατὸν πεντήκοντα ἢ καὶ διακοσίων ἐπῶν.*

πατέρα του Νικηφόρου με τον καλλιεργητή που πάσχισε για το δέντρο του, αλλά το είδε να πέφτει και να μαραίνεται (στ. 35-63).

Μετά από την σύγκριση αυτήν, ο ρήτορας περιγράφει την δική του δεινή θέση: αναρωτιέται αν θα πρέπει να πενθήσει και ο ίδιος συμμετέχοντας στη λύπη του τραγικού πατέρα ή να δείξει σεβασμό στους *θεσμοὺς τῆς τέχνης* που επιβάλλουν ένα κράμα θρήνου και εγκωμίων (στ. 64-78). Το ίδιο δίλημμα φαίνεται να απασχολεί τον ρήτορα και στην Μονωδία για την Θεοδώρα Κοντοστεφανίνα (στ. 205-209). Η απόφαση που λαμβάνει είναι να αναμείξει στον λόγο του τα εγκώμια με τον θρήνο, κάτι που υπαγορεύει για τέτοιους λόγους η ρητορική τέχνη,[307] αλλά και κάτι που εξ ορισμού επιβάλλει η προσωπικότητα του νεκρού που ήταν μύστης της ρητορικής τέχνης (στ. 72-77: *νῦν δὲ ἀλλ' αὐτὸν ἐκεῖνον ἀφορῶμαι τὸν πολὺν Κομνηνόν…….(λ)όγιον καὶ πολλὰ τοῖς ῥητορικῆς θιασώταις συνοργιάσαντα… δέδοικά τε, μὴ πρὸς το πένθιμον ψαλάξας τὴν λύραν… γραφὴν ἀποίσομαι ἔνδικον, ὡς ἐξαγώνιος φέρομαι.* Σύμφωνα με τον Μανασσή, ο νεκρός κέρδισε την καλή του φήμη ενόσω ακόμη ζούσε, χωρίς να χρειαστεί να την διεκδικήσει. Τούτο, οφείλεται κατά τον ρήτορα, τόσο στη ευγενή του καταγωγή όσο και στο χαρακτήρα και την εγγραμματοσύνη του (στ. 89-124). Ως προς την καταγωγή, ο Μανασσής δηλώνει την πρόθεσή του να ασχοληθεί με τις ρίζες του, προκειμένου να αποδείξει ότι υπήρξε ο λαμπρός γόνος σπουδαίας οικογένειας. Έτσι από τον στ. 125 ο ρήτορας ξεκινά την αναδρομή στο γενεαλογικό δέντρο του νεκρού. Η αναδρομή αυτή αρχίζει με μια σύντομη αναφορά στον προπάππο αυτοκράτορα Αλέξιο Κομνηνό και στην Ειρήνη Δούκαινα, μια και πιο πριν επεσήμανε ότι όλοι γνωρίζουν *τὰς Κομνηνῶν καὶ Δουκῶν ἀρετάς.* Ο ρήτορας εξαίρει τις πολεμικές ικανότητες του Αλεξίου που τρομοκράτησαν τους εχθρούς του, ενώ τονίζει ότι η ευσέβεια της Ειρήνης αποδείχθηκε από τον τάφο της που μυρόβλυσε (στ. 125-134). Κατόπιν εγκωμιάζονται η γιαγιά και ο παππούς του Νικηφόρου από την πλευρά του πατέρα του, δηλαδή η πορφυρογέννητη Άννα Κομνηνή και ο Νικηφόρος Βρυέννιος.

307. Βλ. Russell – Wilson, *Menander,* 202, 20-23: *παραμιγνύντα τὰ ἐγκώμια τοῖς θρήνοις, καὶ συνεχῶς τὸν θρῆνον ἐμφανίζειν, ἵνα μὴ ἀπολύτως ἐγκώμιον ᾖ, ἀλλ' ἵνα πρόφασις τοῦ θρήνου ᾖ τὸ ἐγκώμιον.*

Ο ρήτορας εξυμνεί την ομόνοια και την αρμονική συζυγία του ζεύγους, εξαίροντας ιδιαίτερα τη λογιοσύνη τους (στ. 135-184). Με λίγα λόγια θα μνημονεύσει ο Μανασσής τον εκ μητρός παππού του Νικηφόρου Κομνηνού που διετέλεσε λογοθέτης και ήταν λαμπρής καταγωγής, καθώς θεωρούνταν ως απόγονος του Αινεία (στ. 185-190).

Φθάνοντας στους γονείς του νεκρού, ο Μανασσής εγκωμιάζει τον χαρακτήρα τους, καθώς θεωρεί ότι ο Νικηφόρος ήταν αντάξιο παιδί γονιών που ξεχώριζαν: *ὀλβία μὲν ἡ ἄμπελος καὶ καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ὀλβιωτέρα μετὰ τοῦ βότρυος, καὶ τὸ φυτὸν τῷ καρπῷ μεταδίδωσι καλλονῆς, καὶ ἡ ὀπώρα τὸ τρέφον δένδρον ἐπικοσμεῖ* (στ. 200-202). Ξεχωριστά αναφέρεται στις πολλές αρετές του Ιωάννη Δούκα: ήταν παθιασμένος με την μόρφωση και είχε έρωτα για τα βιβλία και τη φιλοσοφία, παρότι διακρίθηκε πρωτίστως ως στρατιώτης, ήδη από την νεαρή του ηλικία. Ικανότατος τοξότης, διέπρεψε σε πολλές μάχες τόσο στα νιάτα του όσο και στην ώριμη ηλικία, όταν πια είχαν ασπρίσει τα μαλλιά του. Μάλιστα, αναλυτικά αναφέρεται ο ρήτορας σε ένα περιστατικό, στο οποίο κάποιος εχθρός χλεύασε τον Ιωάννη και εκείνος ανταπέδωσε βάλλοντας με το τόξο του. Παράλληλα με τις πολεμικές του ικανότητες, επέδειξε και την προσήλωσή του στους *λόγους,* συγγράφοντας με καλλιέπεια (στ. 263-278).

Στη μητέρα του Νικηφόρου Κομνηνού, της οποίας το όνομα δεν είναι γνωστό, ο Μανασσής θα αφιερώσει λίγες λέξεις, με τις οποίες δηλώνονται οι αρετές που περιμένει κανείς από μία γυναίκα: κοσμιότητα, σύνεση, σεμνότητα και καλή διοίκηση των υποθέσεων του οίκου, σε συνδυασμό με τη γνώση της γραφής και τη διαλεκτική ικανότητα (στ. 279-298). Ο επιτάφιος του Μανασσή στον Νικηφόρο Κομνηνό αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της περίπτωσης εκείνης, στην οποία συχνά αναφέρονται άλλοι βυζαντινοί ρήτορες, δηλαδή στην ανάγκη να καλυφθούν οι αρετες του νεκρού με τα εκτενή εγκώμια για τους προγόνους του που υπήρξαν επιφανείς. Ο Νικηφόρος πέθανε σε νεαρή ηλικία, οπότε ο ρήτορας, ακόμη κι αν ήθελε, δεν μπορούσε να βρει αρκετά στοιχεία για τον ίδιο τον νεκρό, προκειμένου να τα εξάρει με τον λόγο του, οπότε κατέφυγε υποχρεωτικά στο εκτενέστατο εγκώμιο των προγόνων και των γονέων του.

Όταν ο έπαινος των προγόνων επιτέλους ολοκληρώνεται, ο συγγρα-

φέας μπορεί πλέον να επικεντρωθεί στον έπαινο του νεκρού. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην παιδεία του Νικηφόρου Κομνηνού, του οποίου ως πρώτη τροφός κατονομάζεται η γραμματική τέχνη, για να ακολουθήσει μετά η ρητορική (στ. 308-328). Ο νεαρός κατόπιν στράφηκε στη φιλοσοφία, αναγνωρίζοντας την υπεροχή της επιστήμης αυτής (329-337). Στην πραγματικότητα εδώ έχουμε ένα τυπικό έπαινο της παιδείας του νεκρού, ο οποίος επικεντρώνεται στο βυζαντινό trivium: η απαρίθμηση της *τριττύος* (γραμματικής, ρητορικής, διαλεκτικής) υπάρχει σε πολλά εγκώμια ή επιταφίους της εποχής. Ο Μανασσής εγκωμιάζει ιδιαίτερα τις ικανότητες εκείνες που κίνησαν τον θαυμασμό των διδασκάλων του νεαρού Νικηφόρου: αναφέρεται στην οξύνοια, την καλή του μνήμη και την αντιληπτική του ικανότητα και τον συγκρίνει με τον φιλόπονο Στωϊκό φιλόσοφο Κλεάνθη.[308] Επίσης ο Μανασσής επισημαίνει ότι ο νεαρός Νικηφόρος ήταν και γνώστης των νόμων (στ. 364-366).

Όλα τα παραπάνω ήταν στοιχεία που βοήθησαν τον Νικηφόρο να ξεκινήσει μια αξιοζήλευτη σταδιοδρομία στην αυλή του Μανουήλ Κομνηνού. Την αξία και τη σύνεσή του αναγνώρισαν στο παλάτι ακόμη και οι *τριγέροντες ἄνδρες* (στ. 376). Στο σημείο αυτό, ο ρήτορας αναφέρεται και στην εξωτερική εμφάνιση του Νικηφόρου, του οποίου τα ξανθά μαλλιά, το χαριτωμένο πρόσωπο και η λυγερή κορμοστασιά του δεν περνούσαν απαρατήρητα (στ. 377-383). Σπουδαιότερες ωστόσο ήταν οι ψυχικές και πνευματικές του αρετές, η σύνεση, η ταπεινοφροσύνη και ο μειλίχιος χαρακτήρας. Ο Νικηφόρος ήταν λιγόλογος, αλλά εύστοχος στις ρήσεις του, δεν ήταν θορυβώδης ούτε μιλούσε με στόμφο (στ. 405-410).

Ακόμη και στην προσωπική του ζωή, ο Νικηφόρος δεν παρασύρθηκε σε άνομες ηδονές, αλλά νυμφεύθηκε μια *κουριδίην ἄλοχον* και έκανε μαζί της παιδιά. Επομένως, και μέσα από τον γάμο και την επιλογή της συζύγου του απέδειξε τον συνετό του χαρακτήρα (στ. 427-430). Τις αρετές του Νικηφόρου αναγνώρισε σύντομα ο αυτοκράτορας Μανουήλ και επέλεξε να τον ορίσει στενό του συνεργάτη προσφέροντάς του το αξίωμα του *ἐπὶ τῶν δεήσεων* (στ. 446-447: *δεομένων τέ οἱ ἀνάγειν φωνὰς καὶ*

308. M. Marcovich, *Diogenis Laertii Vitae Philosophorum*, τ. 1, Berlin 2008, 545-551.

διαπορθμεύειν αὐτοῖς νεύματος βασιλέως σελάγημα). Αυτό, παρατηρεί ο ρήτορας, ήταν ένα σπουδαίο αξίωμα, καθώς ο Νικηφόρος μεσολαβούσε ώστε οι ευεργεσίες του αυτοκράτορα να φθάνουν σε όσους τις είχαν ανάγκη (στ. 449-452). Παρόμοια με την περίπτωση του Αγιοθεοδωρίτη, ο Νικηφόρος συνέχισε να επιδεικνύει ταπεινότητα και παρά το υψηλό αξίωμα στο οποίο ανήλθε και δεν αλλοιώθηκε ο χαρακτήρας του ούτε στο ελάχιστο.

Στο σημείο αυτό, ο Μανασσής θα παραθέσει ένα exemplum, του οποίου την πηγή δεν μπορέσαμε δυστυχώς να εντοπίσουμε. Ένας αρχαίος σοφός, βλέποντας ένας δύσμορφο και απαίδευτο αλλά πάμπλουτο Πέρση, τον χλεύασε τονίζοντας ότι η Τύχη είναι τυφλή και τον ευνόησε κατάφωρα (στ. 470-499). Και αυτό το exemplum λειτουργεί ως αντι-παράδειγμα για την περίπτωση του Νικηφόρου Κομνηνού, καθώς εκείνος δεν ήταν γόνος της Τύχης, αλλά παιδί της σοφίας και της συνέσεως, συνεπώς γοήτευσε με την μόρφωση και τον λαμπρό του χαρακτήρα το παλάτι και κέρδισε την εκτίμηση όλων.

Όπως και στην περίπτωση του λόγου προς τον Αγιοθεοδωρίτη, έτσι και στον *Ἐπικήδειο προς τον Νικηφόρο Κομνηνό*, ο Μανασσής θεωρεί σκόπιμο να αφιερώσει ένα μέρος του λόγου του στους διαγωνισμούς σχεδογραφίας που λάμβαναν χώρα στο παλάτι με την παρουσία του αυτοκράτορα. Παρόμοια με τον Αγιοθεοδωρίτη, και ο Νικηφόρος εξυμνείται για τον ενεργό του ρόλο σε αυτούς τους *λογικοὺς ἀγῶνες,* καθώς με ευφυία έστηνε τις παγίδες του και δοκίμαζε τις δυνάμεις των διαγωνιζομένων (στ. 515-525). Επαινείται ακόμα η λογοτεχνική του δεινότητα. Ο Νικηφόρος ξεχώρισε ιδιαίτερα στη σύνθεση εγκωμίων προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό (στ. 541-548). Ο Μανασσής μάλιστα θυμάται μια περίπτωση στην οποία ο ίδιος αντιλήφθηκε ότι ο Νικηφόρος «έκλεψε» μια ρήση του ρήτορα Πολέμωνα, κάτι που επεσήμανε στον νεαρό Νικηφόρο, χωρίς εκείνος να δείξει δυσαρέσκεια για αυτήν την παρατήρηση (στ. 556-563).

Το δεύτερο αντι-παράδειγμα είναι η περίπτωση ενός πλουσίου αλλά απαίδευτου ανθρώπου που φρόντιζε μόνο για τα υλικά αγαθά και αδιαφορούσε για την πνευματική και ψυχική του καλλιέργεια (στ. 564-583). Ο Νικηφόρος παρουσιάζεται αντίθετα ως ο άνθρωπος που φρόντισε

πάνω από όλα για τη σοφία και τα βιβλία, αδιαφορώντας για καθετί υλικό. Μετά τα εγκώμια, ο Μανασσής επανέρχεται στην αρχική εικόνα που είχε δώσει στον πρόλογο της ομιλίας του, αυτήν του όμορφου φυτού που μαραίνεται απότομα, απογοητεύοντας όσους τον γνώρισαν (στ. 596-608).

Το τελευταίο τμήμα του λόγου, όπως παρατηρείται συχνά σε τέτοια έργα, έχει στόχο την παραμυθία των συγγενών του νεκρού. Στο πλαίσιο της παραμυθίας προς τους γονείς, ο ρήτορας θα παραθέσει το γνωστή βιβλική ρήση που έχει αξιοποιήσει και στον *Παραμυθητικό* του: *ἡρπάγη, ἵνα μὴ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτοῦ.* Ο Νικηφόρος πέθανε διατηρώντας τον ακέραιο χαρακτήρα του και απέφυγε τα γηρατειά μαζί με όλα τα δυσάρεστα που ακολουθούν την τρίτη ηλικία (στ. 608-618).

Ο Μανασσής απευθύνεται στη συνέχεια διαδοχικά στους γονείς του Νικηφόρου. Για να παρηγορήσει τον πατέρα, παραθέτει ιστορικά και βιβλικά exempla ανθρώπων που έχασαν τα παιδιά τους, ενώ αφηγείται και δύο ιστορίες τραγικών θανάτων (στ. 630-659) για να καταλήξει στο ότι ο θάνατος είναι αδυσώπητος. Ζητά από τον Ιωάννη Δούκα να παρηγορηθεί τόσο από τα πνευματικά έργα του Νικηφόρου (τα συγγράμματά του), όσο και από τα παιδιά του, τα οποία είναι μωρά και χρειάζονται τη δική του στήριξη (στ. 665-672). Με διδακτικό τόνο απευθύνεται και στην μητέρα του Νικηφόρου εμφαντικά, με το ασύνδετο σχήμα: *Στῆσον καὶ σὺ τὸν βαρύδουπον στεναγμόν, ἀριστοτόκεια μῆτερ, στῆσον τὰς βροντώδεις στερνοτυπίας, ἡμέρωσον τὸν κλύδωνα τῆς ψυχῆς.* Ο Μανασσής αναγνωρίζει τον πόνο της μητέρας, αλλά επισημαίνει ότι αυτή διαθέτει και άλλους γιους άξιους, αλλά και τα εγγόνια της, ενώ οι υπερβολικές ενδείξεις πένθους δεν θα βοηθήσουν την σύζυγο του Νικηφόρου να συνέλθει από την οδύνη (στ. 673-697).

Ο λόγος ολοκληρώνεται με την αποστροφή του ποιητή στον ίδιο τον νεκρό, στον οποίον προσφέρει τον λόγο ως δώρο, παρότι ήταν κάτι που δεν περίμενε και δεν ήθελε να γίνει με αυτόν τον τρόπο (στ. 701-708).

Λόγος ἐπικήδειος τοῦ φιλοσόφου κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ πρὸς τὸν ἀποιχόμενον ἐπὶ τῶν δεήσεων κυρὸν Νικηφόρον τὸν Κομνηνὸν τὸν ἔκγονον τοῦ καίσαρος

Ἀρραβία γῆ πιοτάτη καὶ μήτηρ γονίμων χυμῶν, ἀέρες εὖ κεκραμένοι, ζέφυροι μαλακοί, αἰθρίαι τὴν γῆν κατέχουσι νοτεραί, ἥλιοι δὲ θερμοὶ καὶ διάπυροι τὴν χώραν πυρσεύουσιν, ἐξαίροντες δὲ τὸ πολὺ τῆς ὑγρότητος, καθάπερ ὕλην σηπεδόνος ἐπιπολάζον τοῖς σώμασιν ἐξικμάζοντές τε τὸ ἄχρηστον καὶ συμπέττοντες τὸ λειπόμενον, εὐώδη πάντα ποιοῦσι, καὶ τὰ δένδρα καὶ τὰ φυτά. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ αὐτόφυτον εὔπνουν καὶ τὸ κηπευόμενον ἀρωματίζον εὑρίσκεται. Ὡραῖα τὰ πάντα, εὔοσμα τὰ πάντα· οὐδ' ἂν φλοιὸν φυτοῦ ἀτιμάσῃς τοὺς τῆς γῆς ἐκείνης τεθηλακότος μαστοὺς οὐδ' ἂν κάρφος φαυλίσῃς τῶν ἱδρώτων αὐτῆς ἀπολελαυκός. Ἐν τοίνυν ταύτῃ τῇ Ἀρραβίᾳ φύεται δένδρον φασί, σπάνιον μὲν ἐν ὀλίγοις ἀνατέλλον λειμῶσιν, ἐπιτερπὲς δὲ καὶ χάριεν καὶ ὀφθαλμοῖς φιλοκάλοις ἔμμονος ἀσχολία. Τούτου καὶ τὸ στέλεχος εὐαυξές, τὴν δὲ ὀπώραν Χαρίτων ἄν τις ἡγήσαιτο κήπευμα, Ὡρῶν χρυσοστεφάνων γεώργιον, αὐτοῦ τοῦ Κάλλους καὶ τοῦ Ἔρωτος φυτηκόμημα· ἐσφαίρωται μὲν γὰρ καθάπερ δίσκος σελήνης ὁλοφαής, τὸ δέ οἱ πρόσωπον ἄνθος βαφῆς εὐγενοῦς περικέχυται· εἴποι τις ἄν, ὡς αἵματι πορφύρας θαλασσοβίου πεφάρμακται· ἀπόζει δὲ θείαν τινὰ καὶ ἄρρητον ὄσφραν.

Ἔστιν οὖν τὸ φυτὸν τὰ μὲν ἄλλα καλόν, ὠκυμορώτατον δὲ καὶ φθίνον ταχέως καὶ κρεῖττον μὲν ἀναβαῖνον ἐλπίδος, πρὸ χρόνου δὲ ὑπορρέον καὶ μαραινόμενον· ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ αὐτοῦ δίδωσιν

---

codd. R: Barberinianus gr. 240, φφ. 107v-112r, U: Urbinensis gr. 141, φ. 75r-75v 1 ποιότητι U 1-2 κεκραμμένοι U 9 τεθηλακότας R, τεθηλακότα U: corr. Ku 12 ανατέλλων U

ἀπολαύειν, ὅσον ἀπογεῦσαι μὲν τῆς ὀπώρας τὸν γεωργόν, εἶτα πρὸ ὥρας φεῦγον οἴχεσθαι. Πρῶτα μὲν γὰρ τὸ δένδρον φυλλοχοεῖ, μετὰ δὲ μικρὸν καὶ τῆς ὀπώρας τὸ κάλλος εἰς τὸ σποδοειδὲς μεταχρώζεται καὶ ἀντὶ τῆς πορφυρέας αὐγῆς θαψίνην τινὰ καὶ νεκρώδη χροιὰν περιβάλλεται· καὶ τὸ τελευταῖον πεσοῦσα καθάπερ ἕν τι τῶν πατουμένων κεῖται κατὰ τὸ τῆς γῆς εἰδεχθές. Ὁ τοίνυν φυτοσκαφήσας τὸ δένδρον καὶ περὶ ἐκεῖνο μογήσας τοιαύτην θέαν οὐ φέρων δακρύων ἀξίαν, τοὺς συγγεωργοὺς παραλαβὼν συνθρηνητάς τε τοῦ πάθους ποιεῖται καὶ ὡς ἐπὶ νεκρῷ τῷ φυτῷ κόπτεται καὶ πενθεῖ καὶ τῶν δακρύων τῇ ἅλμῃ κατάρδει τὸ δάπεδον. Ὁ μὲν δὴ κατὰ τὸ δένδρον ἐκεῖνο λόγος τοιοῦτος, εἴ γε τέως μὴ μῦθος τοῦτο ἀρράβιος.

Ἀλλ’ ὅ γε μεγαλόφρων Δούκας καὶ εὐγενὴς καλλιφυὲς γεωργήσας φυτόν, τὸν καλὸν ἐκεῖνον φημὶ Κομνηνόν, καὶ δρόσοις μὲν παιδείας μοσχεύσας, σοφίας δὲ νοτίσι κηπεύσας καὶ τὴν ἐκ τῶν βίβλων ἀρδείαν ἱκανῶς ἐπαντλήσας αὐτῷ ἐπί τε τοῦ ἄλσους τῶν ἀνακτόρων τῷ λοιπῷ τῆς ἐκεῖ φυτουργίας ὀρχάτῳ περιφυτεύσας αὐτῷ φοίνικος ἂν εἴποι τις ἔρνος ἀκρόκομον ὄρθιον, μετ’ οὐ πολὺ δὲ καὶ ὀπώραν ὡραίαν ἰδὼν ἐνεγκόν, ὁποίαν ταύτην τὴν ὀπώραν ὑποληπτέον, εἴτε τὸν τῆς ὀσφύος ἐκείνου καρπόν, τὰ χαριέστατα ταῦτα δὴ μειρακύλλια, εἴτε τὰ τοῦ νοὸς κυήματα καὶ βλαστήματα. Οὕτω δὴ πρὸς μικρὸν ἐπὶ τῷ δένδρῳ ηὐτυχηκὼς ὁ γενέτης καὶ κηπευτὴς ἀγλαόκαρπόν τε βλέψας ἐκεῖνον καὶ μακαρίσας τῆς φυτουργίας αὐτὸν καὶ ὀλβιοδαίμονα κρίνας τῆς εὐτεκνίας, ἀθρόον δὲ καικίαν ἐκφυσηθέντα ἰδὼν βαρύπνουν καὶ ἄγριον καὶ προσβαλόντα τῷ δένδρῳ σφοδρῶς καὶ εἰς φύλλα μὲν οὐδαμῶς ἀλλ’ οὐδὲ εἰς κλῶνα τὸ φυτὸν ζημιώσαντα, αὐτόπρεμνον <δὲ> κατὰ γῆς αὐτὸ καταβεβληκότα καὶ νεκρὸν καὶ ἄζων ἀπεργασάμενον, καὶ ταῦτα βρῖθον καρποῖς, καὶ ταῦτα μήπω μηδ’ εἰς τὸ ἀκμαῖον ἐληλακός. Βούλεται μὲν ἀνδρίζεσθαι πρὸς τὸ πάθος ὑπὸ μεγέθους τῆς φύσεως καὶ τῷ τοῦ συμφύτου βάρει φρονήματος πρὸς τὴν συμφορὰν

28 an τὸ delendum? 39 ακρίκομον R: corr. Ku 44 γενέτωρ U 53 πρὸς τὴν συμφορὰν: om. U

ἀντέχειν πειρᾶται, ἐλέγχεται δ' ὅμως νικώμενος τῷ κακῷ καὶ εἰς ὀδυρμὸν καὶ δάκρυ καταφερόμενος· βέλος γάρ τοι πευκεδανὸν κατὰ τῆς αὐτοῦ καρδίας ἀφῆκεν ὁ θάνατος· καὶ ὁ χρόνος οὐδέπω δεδύνηται τὸ βλῆμα ταύτης ἀκέσασθαι, μένει δὲ τὸ τραῦμα καὶ εἰσέτι ὠμὸν καὶ ἀπέπαντον καὶ ἡ σμῶδιξ ἐπῆρται καὶ νεάζει τὸ οἴδημα. Ἐντεῦθεν βέλος ὀδύνης κατὰ τῶν σπλάγχνων ἀσίδηρον φαίνεται καὶ τῶν πνευμόνων ἀνθάπτεται καὶ κατὰ βάθους χωρεῖ καὶ ἀλγύνει τὴν αἴσθησιν. Καὶ τοίνυν αὐτός τε φωνὴν πανόδυρτον ἵησι καὶ θρηνοπλόκους ἑτέρους ζητεῖ καὶ συναυλίαν πενθίμην προσεταιρίζεται.

Τί τοίνυν ἡμεῖς ἐπὶ τούτοις καὶ ποίαν τραπώμεθα; Πενθήσομεν τὸν πεσόντα καὶ συμπενθήσομεν τῷ πατρὶ ἢ τοὺς θεσμοὺς τῆς τέχνης αἰδεσθησόμεθα; Ἀνολολύξομεν καὶ κοψόμεθα, ἵν' ἐντεῦθεν τὸ φίλιον πιστωσώμεθα, ἢ φυλαξόμεθα τοῦ χρόνου τὸ στόμα, μὴ τῆς ἀκαιρίας ἡμῖν ἐπιμέμ[ψηται; Ὁ πέπλος] τοῦ λόγου τῷ πορφυρέῳ μόνῳ καὶ τῷ λευκῷ τῶν ἐπαίνων ἐξυφανθήσεται ἢ καὶ τοῦ μέλανος συγκράματος τῶν πενθητηρίων προσδεηθήσεται; Ἀλλ' εἰ μὲν ἁπλῶς ἄνθρωπος ὑπόθεσίς μοι τοῦ λόγου προέκειτο, ἴσως [οὐκ ἂν] ᾐσχ[υνόμην μονῳδοὺς] ἐπισπένδων τῷ κειμένῳ μολπάς· νῦν δὲ ἀλλ' αὐτὸν ἐκεῖνον [ἀφ]ορῶμαι τὸν πολὺν Κομνηνὸν[.....]μιλ [.....λ]όγιον καὶ πολλὰ τοῖς ῥητορικῆς θιασώταις συνοργιάσαντα καὶ. [.....φοσ.....] φλεβῶν, δέδοικά τε, μὴ πρὸς τὸ πένθιμον ψαλάξας τὴν λύραν [.... ε..... αν.....] γραφὴν ἀποίσομαι ἔνδικον, ὡς ἐξαγώνιος φέρομαι. Ὁ τοίνυν τοῦ λόγου κρατὴρ [.....κ .....] ἐπιστεφὴς τῷ γλυκάζοντι ὥσπερ[.....]μοις ἐπιταφίων.

Ἄν[δρα] τῷ ῥωμ[.....]δοιῶν αὐτῷ πληγῶν γενναίων ὑπό του τῶν πολεμίων ἐγκοπεισῶν **(108r)**, τῆς μὲν κατὰ τοῦ μετώπου, τῆς δὲ κατὰ τῆς χειρός, τότε μὲν περιιέναι τὴν πόλιν δημοσιεύοντα τὰς πληγὰς καὶ ἐνσεμνυνόμενον ταῖς οὐλαῖς καὶ σημεῖα ταύτας τῆς οἰκείας γενναιότητος προϊσχόμενον. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὸν βίον ἔμελλε τελευτᾶν, τοῖς παισὶν ἐπισκῆψαι καὶ <εἴ> τις ἄλλος κατὰ γένος

79 supplevi

οἰκεῖος, χῶσαι μὲν τύμβον ἐφ' ἱκανὸν ἀναβαίνοντα ὕψος, ἀνεγεῖραι δέ οἱ καὶ στήλην εἰς ἀκριβὲς τὸ εἶδος ἐξεικασμένην καὶ δὴ καὶ τὰ τῶν βλημάτων σύμβολα σῴζουσαν, ἵνα δῆθεν τὸ κλέος ἄσβεστον ἔχῃ.

Ὁ δὲ κλεινὸς Κομνηνὸς ἐκ δύο μεγάλων πραγμάτων τὸ ἐπίσημον ἔχων, αἵματός τε δηλαδὴ μεγαλογενοῦς καὶ λόγου περιουσίας, οὐκ ἐμεγαλοφρόνει μὲν ἐπὶ τούτοις οὐδὲ ὠφρύαζεν οὐδὲ κολακείας γαργαλισμοῖς ἑαυτὸν παρεῖχεν ἱππάσιμον· ἐτήρει γὰρ τὴν ψυχὴν τοῖς πρὸς χάριν λαλοῦσιν ἀνεξαπάτητον. Ὅμως γε μὴν ἐν τοῖς ἁπάντων ἐφέρετο στόμασι καὶ ὑπὲρ τοὺς ἡλικιώτας ἤκουε κάλλιστα, ὁ εὖ γεγονώς, ὁ καλός, ὁ μειλίχιος, ὁ τὸν λόγον πολύς, ὁ ἐκ καισάρων, ὁ ἐξ ἀνάκτων. Καὶ ταῦτα οὐ μόνον ἕως ἔτι τοῖς γεηροῖς ἐτρίβετο πράγμασιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἀγήρω κόσμον μεταταξάμενος. Οὐ μνήμην ἑαυτῷ καὶ τιμὴν ἐπενόησεν ἀπὸ λαμπρᾶς ὀστοθήκης καὶ χώματος· ἀρκεῖν γὰρ εἰς κλέος αὐτὸν ἑαυτῷ καὶ τοὺς λόγους ἐνόμιζεν, οὓς θαυμασίαν τὴν πρὸς αὐτὸν ἐμφέρειαν γράφοντας ἔλιπεν. Ἔφυ μὲν γὰρ οὐκ ἐκ Πέλοπος οὐδὲ Κέκροπος, φαύλων ἀνθρώπων καὶ οὐδ' ἀκριβῶς Ἑλλήνων ἀλλὰ νόθων καὶ ἐπηλύδων καὶ τύχῃ μὲν δυσμενεῖ χρησαμένων μέγα δὲ νομισάντων τὸ ἐγγραφῆναι εἰς Ἕλληνας, ἀλλὰ γένους ἐκ δυοῖν μὲν αἱμάτων ἡρωικῶν κρεμαμένου, πορφυρέου χρώματος εἴπῃ τις ἂν καὶ βυσσίνου συνελθόντων εἰς ἓν καὶ τὸν πέπλον τοῦτον ἐξυφηνάντων τοῦ γένους τὸν κάλλιστον, οὐ μύθους δὲ καὶ θεοὺς ἀσελγεῖς αὐχοῦντος προπάτορας, ἀλλ' εὖ μὲν κατεσκευασμένους τὰ ἐς ἀλκὴν καὶ ῥώμην σωματικὴν εὖ δὲ πεφυκότας τὰ πρὸς στρατηγίαν καὶ μεγαλόνοιαν, καὶ οὐ μᾶλλον τῷ ἄνθει κοσμουμένου τῆς ἀλουργίδος ἢ τὴν ἀλουργίδα καθωραΐζοντος. Ὡς γὰρ οὐδεὶς ἀνθρώπων τὸ ῥεῦμα τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἠγνόησεν οὐδὲ τὸ τῆς ἐκεῖθεν ἀποσταζούσης ζωογόνον δυνάμεως, εἰ μή που τις ἀφεγγὲς δεδυστύχηκε φέρειν τῶν ὀφθαλμῶν τὸ λαμπάδιον, οὕτως [οὐδεὶς ἀγνοεῖ τὰς] Κομνηνῶν καὶ Δουκῶν ἀρετάς, ὅσαι τε σωματικαὶ καὶ ἐπόψιαι καὶ ὅσαι κεκρύ-

99 αὐτῶν R: corr. Ku 105 κρεμαμένων R: corr. Ku

φαται. Κἂν εἰ βούλοιτό τις ἐπὶ τὰς πρώτας ἀναδραμεῖν τοῦ γένους ἀρχὰς καὶ τὰς πρωτογόνους ῥίζας περιαθρῆσαι, ἄλλον ἂν ἡρώων ἀναγράψῃ κατάλογον, πολλῷ τῶν θεογενῶν ἐκείνων καὶ διογενῶν σεμνότερον καὶ θειότερον· ἑκάτερον γὰρ τῶν γενῶν, καθ' ἑαυτὸ ἐκπρεπὲς γινωσκόμενον, ἔτι μᾶλλον ἐκ τῆς ἐπιπλοκῆς καὶ τῆς εἰς ἓν ἀνακράσεως ὑπῆρξε θαυμασιώτερον, ὡς εἴ τις κάλλος χειμείας ἐπικεράσοι χρυσῷ ἢ βάμματι πορφυρέῳ προσεπιρράνοι σταλάγματα χρύσεα καὶ μίαν ἐξ ἀμφοτέρων συνανυφάνοι ταινίαν χρυσεοπόρφυρον.

Τίς οὐκ οἶδε τὸν πολὺν ἐκεῖνον καὶ γενναῖον ἐν βασιλεῦσιν Ἀλέξιον; Τίς οὐκ οἶδεν Εἰρήνην τὴν ἐν βασιλίσσαις ἐπ' ἀρετῇ περιλάλητον; Ὧν τοῦ μὲν τὴν παλάμην ἔφριξε Πέρσης καὶ Σκύθης νομὰς ἀμαξόβιος καὶ γένος ἔτρεσε γαῦρον γερμανικόν· τῆς γὰρ αἰχμῆς αὐτοῦ πολλάκις ἐγεύσαντο. Τῆς δὲ τὸ φιλόθεον ἡ σωματοφόρος κέκραγε μάρμαρος, μύρου δεξαμενὴ χρηματίζουσα δι' αὐτήν, ἀπὸ φλεβῶν ἀνειμένων ἀναπιδύοντος. Αἱ μὲν δὴ πρωτόφυτοι ῥίζαι τοῦ γένους τοιαῦται τῷ ὑμνουμένῳ· τί γὰρ δεῖ με καὶ τὰ ἔτι τούτων παλαίτερα ὑποσκάπτειν καὶ τὰς ἀρχαιογονωτέρας ὑπονομεύειν ἀρχάς;

Τί δὲ ὁ πάππος ὁ καίσαρ ὁ μεγαλώνυμος; Τί δὲ ἡ προμήτωρ ἡ πορφυρόβλαστος; Γένος μὲν αὐτῶν ἐξυμνεῖν ταὐτὸν ἂν εἴη ποιεῖν ὡς εἴ τις τὸν ἕσπερον λέγει καλὸν καὶ τὸν στίλβοντα· ἐκεῖνο δὲ ἄρα καὶ ἐγγὺς ἀμηχάνων, ποτέρῳ μᾶλλον ἐκείνων τὸ ἐν λόγοις κράτος δοτέον καὶ τίνα θατέρων θετέον φιλοσοφώτερον. Εἰ γὰρ ἀληθὲς καὶ ἐν ἄλλοις ἐκεῖνο τὸ τοῦ Δαυίδ, ὥσπερ δῆτα καὶ ἀληθές, τὸ *θεὸς κατοικίζει μονοτρόπους ἐν οἴκῳ*, ἔτι γε μὴν καὶ τὸ ταὐτοδύναμον τοῦτο καὶ εἰς ἶσον ἐρχόμενον *αἰεὶ τὸν ὁμοῖον ἄγει θεὸς ἐς τὸν ὅμοιον* –παραρτυτέον γὰρ τῷ ἡμετέρῳ κρατῆρι καί τι ἑλλήνιον–, ἐνταῦθα μᾶλλον οὐ διαπῖπτον εὑρίσκεται οὐδ' ἀπὸ ψευδεστέρου στόματος ἐξεμούμενον. Καθάπαξ γὰρ τῷ ποταμῷ τῆς σοφίας τὰ

131 ἀναπηδύοντος R: corr. Ku 143 κρατερῶ R: corr. Ku 144 ἀποψευδέστερον R, Ku: correxi

χείλη προσεπερείσας ἑκάτερος, ὅλῳ μὲν στόματι τῶν τούτου ῥείθρων ἀπήλαυε καὶ ἐπίμπλατο, ἐῴκει δὲ καὶ εἰσέτι διψῶντι καὶ ἀποστῆναι οὐκ ἤθελεν. Ὥσπερ φοινίκων ἔρνη δύο νεαρὰ καὶ ἀρτίφυτα παρ' ἀλλήλοις ἑστῶτα καὶ ὁμοῦ κηπευόμενα ἐρίζειν ἀλλήλοις φασὶν οἱ σοφοὶ καὶ ἁμιλλᾶσθαι ζήλῳ τινὶ φυσικῷ καὶ ἀρρήτῳ, πότερον εἰς ἥβης ἀναβήσεται μέτρον καὶ ἡλικιωθήσεται βέλτιον, οὕτω δὴ κἀκείνοις ἔχειν πρὸς ἀλλήλους συνέβαινεν· οὐράνια γὰρ ὄντες φυτὰ καὶ αὐτοί, εἴ γε καὶ πᾶς ἄνθρωπος, καθά που πεφιλοσόφηται Πλάτωνι, καὶ τὴν ἐπαινουμένην ἔριν φέροντες ἐπικάρδιον καὶ οἷον εἰπεῖν ἐμφυτεύσιμον ταῖς [διανοίαις] ἐφιλονείκουν, ποῖος ὑπερδραμεῖται τὸν ἕτερον καὶ ὀπωροφόρος φανήσεται πρότερον. Νόμῳ δὲ συζυγίας εἰς σύμπνοιαν ἀλλήλοις συνδούμενοι, οὐδὲν ἧττον καὶ τῷ λόγῳ τοῦ συμφιλοσοφεῖν τὰς ψυχὰς [συνεκέκ]ραντο· καὶ ἐν ἀλλήλοις ἐτύγχανον κείμενοι συντρέχοντές τε καὶ ἀντιτρέχοντες καὶ [.....οτ.....] ἀκρώρειαν τῆς φιλοσοφίας φερόμενοι, ὡς μᾶλλον μὲν τῆς ἐκ τῆς συνοικίας ταὐτοψυχίας τὴν εἰς τὰ μαθήματα θαυμάζεσθαι σύνεσιν, μᾶλλον δὲ τῆς φιλοσοφίας τὴν ζηλωτὴν ἐκείνην συμβίωσιν [τούτων].

Καὶ ὁ μὲν **(108v)** ἐν ἀνδράσιν ὅπερ Πυθαγόρας ὁ Σάμιος ἢ Ζήνων ὁ Κιττιεύς, ἡ δ' ἐν γυναιξὶν ὅπερ Θεανὼ καὶ Σαπφώ· μᾶλλον δὲ ὁ μὲν Πυθαγόρου καὶ Ζήνωνος ὑπερεῖχεν, ἡ δὲ Ἱππαρχίας καὶ Θεανοῦς τῶν κοσμίων καὶ φιλοσόφων. Τοσοῦτον μὲν γὰρ ὁ καίσαρ ἐκράτει τῶν τότε λογίμων, ὅσον ἐκείνη τοῦ θήλεος, τοσοῦτον δὲ καὶ αὐτὴ τὰς ὁμογενεῖς ὑπερέλαμπεν, ὅσον τὰς πονουμένας περὶ ταλασίαν φιλόσοφος. Καὶ ἦν ὄντως θαυμαστὸν τὸ γινόμενον· σχεδὸν γὰρ πάντας ὁ ἀνὴρ ὑπεραίρων, τοὺς μὲν τῷ μεγέθει τῆς φύσεως, τοὺς δὲ τῷ περιττῷ τῆς παιδεύσεως, ἀγχωμάλως πως καὶ ἐξ ἴσου πρὸς μόνην εἶχε τὴν γαμετήν. Ἤν δέ φασιν ἐκεῖ[νος πραὺς ἐν ταῖς συζητήσεσιν, οὐ μάχιμός τις καὶ δύσεris καί, εἰ τὸν ὄγκον βαρὺν τῆς τύχης ἐπεσύροντο, [ἐκ παν]τὸς τρόπου νικᾶν βιαζόμενος, ὥσπερ δὴ τρόπος πολλῶν, οὐκ ὄντων μᾶλλον ἢ θελόντων δοκεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ γαλήνιον ἔσῳζε καὶ τὸ ἐμβριθὲς συνδιέσῳζεν. Ὡς δὲ ἐγώ

175 an ἐπεσύρετο?

τινων ἤκουσα φιλαλήθων ἀνδρῶν καὶ ὧν οὐκ οἶδε τοῖς χείλεσι παραφύεσθαι κώνειον κολακείας, ὁ μὲν εἰς τὸν Σταγειρίτην τὸ μεγαλόνουν, τὸ δὲ ἦθος εἰς Μάρκον ἀνέφερεν, ἦν γὰρ ὁμοῦ φιλόσοφος καὶ φιλόδωρος, ἡ δὲ τὴν μὲν ἐν λόγοις παιδείαν ἄλλη τις Ὑπατία, τὸ δὲ βασίλειον ἅμα καὶ γλαφυρὸν καὶ χάριεν τοῦ ἤθους Κλεοπάτρας οὐδὲν ἀπελείπετο· οὕτως ἦν ἐκείνη καὶ τὸν τρόπον ἀστεία καὶ τὸν λόγον ἐπίχαρις.

Τοιαῦτα μὲν δῆτα τῷ νεανίᾳ τὰ ἐκ πάππων σεμνολογήματα. Ἐγγράφω γάρ τοι τῷ κύκλῳ τούτῳ τῷ ἱερῷ καὶ τὸν σοφὸν λογοθέτην, τὸν αὐτοῦ μητροπάτρων, ἄνδρα καὶ τῷ λόγῳ περιφανῆ καὶ τὸ γένος αἰδέσιμον, ἐξ Αἰνείου γὰρ καὶ Ῥωμαίων τὴν τοῦ γένους εἶλκε σειράν, ἄνδρα τῷ μὲν λαμπρῷ τοῦ λόγου τὸ γένος ἐπικαλλύνοντα, τῷ δὲ στασίμῳ τοῦ ἤθους τὸν λόγον ἐξευγενίζοντα.

Ὁ δὲ πατήρ, ἡ δὲ μήτηρ; Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ κείμενος; Ποίοις χρώμασι λόγου μορφωθήσονται καὶ γραφήσονται; Ὡς καλοὶ μὲν καὶ καθ' ἑαυτοὺς καὶ Μώμου χείλεσιν ἀθιγεῖς καὶ οὐδὲν ἐνδεεῖς τῶν ὅσα περιποιεῖται τοῖς ἀνθρώποις τὸ εὔδαιμον, καλλίους δὲ ἄρα σὺν ἀλλήλοις ὁρώμενοι καὶ μετ' ἀλλήλων λεγόμενοι, οἱ μὲν ὅτι εἰς βίον παῖδα τοῦτον παρήνεγκαν, ὁ δὲ ὅτι δένδρου τοιούτου βλαστὸς ἐκφυῆναι ηὐτύχησεν· οὔτε γὰρ ἐκείνους ἐχρῆν ἑτέρου χρηματίσαι πατέρας παιδός, ὅτι μὴ κατ' ἐκεῖνον καλοῦ καὶ [μεγαλογνώμον]ος, οὔτε μὴν ἐκεῖνον ὑπὸ τοκεῦσιν ἑτέροις πεσεῖν εἰς τὸν ἀμετροβαφῆ τῆς γενέσεως ῥοῦν. Ὀλβία μὲν ἡ ἄμπελος καὶ καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ὀλβιωτέρα μετὰ τοῦ βότρυος, καὶ τὸ φυτὸν τῷ καρπῷ μεταδίδωσι καλλονῆς, καὶ ἡ ὀπώρα τὸ τρέφον δένδρον ἐπικοσμεῖ.

Δεῖγμα τῶν τοῦ πατρὸς ἀρετῶν καὶ λόγου μὲν πόθος καὶ βίβλων ἔρως καὶ περὶ τὴν φιλοσοφίαν σπουδὴ καὶ τὸ φιλομαθὲς καὶ φιλόμουσον· καίτοι γὰρ στρατιώτην ἕλκοντι βίον καὶ περὶ τὸν τῆς ἀσπίδος πόρπακα κατατριβομένῳ καὶ περὶ δόρυ χαλκοβαρές, ὅμως καὶ πῦρ φιλολογίας ἐντρέφεται καὶ ζῆλος χαρίτων ῥητορικῆς, καί οἱ πιμπρᾷ τὴν καρδίαν ἀξύλῳ πυρί· ἀπρὶξ οὖν ταῖς βίβλοις προ-

179 καὶ μεγαλόνουν R: corr. Ku 194 το ἀνθρώποις R: corr. Ku 196 παρήνεγκεν R: corr. Ku

σπέφυκε καὶ κραταιῶς τῶν λόγων ἐξέχεται καὶ ὡς οἱ πολύποδες φασὶ τῶν πετρῶν· κἂν βία τις αὐτὸν [...]θειν ἀντιπεριέλθῃ, τῷ μὲν σώματι δῆθεν τῶν μαθημάτων ἀποστατεῖ, ἡ δέ οἱ ψυχὴ τῆς ἐκείνων ἐξήρτηται ἴυγγος. Σύμβολα μὲν δὴ καὶ ταῦτα καρδίας εἰσὶ φιλοκάλου καὶ εὐγενοῦς καὶ ἐναργῶς ἐκείνῳ βιώσειν ὡς ἀποσπάς ἐστι χρυσεοφύλλου φυτοῦ καὶ ὡς καρπὸς ἐκείνης αὐτόχρημα τῆς ῥίζης τῆς ἱερᾶς.

Τό γε μὴν περὶ τὴν [γωρυτὸν δεξιὸν] καὶ τὴν νευρὰν εὐφυὲς καὶ τὸ κατὰ τοὺς νευροσπαδεῖς ἀτράκτους στοιχόν—θᾶττον γὰρ ἄν τις ἴδοι φασὶ [τὸν ἥλιον] τοῦ δρόμου παραπλαγχθέντα τοῦ φυσικοῦ ἢ τῆς τούτου πῖπτον χειρὸς κωφὸν τὸ βέλος καὶ ἀνεμώλιον. Ἀλλὰ τοῦτό γε οὐ μόνον Ῥωμαῖοι καὶ Σκύθαι καὶ Ἰταλοὶ καὶ οἴδασι καὶ κηρύττουσιν, ἀλλὰ καὶ Κόλχοι καὶ Σαυρομάται καὶ οἱ τὰς ὑπωρείας τοῦ Καυκάσου νεμόμενοι καὶ οἱ τῶν Φάσιδος ρείθρων τοῦ βαθυχεύμονος πίνοντες. Οὐ γὰρ μόνον ἡνίκα οἱ πρῶτος ἐπὶ τὰς γνάθους ἴουλος εἶρπεν οὐδὲ ἐν τῷ ἀκμαίῳ μόνῳ τῆς ἡλικίας καλῶς ἄγαν ἔβαλλε καὶ ἐπιτυχῶς καὶ τὸν ἡλικιώτην ὅμιλον ὑπερέβαλλεν ὑπὲρ τὸν Γότθον ἐκεῖνον καὶ τὸν Ἰνδὸν τοξαζόμενος, ἀλλὰ καὶ τὸν ὠμογέροντα ὑπερβὰς καὶ ἤδη κεχιονωμένος τὸ τρίχωμα, τὸν αὐτὸν καὶ εἰσέτι τὸ βέλος ἀφείθη κἀκεῖσε κατέσκηψεν, ὅπουπερ ἂν ἡ χεὶρ τοῦ βαλόντος ἐκέλευσεν, εἴποι τις ἂν ὡς νῷ καὶ ψυχῇ διοικούμενον καὶ τῆς βουλῆς τοῦ πέμποντος αἰσθανόμενον, ὡς τὸ κοινὸν ἐκεῖνο παροιμιῶδες καὶ πολυπάτητον ἀληθεύειν καὶ ἐπ᾽ αὐτῷ, κορύδων ἀποφαινόμενον εἶναι νεότητα τὴν τῶν ἀετῶν παλαιότητα. Πολλὰ μὲν τὰ ἔργα τῆς τούτου χειρὸς καὶ πάντα λόγου καὶ θαύματος ἄξια· ἐμοὶ δὲ πρὸς ἄλλα ἐπειγομένῳ καὶ ἐξ ἑνὸς ἀπόχρη βλήματος παραστῆσαι τὸ περὶ ταῦτα τοῦ ἀνδρὸς περιδέξιον, τὸν ἀετὸν φασὶν ἀπὸ τοῦ πτερώματος.

Ἀρχὴν ποτέ οἱ μεγάλης ἐμφάσεως πεπιστευμένῳ ἐπέθεντό τινες ἄνδρες τῶν κακοσχόλων καὶ ἰταμῶν καὶ ὧν ἡ καρδία πρὸς

216 supp. Ku 217 στοιχόν an εὔστοχον? 219 πίπτοντος R: corr. Ku 223 πρώτως R, Ku: correxi 234 ἄλλους R: corr. Ku

νεωτερισμοὺς ἀναθερμαίνεσθαι πέφυκε καὶ φθόνου μὲν αἱ ψυχαί, αἵματος δὲ διψῶσιν αἱ δεξιαί, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τἀληθές, πῶλος ἀποπτυστὴρ χαλινῶν ἢ ταῦρος οἰστροκέντητος ἐχρημάτισε. Καὶ τῆς ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα δουλοσύνης τὸν ζυγὸν ἐκλακτίσαντες ἐπῄεσαν θράσει **(109r)** καὶ θυμῷ στρατηγούμενοι, ὡς αὐτοβοεὶ τήν τε πόλιν καὶ[.....] ἀναρπασόμενοι· [ἐπεὶ δὲ] μὴ κατὰ νοῦν αὐτοῖς ἐχώρει τὸ πρᾶγμα, καὶ μηχανὰς πρ[οσεπῆγον καὶ ..... λί]θους ἠκόντιζον καὶ τὰ πυργώματα ἐμωλώπιζον.

Εἷς δέ τις τῶν θρασυτέρων[.....] αἰδὼς ἐγινώσκετο, καὶ τῶν κατὰ τοῦ γενναίου δυσφημημάτων ἐνεφορ[εῖτο ..... αἴσχι]στά τινα ῥήματα [....]μανίας ἄν τις εἶπεν ἔκγονον σίελον καὶ τὸ ὅλον εἰπεῖν [..... στόμ]ατος ἀσελγοῦς [....]κλυτον κακογλώσσου βλασφημίας ἠρεύγετο δύσοσμον· καὶ ἦν οὐ [φορητὸν τὸ γινόμενον]. Ἦν δὲ τηνι[καῦτα….] οὔτε ἀκριβῶς ἡμέρα τὸν ἀέρα διαλευκαίνουσα οὔτε μὴν βαθεῖα νὺξ ἀφεγγής, ἀλλ’ ὁποίαν τὴν ἀμφιλύκην φασὶ ποιηταί. Οὐκ ἐνεγκὼν τοίνυν τὸ ἐκείνου φλήναφον ὁ ἀνήρ, ἀλλὰ τὴν καρδίαν ὑπερπαθήσας φθάνει μὲν τὸ τόξον γυρώσας καὶ βέλος ἐνθεὶς τῇ νευρᾷ, τῆς δὲ φωνῆς καταστοχασάμενος καὶ ὡς ἐπὶ σκοπὸν ἐκείνην ἰθύνας τὸν ἄτρακτον, ἔτυχε κατὰ μέσου τοῦ στόματος τὸν κακοβόαν ἐκεῖνον βαλών· τὸ [δὲ] βέλος ὀξύτατα διαπτὰν καὶ τῆς ἀσέμνου γλώσσης γευσάμενον βαρείας τε δίκας αὐτὴν εἰσπραξάμενον ἐπ’ αὐτὸ τὸ ἰνίον διέσχε—τῆς εὐστοχίας, ὦ δίκη καὶ νέμεσις. Τί δῆτα τοιοῦτον ὁ ὑμνητὸς ἐκεῖνος Ἑβραῖος ἐπὶ τῇ τοξοσύνῃ κατώρθωσεν;

Τοῦτο μὲν οὕτως ἐξαίσιον καὶ ἐγγὺς ἀπιστούμενον τῷ τεραστίῳ τοῦ θαύματος, ὁ δὲ ἀλλὰ καίτοι μέγας ὢν ἐν τούτοις καὶ τοῖς τοιούτοις, οὐδὲ τῆς Ἑρμοῦ κονίστρας ἀφίσταται, ἀλλὰ καὶ βίβλους σοφῶν ἀνελίττει καὶ πόνοις ἀνδρῶν παλαιτέρων προστέτηκεν. Ἐντεῦθεν καὶ περὶ τὸ ἐπιστέλλειν ἄγαν δεξιῶς κατορθοῖ, οὐκ ἀπελέκητον λέξιν οὐδὲ φλοιοῦ μεστὴν ἐπιστοιβάζων τῷ γράμματι, ἀλλ’ εὖ μάλα πρὸς τὸ λεῖόν τε καὶ εὐφραδὲς τὸ πᾶν ἀποξέων, ὡς ἐπικαθῆσθαί οἱ σειρῆνας τινὸς ἀστειότητος. Κἂν ζήτημά τι παρ-

244 ἐπεὶ δὲ suppl. Ku. 268 ἀπελέκυτον R: corr. Ku

εντεθῇ, τὸ πόριμον αὐτοῦ καὶ τὸ μεγαλογνῶμον ἐκλάμπει. Καὶ τὸν στρατιώτην γνωρίζει κατὰ καιρὸν καὶ τὸν λόγιον ὅτε δέοι παραγυμνοῖ· οὔτε τὰ ὅπλα τοῦ λόγου ἀποξενοῖ οὔτε τὸν Ἑρμῆν τοῦ Ἄρεος ἀποζεύγνυσι· καὶ τὸν ὁπλίτην τοῖς λόγοις ἐπικοσμεῖ καὶ τοὺς λόγους ἀγεύστους τῶν ἀρεϊκῶν οὐκ ἐᾷ· καὶ ἔστιν οὕτως εἰπεῖν Ἀστεροπαῖος ἕτερος ἀμφιδέξιος. Τὸν μὲν δὴ π[ατέρα εἰκόνισε……]καὶ ἀτελέσι βαφαῖς ὁ λόγος καὶ μόνην χαράττειν δυναμέναις σκιάν, εἰκόνισε δ' οὖν.

Ἡ δὲ μήτηρ; Ἀλλὰ πῶς ἂν αὐτὴν διαγράψω; Τοῦ λόγου ἰλιγγιῶντος αἰσθάνομαι πρὸς τὴν ἐγχείρησιν τῆς μορφώσεως καὶ πρὸ τῆς πείρας τὴν ἐπιτυχίαν ἀπαγορεύοντος. Ἄγαλμα κοσμιότητος, στήλη φρονήσεως ὑπὲρ τὴν Ῥωμαίαν Κάμαν, τὴν σωφροσύνην καὶ φιλανδρίαν ὑπὲρ τὴν Λαοδάμειαν, φιλοσώφρων ὡς ἡ Σωσάννα καὶ ἀνδρικὴ ὡς Δεβώρα· ἱπποκομεῖν μὲν οὔτε μαθοῦσα οὔτε ἀξιοῦσα, ὁποίαν τὴν βάρβαρον ἐκείνην ἡ ποίησις ἱστόρησεν Ἀνδρομάχην, τῷ δὲ περιττῷ τοῦ φρονήματος καὶ τῷ σεμνῷ τῆς μεγαλονοίας οὐ τὰ κατ' οἶκον μόνον εὖ δυναμένη διατιθέναι, ἀλλὰ καὶ περὶ μεγάλων συμβουλεύσασθαι γλαφυρὰ καὶ μεγαλεπήβολος. Ἡ δὲ οὐδὲ γραμμάτων ἔστιν ἀδίδακτος οὐδ' ὡς οὕτως εἰπεῖν ἀγροικική τις καὶ ἄμουσος, ἀλλ' εὖ μὲν ἐπίσταται γράφειν δακτύλοις πτηνοῖς, εὖ δὲ τὸν λόγον ἐν ὁμιλίαις συνείρειν καὶ ὡς ἄν τις νόμων ἐθὰς διαλεκτικῆς. Τοῖς δὲ λόγοις καὶ τὸ ἀστεῖον μὲν ἐπανθεῖ, ἀλλὰ καὶ τὸ στρυφνὸν ἀνακέκραται. Καὶ γράφει, καὶ ταῦτα σὺν ταχυτῆτι, καὶ ταῦτα καλῶς τῶν κατ' οἶκον φροντίζει. Εἶδον ἐγὼ πρᾶγμα καὶ θάμβους ἐπλήσθην· τὸν μὲν εἰς ἔργον ὀτρύνει, ἄλλου πυνθάνεται, εἰ κατώρθωταί οἱ ἃ ἐπιτέτραπται, τὸν δ' εὐθύνει περὶ τὰ ἐν χερσί, καὶ τοῦτο εὖ μάλα ἠπίως καὶ προσηνῶς, καὶ τὸ ἐπίχαρι σῴζει καὶ τὸ ἡρωικὸν συνεμφαίνει.

Τηλικούτους δῆτα προγόνους ηὐτυχηκότι καὶ τοιῶνδε γεννητόρων ἐκφύντι εὐθὺς μὲν ἀπὸ πρώτης προσώπου τε ἀστειότης αὐτῷ καὶ χάρις ἤθους ἐνέπρεπεν. Ἔλαμπεν ὡραιότης μορφῆς, συνεπέλαμπε δέ οἱ καὶ καλλοσύνη ψυχῆς καὶ ὡς ἐν κατόπτρῳ τῷ ἄνθει

276 suppl. Ku. 290 ἄμμουσος R

τοῦ κάλλους τὰ εὐγενῆ τῆς καρδίας κινήματά τε καὶ σπέρματα διεφαίνετο. Ἐπεὶ δὲ τὸ βρέφος ἐλάσας ἐπὶ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἀνέβαινε καὶ εἰς μειράκιον ἤδη παρήγγειλε τό τε φῶς αὐτῷ τῆς φυσικῆς συνέσεως πλέον ἐπηύγαζε καὶ ἡ ἐκ τῆς μαθήσεως γνῶσις προστιθεμένη τηλαυγεστέραν αὐτὴν καὶ ἐκδηλοτέραν καθίστη, ἐντεῦθεν παραλαβοῦσα τοῦτον ἡ πρώτη τῶν παιδευομένων τροφὸς ἡ γραμματικὴ καὶ τῶν ἑαυτῆς οὐθάτων κορέσασα καὶ ἀδρύνασα πρὸς τὴν πυρίπνουν ῥητορικὴν παρέπεμψεν ὡς εἰς [.....], παιδοκομήσουσαν τὰ τελεώτερα καὶ περιβολαῖς ἁβροτέραις κοσμήσουσαν, ἤδη δὲ καὶ τοῖς λογίμοις ἐγγράψουσαν καὶ πολιτογραφήσουσαν εἰς τοὺς σοφιστάς. Κἀκείνη καὶ εἶδεν ἀσμένως αὐτὸν καὶ ἐνηγκαλίσατο καὶ προσεφ[ύετο καὶ] εἰσεποιήσατο καὶ εἰς τὸ ταμεῖον εἰσαγαγοῦσα τοῦ ἑαυτῆς πλούτου καταπολαύειν παρεκελεύσατο, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ [...] αὐτοῦ [.....] εἰς τὴν παρ' αὐτῇ πυρὰν καθεῖσα τὴν ἄφλογον καὶ οὐδὲν εὑρηκυῖα σκληρὸν οὐδὲ σιδήρου ζ[..]ω περις[...]. Ἀλλὰ τὸ πᾶν ῥᾳδίως σφυρηλατηθῆναι δυνάμενον, εἴ τί περ ἦν γεῶδες ἐδαπάνησε καὶ κατέφαγεν [.....] χρυσέαν ἐξήνεγκε καὶ μηδὲν ὑπόχαλκον φέρουσαν· ἀνοίξασα δέ οἱ καὶ τὸν λειμῶνα τοῦ κάλ[.....] **(209v)** καὶ τῶν φυτῶν τοὺς [.....] καὶ ὀπωρολογῆσαι δρεψαμένη καὶ τῶν ἀνθέων τρυγῆσαι καὶ τελευταῖον ἀνθολ[ογήσασα] [.....]ὶ ῥόδον ἀρτιτρύγητον δρεψαμένη καὶ κρίνον νεοδρεπὲς καὶ εἴ τι ἕτερον φύλλον εὐγενὲς [.....] γλοις στεφοπλοκήσασα καὶ τὴν αὐτοῦ κεφαλὴν ἀνακοσμήσασα ὡραῖον [.....] χρυσεοστέφανον τῶν τε τοῦ ἄλσους χαρίτων καὶ τῆς ὀπώρας φυ...οντα. Τοιούτους [.....] ἡ σοφιστικὴ τοὺς τροφίμους αὐτῆς ἀναδείκνυσιν.

Ὁ τοίνυν καλὸς νεανίας ἐκεῖνος κ[αὶ ἐπαίνω]ν κατάξιος τὴν τῶν τεχνῶν βασιλίδα φιλοσοφίαν ἰδὼν καὶ ταῖς αὐτῆς ἐποφθαλμίσας αὐγαῖς τό τε σεμνὸν περιεργασάμενος καὶ ἐκπλαγεὶς τὴν εὐπρέπειαν καὶ γνούς, ὡς οὐδὲν χωρικὸν οὐδὲ ἄκοσμον ἐπισύρεται, οὐ καγχασμὸς παρ' αὐτῇ πονηρός, οὐ νεῦμα βωμολόχου σοβάδος καὶ

323 ἀριτρύγητον R: corr. Ku 329 suppl. Ku. 332 δωρικὸν R: corr. Ku

λύγισμα, καλὰ δὲ πάντα καὶ ἡρωικὰ καὶ σωφρονικά, καὶ διὰ ταῦτα τὰς ὄψεις τοῦ κάλλους αὐτῆς γεμισθείς, φέρων ἑαυτὸν ἐκείνῃ ἐπέρριψε καὶ τὰ τοῖς πολλοῖς ἀθέατά τε καὶ ἄβατα ἔβλεψεν ἄδυτα καὶ ἐνεφορήθη τῶν σεμνοτάτων ὀργίων αὐτῆς. Ἐθαύμασαν αὐτὸν οἱ ταύτης παιδευταὶ καὶ καθηγηταί, ἠγάσαντο τοῦ νοὸς τὴν ὀξύτητα, τὸ μνῆμον ἔτι καὶ νῦν ἐν χείλεσι φέρουσιν. Ἔστι γὰρ οὐδεὶς ὡς εἰπεῖν ὃς οὐκ ἔγνω τὸ κάτοχον ἅμα καὶ τὸ τάχος τῆς φύσεως. Ὃ γὰρ περὶ τοῦ νάφθα φησίν, ὅτι πυρὸς ἐγγύθεν παρατεθέντος ὀξεῖά τις καὶ οὐδὲ λόγῳ ῥητὸς γίνεταί οἱ συναφὴ καὶ ὁλκή, πνευματώδη γὰρ καὶ λιπαρὰν νοτίδα τρέφον παρ' ἑαυτῷ πυριμανεῖ δαιμονίως καὶ πρὶν ἢ θίγειν τὸ πῦρ φλόγα λαμπρὰν ἅμα νοήματι ἐξανθεῖ, τοῦτο παρῆν ἐναργῶς ὁρᾶν ἐπ' ἐκείνῳ. Ἅμα τῆς ἀκοῆς τῷ θυρώματι προσέβαλλέ τι σπουδαῖον, καὶ τὸ ταχινὸν τοῦ νοὸς τὰ λεγόμενα ἥρπασεν· ἅμα θίξασα τῆς καρδίας ἔφθη ῥήματος θέρμη, καὶ τὸ ταχυδαὲς αὐτῆς πρὸς μαθήσεις καὶ ὡς οὕτως εἰπεῖν ἐμπεπυρωμένον ἀθρόον ἐξήφθη· ἀναθοροῦσα δὲ καὶ ἡ γείτων αὐτῆς μνημοσύνη καὶ λαβομένη τοῦ πράγματος εἵλκυσεν ἔσω παρ' ἑαυτὴν καὶ εἰς ταμεῖον [ἐθησαύρισεν] ἰσχυρόν, ἀνεπιβούλευτον λήθῃ, ποσὶν ἀμνηστίας ἀπόρευτον καὶ ὅθεν οὐκ ἂν ἠδυνήθη φυγεῖν τὸ καθάπαξ ἐγκαθειρχθέν. Οὕτως ἦν οὐ μόνον συνεῖναι ταχύς, ἀλλὰ καὶ κατασχεῖν δεξιός, εἶπεν ἄν τις οὐκ ἀφυῶς, Μνημοσύνης υἱός, ὑπὲρ τὸν Παλαιστίνηθεν γενναῖον ἐκεῖνον Γενέθλιον, ὑπὲρ τὸν Κλεάνθην τὸν πονικόν, ὃν καὶ Φρεάντλην ἀπὸ τοῦ λόγου ἐκάλουν.

Οὕτως ἦν ἐγχαραχθῆναι μὲν τὸ λεγόμενον εὐτύπωτός τις ὕλη καὶ μαλακή, ἀπαλιφῆναι δὲ σιδηρὰ καὶ ἀντιτυπής, καὶ ῥεῖθρον μὲν μαθήματος ἐγκολπίσασθαι ἄγγος εὐρύστομον, ἐκχέαι δὲ τὸ εἰσρεῦσαν καὶ φλεβίων κλεψύδρας στενότερον. Ὁ δὲ ἀλλὰ τῷ πέπλῳ τῆς γνώσεως κἀκ τῶν πατρίων νόμων προσέπασε ποίκιλμα καὶ ἦν ἐν μὲν τοῖς τὴν στόμαργον ταύτην τέχνην ἐπιτηδεύουσι ῥήτωρ εὔγλωττος καὶ φιλόσοφος· φιλοσόφων δὲ καὶ ῥητόρων εἶχε τὸ

336 ἔβλαψεν R: corr.. Ku 344 θήγειν R: corr. Ku 359 ἐγχέαι R: corr. Ku
360 κλεψυδρίας R, Ku: correxi 363 εὔγλωτος R: corr. Ku

πλέον, ὅτι δὴ καὶ εἰς τὴν τῶν νόμων κονίστραν ἐτρίβετο, ὀλίγα μὲν πόνου δεόμενος διὰ τὸν τόνον τῆς φύσεως, ὀλίγα δὲ τοῦ πεφυκέναι καλῶς διὰ τὸ φερέπονον. Ἦν ταῦτα, καὶ πλήρης παιδεύσεως ἡ φορτὶς καὶ τὸ ἄλσος εὐγενέσι δένδροις περίφυτον καὶ ὁ λειμὼν ἀνθέων εὐόσμων κάλλεσιν ἠγλαΐζετο.

Ἔδει δὲ ἄρα τῶν ἐκείνου καλῶν αἰσθάνεσθαι καὶ τὰ ἀνάκτορα, καὶ μέντοι καὶ ᾔσθοντο. Εἶδον, οἷον κλῆμα νοτίσι λόγου προεμοσχεύετο, τῆς ἐκφυτείας καὶ τῶν ὀρχάτων ἐπάξιον· ἔγνωσαν, οἵα φλὲψ ἀνέβαινεν ὕδατος, εἰς τὴν τῶν βασιλείων κατὰ καιρὸν ῥευσουμένη μισγάγκειαν, ἔνθα δηλαδὴ παντὸς ἀγαθοῦ συμβάλλουσιν ὀχετοί. Θάμβος ἔλαβεν ἐπ᾽ αὐτῷ τὴν νεολαίαν τὴν ἡλικιῶτιν, ἐπεκρότησαν πρόσπολοι λόγου, σοφίας θεράποντες ἠγκαλίσαντο, τριγέροντες ἄνδρες τὸ βεβηκὸς ἠγάσαντο τοῦ φρονήματος. ἦν μὲν γὰρ καὶ τὴν ὥραν καλὸς καὶ τὴν ἰδέαν ἐπιτερπής, ξανθόκομος, εὐπρόσωπος, εὔοπτος, πυρράκης ὡς ὁ Δαυίδ, [εἰς] τὸν ἀκριβῶς νεανίαν ἄρτι γραφείς. Ἤδη δέ οἱ τὰς γνάθους ἀμφεσκίαζεν ἴουλος πυρσίζουσά τε τὸν πώγωνα περιεσκίαζε θρίξ, σώματος εὐμεγέθης ἀναδρομή, πλάσις ὀρθία, ἀμφιλαφὴς ἡ κόμη καὶ οὔλη, βόστρυχος ἡλιώδης, ὀφθαλμοὶ καὶ ὀφρύες καὶ μέτωπον αὐτόθεν [καλὰ καὶ] μεγαλογνώμονα, καλλίων δὲ ἄρα τὸ ἦθος καὶ τὴν μορφὴν τῆς ψυχῆς, σώφρων τὸν νοῦν, (110r) εὐπρόσιτος, ἡδὺς ἐντυχεῖν, οὐδὲν ἀγέρωχον φέρων, οὐδὲν ἰταμόν, ἀκαλλὲς οὐδὲν τῶν ὅσα ταῖς ἀρεταῖς συμπαραβλαστάνειν πεφύκασιν, οὐ γαῦρον ὁρῶν, οὐ καθεὶς ἐπισκύνιον, οὐ τὸ τοῦ γένους λαμπρὸν ἀλαζονείας ὕλην ποιούμενος· ταῦτα γὰρ ἄλλων ἀνθρωπίων κακοδαιμόνων, ἅτινα γένους μὲν ἐ[κβλαστόν]τα πεπατημένου καὶ παρερριμμένου τό γε μὴν ἦκον σπερμολογήσαντα μόνον εἰς μάθησιν καὶ τοῦτο ἐπὶ μακρὸν κορύζης μέτρον περι[.....] καὶ φυσήματος, καθάπερ οὐρανόθεν ἥκοντα δευτεραῖα, αὐλητικῶς ἄν τις εἴποι φυσῶντα καὶ ἐπιδ[εικνύμενα] ἑαυτὰ καὶ χολοβάφινα μὲν ὄντα, χρύσεα δὲ φιλοτιμούμενα φαίνεσθαι. Ἀλλ᾽ ἐκείνῳ καὶ τὸ ἀστεῖον ο[ὐκ ἐνέδει σεμνότητος] καὶ τὸ σεμνὸν οὐκ

373 μισγάγγειαν R: corr. Ku 379 ἀφεσκίαζεν R: corr. Ku 382 καλὰ καὶ suppl. Ku.

ἐστέρητο χάριτος καὶ τῷ στρυφνῷ συνανεκίρνατο τὸ μειλίχιον καὶ τῷ χαρίεντι τὸ στρυφνὸν ἐπεκάθητο.

Ἐντεῦθεν εἶλκε πάντας πρὸς ἑαυτὸν καθάπερ τὰ κάρφη φασὶ τὸ δάκρυον τὸ σούχιον, τὸ λύδιον· ὁ δὲ ἐλεύθερος τρόπος, ἡ καιριολογία δέ, τὸ δὲ βραχυλόγον μετ' ἐπιστήμης, τίσι τῶν ἁπάντων ἔμειναν ἀγνοούμενα, γνώριμα δὲ γεγονότα τίσιν οὐκ ἐθαυμάσθησαν, θαυμασθέντα δὲ τίνας εἰς φίλτρον οὐκ ἐπεσπάσαντο; ἔλεγε μὲν ὀλίγα καὶ ὡς τὰ πολλὰ ἐλακώνιζεν· οὐ γὰρ πολύμυθος ἦν οὐδ' ἀφαμαρτοεπής, ἀλλ' ἔβαπτεν ὅμως εἰς νοῦν τὰ λεγόμενα καὶ πλείστην ἐν ἐλαχίστῃ λέξει δύναμιν ἔφερεν. Ἐπέτρεχε δέ οἱ τοῖς χείλεσι καὶ χάρις ἐπαγωγὸς καὶ ἦθος μελίφυρτον. Τοῦ δὲ καὶ τὸ φθέγμα σύμμετρον ἦν, οὐ καχλάζον ὡς ἂν εἴποι τις οὐδὲ εἰς στομφασμὸν ἐπαιρόμενον· οὐ μεγαλοβόας, οὐ θορυβώδης, οὐ κραύγασος ἦν· ταῦτα γὰρ ἑτέρων ἐπιτηδεύματα, οὓς ὁ ῥήτωρ Κικέρων ἐπὶ τὴν κραυγὴν ἀναβαίνειν ἐπίτηδες ἔλεγε δι' ἀσθένειαν, καθάπερ ἐπὶ τῶν ἵππων φασὶ τοὺς χωλόποδας. Τί δέ; Λόγῳ μὲν οὐδενὸς τῶν ἡλίκων εἶχε τὰ δεύτερα, θωπείαις δὲ καὶ ῥήμασιν αἰμυλίοις ἐπεσυλᾶτο; Ἡ κολακείᾳ μὲν ἄβατος ἦν αὐτῷ ἡ ψυχή, αὐτὸς δὲ μέγα τι ᾤετο περὶ ἑαυτοῦ; Ἢ τὸ μὲν φρόνημα ἐμετρίαζεν, ἄκοσμος δέ τις ἦν τὸν βίον καὶ ἀφιλόσοφος; Καὶ τίς οὐκ οἶδεν, ὅπως ἐκεῖνος τοῖς μὴ κατὰ λόγον βιοῦσιν ἀηδῶς προσεφέρετο καὶ κρεῖττον ἢ κατὰ τὴν ἡλικίαν τὴν ἐπανθοῦσαν ἀντεῖχε[.....]. ἀνταπρῶ[..] τινὰ καταβρόξαντα ἤκουσε, Χάρυβδιν αὐτὸν ἀπεκάλει καὶ ἄμπωτιν ἢ πυρκαϊὰν ἀναλώτριαν.

Χρύσιππον μὲν οὖν καὶ Διογένην τά γε ἄλλα διὰ θαύματος ἄγων, ὅμως τοῦ μὲν ἐμίσει τὸ βωμολόχον, τοῦ δὲ τὸ ἔμπληκτον ἀπεστρέφετο· ἐκακολόγει δὲ καὶ τὴν Ἀριστίππου τρυφήν· πολὺ γὰρ τὸ ἀφιλόσοφον ἐπεσύρετο. ἐθαύμαζε Σωκράτους τὸ ἄτυφον, Ξενοκράτους ἐπῄνει τὸ ἄληπτον, Πλάτωνος τὸ πρὸς ὀρέξεις φαύλας ἀθήλυντον. Καὶ ἦν τὸ μὲν ἦθος πλὴν τῆς εἰρωνείας σωκρατικός, πλέον δὲ ἢ κατὰ Ξενοκράτην εἶχε τὸ ἀξιόπιστον, κατὰ δέ γε τὸ φιλοσῶφρον πρὸς τὸν τοῦ Ἀρίστωνος ἤριζε.

396 στυρφνὸν R: corr. Ku 403 ἔβλαπτεν R: corr. Ku

Δεῆσαν δὲ καὶ πεῖραν σχεῖν ἡδονῶν, σκότιον μὲν λέχος ἀπέπτυσε καὶ κρυπτάδιον, κουριδίην δὲ ἠγάγετο ἄλοχον καὶ κοίτην ἔννομον ἔγνω καὶ παῖδας πατρώζοντας ἀκριβῶς εἰς βίον παρήνεγκε κἀν τοῖς γόνασιν ἐκάθισε τοῦ πατρός. Οὐ γὰρ δὴ μόρφωμα εὖ γεγλυμμένον ηὐτύχησε, λόγου δὲ παιδαγωγίας οὐκ ἔτυχεν· οὐδὲ λόγου μὲν ἑαυτὸν ἀπεκόσμησε, καὶ τὸ καλὸν τοῦ γένους εἰργάσατο κάλλιον, ἄχαρις δέ τις ἦν καὶ στυγνὸς καὶ φόρτ[ος] αὐτόχρημα, οὐδὲ μειδίαμα μὲν ἀγωγὸν τοῖς προσώ[ποις] ἐπιπολάζον προέφαινεν, ὕβριν δὲ καὶ περιφρόνησιν ἔπνεεν; οὐδὲ τὰ ἄλλα μὲν εἶχεν ἅπαντα καλὰ συλλαβών, ὅσα περὶ ψυχήν, ὁπόσα τοῦ σώματος, περὶ δέ γε τὸν γάμον καὶ τὰ ἐκτὸς δεδυστύχηκεν, ἀλλ' ἦν καὶ ταῦτα τοῖς ἄλλοις ἀνάλογα καὶ κατάλληλα. Καὶ ἡ γαμετὴ καλὴ ὡς ἐκεῖνος καὶ εὐγενὴς ὡς αὐτὸς καὶ ἐπανθοῦν τὸ σῶφρον ἔχουσα καὶ τὸ κόσμιον, καὶ οἱ παῖδες ὡραῖοι καὶ βεβαιοῦντες ἀληθῶς τοὺς γεννήτορας.

Εἶχε ταῦθ' οὕτω καὶ βασιλεὺς ὁ μέγας ὁ μεγαλόνικος, βλέφαρον ὢν πανταχῇ στρεφόμενον καὶ ἀλάθητον καὶ κατὰ βάθους ὁρῶν, ὡς εἶδε παράστημα ψυχῆς εὐγενές, ὡς ἔγνω βάρος φρονήματος, ὡς ᾔσθετο καὶ ἤθους χρηστοῦ καὶ γνώμης εὐνοϊκῆς, εὖ μάλα θείως αὐτῷ καὶ βασιλείως προσέσχεν, ἐγγύτητός τε τῆς πρὸς αὐτὸν ἀπολαύειν ἐποίησε καὶ τῆς χρυσέας ἐκείνης ψυχῆς ταῖς ἀκτῖσιν ἐλλάμπεσθαι δαψιλέστερον, δεομένων τέ οἱ ἀνάγειν φωνὰς καὶ διαπορθμεύειν αὐτοῖς νεύματος βασιλέως σελάγημα· καὶ ἔστι τοῦτο παρὰ Ῥωμαίοις χρῆμα τιμῆς. Ἐντεῦθεν μέσος μὲν βασιλέως ἵστατο καὶ λαοῦ καὶ ὠδοποίει συρμάδας φιλανθρωπίας εἰς τοὺς βοῶντας ἱκέσια, εἴποι τις ἄν, καθάπερ ἀὴρ ἡλιακὰς ἀκτῖνας εἰς γῆν ἢ ὑδρορρόη κατ' ἄλσος πηγῆς ὑδατομήτορος ῥύακας. Οὐκ ἀφορμὴ δέ οἱ ταῦτα ὑπερφροσύνης ἐγίνετο, οὐ [τὸ βασιλείοις] **(110v)** θρόνοις παραστατεῖν εἰς φλεγμονὴν ἢ ὄγκον αὐτὸν ἐπῆρεν οἰήσεως, ἀλλ' ὅσον μᾶλλον τῆς τελειότητος ἔψαυε, τοσοῦτον εἶχε τὸ φρόνημα καταβεβλημένον καὶ μέτριον· τοὺς γὰρ κούφους φασὶ καὶ οὕτως εἰπεῖν φυσώδεις τὸν νοῦν τάχ' ἂν καὶ ὀλίγον εὐτύχημα συμπεσὸν ἀποβουκολήσῃ τοῦ πρέποντος καὶ ἐκλαθέσθαι παρεσκεύασε τῶν

434 οὐδὲ scripsi: οὐδὲν cod. 453 το βασιλείοις supp. Ku.

ὄρων τῆς φύσεως ὑπέρκομπά τε φυσᾶν καὶ βαίνειν μετέωρα· ὁπόσοι δ' ἂν τὸ λογιζόμενον ἔχωσι στάσιμον, οὗτοι δὴ κἂν εἰς ἄκρον τιμῆς ἀναβαῖεν, ἐπὶ τῶν αὐτῶν καὶ αὖθις ἑστήκασι καὶ οὐκ ἀγνοοῦσιν, ὡς εἶεν θνητοὶ καὶ ὡς ἐφημέρου δόξης ἐπιβατεύουσι καὶ ἐπὶ σφαίρας ὀχοῦνται, πράγματος ἀβεβαίου καὶ ἀστατεῖν εἰωθότος· μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ἀφορμὴ βελτιώσεως τὸ πολὺ τῆς εὐημερίας σφίσι καθίσταται. Οὐδὲν οὖν ἦν ὁρᾶν παρ' αὐτῷ φρονηματῶδες καὶ ὑπερήφανον, οὐ μειρακιώδη κουφολογίαν, οὐκ ἐπιτηδευτὴν καὶ νόθην κομψότητα, ταὐτὸν δὲ λέγειν ἑταιρικήν, τῇ φυσικῇ δέ οἱ σεμνότητι τὸ τοῦ ἤθους ἀστεῖον καταμιγνύμενον ἡδονὴν ἐξαισίαν παρεῖχε τοῖς βλέπουσιν.

Ἕλλην μὲν οὖν τις ἀνήρ, δεινὸς μὲν εἰπεῖν, σκῶψαι δὲ οὐκ ἀφυής, ἐπείπερ εἶδε Πέρσην τινὰ πολύχρυσον μὲν γράσον δὲ καὶ βοσκηματώδη καὶ ὀφθαλμὸν μὲν βασιλέως λεγόμενον καὶ μεγάλαις σατραπείαις ἐμπρέποντα, παιδείας δὲ λογικῆς οὐδ' ἀμυδρὸν ἐμφαίνοντα ἴχνος, ὡς ἐοικέναι τελείως ἀκόσμητον εἶναι τῷ λόγῳ καὶ ἄβατον τὴν ἐκείνου ψυχήν, ἄλλο δὲ ὄντα οὐδὲν ἢ πότιμον καὶ φύσημα καὶ τρυφὴν καὶ τύφον βαρβαρικὸν καὶ τὸ ὅλον εἰπεῖν πάντα μᾶλλον ἢ ἄνθρωπον, ὑπερπαθήσας ἐπὶ τῷ παραλόγῳ, τοῦτο ἐκεῖνο τὸ καθωμιλημένον «ἄνδρες Ἕλληνες» εἶπεν, «ἡ Τύχη μήτηρ ἐπεθύμει καλεῖσθαι καὶ ἐπείπερ οὐκ εἶχεν οἰκεῖον, ἐζήτει θηλάσαι ἀλλότριον. Περιιοῦσα τοίνυν καὶ στρεφομένη τῇδε κἀκεῖσε πλάνητι ποδὶ καὶ τυφλῷ, βρέφος εὗρεν ἐκκείμενον ἀτημέλητον, ὅπερ ἔτεκε μὲν ἡ ἀνθρωπεία φύσις αὐτή, ὡς <δὲ> εἶδε κακόμορφόν τι καὶ εἰδεχθὲς καὶ οἷα τὰ βουγενῆ καὶ βουπρόσωπα καὶ τῆς μὲν καλλονῆς σύμβολον διασῷζον οὐδέν, ἀλλόκοτον δέ τι καὶ τερατῶδες καὶ τὴν τεκοῦσαν πάντῃ διαψευδόμενον, ἐστύγησέ τε καὶ ἀπέστερξε [.....]. λαβοῦσα ἐξέθηκεν ἐπί τινος ὄρους ἐγχύτριον.

Τούτῳ τοίνυν τῷ βρέφει ἡ Τύχη ἐγκύρσασα ἀνείλετό τε καὶ ἔσωσε καὶ εἰς ἑαυτῆς ἀγαγοῦσα τοῦ γάλακτος ἀφθόνως ἐπήντλησε καὶ [ὑπαγκάλιον]ἔθετο καὶ τελευταῖον γνήσιόν τε καὶ ἴδιον ἀνεῖπεν αὐτὸ καὶ φέρουσα πάντα τὸν πλοῦτον αὐτῷ ἐχαρίσατο καὶ τὸ μέχρι

485 τοκοῦσαν πάνυ R: corr. Ku

καὶ τότε κακόμοιρον ἀνέδειξεν ὀλβιόδαιμον. Ἐκεῖνο δῆτα τὸ βρέφος οὗτος ὁ Πέρσης, καὶ τοιοῦτος ὢν χοιρόπαις καὶ ἄνους, ὅμως μαστοὺς ἐθήλασε Τύχης καὶ ἤμελξε γάλα εὐδαιμονίας καὶ χρήματα τηλικαῦτα καθάπερ κλῆρον πατρῷον περιεβάλετο». Ὁ μὲν οὖν σοφὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ οὕτως εὖ μάλα χαριέντως εἰς τὴν τοῦ βαρβάρου εὐπραγείαν ἀπέσκωψεν, ὑπὸ Τύχης ὅ φασιν ἀβλεπτούσης οὕτω φιληθέντος ὑπερφυῶς καὶ ταῖς ἐκείνης χερσὶν ἐν μέσαις χρυσίου καταλουθέντος πηγαῖς κἀντεῦθεν δαιμονίως εἰς μέγαν ὄγκον ἐληλακότος τιμῆς.

Ἀλλ' ὁ καλὸς ἐκεῖνος νεανίας ὁ Κομνηνὸς σοφίας ὢν καὶ σοφίας μητρὸς συνέσεως παῖς, μαθήσεώς τε καὶ λόγου τιθήνημα, ἅμα τε παρῆλθεν εἰς τὰ βασίλεια καὶ ὡς ἐν δυσὶ λαμπάσιν ἀσβέστοις τὸν κύκλον τῆς γερουσίας περιέλαμψε τὸν καλλίχορον, γένους περιφανείᾳ φημὶ καὶ λόγου λαμπρότητι. Καὶ οἱ τῷ βασιλεῖ πελάζοντα τοῦτον ὁρῶντες, τὸν μὲν τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ἀνέφελον ἥλιον, τὸν ἄνακτα δηλαδή, βοαῖς αἰσίαις ἀνύμνουν, ὡς προσηκούσης δόξης φαεσφορίαις ἐκεῖνον περιαυγάσαντα, τῷ δὲ καὶ μείζονος ἐπιβῆναι κλέους ἐπηύχοντο· ῥητορικὴ δὲ καὶ φιλοσοφία ὡς ἀξίως ἑαυτῶν πεπραχυῖαι καὶ δι' ἐκείνου κῦδος ἀράμεναι ἀνηλάλαξάν τε καὶ ἐπευφήμησαν.

Ἐνειστήκει καιρός, καθ' ὃν συνίασι παῖδες ἀλλήλοις συμπλακησόμενοι, οὓς ἡ πρ[....]. γραμματικὴ ὠδινήσασα καὶ σχεδικῆς προνοίας οὖθαρ θηλάσαι ποιήσασα εἰς τὰ βασίλεια πέμπει γενναίους ἀθλευτὰς λογικῶς ἀγωνιουμένους ὑπὸ βραβευτῇ καὶ γυμνασιάρχῃ τῷ αὐτοκράτορι. Καὶ τηνικαῦτα τὸ νεῦμα τοῦ βασιλέως ἐπὶ τὸν Κομνηνόν· καὶ οἱ τοῦ λόγου πυγμάχοι παιδίσκοι πρὸς τὴν ἐκείνου γλῶτταν ἑώρων ὡς τῆς αὐτῶν ἰσχύος χρηματίζουσαν βασανίστριαν. Ἀλλὰ τῆς σοφίας ἐκείνου, ἀλλὰ τῆς μελιχρότητος, ἀλλὰ τοῦ λαβυρίνθου τῶν δόλων τῶν λογικῶν· ὡς καλὸν ἐκεῖ καὶ τὸ ἐπιπόλαιον, ὡς εὐφυὲς ἐκεῖ καὶ [τὸ κατὰ βάθους], καὶ τὸ κατ' ὄψιν δέλεαρ ἑλκτικὸν καὶ τὸ λανθάνον ἄγκιστρον κραταιόν. Ἐπέχαινε μὲν

497 ἐκείναις R: corr. Ku 503 καλλίγωρον R: corr. Ku 511 καιρόν R: corr. Ku 520 τὸ κατὰ βάθους suppl. Ku.

(111r) ὁ παιδίσκος τῷ φαινομένῳ θελγόμενος, ἡ δὲ παγὶς εὐθέως συνεῖχεν αὐτόν. Οὕτως ἦν ταχὺς λογικὴν πλεκτάνην εὖ διαθέσθαι καὶ τεχνικῶν ἀρκύων ὑπορύξαι πλοκὴν ἐπαινούμενόν τε ψεῦδος [.....]. καὶ θήρατρα μηχανήσασθαι δεξιώτατα. Ἂν δὲ τὴν συνθήκην τῶν ἰάμβων κατεῖδέ τις, ἂν δὲ τῆς ἴυγγος ἐκείνων ἐγεύσατο, ἂν δὲ τοῦ ἡρῴου μέτρου τῷ μεγέθει προσέσχε, βαβαὶ τοῦ ἤθους, βαβαὶ τῶν λέξεων κυριότητος. Ὁ δὲ κρότος, ὁ δὲ ῥυθμός, ἡ δὲ ἀμεμφὴς τῶν συλλαβῶν ἐπιστοίβασις, τὸ δὲ ἄνθος τῶν νοημάτων, τίνας οὐκ ἂν ἐφειλκύσαντο; Ἰάμβιζε μὲν γὰρ ὑπὲρ τὸν Ἀρχίλοχον καὶ ὑπὲρ τὸν Ἴωνα τὸν Ἀχαιόν, (ἡρώιζε δὲ) ὑπὲρ τὸν Κίλικα ποιητήν.

Τοὺς μὲν οὖν πάλαι τρισαριστεῖς καὶ πρὸς τὰ πολέμια πρ[άγματα] κατορθώ[σαντας] ἄνθεσί τε καὶ φύλλοις νεοδρεπέσιν οἱ συμπατριῶται κατέπαττον, ἄρτι τῶν ἀρεϊκῶν ἀφεμένους καμάτων καὶ μνησαμένους ἀνέσεως καὶ τῆς εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος ἀναζεύξεως· καὶ ἦν αὐτοῖς μέρος καὶ τοῦτο οὐχὶ μικρὸν ἀμοιβῆς. Παρ' ἡμῖν δέ, οἷς λόγος τὸ σπουδαζόμενον καὶ τιμώμενον, ἄνθη μὲν δροσερὰ καὶ φύλλα νοτίσι τρεφόμενα τῶν ἀεθλευόντων οὐ καταχέονται, λόγος δὲ ἀφοσιοῦται τὸ πᾶν καὶ τῶν ἰδίων ἀνθέων τοῖς ἔργα χειρῶν γενναίων τελέσασι μεταδίδωσι. Τὸν τοίνυν στρατηγικώτατόν τε καὶ θειότατον αὐτοκράτορα, τῆς πολεμίας γῆς παλινοστοῦντα μετὰ τροπαίων, ἀμήχανον γὰρ ἥλιόν τε βλέψαι χωρὶς ἀκτίνων ἀνίσχοντα καὶ τὸν ὕψιστον καὶ ἀνδρικώτατον βασιλέα νίκης ἄτερ ἐπανιόντα, πολλοὶ μὲν τῶν σοφιστεύειν προῃρημένων χαριστηρίοις μολπαῖς ἐδεξιοῦντο καὶ ᾄσμασι, πρὸς δὲ τοῖς ἄλλοις καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ὁ κατὰ τὸν λόγον πολὺς Κομνηνὸς καὶ τὴν πρὸς τὸν βασιλέα πίστιν ἐμπύριος.

Καὶ τί πρῶτον ἄν τις τῶν ἐφυμνίων ἐκείνων τῆς περιττότητος ἀγασθήσεται; Ὡραῖα μὲν ἦσαν καὶ τὰ νοήματα καὶ τὸ ἐπίχαρι καὶ καλλίμορφον αὐτόφυτον φέροντα· καὶ τί γὰρ ἢ τοιαύτης καρδίας γονιμωτάτης γεώργια εἴποι τις ἂν γῆς εὐγενοῦς καὶ εὐφορωτάτης κυήματα; Ἡ δὲ κομμώτρια τέχνη ταῦτα παραλαμβάνουσα καὶ κάλλος ἄλλο περιετίθει καὶ ἐπεμελεῖτο τῆς ὥρας καὶ τόκον οἷον ἐξαίσιον ἦγεν εἰς φῶς ἐξ ἐπιστήμης ἅμα καὶ φύσεως συγκιρνάμενον.

Καί ποτε τὸν πέπλον τοῦ λόγου στημονουργῶν, κἀκ τοῦ Σμύρνηθεν σοφιστοῦ τοῦ Πολέμωνος μικρόν τι παρενύφανε ποίκιλμα· κἀγὼ συνῆκα τῆς εὐφυοῦς ἐκείνης κλοπῆς καὶ «ὦ κάλλιστε» εἶπον «ἑάλως· ἐπέγνων τὸν Μῆδον ἐκ τοῦ στρεπτοῦ καὶ τὸν Πέρσην ἀπὸ τοῦ κάνδυος» κἀκεῖνος ᾐσθηται ὑ[φορώμενος καὶ τῷ] τοῦ μειδιάματος καπυρῷ τὸν οὐκ ἀηδῶς ἀκούσαντα ἔφηνεν. Οὕτως ἦν καὶ [λόγον] καὶ ἦθος καλός, οὐ πρὸς ὀργὴν εὐεπίφορος οὐδ' ἀκρόχολος, οὐ χαλεπὸς ἀκοῦσαι οὐδ' ἀποκρίνασθαι φορτικός.

Ἀρχέλαον μὲν οὖν ἐκεῖνον, ἄνδρα τύχης εὐμενοῦς πειραθέντα καὶ διὰ τοῦτο πολὺ περικείμενον βάρος χρημάτων, σοφός τις ἀκούσας τοῦ μὲν καλλύνειν τὸν οἶκον φροντίζοντα, τὴν δὲ ψυχὴν ἀκόσμητόν τε περιορῶντα καὶ βορβόρῳ βεβυθισμένην ἀπαιδευσίας, καὶ εἶτα καὶ εἰς γνῶσιν ἐλθὼν τῷ ἀνδρὶ καὶ τὸν δόμον ἰδὼν παντοίαις περιηνθισμένον γραφαῖς, ψηφῖδι χρυσέᾳ λαμπόμενον, παντοδαπὴν ἀμπισχόμενον μάρμαρον, ὡς εἶδεν ὀψαρτυτὰς καὶ τραπεζοκόμους, ὡς εἶδε πολυτελέσι τροφαῖς φλεγμαίνουσαν τράπεζαν, τὴν δὲ ψυχὴν πεινῶσαν λόγου καὶ πένησσαν, ἀνθεῶνας εὐόσμους, ἄλσος χαρίτων αὐτόχρημα, τρυφὴν ὀφθαλμῶν, τὴν δὲ ψυχὴν ἀκανθομανοῦσαν ἀγροικίᾳ καὶ ἀμαθίᾳ καὶ πυκνὴν ἐν αὐτῇ περιφρίσσουσαν τὴν τῆς παχύτητος ἄχερδον, «ἀπόλοιο» εἶπε «ταλάντατε ἄνθρωπε, ὅστις σαυτοῦ μὲν ἀσυνέτως οὕτως ὀλιγωρεῖς, τοῖς δὲ περὶ σαυτὸν καὶ ἔξω προστέτηκας καὶ τὴν μὲν βασιλίδα ψυχὴν λιμηρὰν περιοῦσαν πιναράν τε καὶ αὐχμῶσαν περιφρονεῖς, ἵνα μὴ λέγω γυμνὴν καὶ ἀσχήμονα, τὴν δὲ θεραπαινίδα καὶ πρόσπολον, τὴν κατὰ σῶμα ζωὴν δηλαδή, χρυσοϋφέσι πέπλοις κοσμεῖς ἁβροχίτωνά τε καὶ χρυσιοφόρον καὶ λαμπροστόλιστον, ἤδη δὲ καὶ μύρου ἀπόζουσαν καὶ κρωβύλους ἀναδουμένην προφαίνεις, τὴν παλαμναίαν καὶ ἀναιδῆ».

Ἀρχελάου μὲν ὁ ἀνὴρ ἐνδίκως καθήψατο, ἀνθρώπου μόνον πρὸς τὸ ζῳῶδες καὶ ἄλογον ἐπιχάσκοντος καὶ τῷ πηλογενεῖ θητεύοντος σώματι θητείαν ἐλεουμένην. Ἀλλ' ὁ εὐγενὴς ἐκεῖνος καὶ λόγον καὶ

560 suppl. Ku. 568 ἰδόν R: corr. Ku 563 λόγον suppl. Ku 569 φηφῖσι R: corr. Ku

[κλῆ]ρον, καίπερ οὐκ ἀπόρως ἔχων τρυφᾶν, ἀλλὰ καὶ ἡλικίας πρὸς ἡδονὰς ἐπιρρεποῦς ἐπιβαίνων, ὡραϊσμῶν μὲν [τοῦ οἴκου] καὶ ζωγραφημάτων καὶ ἐντοιχίων μαρμάρων μικρὰν φροντίδα ἐτίθετο, οὐκ ἐζήλου Καλλίαν τὸν Ἀθηναῖον, οὐ τὸν Ῥωμαῖον Ὀρτήσιον, Διονυσίου γὰρ πέρι καὶ Σμινδυρίδου καὶ εἴ τις ἄλλος ναὶ μὴν [.....] **(111v)** Ἀλεξάνδρου τῶν τοὺς πλοκάμους εὐθετιζόντων καὶ πονουμένων περὶ τὰ βοστρυχόδεσμα οὐδὲ ἀκούειν ἠνέσχετο, σοφίας δὲ καὶ μελέτης (ἐποιεῖ)το τὸν βίον, εἰς βίβλους τε καὶ λογεμπορίας τῆς περιουσίας τὸ πλέον ἀνήλισκεν.

Ἀλλὰ γὰρ τοιοῦτος ὤν, ὁποῖον αὐτὸν ὁ λόγος ὑπεζωγράφησε, πολιὸς τὴν σύνεσιν πρὸ τῆς πολιᾶς, πολὺς τὸν ἔμφυτον νοῦν, πολὺς καὶ τὸν θύραθεν, οὐχ ὑπὸ κακίας κεχαραγμένος, οὐ πολεμικῷ συντετριμμένῳ δι' ὅπλων παρεοικώς, ἀλλὰ γλαφυρὸς καὶ νεοπρεπὴς καὶ εὖ ἀπεξεσμένος ὑπὸ τῆς φύσεως, [κλῆμα καλλι]φυές, χρυσεόφυλλον, ἐκ βασιλείων ῥιζωμάτων ἀναδραμόν, ἄνθος ἔτι νεοτήσιον [κεραυνῷ] βαλλόμενον ἐξαπιναίως οὕτω καὶ πρὸ τῆς ὥρας εἰς γῆν κατερράγη καὶ ᾠχετο, ἀλγεινῶς μὲν τοῖς λοιποῖς καὶ ἀνιαρῶς, ὅτι φαύσας ἐπὶ μικρὸν πρὸ χρόνου ἐκρύβη καὶ πρὸς ὀλίγον φωτοβολήσας ἔδυ ἐξ ὀφθαλμῶν καὶ χλοάζον ἔτι καὶ λάμπον καλόν, θερισμὸν ὑπέμεινε πεπαιτέρου καὶ γέροντος στάχυος καὶ γεύσας μόνον τὰ χείλη τοῦ νέκταρος ἔρρευσε, τὴν ὑπερῴαν διψῶσαν λιπών, συμφερόντως δὲ ἄγαν ἑαυτῷ καὶ καλῶς. *Ἥρπαγη, ἵνα μὴ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτοῦ,* ἀπεβίω παθῶν πολυπόνων ἀπείρατος, νόσων βαρυαλγῶν ἀδαής, ἃς τὸ βέλτιστον γῆρας, ὁ τῶν κακῶν παντοδόχος λιμήν, καθά τις σοφὸς οὐκ ἀκόμψως ἐφιλοσόφησε, συμφύτους ἄν τις εἴποι κῆρας ἐπάγεται. Μετεχώρησε γῆθεν, μηδὲν τῶν ἀναγκαίων τοῦ σώματος διαλωβηθείς, μηδὲν τῶν καιρίων παραιρεθείς. Ἔπαθεν ἐν νεάζοντι σώματι, ὅπερ πᾶσα ἦν ἀνάγκη καὶ μετὰ πολλοὺς ἡλίους παθεῖν, τοῦτο πλέον καὶ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους κερδάνας, ὅτι τὴν ἀγήρατον χορείαν τῶν ἀρετῶν μέχρι παντὸς διεσώσατο περιγελῶσαν αὐτὸν καὶ στέφουσαν καὶ περιχορεύουσαν.

588 suppl. Ku 600 suppl. Ku 602 ἐξαπηναίως R: corr. Ku

Ἀλλ' αἰσθάνομαί σου πρὸς οἰμωγὰς ἐκφερομένου καὶ κοπετούς, ὦ εὐγενέστατε τοῦ κειμένου γενέτορ. Ἤδη κατενέφωσέ σου τὸ πρόσωπον ἡ τοῦ πάθους ἀχλύς, ὀδύνη δὲ καρδιαλγὴς ἀναβαίνουσα καὶ σοβουμένη καὶ πυκνουμένη καὶ εἰς καρδιῶν ρ[.....]υγ.ας ἐπείγεται. Ἀλλ' ἐπίσχες σῆς ὀλοφύρσεως, μετριασάτω σοι τὸ πένθος ποτέ. Ἢ οὐχὶ καὶ Ἰόβας ὁ βασιλεὺς παρεκλήθη; Οὐχ ὁ ἑταῖρος Δημώνακτος; Καὶ ταῦτα μονογενητοὺς υἱοὺς ἀπολέσαντες, καὶ ταῦτα μηδὲ μελλούσης ζωῆς ἐλπίδι ψυχαγωγούμενοι. Ὁ δὲ προφήτης Δαυίδ, ὁ δὲ πολύτλας Ἰώβ, ὁ δὲ γενάρχης Ἀδάμ; Βούλει καὶ ἄλλους τοιούτου παρεισκυκλώσω κρατῆρος πιόντας, ἵνα μὴ λέγω καὶ πλέον ἀψινθιάζοντος;

Ἦσαν ἀνδρί τινι Ἕλληνι καὶ παῖδες καὶ γαμετή, καὶ ἡ γαμετὴ φιλουμένη καὶ οἱ παῖδες, τρεῖς δὲ ἦσαν, ὑπερφιλούμενοι, ὁ μὲν πρωτογένειος,ὁ δ' ἄλλος ἡίθεος, τὸν δὲ τελευταῖον καὶ τρίτον ἡ μήτηρ ἔφερεν ἔτι νήπιον καὶ ἐπὶ μαστόν. Ἔτυχε δήποτε μὴ παρὼν ὁ ἀνήρ, καί τις τῶν περὶ γῆν καὶ φυτοσκαφίαν ὡς τὰ πολλὰ κεκυφότων εἰς τὸν οἶκον ἐκεῖνον τὸνἄθλιον ἤνεγκε μύκητας, εἶπεν ἄν τις ᾅδου νεκροδέγμονος ἔγγονα, θανάτου φυτεύματα, ἐκ τῶν Κωκυτοῦ καὶ Ἀχέροντος ἄντικρυς τεθηλακότα πηγῶν.

Ἔφαγεν ἡ δύστηνος μήτηρ, μετέσχον οἱ παῖδες σὺν τῇ μητρί, ἔφαγε καὶ τὸ βρέφος ἐκ τοῦ μητρῴου μαστοῦ, καὶ παραυτίκα σφακελισμοί, καρδίας δινήσεις καὶ πελιδνώματα ὄψεως καὶ σημεῖα νεκρώσεως καὶ παρὰ πόδας ὁ θάνατος. Ἔκειντο πάντες τοίνυν θέαμα οἰκτιστον καὶ τοῖς ἐχθροῖς αὐτοῖς ἀλγεινόν. Ἐπανῆλθε μετὰ μικρὸν ὁ πατήρ· εἶδεν ὅψιν ἐλεεινήν, ἐκπεπνευκότα τὰ φίλτατα ἐπ' ἄλληλα ἐστραμμένα, εἶπεν ἄν τις κλῶνας πεσούσης δρυός. Ποίαν καρδίαν οὐκ ἂν τὸ μέγεθος ἐσπάραξε τοῦ κακοῦ, κἂν στερροτέραν εἶχε φύσιν ἀδάμαντος; Τίς οὐκ ἂν ἐρράγη τῆς συμφορᾶς τῷ σεισμῷ, κἂν σιδήρεος ἦν; Πρῶτον μὲν οὖν αὖος ὁ ἄνθρωπος ἔστη καὶ ἄφωνος ὥσπερ ἐμβρόντητος ἢ καθάπερ ὑπὸ κεραυνοῦ βεβλημένος· εἶτα τῆς μέθης τοῦ πάθους ἀνενεγκὼν ἐφ' ἱκανὸν ὠλοφύρατο, καὶ

625 μονογεννητούς corr. Ku: servavi 626 ἐλπίδος R: corr. Ku 641 πάντα R: corr. Ku

τελευταῖον ἐκεῖνο τὸ ἔπος καθ' ἑαυτὸν ἐπεφώνησεν· «Οἴμοι, τί δ' οἴμοι; Θνητά τοι πεπόνθαμεν».

[Ἀνὴ]ρ εἰς πόλεμον τοὺς παῖδας προέπεμψε· δύο δὲ ἤστην, καὶ δὴ καὶ διδύμω τὼ παῖδε. Ἠριστευσάτην καὶ ἄμφω ἐπανηλθέτην ὁμοῦ, καὶ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἑκατέρου στεφανίσκος νίκης ἐπικαθήμενος. εἶδον αὐτοὺς οἱ τεκόντες, οἱ φίλοι, τὸ προσγενές· ἐπεκρότησαν, ἐπαιάνισαν, ἔθυσαν. Εἶτα τί; πότου καταρρηγνυμένου νεανικοῦ, ἄγριός τις καὶ ὑπερφυὴς σεισμὸς ἐπεβόμβησεν ἐπικατήνεγκέ τε τὸν οἶκον αὐτοῖς ἐπ' ὄψεσι τοῦ πατρὸς καὶ ἀπέκτεινε.

Ταύτην [.....] σύ, φέριστε ἥρως, καί σε πειθέτω φέρειν γενναίως ἡ κατανάγκη τῆς φύσεως. **(112r)** Οὐκ αἰδεῖται φύσις τὸν εὐγενῆ, οὐκ οἰκτείρει θάνατος εὐειδῆ, σκληρός ἐστιν, [ἀπηνής] ἐστιν, ἀδυσώπητός ἐστιν, ἀπαραίτητος, οὐ θέλγεται δώροις, οὐχ ὑποκλέπτεται κάλλει. ἔχεις ἀγάλματα τοῦ φιλτάτου τοὺς καλλιμόρφους παῖδας, τοὺς λόγους, οὓς πολλοὺς πολλάκις ἐκεῖνος ὠδίνησεν. Ἔχεις ἐμψύχους εἰκόνας τὰ εὐπρεπέστατα ταῦτα βρεφύλλια, τὰ τῆς ὀσφύος ἐκείνου γεώργια. Ταῦτά σοι βλεπόμενα τὸ πολὺ τῆς ἀθυμίας περιαιρείτω, ταῦτά σοι προσπεφυκότα καταστελλέτω τὸ ἄχος. Πέπεισμαι, ὅτι πατρώσουσιν [ἀκριβῶς], ὡς ἴνδαλμα ταῦτα καὶ χαρακτῆρας ἐμπνόους ἕξεις τοῦ σπείραντος καὶ ἔσονταί σοι κόσμος [πολύς]. Καὶ θάλψοις αὐτά, καθάπερ ὀρταλίχους ἀπτῆνας ὑπὸ τὰς πτέρυγας ἀετός.

Στῆσον καὶ σὺ τὸν βαρύδουπον στεναγμόν, ἀριστοτόκεια μῆτερ, στῆσον τὰς βροντώδεις στερνοτυπίας, ἡμέρωσον τὸν κλύδωνα τῆς ψυχῆς. Οἶδας, ὡς δύο γέφυραι φυσικαὶ περὶ τὸν ὑπὸ τὴν σελήνην τοῦτον κόσμον πεπήγασιν, ἡ μὲν γενέσεως, ἡ δ' ἑτέρα φθορᾶς, καὶ ὡς ἐχόμεναί τε καὶ γείτονες ἀλλήλων αἱ γέφυραι. καὶ οὐκ ἔστιν ὃς διαβὰς τὴν ἑτέραν μὴ καὶ τὴν ἄλλην ἐπάτησεν. Οὐκ ἀγνοεῖ σου τὸ μεγαλόφρον, ὡς δύο ποταμοὶ βαθυχεύμονες ἐκ τῶν

662 ἀπηνής suppl. Ku. 668 προσπεφυότα R: corr. Ku 669 ἀκριβῶς suppl. Ku. 671 πολύς suppl. Ku.

ἀδήλων φλεβῶν τῆς φύσεως ἀναβαίνοντες εἰς τὴν αὐτὴν εἰσβάλλουσι γῆν· τοῦ μὲν τὸ ῥεῦμα λευκὸν καὶ ἡσύχιον, τοῦ δὲ μελάντατον καὶ κακόθρουν. Οἶδας τοὺς ἀεννάους αὐτῶν ὀχετούς, ὡς ἐνεργὰ σφίσιν αὐτῶν τὰ κινήματα καὶ ὡς ἀντιφιλοτιμεῖται τὰ τούτων ῥεῖθρα πρὸς ἄλληλα· τὸ μὲν πιαίνει καὶ τρέφει, τὸ δὲ κατακλύζει· τοῦ μὲν ἡ κίνησις ζωηρά, τοῦ δὲ παρασύρει καὶ ὄλλυσιν. Ὁρᾷς, ὅπως διέθου σαυτήν, ὅπως δακρυρροοῦσα ἐκτέτηκας καὶ τὸ δὴ λεγόμενον ζῶσα ἐξέλιπες.

Ἀλλ' οὐ φέρεις τὴν στέρησιν; Τοῦτο μὲν φιλοτέκνου, ἀλλ' οἶδας, ὅτι οὐκ ἀθάνατον ἔτικτες. Ἀλλ' ἔχεις ἄλλο παραμύθιον, τοὺς υἱούς. Ἀλλὰ περίεισί σοι καὶ ἕτεροι παῖδες, ὡς μὲν τὴν ὄψιν καλοί, ὡς δὲ τὴν ψυχὴν εὐγενεῖς, τῆς αὐτῆς φυτουργίας, τοῦ κόμματος τοῦ αὐτοῦ. Ἂν σὺ περιδρύπτῃς τὰς παρειάς, ἂν στυγνὸν καὶ οὕτω κατασκυθρωπάζον τὸ πρόσωπον φέρῃς, ἡ παρὰ τῷ Σολομῶντι ἀνδρεία, ἡ κατὰ τὴν Βριττίαν ἐκείνην ἀρρενωπός, τίς εὐνάσει τὸν γόον τῆς αὐτοῦ γαμετῆς; Πότε δέ οἱ τὰ κύκλα τῶν ὀφθαλμῶν μενοῦσιν ἀδάκρυτα; Καὶ ἄλλ[ως ὡς ἀσύγγνωστόν σοι] τὸ ἀπαράκλητον, ὡς νεμεσητόν σοι τοῦτο τοῦ πένθους τὸ ἄμετρον. Ἐκεῖνος γὰρ βρασμὸν πραγμάτων φυγὼν καὶ ἐν εὐγαλήνῳ λιμένι γενόμενος, οὐχ ὑποπτεύει λοιπὸν τῆς ζωῆς τὸ σκάφος περιτραπῆ σεσθαι, οὐ προσραγήσεσθαι πέτραις, οὐ καταδύσεσθαι.

Ἔχεις ἰδού, χρυσέα μοι κεφαλὴ Κομνηνέ, τῆς ἡδίστης γλώττης, ὡς διώμνυσο, δῶρον, τὸν ὕμνον τόνδε τὸν ἐπιτύμβιον, πόρρω μὲν ὄντα γνώμης ἐμῆς καὶ ἀθέλητον, ζῶντί σοι γὰρ προσλαλεῖν καὶ ηὐχόμην καὶ ἤθελον, ἀκηράτου δὲ ὅμως φιλίας τεκμήριον. τεθνηκότι γὰρ οὐ παρῆν οὐδ' ἐπέσπεισά σοι χοὰς μονῳδούς. Σὺ δὲ ἀλλ', εἴ τις αἴσθησις ἐν ψυχαῖς τὸ τοῦ σώματος βάρος ἀποθεμέναις καὶ τῶν αἰσθήσεων ἀποπτάσαις, εὖ οἶδ' ὅτι δέξῃ καρδίας εὐγνώμονος ὄφλημα, εἰ καὶ ἔστι τῶν ἀρετῶν καὶ τοῦ λόγου λειπόμενον.

696 suppl. Ku.

Απόδοση στα νέα ελληνικά

Επικήδειος λόγος του φιλοσόφου κυρού Κωνσταντίνου του Μανασσή για τον νεκρό επί των δεήσεων Νικηφόρο τον Κομνηνό, τον εγγονό του Καίσαρος

Η Αραβία είναι γη ευφορότατη και μητέρα γόνιμων χυμών, οι άνεμοί της είναι ηπιότατοι, οι ζέφυροι μαλακοί, στη γη της κυριαρχεί η καλοκαιρία με την υγρασία, ενώ η θερμή και φλογερή ακτινοβολία πυρώνει τη χώρα και αφαιρεί έτσι την περισσότερη υγρασία, που υπάρχει πάνω στα σώματα σαν φθοροποιό στοιχείο, ξηραίνει ό,τι είναι άχρηστο και βοηθά να αναπτυχθεί το υπόλοιπο, κάνοντας καθετί να ευωδιάσει και τα δέντρα και τα φυτά. Για τον λόγο αυτό και το αυτοφυές φυτό είναι εύοσμο αλλά και το κηπευτικό είναι αρωματικό. Όμορφα είναι όλα, όλα ευωδιαστά. Κι ούτε μπορείς να περιφρονήσεις τον φλοιό ενός φυτού που θήλασε τους μαστούς εκείνης της γης ούτε να απαξιώσεις ένα ξερόκλαδο που απήλαυσε τους ιδρώτες της. Σε αυτήν λοιπόν την Αραβία λένε πως φυτρώνει ένα δέντρο που είναι σπάνιο και βλαστάνει σε λίγα λιβάδια, ευχάριστο και χαριτωμένο και επίμονη ενασχόληση για τα μάτια που αγαπούν το ωραίο. Από αυτό τον δέντρο και ο κορμός είναι λυγερός και τον καρπό του θα τον θεωρούσε κανείς προϊόν των Χαρίτων, γέννημα των χρυσοστεφανωμένων Ωρών και καρπό του ίδιου του Κάλλους και του Έρωτα. Γιατί είναι στρογγυλό σαν το ολόγιομο φεγγάρι, ενώ ένα ευγενές χρώμα λουλουδιού έχει περιχυθεί στην επιφάνειά του. Θα έλεγε κανείς πως έχει ποτιστεί από το αίμα θαλάσσιας πορφύρας, ενώ αποπνέει μια ευωδία θεϊκή και απερίγραπτη.

Αυτό λοιπόν το φυτό είναι καλό ως προς τα άλλα, όμως κατεξοχήν ολιγόζωο και γρήγορα φθίνει και μολονότι αναπτύσσεται ανέλπιστα πρόωρα καταρρέει και μαραίνεται. Τόσο μόνο δίνει τη δυνατότητα να το απολαύσει κανείς, όσο να γευθεί ο γεωργός τον καρπό του και μετά πριν την ώρα του χάνεται και εξαφανίζεται. Πρώτα πρώτα το δέντρο

φυλλορροεί και ύστερα από λίγο η ομορφιά του καρπού παίρνει το στα-χτί χρώμα και αντί για την λάμψη της πορφύρας περιβάλλεται με χροιά κάπως κίτρινη και νεκρική. Και στο τέλος, αφού πέσει, κείτεται στη γη κάτω φρικτό στην όψη σαν καθετί που πατείται. Και αυτός που φύτεψε το δέντρο και μόχθησε για εκείνο, μην βαστάζοντας μια τέτοια θέα που αξίζει τα δάκρυα μόνο, αφού πάρει μαζί του τους συντρόφους του στην καλλιέργεια του, θρηνεί μαζί τους για τη συμφορά και ολοφύρεται για το φυτό σαν για νεκρό άνθρωπο και πενθεί και βρέχει με τα αλμυρά του δά-κρυα το έδαφος. Αυτή είναι η ιστορία για εκείνο το δέντρο, αν βέβαια δεν είναι ψέμα αυτή η αραβική αφήγηση.

Όμως, ο σπουδαίος και ευγενής Δούκας αφού φύτεψε το ευγενούς κα-ταγωγής φυτό, τον όμορφο εκείνον Κομνηνό εννοώ, και αφού του με-τέδωσε τη δροσιά της παιδείας και τον καλλιέργησε με τις σταλαγματιές της σοφίας και τον πότισε ικανοποιητικά με το νάμα των βιβλίων, το με-ταφύτευσε στο άλσος των ανακτόρων μαζί με την υπόλοιπη συστάδα δέντρων, σαν ένα λυγερόκορμο δενδρύλλιο φοίνικα. Και μετά από λίγο, είδε να παράγει έναν όμορφο καρπό, όποιον καρπό και αν βάλει κανείς με το μυαλό του, είτε τον καρπό της οσφύος του, αυτά τα τρισχαριτω-μένα παιδάκια είτε τα γεννήματα και τα προϊόντα του μυαλού του. Έτσι λοιπόν ο γεννήτοράς και δημιουργός του, αφού για λίγο ευτύχησε με το δένδρο του, αντικρύζοντας εκείνον με τους όμορφους καρπούς και μα-καρίζοντας το δημιούργημα και κρίνοντάς τον ευτυχισμένο για την ευ-τεκνία του, είδε όμως μετά ότι φύσηξε ξαφνικά άνεμος ορμητικός με ριπές δυνατές και άγριες και επιτέθηκε με σφοδρότητα στο δέντρο και το έβλαψε, και μάλιστα όχι μόνο στα φύλλα του, αλλά ούτε και στους κλώ-νους του· αντίθετα, το έριξε στη γη όλο, με τη ρίζα του και το έκανε νεκρό, χωρίς ζωή, και μάλιστα το κατάφερε αυτό, ενώ ήταν γεμάτο καρ-πούς και ενώ δεν είχε φθάσει ακόμη στην ακμή του κι ενώ ήθελε να δείξει την ανδρεία του απέναντι στο πάθημα, λόγω της σπουδαίας του φύσης. Γι' αυτό (ο πατέρας του Νικηφόρου), ενώ προσπάθησε να αντέξει τη συμφορά εξαιτίας του μεγέθους του εγγενούς του φρονήματος, εντούτοις αποδεικνύεται πως νικήθηκε από το κακό και οδηγήθηκε στον οδυρμό και στο δάκρυ, εφόσον ο θάνατος εξαπέλυσε με στόχο την καρδία του ολόπικρο βέλος κι ο χρόνος ακόμη δεν έχει μπορέσει να γιατρέψει το

τραύμα, αλλά το τραύμα παραμένει και ακόμη χάσκει και το οίδημα μεγαλώνει και ανανεώνεται. Έτσι το βέλος του πόνου που μπήγεται στα σπλάχνα δεν φαίνεται από σίδερο φτιαγμένο, αλλά και τα πνευμόνια αγγίζει και προχωρεί σε βάθος και προκαλεί πόνο στις αισθήσεις. Γι' αυτό και ο ίδιος (ο πατέρας του Νικηφόρου) εξαπολύει φωνή γεμάτη οδύνη και ζητά και άλλους ανθρώπους να πλέξουν τον θρήνο και λαμβάνει μέρος σε μία πένθιμη ομήγυρη.

Τι να κάνουμε εμείς σε μια τέτοια κατάσταση και σε ποια οδό να στραφούμε; Να πενθήσουμε τον νεκρό και να συμμετέχουμε στο πένθος του πατέρα ή να σεβαστούμε τους κανόνες της (ρητορικής) τέχνης; Να κλάψουμε και να θρηνήσουμε, για να αποδείξουμε τη φιλική μας διάθεση ή να προφυλαχθούμε από το στόμα του χρόνου, μήπως και μας κατηγορήσει για ακαταλληλότητα; Ο πέπλος του λόγου μας θα εξυφανθεί μόνον με το πορφυρό και το λευκό χρώμα των επαίνων ή θα χρειαστεί επιπλέον και την μαύρη προσθήκη των πένθιμων λόγων; Αν ένας οποισδήποτε άνθρωπος ήταν το θέμα του λόγου μου, ίσως δεν θα ντρεπόμουν να χύσω σαν σπονδή στον νεκρό τη μονωδία. Τώρα όμως ο λόγος είναι υποχρεωμένος να ασχοληθεί με εκείνον τον σπουδαίο Κομνηνό……..τον λόγιο που συχνά συναναστράφηκε τους οπαδούς της ρητορικής. Και φοβάμαι μήπως……κρούοντας τη λύρα προς το πένθιμο …δίκαια κατηγορηθώ ότι βγαίνω εκτός θέματος. Ο κρατήρας του λόγου μου……θα είναι γεμάτος από γλυκό ποτό, όπως συμβαίνει στους επιταφίους λόγους.

Κάποιος Ρωμαίος……όταν δύο δυνατές πληγές τού κατάφεραν οι εχθροί, τη μια στο μέτωπο και την άλλη στο χέρι, τότε περιδιάβαινε την πόλη εκθέτοντας δημοσία τις πληγές δείχνοντας περηφάνια για τις ουλές και προβάλλοντας τις αποδείξεις της γενναιότητάς του. Κι όταν επρόκειτο να τερματίσει τον βίο του, εξόρκιζε τα παιδιά του και όποιο άλλο στενό συγγενικό του πρόσωπο είχε, να τον θάψουν σε μνήμα με ύψος ικανοποιητικό και να του ανεγείρουν και επιτύμβια στήλη που να αποδίδει με ακρίβεια τη μορφή του και να διασώζει και τα σημάδια από τις πληγές, για να έχει δήθεν από αυτό άσβεστη δόξα.

Όμως, ο ένδοξος Κομνηνός, που έχει από δύο σπουδαία πράγματα μεγάλη αξία, δηλαδή και από την εξ αίματος μεγάλη γενιά και από τη μεγάλη παιδεία του, δεν καυχιόταν για αυτά, ούτε ύψωνε αλαζονικά το

φρύδι του ούτε ήταν ανοιχτός στη γαργαλιστική κολακεία. Αντίθετα, διατηρούσε ανεπηρέαστη την ψυχή του από όσους του μιλούσαν κολακευτικά. Μολαταύτα, βρισκόταν στα στόματα όλων και είχε την καλύτερη φήμη από όλους τους συνομηλίκους του, ολοι έλεγαν «να ο ευγενούς καταγωγής άνθρωπος, ο καλός, ο μειλίχιος, ο σπουδαίος στη μόρφωση, ο απόγονος των καισάρων, ο προερχόμενος από βασιλική οικογένεια». Τα παραπάνω δεν λέγονταν μόνο όσο αυτός ασχολούνταν με τα επίγεια, αλλά και αφότου πέρασε στην αιωνιότητα. Δεν επινόησε λοιπόν μνήμη και τιμή για το πρόσωπό του από μια λαμπρά οστεοθήκη και χώμα, αλλά θεώρησε ότι αρκούν για να τον δοξάσουν οι λόγοι που άφησε, οι οποίοι έχουν μια αξιοθαύμαστη ομοιότητα με τον ίδιον.

Δε γεννήθηκε από τη γενιά του Πέλοπα και του Κέκροπα, από ανθρώπους φαύλους που δεν ήταν κιόλας ακριβώς Έλληνες, αλλά νόθοι και επήλυδες και αξιοποίησαν τις δυσμενείς περιστάσεις, επειδή θεώρησαν σπουδαίο να ενσωματωθούν στο ελληνικό γένος. Αντίθετα, (ο Νικηφόρος) προερχόταν από δύο αίματα (οικογένειες) ηρωικά, καθώς, θα έλεγε κανείς πως το πορφυρό χρώμα ενώθηκε με το βυσσινί κι έγιναν ένα, εξυφαίνοντας έτσι τον ωραιότερο πέπλο της οικογένειας. Και περηφανευόταν πως έχει προγόνους του όχι πρόσωπα μυθικά και ασελγείς θεούς, αλλά πρόσωπα καλοφτιαγμένα ως προς το σθένος και τη σωματική δύναμη και άτομα με εγγενή κλίση για τη στρατηγική τέχνη και την μεγαλοφυία και ο ίδιος δεν στολιζόταν με τα άνθη του βασιλικού ενδύματος αλλά ο ίδιος λάμπρυνε το ένδυμα αυτό. Και όπως κανείς άνθρωπος δεν αγνοεί τη φορά των ηλιακών ακτίνων, ούτε και τη ζωοποιό δύναμη που προκύπτει από αυτές, εκτός αν κάποιος είχε τη δυστυχία να γεννηθεί τυφλός (κατά λέξη: με σβησμένη τη λάμψη των ματιών του), κατά τον ίδιον τρόπο κανείς δεν αγνοεί τις αρετές των Κομνηνών και των Δουκών και τις σωματικές και όσες είναι ολοφάνερες και όσες είναι κρυφές. Κι αν κάποιος θελήσει να κάνει μια αναδρομή στις απαρχές της γενιάς του και να εξετάσει τις αρχικές του ρίζες, θα καταρτίσει έναν άλλον κατάλογο ηρώων, πολύ πιο σπουδαίο και θεϊκό από εκείνους που κατάγονταν από τον Δία και άλλες θεότητες. Καθεμιά από τις δύο αυτές γενιές από μόνη της αναγνωριζόταν ως διαπρεπής, ακόμη όμως περισσότερο από την ένωση και τη συγχώνευσή τους σε ένα έγινε κάτι ακόμη πιο θαυμαστό,

σαν να προσθέτει κάποιος την ομορφιά του συνδυασμού των μετάλλων στο χρυσάφι ή σαν να ραντίζει το πορφυρό υγρό με χρυσές σταλαγματιές και να συνυφαίνει από τα δύο αυτά μια ζώνη χρυσοπόρφυρη.

Και ποιος δεν γνωρίζει εκείνον τον σπουδαίο και γενναίο αυτοκράτορα, τον Αλέξιο; Ποιος δεν γνωρίζει την Ειρήνη, τη φημισμένη για την αρετή της αυτοκράτειρα; Από τους δυο αυτούς, την παλάμη του πρώτου με φρίκη την αντιμετώπισε ο Πέρσης (Τούρκος) και ο Σκύθης που είναι περιπλανώμενος και ζει σε άμαξες και ακόμη τον φοβήθηκε το αλαζονικό γερμανικό γένος, γιατί συχνά γεύθηκε την επίθεσή του. Της άλλης ο μαρμάρινος τάφος που περιέκλεισε το σώμα της έχει διακηρύξει την αγάπη για το θείο, καθώς αποτελεί μία δεξαμενή μύρου εξαιτίας της, μύρου που ξεπηδούσε από ανοιχτές πηγές. Τέτοιες είναι οι πρωταρχικές ρίζες της γενιάς για αυτόν που υμνούμε. Γιατί πρέπει να σκαλίσω και τα ακόμη παλαιότερα από αυτά και να σκάβω τις παλαιότερες απαρχές του;

Τι άνθρωπος ήταν ο παππούς του, ο καίσαρ με το σπουδαίο όνομα και τι η γιαγιά του η πορφυρογέννητη; Το να επαινέσει κανείς τη γενιά αυτών θα ήταν το ίδιο με το να πει κανείς ότι είναι καλός ο πλανήτης Έσπερος (Αφροδίτη) ή ο Στίλβων (ο Ερμής). Εκείνο είναι σχεδόν αδύνατον, σε ποιον δηλαδή από τους δύο θα πρέπει να δοθεί η πρώτη θέση στους *λόγους* και ποιον από τους δύο πρέπει να χαρακτηρίσει κανείς περισσότερο φιλόσοφο. Κι αν αληθεύει και για άλλους εκείνο που είπε ο Δαβίδ, που είναι πράγματι αληθινό, ότι δηλαδή «ο Θεός βάζει στην ίδια κατοικία ανθρώπους του ίδιου χαρακτήρα» και επιπλέον (αν αληθεύει) εκείνη η αυτόνομη ρήση που έχει την ίδια σημασία ότι «ο Θεός οδηγεί πάντα τον όμοιο προς τον όμοιό του» –ας νοστιμίσουμε το ποτό μας και με κάτι ελληνικό– αυτό και στη δική μας περίπτωση δεν φαίνεται να είναι άστοχο ούτε να έχει βγει από το στόμα ανθρώπων που ψεύδονται. Διότι, σαν να ακούμπησε ο καθένας τους τα χείλη του στο ποτάμι της σοφίας, με όλο του το στόμα ρούφηξε τα ρυάκια του και γέμισε από αυτό, όμως έμοιαζε ακόμη να διψά και δεν ήθελε να απομακρυνθεί. Διότι, όπως δύο νεαρά και προσφάτως φυτεμένα βλαστάρια φοινικιάς στέκουν δίπλα δίπλα και καλλιεργούνται μαζί και οι σοφοί λένε γι'αυτά πως μαλώνουν και συναγωνίζονται με κάποιον ζήλο φυσικό και μυστικό ποιο από τα δύο θα υψωθεί περισσότερο και θα ωριμάσει με τον καλύτερο τρόπο, έτσι

συνέβαινε να είναι η κατάσταση και με εκείνους τους δύο (την Άννα Κομνηνή και τον σύζυγό της). Όντας δηλαδή και εκείνοι φυτά ουράνια, όπως άλλωστε σύμφωνα με την πλατωνική φιλοσοφία είναι όλοι οι άνθρωποι, κουβαλώντας στην καρδιά τους σαν έμφυτη την επαινούμενη άμιλλα για τον έπαινο, μάχονταν πνευματικά μεταξύ τους ποιος θα ξεπεράσει τον άλλον και ποιος θα καρποφορήσει πρῶτος. Έχοντας συνδεθεί με τον νόμο της συζυγίας σε μια πνοή, ακόμη περισσότερο είχαν πετύχει και την ψυχική τους ένωση επειδή φιλοσοφούσαν μαζί. Και τύχαινε να είναι μεταξύ τους συμπορευόμενοι και αντιτιθέμενοι και… Έσπευδαν προς τις κορυφές της φιλοσοφίας, με αποτέλεσμα να θαυμάζει κανείς περισσότερο τη γνώση τους για τα μαθήματα παρά την ομόνοια που είχαν κατακτήσει από τη συγκατοίκηση και εκείνην την αξιοζήλευτη συγκατοίκησή τους πιο πολύ και από τη φιλοσοφία.

Κι αυτός ανάμεσα στους άνδρες ήταν σαν τον Πυθαγόρα τον Σάμιο ή τον Ζήνωνα τον Κιτιέα, ενώ εκείνη στις γυναίκες ήταν σαν την Θεανώ και τη Σαπφώ. Και εκείνος ξεπερνούσε τον Πυθαγόρα και τον Ζήνωνα, ενώ αυτή την Ιππαρχία και την Θεανώ που ήταν συνετές και φιλόσοφοι. Όσο ο καίσαρ ξεπερνούσε τους τότε λογίους, άλλο τόσο εκείνη ξεπερνούσε τις γυναίκες της γενιάς της στη λάμψη. Και ήταν πράγματι θαυμαστό αυτό που συνέβαινε. Ο άνδρας, ξεπερνώντας σχεδόν τους πάντες, άλλους ως προς το ανάστημα της φύσεως και άλλους ως προς την υπερβολική του μόρφωση, σχεδόν όμοια και ισότιμή του είχε μόνον την σύζυγό του. Λένε πως εκείνος ήταν γαλήνιος στις συζητήσεις όχι εριστικός και δύστροπος και, ακόμη και όταν κάποιοι είχαν την τύχη με το μέρος τους, δεν πάσχιζε (ο Νικηφόρος) να νικήσει με κάθε τρόπο, όπως κάνουν οι περισσότεροι, που μάλλον δεν είναι (άξιοι), αλλά θέλουν απλώς να φαίνονται, όμως διατηρούσε και την ηρεμία του και τη σοβαρότητά του. Κι όπως εγώ άκουσα από κάποιους άνδρες ειλικρινείς που στα χείλη τους δεν φυτρώνει το δηλητήριο της κολακείας, ο χαρακτήρας (του Νικηφόρου) παρέπεμπε στον Μάρκο, καθώς ήταν συνάμα και φιλόσοφος και γενναιόδωρος, ενώ η Άννα ως προς τη μόρφωση ήταν μια άλλη Υπατία, χωρίς όμως να υπολείπεται της Κλεοπάτρας ως προς τη βασιλική μεγαλοπρέπεια, την ευγένεια και τη χάρη. Κατά τον ίδιον τρόπο και εκείνη ήταν εκλεπτυσμένη ως προς τον χαρακτήρα της και χαριτωμένη στην

ομιλία. Αυτοί λοιπόν για χάρη του νεαρού (του Νικηφόρου) ας είναι οι έπαινοι για τον παππού και τη γιαγιά του. Σε αυτόν τον ιερό κύκλο συγκαταλέγω και τον ιερό και σοφό λογοθέτη, τον παππού εκ μητρός του τεθνεώτος, έναν άνδρα και σπουδαίο για τη μόρφωσή του και σεβάσμιο για την καταγωγή του, ο οποίος είλκε την καταγωγή του από τον Αινεία και τους Ρωμαίους, έναν άνδρα που λάμπρυνε τη γενιά του με τη λαμπρή του παιδεία, ενώ με τον σταθερό του χαρακτήρα εξευγένιζε τον λόγο του.

Τι να πρωτοπούμε για τον πατέρα και τη μητέρα και τι για τον ίδιον τον νεκρό; Με ποιες λεκτικές αποχρώσεις θα πάρουν μορφή και θα απεικονιστούν; Αυτοί ήταν καλοί και για τους εαυτούς τους και άμωμοι και δεν υστερούσαν σε τίποτα από αυτά που χαρίζει στους ανθρώπους η ευδαιμονία, καλύτεροι όμως ήσαν όταν τους παρατηρούσαν μαζί τον έναν με τον άλλον και όταν συζητούσαν για αυτούς μαζί, οι μεν επειδή έφεραν στη ζωή ένα τέτοιο παιδί και εκείνος επειδή είχε την καλή τύχη να γεννηθεί ως βλαστάρι από τέτοιο δέντρο. Διότι, ούτε εκείνοι έπρεπε να γίνουν οι γονείς ενός άλλου παιδιού, εκτός από εκείνον τον σπουδαίο και υψηλής διανόησης άνθρωπο (τον Νικηφόρο), ούτε εκείνος να πέσει από άλλους γονείς μέσα στο ποικιλόχρωμο ποτάμι της γεννήσεως. Το αμπέλι είναι ευτυχισμένο από μόνο του, αλλά ακόμη πιο ευτυχισμένο με τον καρπό του και το φυτό μεταδίδει στον καρπό την ομορφιά του, και ο καρπός είναι ένα επιπλέον στολίδι για το δέντρο.

Παράδειγμα των αρετών του πατέρα του είναι και ο πόθος για την μόρφωση και ο έρωτας για τα βιβλία και η σπουδή για τη φιλοσοφία και η αγάπη του για τη μάθηση και για τις Μούσες. Και ενώ ζει ως στρατιώτης και ασχολείται με τη λαβή της ασπίδας και με το χάλκινο δόρυ, τον τρέφει ωστόσο η φλόγα της αγάπης για την παιδεία και ο ζήλος για τις ρητορικές χάριτες και του πυρπολεί την καρδιά με φωτιά χωρίς ξύλο. Είναι λοιπόν ισχυρά προσκολλημένος στα βιβλία και με δύναμη είναι γαντζωμένος στην παιδεία, όπως τα χταπόδια πάνω στα βράχια. Κι αν με τη βία κάποιος πασχίσει να τον αποσπάσει, με το σώμα του δήθεν απομακρύνεται από τη μάθηση, η ψυχή του όμως παραμένει εξαρτημένη από τη γοητεία τους. Είναι και αυτά χαρακτηριστικά μιας καρδιάς φιλόκαλης και ευγενικής, και απόδειξη ότι σίγουρα εκείνος θα ζούσε σαν κλαδί χρυσόφυλλου φυτού και καρπός εκείνης της ιερής ρίζας.

Τι να πει κανείς για την επιδεξιότητά του στη φαρέτρα και την ευφυία του στη χορδή του τόξου και την καταλληλότητά του στο τέντωμα του τόξου; Πιο εύκολα θα έλεγε κανείς πως μπορεί να δει τον ήλιο να παρεκκλίνει από τη φυσική του πορεία, παρά να πέσει από τα δικά του χέρια το βέλος χωρίς ευστοχία και μάταια. Αυτό δεν το γνωρίζουν και το διαλαλούν μόνον οι Ρωμαίοι και οι Σκύθες και οι Ιταλοί, αλλά και οι Κόλχοι και οι Σαυρομάτες και όσοι κατοικούν στους πρόποδες του Καυκάσου και όσοι πίνουν από τα ρυάκια του ποταμού Φάσιδος με τις βαθιές δίνες. Και δεν ήταν μόνο στην πρώτη του νιότη (όταν φύτρωνε το χνούδι στα μάγουλά του) ούτε μόνο στην ακμή της ηλικίας του που έριχνε με το τόξο υπερβολικά καλά και με επιτυχία και ξεπερνούσε όλους τους συνομηλίκους του βάλλοντας πιο πολύ και από εκείνον τον Γότθο και τον Ινδό, αλλά ακόμη και όταν πέρασε ήδη στη γεροντική ηλικία και ήταν πια με άσπρα μαλλιά παρέμεινε ο ίδιος: ακόμη και τότε το βέλος του εκτοξεύθηκε και έπεσε όπου πρόσταξε το χέρι αυτού που το εκτόξευσε, σαν να κατευθυνόταν από το μυαλό και την ψυχή και σαν να συναισθανόταν τη βούληση αυτού που το ρίχνει, ώστε να βγαίνει αληθινή εκείνη η παροιμία η χιλιοειπωμένη, που υποστηρίζει πως ο γέρικος αετός είναι ισάξιος με τους νέους κορυδαλλούς. Πολλά είναι τα έργα των χεριών του και είναι όλα αξιόλογα και αξιοθαύμαστα. Επειδή όμως εγώ επείγομαι να στραφώ σε άλλα, αρκεί κι ένα μόνον βλήμα να παραστήσει την επιδεξιότητα του άνδρα σε αυτά, καθώς λέει κι η παροιμία «τον αετό από το φτέρωμα και μόνο τον αναγνωρίζεις».

Κάποιοι κακοί και αναιδείς άνδρες, των οποίων η καρδιά τους από τη φύση τους πυρώνεται για εξεγέρσεις και οι ψυχές τους είναι φθονερές, ενώ τα χέρια τους διψούν για αίμα, πιο πολύ-για να πούμε την αλήθεια-από το πουλάρι που έφτυσε το χαλινάρι ή σαν τον ταύρο που βρίσκεται σε οίστρο, κλωτσώντας τον ζυγό της υποδούλωσης προς τον αυτοκράτορα επιτέθηκαν καθοδηγούμενοι από το θράσος και τον θυμό, με σκοπό να……. κυριεύσουν με μια έφοδο την πόλη. Επειδή η υπόθεση δεν πήγε όπως την σχεδίαζαν, μετέφεραν και μηχανήματα και ….εξακόντιζαν λίθους και προκαλούσαν φθορές στους πύργους. Ένας μάλιστα από τους πιο θρασείς, που δεν είχε ίχνος ντροπής και εμφορούνταν από …ξεστόμισε κάποιες αισχρές λέξεις, συνέπεια ενός ασελγούς στόματος και….ξέ-

ρασε το δύσοσμο φαρμάκι της κακόγλωσσης βλασφημίας. Αυτό όμως δεν ήταν ανεκτό. Την ώρα που έγινε αυτό δεν ήταν ακριβώς μέρα να φωτίζει τον αέρα, ούτε όμως και βαθιά νύχτα και σκοτεινή, αλλά αυτό που οι ποιητές ονομάζουν «αμφιλύκη» (λυκόφως). Μη υπομένοντας τα ανόητα λόγια εκείνου ο άνδρας, αλλά νιώθοντας να υποφέρει στην καρδιά, προφθαίνει να περιστρέψει το τόξο του και βάζοντας το βέλος στη χορδή, μένοντας προσηλωμένος στη φωνή, σαν να κατηύθυνε εκείνη σκόπιμα το βέλος, κατάφερε να χτυπήσει εκείνον τον κακόλογο στη μέση του στόματος του. Το βέλος έφυγε πολύ ορμητικά, πέτυχε την άσεμνη γλώσσα του παίρνοντας με σκληρό τρόπο εκδίκηση και σφηνώθηκε στην ινιακή χώρα, ω δικαιοσύνη και νέμεση, τι ευστοχία. Τι κατόρθωσε λοιπόν (παραπάνω) εκείνος ο Εβραίος που υμνείται για την ικανότητά του ως τοξότη; Αυτό που κατάφερε είναι τόσο εξαίσιο και σχεδόν δύσκολο να το πιστέψει κανείς λόγω του ότι είναι εξαιρετικά αξιοθαύμαστο.

Εκείνος ωστόσο, μολονότι είναι τόσο σπουδαίος σε τέτοιες και παρόμοιες δραστηριότητες, δεν απομακρύνεται από την πνευματική παλαίστρα, αλλά και τα βιβλία των σοφών ξετυλίγει και είναι προσκολλημένος στα πονήματα παλαιότερων ανδρών. Γι' αυτό κατορθώνει με μεγάλη επιδεξιότητα να γράφει επιστολές, συσσωρεύοντας στα γράμματά του λέξεις όχι απελέκητες (επομένως κομψές) ούτε γεμάτες από φλούδα(άξεστες), αλλά επεξεργάζεται τα πάντα με σκοπό το ομαλό ύφος και την ευφράδεια, ώστε να εδρεύουν πάνω στον λόγο του οι σειρήνες μιας κομψότητας. Κι όταν προκύψει κάποιο ζήτημα, τότε λάμπει η επινοητικότητα και η αξιοσύνη του. Την κατάλληλη στιγμή επιδεικνύει την ιδιότητα του στρατιώτη και όταν χρειαστεί φανερώνει τον λόγιο. Ούτε αποξενώνεται από τα όπλα του λόγου, ούτε και διαχωρίζει τον Ερμή (δηλ. τη λογιοσύνη) από τον Άρη (από την πολεμική τέχνη). Και τον οπλίτη τον στολίζει με τις επιστήμες και τις επιστήμες δεν τις αφήνει αμέτοχες των πολεμικών. Έτσι, μπορούμε να πούμε πως είναι ένας άλλος Αστεροπαίος, ικανός και στα δύο. Ζωγράφισε ο λόγος μου τον πατέρα με χρώματα βέβαια υποδεέστερα και ικανά να χαράξουν τη σκιά του μόνο. Ωστόσο τον ζωγράφισε.

Τη μητέρα όμως πώς να την περιγράψω; Νοιώθω πως τα λόγια δειλιάζουν μπροστά στο εγχείρημα της αποτύπωσης της μορφής της και

πριν καν δοκιμάσω, τα λόγια αποτρέπουν την επιτυχία. Πρόκειται για ένα άγαλμα κοσμιότητας, μια στήλη σύνεσης που ξεπερνά την Ρωμαία Κάμα, ως προς τη σωφροσύνη και στην αγάπη για τον άνδρα της είναι ανώτερη από την Λαοδάμεια· ως προς την αγάπη της για τη σύνεση μοιάζει με την Σωσάννα και ως προς τη γενναιότητα είναι σαν τη Δεβώρα. Δεν έμαθε ούτε κι απαίτησε να μάθει να φροντίζει τα άλογα, όπως περιγράφει η ποίηση εκείνη την βαρβαρικής καταγωγής Ανδρομάχη, με την περισσή όμως σύνεσή της και με τη σοβαρότητα του νου της δεν είχε μόνο την ικανότητα να διοικεί σωστά τα του οίκου της, αλλά ήταν ικανότατη και στο να δίνει σημαντικές συμβουλές. Και δεν ήταν αμέτοχη παιδείας, ούτε για να μιλήσουμε έτσι, ήταν απαίδευτη και άμουση, αλλά ξέρει να γράφει με τα φτερωτά της δάκτυλα και στις συνομιλίες της επιλέγει τις λέξεις σαν να είναι διδαγμένη από τους νόμους της διαλεκτικής. Και ναι μεν η κομψότητα στολίζει τα λόγια της, όμως και η σοβαρότητα είναι αναμεμιγμένη. Και γράφει, και μάλιστα με ταχύτητα, κι όλα αυτά τη στιγμή που φροντίζει σωστά τα του οίκου της. Την είδα εγώ την πραγματικότητα και εξεπλάγην. Άλλον παρακινεί να δουλέψει, από άλλον ζητά να μάθει αν διεκπεραίωσε ό,τι του είχε ανατεθεί, άλλον καθοδηγεί για αυτά με τα οποία καταγίνεται, και αυτό με μεγάλη γαλήνη και ηρεμία και έτσι διατηρεί τη χάρη και αναδεικνύει ταυτόχρονα και ηρωικό χαρακτήρα.

Έχοντας ευτυχήσει να έχει τέτοιους προγόνους κι αφού γεννήθηκε από τέτοιους γονείς, αμέσως μόλις ήρθε στη ζωή στολίστηκε με την κομψότητα και τη χάρη (ο Νικηφόρος). Έλαμπε η ωραιότητα του προσώπου του, μαζί έλαμπε και η καλοσύνη της ψυχής του και σαν σε καθρέφτη μέσα από το άνθος της ομορφιάς ξεπρόβαλλαν οι ευγενικές κινήσεις και τα ἐμφυτα από τη γέννηση χαρακτηριστικά της καρδιάς του. Κι αφού, ξεπερνώντας τη βρεφική ηλικία έφθασε στην παιδική και γινόταν πια παληκαράκι, το φως της εγγενούς συνέσεώς του έλαμπε περισσότερο, και καθώς προσετίθετο και η γνώση που προκύπτει από την παιδεία, καθιστούσε το φως αυτό ακόμη πιο φωτεινό και φανερό. Από αυτήν την ηλικία τον παρέλαβε η πρώτη τροφός των μαθητών, η γραμματική, και αφού με τους μαστούς της τον χόρτασε και τον ενδυνάμωσε, τον παρέπεμψε στη φλογερή ρητορική, ... σαν σε παιδοκόμο, προκειμένου αυτή

να τον φροντίσει πιο αποτελεσματικά και να τον στολίσει με ενδύματα ευγενέστερα, με σκοπό να τον εντάξει πλέον και στον κύκλο των λογίων και να τον πολιτογραφήσει στους σοφιστές. Εκείνη με χαρά τον είδε και τον αγκάλιασε και προσκολλήθηκε σε αυτόν και τον υιοθέτησε. Κι ακόμη, τον οδήγησε στο θησαυροφυλάκιο του πλούτου της και τον προέτρεψε να τον απολαύσει, αλλά και….τον έβαλε μέσα στη φωτιά της που δεν έχει φλόγα, και βρίσκοντας ότι τίποτα σε αυτόν δεν είναι σκληρό σαν σίδηρος …αλλά το καθετί μπορεί εύκολα να σφυρηλατηθεί, ό,τι ήταν γήινο το εξαφάνισε και το κατέφαγε, βγάζοντας προς τα έξω το χρυσάφι, χωρίς καμία πρόσμιξη χαλκού. Και αφού του άνοιξε και το λιβάδι και από τα φυτά… και αφού συνέλεξε…….ένα ρόδο που μόλις κόπηκε, ένα κρίνο φρεσκοκομμένο και οτιδήποτε άλλο ευγενές φύλλο……., έστεψε (η Ρητορική) με αυτά το κεφάλι του, κάνοντάς τον ωραίον, χρυσοστεφανωμένο…γεμάτο από τις χαρές του άλσους. Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύει η Ρητορική τους τροφίμους της.

Εκείνος λοιπόν ο καλός νέος, ο πανάξιος επαίνων, βλέποντας κατόπιν τη βασίλισσα των τεχνών, δηλαδή τη φιλοσοφία και κοιτάζοντας τη λάμψη της, εξετάζοντας τη σοβαρότητά της και γεμάτος έκπληξη για την καταλληλότητά της, συνειδητοποιώντας πως (η φιλοσοφία) δεν συνεπάγεται τίποτα άκομψο ούτε απρεπές και ότι σε αυτήν δεν υπάρχει ούτε πονηρός καγχασμός ούτε νεύμα και κίνηση από μια χυδαία αυθάδεια, αλλά όλα είναι ηρωικά και συνετά, για τους λόγους αυτούς, αφού τα μάτια του γέμισαν από το κάλλος της, οδήγησε και έριξε τον εαυτό του μπροστά σε εκείνη, και αντίκρυσε αυτά που για τους περισσότερους είναι αθέατα, άβατα και μυστικά και γέμισε από τα σοβαρότατα μυστήριά της. Και οι δάσκαλοι και καθηγητές της φιλοσοφίας τον θαύμασαν, θαύμασαν το κοφτερό του μυαλό και ακόμη και σήμερα συζητούν την καλή του μνήμη. Συνολικά όλοι συνειδητοποίησαν το πόσο συγκρατούσε τη γνώση και πόσο γρήγορα μάθαινε. Κι αυτό που λένε για το νάφθα, ότι δηλαδή αν βρεθεί δίπλα σε φωτιά, συμβαίνει μια ταχύτατη και απερίγραπτη με λόγια ένωση και αντίδραση, καθώς το νάφθα διαθέτει από μόνο του μια πλούσια δύναμη από αέριο και ξεσπά σε φωτιά με θαυμαστό τρόπο, και προτού ακόμη ακουμπήσει τη φωτιά, πετάει λαμπρή φλόγα, πριν προλάβει κανείς καν να το σκεφθεί, το ίδιο ακριβώς μπορούσε ξε-

κάθαρα να παρατηρήσει κανείς και στην περίπτωση εκείνου. Αμέσως μόλις πλησίαζε τα αυτιά του κάτι σπουδαίο, γρήγορα το μυαλό του άρπαζε τα λεγόμενα. Και δεν προλάβαινε η θέρμη ενός λόγου ν' αγγίξει την καρδιά του, κι αμέσως το εύφλεκτο σε σχέση με τη μάθηση και θα έλεγε κανείς φλογερό στοιχείο του αναφλεγόταν· επίσης αμέσως διεγειρόταν και η γειτονική της μνήμη και λαμβάνοντας τα δεδομένα τα οδηγούσε μέσα σε αυτήν και τα αποθήκευε σε ισχυρό θησαυροφυλάκιο, απρόσβλητο από τη λήθη, αδιάβατο από τα πόδια της λησμονιάς, εκεί από όπου δεν θα μπορούσε να διαφύγει αυτό που για πάντα φυλακίστηκε.

Και ήταν (ο Νικηφόρος) όχι μόνο ταχείας αντίληψης, αλλά και επιδέξιος στο να κατέχει τη γνώση, και θα τον έλεγε κανείς όχι άστοχα γιο της Μνημοσύνης, κάποιον δηλαδή που ξεπερνά εκείνον τον Γενέθλιο από την Παλαιστίνη, και τον Κλεάνθη που δούλευε σκληρά, τον οποίον τον ονόμαζαν Φρέαντλη. Έτσι, (ο Νικηφόρος) ήταν σαν μια εύπλαστη και μαλακή ύλη ως προς το να αποθηκεύει τα λεγόμενα, ύλη όμως σιδερένια και σκληρή ως προς τη διαγραφή τους και λειτουργούσε σαν ευρύχωρο δοχείο για να δεχθεί τη ροή του μαθήματος, όμως ήταν στενότερο και από τα στενά περάσματα της κλεψύδρας ώστε να μην χύνεται ό,τι μπήκε μέσα. Εκείνος πασπάλιζε το πέπλο της γνώσης με το στόλισμα των πατροπαράδοτων νόμων και ανάμεσα σε όσους ασχολούνται με αυτήν την φλύαρη τέχνη, ήταν ρήτορας εύγλωττος και φιλόσοφος, ενώ υπερείχε και από τους φιλοσόφους και τους ρήτορες, διότι ασχολείτο και με το πεδίο των νόμων. Χρειαζόταν ελάχιστη προσπάθεια λόγω της προικισμένης του φύσης, όμως λίγο πάλι φαινόταν να χρειάζεται την έμφυτη ικανότητά του λόγω της αντοχής τους στους μόχθους. Όλα αυτά ίσχυαν και το πλοίο ήταν γεμάτο από γνώσεις, το άλσος κατάφυτο από ευγενικά δέντρα και το λιβάδι στολιζόταν από την ομορφιά εύοσμων λουλουδιών.

Έπρεπε λοιπόν να γευθούν τις χάρες εκείνου και τα ανάκτορα και βέβαια τις γεύτηκαν. Είδαν τι είδους κλήμα βλάστησε από τις δροσοσταλιές του λόγου, κλήμα αντάξιο της φυτείας και του αμπελιού. Διαπίστωσαν τι είδους φλέβα ύδατος ανέβαινε για να ξεχυθεί την κατάλληλη στιγμή στη μεγάλη δεξαμενή των ανακτόρων, εκεί δηλαδή όπου συμβάλλουν οι πηγές κάθε αγαθού. Στην θέα του θαμπώθηκαν οι συνομήλικοι, τον επι-

δοκίμασαν οι θεράποντες του λόγου, τον αγκάλιασαν οι υπηρέτες της σοφίας, ηλικιωμένοι άνδρες θαύμασαν τη γεροντική του σύνεση. Διότι ήταν και καλός στην όψη και με χαριτωμένο παρουσιαστικό, με ξανθά μαλλιά και όμορφο πρόσωπο, ευειδής, πυρρόξανθος σαν τον Δαβίδ, έχοντας φθάσει στη νεανική ηλικία. Ήδη τα μάγουλά του τα σκίαζε χνούδι και στο πηγούνι του έριχνε σκιά η πυρρόξανθη τρίχα, το ανάστημά του ήταν ψηλό και το σώμα του ευθυτενές, πλούσιο και πυκνό το μαλλί του, λαμπεροί οι βόστρυχοί του, μάτια, φρύδια και μέτωπο, όλα όμορφα και μεγαλοπρεπή. Ακόμη όμως καλύτερος ήταν ο χαρακτήρας του και η μορφή της ψυχής του: ήταν συνετός στο μυαλό, ευπρόσιτος και γλυκός στις συναναστροφές του, δεν είχε τίποτα το αγέρωχο ούτε το αναιδές, τίποτα το άσχημο από όσα άσχημα συνήθως ξεφυτρώνουν δίπλα στις αρετές. Δεν είχε όψη αλαζονική, δεν είχε βλέμμα υπεροπτικό, και δεν ήταν αφορμή για αλαζονεία η λαμπρή του καταγωγή. Αυτά είναι χαρακτηριστικά άλλων ελεεινών ανθρωπαρίων, τα οποία, αν και κατάγονται από οικογένειες άσημες και ταπεινές, και ενώ τσιμπολόγησαν μόνο τα αναγκαία ως προς την παιδεία, αυτό γίνεται αφορμή αλαζονείας και υπεροψίας …… Και σαν να έφτασαν όπως τους κομήτες από τον ουρανό κομπάζουν σαν τον αυλό τα ανθρωπάκια αυτά και ενώ είναι χάλκινα πασχίζουν να φαίνονται χρυσά. Για εκείνον ωστόσο η κομψότητα δεν στερούνταν σοβαρότητας και η σοβαρότητα δεν στερούνταν τη χάρη και με το αυστηρό ήταν αναμεμιγμένο το μειλίχιο και πάνω στο χαριτωμένο ήταν θρονιασμένη η αυστηρότητα.

Γι' αυτό, προσείλκυε τους πάντες προς το πρόσωπό του, όπως λένε για τα καρφιά ότι έλκονται από το κεχριμπάρι της Λυδίας. Ο ελεύθερος χαρακτήρας του, το ότι μιλούσε καίρια, το ότι έλεγε λίγα και γνωστικά πράγματα, σε ποιον από όλους έμειναν αυτά άγνωστα, και αφού έγιναν γνωστά, από ποιους δεν έγιναν αντικείμενο θαυμασμού, και ενώ όλοι τα θαύμασαν ποιους δεν οδήγησαν στο να τον αγαπούν; Λίγα έλεγε και τις περισσότερες φορές ήταν λακωνικός. Ούτε πολλά λόγια έλεγε ούτε στην τύχη μιλούσε, άλλα βύθιζε πρώτα στο μυαλό όσα έλεγε και κουβαλούσε μεγάλη δύναμη μέσα σε μια λέξη ελάχιστη. Στα χείλη του πάνω συμβάδιζαν και η γοητευτική χάρη και ο γλυκός χαρακτήρας του. Τα λόγια του ήταν αρμονικά, δεν κόχλαζαν όπως θα έλεγε κανείς, ούτε υψώνονταν,

για να δημιουργήσουν στόμφο. Δεν ήταν μεγαλόφωνος και θορυβώδης, ούτε κραύγαζε. Αυτά είναι ασχολίες άλλων, για τους οποίους ο ρήτορας Κικέρων έλεγε ότι κραυγάζουν λόγω ασθενείας, όπως λένε ότι κάνουν οι χωλοί όταν ιππεύουν τα άλογα. Τι άλλο να πω; Ότι δεν ερχόταν δεύτερος από κανέναν συνομήλικό του στην παιδεία; Ή μήπως παρασυρόταν από κολακείες και γλυκόλογα; Ή μήπως ότι η ψυχή του μεν ήταν απροσπέλαστη στις κολακείες, αλλά ο ίδιος είχε μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του; Ή μήπως ήταν μεν ταπεινόφρων, αλλά δεν είχε στη ζωή του τάξη και σοφία; Και ποιος δεν γνωρίζει με πόση αηδία αντιμετώπιζε εκείνος όσους δεν ζούσαν με βάση τη λογική και αντιστεκόταν περισσότερο από αυτό που θα υπαγόρευε το νεαρό της ηλικίας του... Και κάποιον που πληροφορήθηκε ότι καταβρόχθιζε, τον ονόμαζε Χάρυβδι και άμπωτη και αδηφάγο πυρκαγιά.

Τον Χρύσιππο και τον Διογένη ως προς τα άλλα τους θαύμαζε, όμως του πρώτου μισούσε τη βωμολοχία, ενώ του άλλου αποστρεφόταν την παράνοια. Κακολογούσε ακόμη την πολυτέλεια του Αριστίππου, γιατί αυτή είχε ως συνέπεια την απουσία της φιλοσοφίας. Θαύμαζε την ταπεινοφροσύνη του Σωκράτη, επαινούσε από τον Ξενοκράτη ότι δεν λάμβανε αμοιβή κι από τον Πλάτωνα ότι δεν έρρεπε σε φαύλες επιθυμίες. Ως προς τον χαρακτήρα του ήταν σωκρατικός, χωρίς όμως την ειρωνεία και διέθετε αξιοπιστία μεγαλύτερη από του Ξενοκράτη, ενώ για την αγάπη του προς τη σύνεση ανταγωνιζόταν τον Αρίστωνα.

Επειδή ήταν ανάγκη να γευθεί κι αυτός τις ηδονές, τα σκοτεινά κι απόκρυφα κρεβάτια τα περιφρόνησε, ενώ έλαβε μια παρθένο ως σύζυγό του κι έτσι γνώρισε τη νόμιμη κοίτη και έφερε στη ζωή παιδιά που έμοιαζαν με ακρίβεια στον πατέρα τους και τα κάθισε στα γόνατα του πατέρα. Δεν είχε μόνο την τύχη να δημιουργήσει κάτι όμορφο, αλλά απέτυχε στη διαπαιδαγώγηση ούτε στόλισε τον εαυτό του με την μόρφωση, κι έλαβε μέριμνα για τη βελτίωση της οικογενείας του, αλλά ήταν άχαρος και σκυθρωπός και φορτικός, ούτε στο πρόσωπό του φαινόταν να εδρεύει το μειδίαμα, αλλά εσωτερικά απέπνεε αλαζονεία και περιφρόνηση, ούτε είχε μεριμνήσει είχε για όλα τα άλλα, όσα αφορούν την ψυχή και όσα αφορούν το σώμα, αλλά σχετικά με το γάμο του και με τον έξω κόσμο είχε δυστυχήσει· αντιθέτως, ήταν κι αυτά ανάλογα με τα άλλα και κατάλληλα, και η

γυναίκα του ήταν καλή όπως εκείνος και ευγενούς καταγωγής όπως εκείνος και διέθετε ανθηρή τη σωφροσύνη και την κοσμιότητα, και τα παιδιά τους ήταν όμορφα και επιβεβαίωναν πραγματικά τους γονείς.

Έτσι είχαν αυτά και ο αυτοκράτορας ο σπουδαίος, με τις σπουδαίες νίκες, αυτός που είναι βλέφαρο που στρέφεται σε όλα τα μέρη και είναι αλάθητο και βλέπει σε βάθος, μόλις είδε το ευγενικό παράστημα της ψυχής του, μόλις γνώρισε το βάρος του φρονήματός του, μόλις αντιλήφθηκε και τον χρηστό χαρακτήρα και την αγαθή του γνώμη, τον προσέγγισε με τρόπο θεϊκό και αυτοκρατορικό, ενήργησε ώστε (ο Νικηφόρος) να απολαμβάνει την εγγύτητα με τον ίδιον και να φωτίζεται ακόμη περισσότερο από τις ακτίνες εκείνης της χρυσής ψυχής (του αυτοκράτορα), να μεταφέρει σε εκείνον τα λόγια όσων χρειάζονταν κάτι και να μεταφέρει σε αυτούς το φως της βασιλικής προσταγής. Αυτό για τους Ρωμαίους είναι πολύ τιμητικό αξίωμα. Από τότε (ο Νικηφόρος) στεκόταν στη μέση από τον αυτοκράτορα και τον λαό και άνοιγε δρόμους φιλανθρωπίας σε όσους φώναζαν ικετευτικά, θα έλεγε κανείς σαν τον αέρα που μεταφέρει τις αχτίδες του ήλιου στη γη και σαν την υδρορροή που μεταφέρει τα ρυάκια από τη μητέρα πηγή στο άλσος. Κι αυτά δεν έγιναν γι' αυτόν αφορμή αλαζονείας, ούτε το ότι βρισκόταν κοντά στον βασιλικό θρόνο έκανε τα μυαλά του να « φουσκώσουν» και να γίνει υπερόπτης, αλλά όσο περισσότερο άγγιζε την τελειότητα, τόσο είχε το φρόνημά του χαμηλά και μετρημένο. Διότι τους ανόητους ανθρώπους και, για να μιλήσουμε έτσι, τους ανθρώπους με φουσκωμένα τα μυαλά, ακόμη και μια μικρή ευτυχία αν τους τύχει, τους κάνει να παρεκκλίνουν από το πρέπον, να ξεχνούν τους φυσικούς κανόνες, να γίνονται υπερβολικά αλαζόνες και να βαδίζουν σαν να πετούν. Όσοι όμως έχουν σταθερό λογισμό, αυτοί ακόμη κι αν ανέβουν στο ύψιστο αξίωμα, και πάλι παραμένουν σταθεροί στις συνήθειές τους και δεν αγνοούν ότι είναι θνητοί, ότι είναι κάτοχοι εφήμερης δόξας και ότι βρίσκονται πάνω σε μια σφαίρα, κάτι που είναι αβέβαιο και συχνό σε αλλαγές. Σε τέτοιους ανθρώπους, η μεγάλη ευημερία γίνεται ακόμη περισσότερο αφορμή για βελτίωση. Συνεπώς, δεν μπορούσε να δει κανείς στην περίπτωσή του υπερβολική αυτοπεποίθηση και περηφάνια, ούτε παιδαριώδη φλυαρία, ούτε επιτηδευμένη και νόθο εκζήτηση, αυτήν που κάποιος θα την έλεγε πορνική, αλλά προσέφερε σε

όσους τον έβλεπαν μια εξαίσια ηδονή, καθώς ο πρόσχαρος χαρακτήρας του ήταν αναμεμιγμένος με τη φυσική του σεμνότητα.

Υπήρχε κάποιος Έλληνας, δεινός ρήτορας και επιδέξιος στον εμπαιγμό. Αυτός μόλις είδε κάποιον Πέρση, ντυμένο μεν στα χρυσά, αλλά ρυπαρό και κτηνώδη, έναν που αποκαλούνταν οφθαλμός του βασιλιά και ήταν επιφορτισμένος με τη διοίκηση μεγάλων σατραπείών, ο οποίος όμως δεν παρουσίαζε ούτε αμυδρό ίχνος από παιδεία λογική, ώστε να φαίνεται ότι είναι εντελώς ακαλλώπιστη και άβατη στη λογική η ψυχή του και ότι δεν ήταν τίποτα άλλο παρεκτός από πλάσμα αλαζονικό, με αγάπη στην πολυτέλεια και βαρβαρική υπεροψία, και, για να μιλήσουμε γενικά, ήταν τα πάντα εκτός από άνθρωπος, τότε (ο Έλληνας), αφού υπέφερε από το παράλογο θέαμα, είπε αυτό το παροιμιώδες: «άνδρες Έλληνες, η Τύχη θέλησε να ονομαστεί μητέρα και επειδή δεν είχε δικό της παιδί, ζητούσε να θηλάσει ένα ξένο. Καθώς λοιπόν περιπλανιόταν και γύριζε εδώ και εκεί, περιπλανώμενη στα τυφλά, βρήκε ένα βρέφος εγκαταλελειμμένο και ατημέλητο, το οποίο γέννησε η ίδια η ανθρώπινη φύση, αλλά μόλις το είδε δύσμορφο και μισητό, όμοιο με γέννημα βοδιού και με πρόσωπο βοδιού, ένα πλάσμα που δεν είχε κανένα όμορφο χαρακτηριστικό, αλλά ήταν αλλόκοτο και τερατώδες και διέψευδε στα πάντα τη μητέρα του τη φύση, τότε αυτή (η φύση) το μίσησε και το απαρνήθηκε και αφού το πήρε, το εγκατέλειψε μέσα στο λίκνο του σε κάποιο βουνό. Αυτό λοιπόν το βρέφος το συνάντησε η Τύχη, το σήκωσε και το πήρε σπίτι της, του προσέφερε με αφθονία το γάλα της και το έβαλε στην αγκαλιά της και τελικά το ονόμασε γνήσιο και δικό της παιδί και λαμβάνοντας όλο τον πλούτο τον χάρισε σε αυτό. Το μωρό που ως τότε ήταν κακόμοιρο, το έκανε καλότυχο. Εκείνο λοιπόν το βρέφος ήταν αυτός ο Πέρσης και παρότι ήταν σαν παιδί χοίρων και ανόητο, όμως θήλασε από τους μαστούς της Τύχης, έλαβε το γάλα της ευδαιμονίας και τέτοια αποκτήματα πήρε σαν να ήταν πατρική του κληρονομιά». Εκείνος λοιπόν ο σοφός άνδρας με αυτόν τον πολύ χαριτωμένο τρόπο περιέπαιξε την καλή οικονομική κατάσταση του βαρβάρου, αφού, χάρη σε αυτό που λένε σφάλμα της Τύχης, ο άνθρωπος αυτός δέχθηκε μεγάλη εύνοια από αυτήν, με τα δικά της χέρια λούστηκε μέσα σε πηγές χρυσού και έτσι έφθασε με τρόπο θαυμαστό σε πολύ μεγάλη δόξα.

Εκείνος όμως ο καλός νέος, ο Κομνηνός, όντας παιδί της σοφίας, αλλά και της σύνεσης που είναι μητέρα της σοφίας, γέννημα της μάθησης και της λογικής, αμέσως μόλις παρουσιάστηκε στα ανάκτορα, φώτισε τον όμορφο κύκλο της γερουσίας όμοια με δύο άσβεστες λαμπάδες, με την έξοχη γενιά του εννοώ και με τη λαμπρή του παιδεία. Και όσοι τον έβλεπαν κοντά στον αυτοκράτορα, τον ανέφελο ήλιο της Ρωμαϊκής εξουσίας, τον βασιλιά μας δηλαδή, υμνούσαν με κατάλληλες φωνές λέγοντας ότι φώτισε τον Νικηφόρο με το φως της κατάλληλης για εκείνον δόξας, ενώ στον άλλον (στον Νικηφόρο) εύχονταν να ανέβει σε μεγαλύτερη δόξα. Από την άλλη πλευρά, η ρητορική και η φιλοσοφία, επειδή κατάφεραν πράγματα αντάξιά τους και δοξάσθηκαν χάρη σ' εκείνον, κραύγασαν θριαμβευτικά και τον επευφήμησαν.

Έφτασε κι ο καιρός, κατά τον οποίον προσέρχονταν τα παιδιά για να διαγωνιστούν μεταξύ τους, παιδιά που τα γέννησε με πόνους η γραμματική και κάνοντάς τα να θηλάσουν από τον μαστό των *σχεδών* τα στέλνει κατόπιν στα ανάκτορα για να αγωνιστούν στους λόγους ως γενναίοι αθλητές, έχοντας ως επιβραβευτή και αρχηγό της δοκιμασίας τον αυτοκράτορα. Και στην περίπτωση αυτή ο βασιλιάς κάνει νόημα στον Κομνηνό και οι πυγμάχοι του λόγου, τα παιδιά αυτά, τη γλώσσα εκείνου ατενίζουν, καθώς αυτή λειτουργεί ως εξεταστής της γλωσσικής τους ικανότητας. Όμως, τι σοφία επεδείκνυε εκείνος, τι μελιστάλαχτο ύφος, αλλά και τι λαβύρινθο με δολώματα της λογικής κατασκεύαζε, εφόσον εκεί όμορφο δείχνει και το επιπόλαιο, ενώ είναι δείγμα ευφυίας το βαθύτερο νόημα, ενώ το δέλεαρ που βρίσκει κανείς μπροστά του είναι θελκτικό, αλλά και το κρυμμένο αγκίστρι είναι ισχυρό. Θαμπωνόταν ο νεαρός (διαγωνιζόμενος), καθώς γοητευόταν από το φαίνεσθαι κι αμέσως παγιδευόταν. Τόσο γρήγορος ήταν (ο Νικηφόρος Κομνηνός) στο να τελειοποιήσει μια λογική πλεκτάνη και στο να τοποθετήσει κρυφά και με τέχνη δίχτυα……. και να εφεύρει άριστα τις διάφορες παγίδες. Κι αν κάποιος εξέταζε τη σύνθεση των ιαμβικών του στίχων και γευόταν τη γοητεία τους, αν παρατηρούσε το μεγέθος του ηρωικού μέτρου (του δακτυλικού εξαμέτρου), τότε τί ήθος έβλεπε, πόση μεγαλοπρέπεια στις λέξεις! Ο ήχος, ο ρυθμός, η αψεγάδιαστη συσσώρευση των συλλάβων, το άνθος των νοημάτων, (όλα τούτα) ποιον δεν θα προσείλκυαν; Συνέθετε

ιάμβους ξεπερνώντας και τον Αρχίλοχο και τον Αχαιό Ίωνα, ενώ ο δακτυλικός του εξάμετρος ξεπερνούσε και τον ποιητή από την Κιλικία (τον Οππιανό).

Στο παρελθόν, όσους πετύχαιναν πολλές αριστείες και πολεμικά κατορθώματα τους, αμέσως μόλις εγκατέλειπαν τις πολεμικές τους ασχολίες και αναθυμούνταν τη χαλάρωση και την επιστροφή τους στην πατρίδα, τους έραιναν οι συμπατριώτες τους με άνθη και φύλλα που μόλις έκοψαν. Γι' αυτούς τούτο ήταν μεγάλο μερίδιο ανταμοιβής.

Σε μας, όμως, στους οποίους ο λόγος είναι εκείνο που σπουδάζεται και τιμάται, δεν ρίχνονται άνθη ούτε φύλλα που τρέφονται με την υγρασία επάνω στους αθλητές, αλλά ο λόγος τα τιμά όλα και, για όσους έχουν κάνει έργα γενναίων χεριών, μεταδίδει τα δικά του άνθη. Τον εξόχως στρατηγικό και θεϊκό αυτοκράτορά μας, κάθε φορά που επέστρεφε από εχθρική χώρα θριαμβευτής –διότι όπως είναι αδύνατον να αντικρύσει κανείς τον ήλιο χωρίς τις ακτίνες του, έτσι ήταν αδύνατον να επιστρέψει χωρίς την νίκη ο ύψιστος και εξαιρετικά γενναίος βασιλιάς μας– πολλοί από όσους ήθελαν να είναι σοφιστές, του απηύθυναν ως χαιρετισμό ευχαριστήρια τραγούδια και άσματα. Εκτός από τους υπόλοιπους και περισσότερο από όλους τους άλλους ξεχώριζε ο εξαιρετικά δυνατός στον λόγο Κομνηνός, που είχε θερμή πίστη για τον αυτοκράτορα.

Τι να πρωτοθαυμάσει κανείς από τον πλούτο εκείνων των ασμάτων; Και τα νοήματά τους ήταν ωραία και είχαν από μέσα τους τη χάρη και την ομορφιά του ύφους. Τι άλλο μπορούσε να συμβαίνει σε προϊόντα μιας τέτοιας γόνιμης καρδιάς ή, θα μπορούσε να πει κανείς, σε γεννήματα μιας γης ευγενούς και εξαιρετικά εύφορης; Όμως η τέχνη, σαν διακοσμήτρια, τα έπαιρνε αυτά και τους προσέθετε ακόμη περισσότερο κάλλος και φρόντιζε για την ομορφιά τους και τα έφερνε στο φως σαν ένα γέννημα εξαίσιο, το οποίο αποτελούνταν από συνδυασμό γνώσεως και φύσεως.

Κάποτε, ενώ έφτιαχνε τον πέπλο του λόγου, ύφανε και ένα στολίδι από τον Σμυρναίο σοφιστή Πολέμωνα. Και εγώ κατάλαβα την έξυπνη εκείνη κλοπή και του είπα: «Ω, καλέ μου, σε πιάσαμε! Αναγνώρισα τον Μήδο από το περιλαίμιο και τον Πέρση από το πανωφόρι του». Εκείνος τότε κατάλαβε πως είχε γίνει αντιληπτός (για την λογοκλοπή του) και με το θερμό του μειδίαμα απέδειξε πως δεν ενοχλήθηκε. Τόσο καλός

ήταν και στον λόγο και στο ήθος, δεν ήταν επιρρεπής στην οργή, ούτε οξύθυμος, ούτε δύσκολος στο να ακούσει, ούτε αποκρινόταν με δυσαρέσκεια.

Εκείνον τον Αρχέλαο, έναν άνδρα που δοκίμασε την ευνοϊκή τύχη και, γι' αυτόν τον λόγο, είχε πολλά χρήματα, όταν τον άκουσε κάποιος σοφός ότι φρόντιζε να στολίσει το σπίτι του, αλλά άφηνε την ψυχή του αστόλιστη και βυθισμένη στον βόρβορο της απαιδευσίας, γνώρισε τον άνδρα και είδε το σπίτι του στολισμένο με διάφορες ζωγραφιές, να λάμπει από χρυσά ψηφιδωτά και να είναι επενδυμένο με κάθε λογής μάρμαρο. Όταν είδε κι εκείνους που ετοίμαζαν τα φαγητά και τους τραπεζοκόμους, όταν είδε μια τράπεζα πλούσια σε τροφές αλλά μια ψυχή να πεινά και να είναι πάνω απ' όλα φτωχή, όταν είδε τόπους με άνθη ευώδη, σαν ένα άλσος Χαρίτων τερπνό στα μάτια, αλλά την ψυχή του να βγάζει αγκάθια από την τραχύτητα και την αμάθεια και να είναι κατάφυτη από την πυκνή αγριάδα (της άγνοιας), είπε: «Άντε να χαθείς, δυστυχισμένε άνθρωπε! Εσύ τόσο πολύ φροντίζεις για όσα βρίσκονται γύρω από τον εαυτό σου και είσαι αφοσιωμένος στα εξωτερικά, ενώ περιφρονείς τη βασίλισσα ψυχή και την αφήνεις να τριγυρνά πενιχρή, ρακένδυτη και βρόμικη, ώστε να μη μπορεί κανείς ούτε να τη δει, στολίζεις ωστόσο τη θεραπαινίδα και υπηρέτριά της, δηλαδή τη σωματική ζωή, με χρυσά πέπλα, λαμπρά ενδύματα και πολύτιμα κοσμήματα· την δείχνεις, μάλιστα, να ευωδιάζει από μύρα και να έχει περίτεχνες κοτσίδες, την καταραμένη και αδιάντροπη».

Έτσι εκείνος δικαίως κατηγορούσε τον Αρχέλαο, ο οποίος ήταν άνθρωπος που έδινε προσοχή μόνο στο ζωώδες και άλογο μέρος της φύσεώς του και υπηρετούσε σαν δούλος το σώμα, που είναι φτιαγμένο από πηλό, με μια αφοσίωση αξιοθρήνητη. Όμως εκείνος ο ευγενής άνθρωπος, τόσο στον λόγο όσο και στην καταγωγή, παρόλο που είχε όλες τις δυνατότητες να απολαμβάνει τις ηδονές και βρισκόταν ακόμη σε ηλικία επιρρεπή σ' αυτές, έδειξε ελάχιστη φροντίδα για τον στολισμό του σπιτιού του, για τις ζωγραφιές και για τα εντοιχισμένα μάρμαρα. Δεν ζήλευε τον Καλλία τον Αθηναίον ούτε τον Ρωμαίο Ορτήσιο ούτε έδινε σημασία στον Διονύσιο και τον Σμινδυρίδη ούτε σε οποιονδήποτε άλλον... Ούτε έδινε σημασία σε εκείνους που περιποιούνταν τις κοτσίδες τους και ασχολούνταν με τον καλλωπισμό των μαλλιών τους, ούτε ανεχόταν να τους

ακούει. Όλη η ζωή του ήταν αφιερωμένη στη σοφία και στη μελέτη, και το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του το ξόδευε σε βιβλία και στην αγορά έργων λόγου.

Και όμως, ενώ ήταν τέτοιος, όπως τον περιέγραψε ο λόγος, έχοντας σύνεση πριν ακόμη γεράσει, με πλούσιο έμφυτο νου αλλά και με πλούσια εξωτερική παιδεία, ενώ δεν είχε διαφθαρεί από την κακία ούτε έμοιαζε με πολεμιστή συντετριμμένο από τα όπλα, αλλά ήταν ακμαίος και γενναίος και ωραία πλασμένος από τη φύση, σαν ένα κλήμα ευγενές, φυτεμένο από βασιλικές ρίζες, ένα νέο ακόμη άνθος, χτυπημένο ξαφνικά από κεραυνό, έτσι και αυτός έπεσε πρόωρα στη γη και χάθηκε με τρόπο πολύ οδυνηρό για όσους έμειναν πίσω. Διότι, ενώ έλαμψε για μικρό μόνο χρονικό διάστημα, κρύφτηκε, και αφού έριξε για λίγο το φως του, εξαφανίστηκε από τα μάτια μας. Και ενώ για λίγο βλάστησε σαν χλωρό φυτό και άνθησε με θαυμαστό τρόπο, τελικά γνώρισε τον θερισμό που γνωρίζει ένα στάχυ ώριμο και γερασμένο. Και αφού μας έδωσε μια γεύση νέκταρος, αμέσως χάθηκε, αφήνοντας τον ουρανίσκο μας να διψά.

Αυτό όμως συνέβη με τρόπο πολύ συμφέρον και καλό για τον ίδιο. *Αρπάχτηκε, για να μη διαφθείρει η κακία τη σύνεσή του.* Πέθανε χωρίς να δοκιμάσει μεγάλα βάσανα, χωρίς να γνωρίσει τις βασανιστικές νόσους τις οποίες φέρνει το βαθύ γήρας, το οποίο είναι η πηγή όλων των κακών, όπως είπε κάποιος σοφός, και έχει ως συνέπεια τις σύμφυτες συμφορές της ανθρώπινης φύσεως. Αναχώρησε από τη γη χωρίς να πάθουν τίποτε τα μέλη του σώματός του, χωρίς να χάσει τίποτε από τη σωματική του ακεραιότητα. Υπέστη στη νεανική του ηλικία αυτό που θα ήταν αναγκαίο να συμβεί ύστερα από πολλά χρόνια. Έτσι κέρδισε περισσότερο από τους άλλους αυτό ακριβώς: ότι διατήρησε μέχρι το τέλος την αγία συνοδεία των αρετών, η οποία τον περιέβαλλε με χαρά, τον στεφάνωνε και χόρευε γύρω του.

Ω, εσύ, ευγενέστατε πατέρα του νεκρού, σε νοιώθω να λυγίζεις από λυγμούς και κοπετούς. Ήδη ένα σύννεφο σκέπασε το πρόσωπό σου· η σκοτεινιά του πάθους και μια οδύνη που γεννά πόνο στην καρδιά σου ανεβαίνει, σε διαλύει, πυκνώνει και κυριεύει την καρδιά σου. Σταμάτα, όμως, τους ολοφυρμούς σου· το πένθος σου ας μετριαστεί επιτέλους. Ακόμη και ο βασιλιάς Ιόβας και ο φίλος του Δημώνακτος, όταν έχασαν

τα μονογενή παιδιά τους, παρηγορήθηκαν, και μάλιστα ενώ δεν είχαν καμία ελπίδα μελλοντικής ζωής. Τι έκανε ο προφήτης Δαβίδ; Τι ο πολύπαθος Ιώβ; Τι ο γενάρχης Αδάμ; Θέλεις να σου φέρω και άλλα τέτοια παραδείγματα, σαν έναν κύκλο ανθρώπων που ήπιαν από παρόμοιο ποτήρι, για να μην πω ότι το δικό τους ποτήρι ήταν ακόμη πιο πικρό;

Ήταν κάποτε ένας άνδρας Έλληνας, που είχε σύζυγο και παιδιά. Αγαπούσε πολύ τη γυναίκα του και τα παιδιά του. Τα παιδιά ήταν τρία. Ο ένας μόλις είχε αρχίσει να βγάζει γένια, ο άλλος βρισκόταν στην εφηβεία, ενώ τον τρίτο η μητέρα του τον είχε ακόμη νήπιο και τον θήλαζε. Έτυχε κάποτε να λείπει ο άνδρας από το σπίτι και κάποιος από εκείνους που εργάζονται στη γη και σκάβουν σκυμμένοι τα χωράφια, έφερε στον δυστυχισμένο εκείνο οίκο μανιτάρια — θα έλεγε κανείς εγγόνια του Άδη, φυτά του θανάτου, βγαλμένα κατευθείαν από τις πηγές του Κωκυτού και του Αχέροντα. Έφαγε η δυστυχισμένη μητέρα. Έφαγαν και τα παιδιά μαζί με τη μητέρα. Έφαγε και το βρέφος μέσω του μητρικού γάλακτος, και αμέσως άρχισαν να σπαρταρούν. Η καρδιά τους άρχισε να τρέμει, τα πρόσωπά τους χλώμιασαν, φάνηκαν τα σημάδια της νέκρωσης και αμέσως τους κατέλαβε ο θάνατος. Ήταν ένα θέαμα φρικτό, θλιβερό ακόμη και για τους εχθρούς. Ύστερα από λίγο επέστρεψε ο πατέρας και είδε το φοβερό θέαμα: τα παιδιά του νεκρά, το ένα δίπλα στο άλλο, σαν κλωνάρια μιας βελανιδιάς που έπεσε. Ποια καρδιά δεν θα σπάραζε μπροστά σε τόσο μεγάλο κακό, ακόμη κι αν ήταν σκληρότερη από τον χάλυβα; Ποιος δεν θα έσπαγε από το χτύπημα της συμφοράς, ακόμη κι αν ήταν από σίδηρο; Στην αρχή ο άνθρωπος στάθηκε έντρομος και άφωνος ή σαν χτυπημένος από κεραυνό, θα έλεγε κανείς. Ύστερα, αφού συνήλθε κάπως από το μέγεθος του πάθους και θρήνησε αρκετά, στο τέλος είπε στον εαυτό του εκείνον τον λόγο: «*Αλίμονο! Γιατί όμως αλίμονο; Πάθαμε πράγματα που συμβαίνουν στους θνητούς*».

Ένας άνδρας έστειλε στον πόλεμο τα δύο παιδιά του, που ήταν δίδυμα. Αρίστευσαν και γύρισαν μαζί, και στο κεφάλι του καθενός υπήρχε το στεφάνι της νίκης. Τους υποδέχθηκαν οι γονείς, οι φίλοι και οι συγγενείς τους, τους επευφημούσαν, έψαλλαν παιάνες και προσέφεραν θυσίες. Τι συνέβη όμως; Ενώ οι νέοι έπιναν σε ένα νεανικό συμπόσιο, ξαφνικά έγινε ένας φοβερός και πρωτοφανής σεισμός. Το σπίτι κατέρ-

ρευσε και τους καταπλάκωσε σκοτώνοντάς τους μπροστά στα μάτια του πατέρα τους.

Και εσύ, ... ω ισχυρότατε, η ανάγκη της φύσεως σε καλεί να υπομένεις με γενναιότητα τις συμφορές. Η φύση δεν ντρέπεται τον ευγενή ούτε ο θάνατος λυπάται τον ωραίο. Είναι σκληρός ο θάνατος, αμείλικτος και αδυσώπητος, δεν μπορείς να τον παρακαλέσεις, δεν επηρεάζεται από δώρα και δεν υποκύπτει στην ομορφιά. Έχεις όμως σαν αγάλματα του αγαπημένου σου νεκρού τα ωραία του παιδιά, δηλαδή τους λόγους του, τους οποίους πολλές φορές και σε πολλές περιστάσεις γέννησε. Έχεις ακόμη ως έμψυχες εικόνες του πατέρα αυτά τα τόσο όμορφα βρέφη που βγήκαν από εκείνον. Αυτά, καθώς τα βλέπεις, ας απαλύνουν την υπερβολική οδύνη σου· αυτά, όταν σε αγκαλιάζουν, ας γαληνεύουν τη θλίψη σου. Είμαι πεπεισμένος ότι θα είναι ακριβείς απομιμήσεις του πατέρα, σαν είδωλά του, και θα τα έχεις σαν ζωντανές αποτυπώσεις εκείνου που τα γέννησε. Θα σου είναι μεγάλο στολίδι και θα τα περιθάλπεις σαν εκείνα τα χωρίς φτερά πουλάκια που τα σκεπάζει με τις φτερούγες του ο αετός.

Σταμάτησε και εσύ τον βαρύ στεναγμό, ω μητέρα που γέννησες αυτό το άριστο παιδί. Πάψε να χτυπάς δυνατά το στήθος σου και ημέρωσε την καταιγίδα της ψυχής σου. Γνωρίζεις ότι στον κόσμο αυτόν, κάτω από τη σελήνη, είναι στημένες δύο φυσικές γέφυρες. Η μία είναι η γέφυρα της γεννήσεως και η άλλη είναι η γέφυρα του θανάτου. Είναι κοντά η μία στην άλλη και γειτονικές μεταξύ τους. Δεν είναι δυνατόν εκείνος που πέρασε τη μία να μη διαβεί και την άλλη. Η μεγάλη σου ψυχή δεν αγνοεί ότι δύο βαθιά ποτάμια πηγάζουν από τις άδηλες φλέβες της φύσεως και κυλούν στην ίδια γη. Το ρεύμα του ενός είναι λευκό και ήρεμο, ενώ του άλλου είναι μαύρο και βουίζει απειλητικά. Τα δύο αυτά ρεύματα τρέχουν αδιάκοπα και συναγωνίζονται μεταξύ τους. Το ένα τρέφει και μεγαλώνει, ενώ το άλλο φέρνει τον κατακλυσμό. Η κίνηση του ενός χαρίζει ζωή, ενώ του άλλου παρασύρει και καταστρέφει. Κοίταξε πώς έχεις καταντήσει, πώς έχεις λιώσει από τα δάκρυα και, όπως λένε, είσαι μια ζωντανή νεκρή.

Μήπως δεν αντέχεις τη στέρηση; Αυτό βέβαια είναι γνώρισμα μιας φιλόστοργης μητέρας. Ξέρεις όμως, από την άλλη πλευρά, ότι δεν γέννησες έναν αθάνατο. Έχεις όμως και μια άλλη παρηγοριά: τα εγγόνια σου. Επίσης, τριγύρω σου είναι και τα άλλα σου παιδιά, τα τόσο ωραία

στην όψη και τόσο ευγενή στην ψυχή, από την ίδια ρίζα, από την ίδια γενιά. Αν εσύ λοιπόν σχίζεις τις παρειές σου, αν έχεις το πρόσωπό σου τόσο βλοσυρό και σκυθρωπό, εσύ που είσαι γενναία σύμφωνα με τις ρήσεις του Σολομώντος, εσύ που μοιάζεις στο ανδρικό φρόνημα με εκείνη τη Βρεττία, ποιος τότε θα καταπραΰνει τους γόους της συζύγου του; Πότε είναι δυνατόν τα μάτια της να μείνουν χωρίς δάκρυα; Αλλά και από την άλλη πλευρά, η αμέτρητη αυτή παρηγοριά δεν επιτρέπεται. Είναι ασυγχώρητο και άδικο να έχεις αμέτρητο πένθος. Διότι εκείνος έφυγε από τα πράγματα που βράζουν μέσα στη θύελλα και βρέθηκε σε ένα γαλήνιο λιμάνι. Δεν φοβάται πλέον μήπως το σκάφος της ζωής του ταραχθεί, δεν φοβάται μήπως πέσει επάνω στα βράχια, δεν φοβάται μήπως βουλιάξει.

Ιδού λοιπόν, έχεις τώρα, χρυσή κεφαλή των Κομνηνών, ως δώρο της τόσο αγαπητής σε εσένα γλώσσας, όπως με είχες διαβεβαιώσει, αυτόν τον δικό μου επιτύμβιο ύμνο. Αυτός δεν ήταν κάτι που επιθυμούσα ούτε ήταν η βούλησή μου να τον συνθέσω, διότι ήθελα και το ευχόμουν να σου μιλώ όσο ακόμη ήσουν ζωντανός. Είναι, ωστόσο, ένα τεκμήριο αδιάψευστης φιλίας. Διότι δεν ήμουν κοντά σου όταν πέθανες ούτε σου απέδωσα τότε τις πρέπουσες μονωδίες. Εσύ όμως, αν υπάρχει στις ψυχές που αποτίναξαν το βάρος του σώματος και έχουν απαλλαγεί από τις αισθήσεις, γνωρίζω πολύ καλά ότι θα δεχθείς αυτή την οφειλή μιας ευγνώμονος καρδιάς, παρόλο που είναι κατώτερη από τις αρετές σου και από τη δύναμη του λόγου σου.

Σχολια

Στ. 1-34: στον Πρόλογο του *Ἐπικηδείου* ο Μανασσής παραθέτει μία διήγηση που άντλησε από άγνωστη σε εμάς πηγή. Στόχος της διήγησης είναι να παραλληλίσει τον χαροκαμένο Ιωάννη Δούκα με τον καλλιεργητή ενός σπάνιου φυτού που είδε το δημιούργημά του να μαραίνεται και να πεθαίνει. Αντίστοιχα, ο νεκρός Νικηφόρος παρομοιάζεται με το σπάνιο και πολύτιμο αυτό φυτό που φύεται στην Αραβία, είναι όμως ολιγόζωο. Αξιοσημείωτο είναι ότι στους στ. 1-10 που αναφέρονται στο γόνιμο έδαφος της Αραβίας είναι σαφής η επίδραση από τον Φλάβιο Φιλόστρατο που παραδίδει μια παρόμοια περιγραφή ως έργο του σοφιστή Αλεξάνδρου.[309]

στ. 2 *αἰθρίαι τὴν γῆν νοτεραί*: η φράση απαντά και στον *Σερτώριο* του Πλουτάρχου.[310]

στ. 4 *ὕλην σηπεδόνος ἐπιπολάζον τοῖς σώμασιν*: έκφραση κατά λέξη ειλημμένη από τον Πλούταρχο.[311]

στ. 8-9 *φλοιόν… τῆς γῆς ἐκείνης τεθηλακότος μαστούς:* μάλλον ο Μανασσής εμπνέεται από την ομηρική έκφραση *οὖθαρ ἀρούρης* (π.χ. *Ἰλιάς*, Ι, 141)

στ. 12 *ἐπιτερπὲς καὶ χαρίεν*: τα δύο επίθετα χρησιμοποιούνται από τον Μανασσή στην *Μονωδία ἐπὶ ἀστρογλήνῳ*, προκειμένου να αποδώσει τη μορφή της καρδερίνας του.[312]

στ. 18 *πορφύρας θαλασσοβίου*: το επίθετο *θαλασσόβιος* απαντά και

309. Kayser, *Philostrati opera* 80, 31-81, 5: *Ἀραβία γῆ δένδρα πολλά, πεδία κατάσκια, γυμνὸν οὐδέν, τὰ φυτά, ἡ γῆ, τὰ ἄνθη. οὐδὲ φύλλον Ἀράβιον ἐκβαλεῖς οὐδὲ κάρφος ἀπορρίψεις οὐδὲν ἐκεῖ φυέν, τοσοῦτον ἡ γῆ περὶ τοὺς ἱδρῶτας εὐτυχεῖ.*

310. έκδ. K. Ziegler, *Plutarchi Vitae Parallelae*, Lipsiae 1964, τ. 2.1, 263, 27: *τὰ δὲ πολλὰ νοτεραῖς αἰθρίαις ἐπιψύχοντες.*

311. *Ἀλέξανδρος*, Ziegler, τ. 2.2, σ. 156, 3-4.

312. K. Horna, «Einige unedierte Stücke des Manasses und Italikos», *Jahresbericht des K. K. Sophiengymnasiums,* Wien 1902, 4, 27: *τὴν ἐπιτερπῆ μορφὴν καὶ χαρίεσσαν.*

στην *Μονωδία ἐπὶ ἀστρογλήνῳ,*[313] 3, 19, αλλά και στο μυθιστόρημα *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν*[314] μεταφορικά, για τον συκοφάντη.

στ. 26-27 *θαψινήν τινα καὶ νεκρώδη χροιάν:* το επίθετο *θαψινή* απαντά και στην *Ἔκφρασιν κυνηγεσίου γερανῶν.*[315] Με τον ίδιο τρόπο αξιοποιείται η φράση και στα *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν* (*καὶ γίνεται σποδοειδὴς καὶ θαψινὸς τὴν χρόαν*).[316]

στ. 32 *τῶν δακρύων τῇ ἅλμῃ*: η φράση απαντά και στο μυθιστόρημα του Αχιλλέα Τατίου *Λευκίππη καὶ Κλειτοφῶν.*[317] Ο Μανασσής εξάλλου αξιοποιεί την ίδια φράση και στο δικό του μυθιστόρημα.[318]

στ. 42-43 *εἴτε τὸν τῆς ὀσφύος ἐκείνου καρπόν, τὰ χαριέστατα ταῦτα δὴ μειρακύλλια, εἴτε τὰ τοῦ νοὸς κυήματα καὶ βλαστήματα*: με τη φράση αυτή ολοκληρώνεται ο παραλληλισμός του νεκρού με το δέντρο που φύεται στην Αραβία και παράγει έναν καρπό όμορφο και ευωδιαστό. Αντίστοιχα όμορφα προβάλλονται από τον ρήτορα και τα *μειρακύλλια*, τα παιδιά δηλαδή του νεκρού Νικηφόρου, αλλά και *τὰ νοὸς κυήματα,* τα συγγράμματά του, στα οποία ο συγγραφέας αναφέρεται και σε άλλα σημεία του κειμένου. Στο τελευταίο άλλωστε μέρος του λόγου, ο Μανασσής θα επανέλθει σε αυτά ακριβώς τα δύο επιτεύγματα του νεκρού (απογόνους και πνευματικούς καρπούς), προκειμένου να παρηγορήσει τους γονείς του (στ. 664-692).

στ. 55 *βέλος πευκεδανόν*: για τη φράση βλ. και τα σχόλια του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης σχετικά με την ομηρική φράση *βέλος ἐχεπευκές, Ιλιάδα* 1, 51.[319]

στ. 59 *βέλος ἀσίδηρον*: την ίδια έκφραση χρησιμοποιεί ο Μανασσής

313. *Αυτόθι*, 3, 19
314. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* 61, 48.
315. Messis – Nilsson, «The Description of a Crane Hunt», 50, 142.
316. Τσολάκης, *Τα κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* 79, 66.
317. E. Vilborg, *Achille Tatius Leucippe and Clitophon,* Stockholm 1955, 115, 10: *χεομένης δὲ τῆς τῶν δακρύων ἅλμης.*
318. Τσολάκης *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν*, 92, 607.
319. M. van der Valk, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, τ. 1, Leiden 1971, 69, 3.

και στο μυθιστόρημα *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν*[320] για να αναφερθεί στη δύναμη του κάλλους, αλλά και της συκοφαντίας.[321] Η φράση αξιοποιείται για την συκοφαντία και στον *Λόγο πρὸς τὸν Μιχαὴλ Ἁγιοθεοδωρίτη,* στ. 69 (τὰ *βέλη ἀσίδηρα καὶ τὰ βλήματα ἄναιμα*).

στ. 90 *αἵματος μεγαλογενοῦς:* τη φράση χρησιμοποιεί ο Μανασσής για τους άνδρες που συνόδευαν τον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό στο κυνήγι, στην *Ἔκφρασιν κυνηγεσίου γερανῶν.*[322]

στ. 91-92 *οὐδὲ κολακείας γαργαλισμοῖς ἑαυτὸν παρεῖχεν ἱππάσιμον*: ο Μανασσής, περιγράφοντας τον αδιάφθορο χαρακτήρα του Νικηφόρου Κομνηνού, φαίνεται να αντλεί από τον Πλούταρχο.[323]

στ. 100 *Πέλοπος… Κέκροπος:* η αναφορά σε γενεαλογίες αρχαίων σε σύγκριση με τη γενιά του υμνουμένου προσώπου υπάρχει ήδη στον Λόγο 43, 3, του Γρηγορίου Ναζιανζηνού (*Ἐπιτάφιος εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον),* όπου αναφέρεται: *οὐδὲν ἂν ἦσαν ἡμῖν οἱ Πελοπίδαι καὶ Κεκροπίδαι καὶ οἱ Ἀλκμαίωνες, Αἰακίδαι τε καὶ Ἡρακλεῖδαι…*[324] Γενικά, η αναφορά στη γενεαλογία σπουδαίων προσώπων ήταν επιβεβλημένη σε ρητορικούς λόγους που στόχο είχαν να εγκωμιάσουν ή να θρηνήσουν μια επιφανή προσωπικότητα.[325] Εντούτοις, η καινοτομία του Μανασσή στον παρόντα λόγο είναι ότι αφιερώνει το ένα τρίτο σχεδόν του *Ἐπικηδείου* του στο εγκώμιο των προπατόρων του νεκρού Νικηφόρου Κομνηνού, ξεκινώντας μάλιστα από τον προπάππο αυτοκράτορα Αλέξιο Κομνηνό και την Ειρήνη Δούκαινα.

στ. 114 *τῶν ὀφθαλμῶν τὸ λαμπάδιον:* η φράση έχει πιθανότατα αντληθεί από τον Φλάβιο Φιλόστρατο.[326]

στ. 117-118 *ἡρώων ἀναγράψῃ κατάλογον*: η έκφραση υπάρχει και

320. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν*, 57, 17 και 85, 210.
321. Αυτόθι, 62, 66.
322. Messis – Nilsson, «The Description of a Crane Hunt», 49, 116.
323. Πλουτάρχου, *Ἀλέξανδρος*, Ziegler, τ. 2.2, Lipsiae 1968, 182, 26.
324. J. Bernardi, *Grégoire de Nazianze Discours 42-43* (Sources Chréttienes 384), Paris 1992, 122.
325. Russell – Wilson, *Menander,* 164, 17-19 και 172, 16-21.
326. C.L. Kayser, *Flavii Philostrati opera*, 412, 15. Η φράση και στο βιβλίο του *Δανιήλ,* 10,6: *καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡσεὶ λαμπάδες πυρός…*

στον Λόγο 43 του Ναζιανζηνού,[327] στην αναφορά που γίνεται στη γενεαλογία του Μ. Βασιλείου.

στ. 127-128 *Σκύθης νομὰς ἀμαξόβιος:* η απόδοση αυτών των χαρακτηριστικών στους νομάδες Σκύθες σχολιάζεται την περίοδο αυτή και από τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης.[328]

στ. 130 *μύρου δεξαμένη χρηματίζουσα δι' αὐτήν:* το γεγονός ότι μυρόβλυσε ο τάφος της Ειρήνης Δούκαινας αναφέρεται από τον γιο της, τον Ισαάκιο Κομνηνό, στο *Τυπικὸν Ἰσαακίου Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τῆς μονῆς Θεοτόκου τῆς Κοσμοσωτείρας,* στ. 1780: *μύρου σαφῶς ὑποβλυστάνοντος ἐν τῷ τάφῳ τῆς γεννητρίας μου…*[329]

στ. 131 *ἀπὸ φλεβῶν ἀνειμένων ἀναπιδύοντος*: παρόμοια έκφραση και στον Θεοφύλακτο Αχρίδος, επιστολή 123: *πηγὴν εὐφροσύνης,… ἧς αἱ φλέβες καὶ ἄχρι τοῦ προσώπου ἀναπιδύουσιν.*[330]

στ. 140-141 *Θεὸς κατοικίζει μονοτρόπους ἐν οἴκῳ*: η φράση από τους *Ψαλμούς,* 67.7, προκειμένου να καταδείξει ο Μανασσής την απόλυτη σύμπνοια που υπήρχε μεταξύ της Άννας Κομνηνής και του Νικηφόρου Βρυεννίου. Η ίδια φράση αξιοποιείται και στην *Μονωδία* του για την Θεοδώρα Κοντοστεφανίνα, στ. 187-188.

στ. 142-143 *αἰεὶ τὸν ὁμοῖον ἄγει θεὸς ἐς τὸν ὅμοιον:* Η φράση έχει αντληθεί από την *Οδύσσεια*, 17, 217.

στ. 148-149 *ὥσπερ φοινίκων ἔρνη δύο νεαρὰ καὶ ἀρτίφυτα:* ο παραλληλισμός της Άννας Κομνηνής και του Νικηφόρου Βρυεννίου με δύο νεαρά βλαστάρια φοινικιάς είναι εμπνευσμένη από την περιγραφή της Ναυσικάς στην *Οδύσσεια* (6, 163 κ.ε.).

στ. 153 *οὐράνια φυτά… Πλάτωνι:* ο Μανασσής αναφέρεται την

327. Bernardi, *ό.π.*, 122, 3.

328. M. van der Valk, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, τ. 3, Leiden 1979, 425, 26- 426, 2: *Ἀβίους δὲ ἢ ὅτι ὀλιγόβιοι –εὐτελεῖς γάρ εἰσι καὶ ἁπλοῖ τὴν δίαιταν– ἢ διότι ἅμα βίῳ πορεύονται ὡς ἀμαξόβιοι. Νομάδων γὰρ ἐνταῦθα μέμνηται κατὰ τὸν Γεωγράφον.*

329. Γ. Κ. Παπάζογλου, *Τυπικὸν Ἰσαακίου Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τῆς μονῆς Θεοτόκου τῆς Κοσμοσωτείρας (1151/52)*, Κομοτηνή 1994, 130.

330. P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida. Lettres* (CFHB, Series Thessalonicensis 16.2), Thessalonique 1986, 563, 9-11.

άποψη του Πλάτωνα, όπως αυτή εκφράζεται στον *Τίμαιο,* 90a, ότι οι άνθρωποι είναι *φυτὰ οὐράνια* και όχι *ἔγγεια.*

στ. 160 *ἀκρώρειαν φιλοσοφίας*: η φράση χρησιμοποιείται και από τον Νικήτα Ευγενειανό[331] και στον ανωνύμως παραδιδόμενο διάλογο *Ἀνάχαρσις ἢ Ἀνανίας.*[332]

στ. 164-167 *ὁ μὲν Πυθαγόρου καὶ Ζήνωνος ὑπερεῖχεν, ἡ δὲ Ἱππαρχίας καὶ Θεανοῦς τῶν κοσμίων καὶ φιλοσόφων*: με μια σαφή διάθεση υπερβολής ο Μανασσής θεωρεί ανώτερο ως προς τα φιλοσοφικά επιτεύγματα τον Νικηφόρο Βρυέννιο από τους Πυθαγόρα και Ζήνωνα και αντίστοιχα την Άννα Κομνηνή ανώτερη από την Θεανώ και την Ιππαρχία. Για την δεύτερη, αντλεί μάλλον από τον Διογένη τον Λαέρτιο.[333]

στ. 187 *τὸν σοφὸν λογοθέτην, τὸν αὐτοῦ μητροπάτρων*: ο εκ μητρός παππούς του Νικηφόρου Κομνηνού αναφέρεται ως *σοφὸς λογοθέτης,* ενώ πιο κάτω επισημαίνεται ότι ούτε λίγο ούτε πολύ κατάγεται από τη γενιά του Αινεία. Δεν γνωρίζουμε σε ποιον λογοθέτη αναφέρεται ο Μανασσής. Δεν πρόκειται βέβαια για τον τότε λογοθέτη Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη, καθώς υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι ο Αγιοθεοδωρίτης έως και το έτος 1173 ήταν άτεκνος.[334]

στ. 190 *τῷ δὲ στασίμῳ τοῦ ἤθους*: η φράση είναι εμπνευσμένη από τον Λόγο 43 του Ναζιανζηνού[335] όπου βέβαια αναφέρεται στον Μ. Βασίλειο και αξιοποιείται από τον Μανασσή και στην *Μονωδία* (στ. 185) και στον *Λόγο* προς τον Αγιοθεοδωρίτη (στ. 262).

στ. 200 *γενέσεως ῥοῦν:* η νεοπλατωνικής εμπνεύσεως αυτή έκφραση απαντά συχνά στον Σιμπλίκιο.[336]

---

331. L. Petit, «Monodie de Nicétas Eugénianos sur Théodore Prodrome»*, VV* 9 (1902), 460, 21.
332. Δ. Χρηστίδης, *Μαρκιανὰ Ἀνέκδοτα* (ΑΠΘ, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς 45), Θεσσαλονίκη 1984, 208, 54-55.
333. M. Marcovich**,** *Diogenis Laertii Vitae Philosophorum*, τ. 1, Berlin 2008, 441-442.
334. Μαδαριάγα, «Αγιοθεοδωρίτης», 221-222.
335. J. Bernardi, *ό.π.*, 154.
336. H. Diels, *Simplicii in Aristotelis physicorum libros octo commentaria,* τ. 2. [*Commentaria in Aristotelem Graeca* 9 & 10], Berlin 1895, 1313, 9.

στ. 206 *δόρυ χαλκοβαρές*: φράση που έχει αντληθεί από την *Οδύσσεια*, 11, 532.

στ. 208 *ἀξύλῳ πυρί*: η φράση απαντά και σε σχόλια του Τζέτζη στο έργο του Ησιόδου *Ἔργα καὶ Ἡμέραι.*[337]

στ. 217 *νευροσπαδεῖς ἀτράκτους:* η φράση προέρχεται από τον *Φιλοκτήτη* του Σοφοκλή, στίχ. 290 και έχει αξιοποιηθεί και στην *Ἔκφρασιν κυνηγεσίου γεράνων,*[338] αλλά και στο μυθιστόρημα του Μανασσή *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν.*[339]

στ. 219 *ἀνεμώλιον:* πρόκειται για λέξη ομηρική που χρησιμοποιεί ο Μανασσής και στο μυθιστόρημά του.[340]

στ. 223-224 *ἐπὶ τὰς γνάθους ἴουλος εἶρπεν*: η φράση απαντά στον Φλάβιο Φιλόστρατο.[341]

στ. 231-232 *κορύδων νεότητα…ἀετῶν παλαιότητα:* πρόκειται για την παροιμία *Ἀετοῦ γῆρας κορύδου νεότης,* για την οποία ο Διογενιανός εξηγεί: *παρόσον καὶ γηράσκων ἀετὸς ἀμείνων ἐστὶ κορύδου νεάζοντος.*[342]

στ. 241 *ἀποπτυστὴρ χαλινῶν:* η φράση προέρχεται από τα *Ἁλιευτικὰ* του Οππιανού, 2, 11,[343] ενώ απαντά και στον Νικηφόρο Βασιλάκη.[344] Σε όλες τις περιπτώσεις παρομοιάζεται ο απείθαρχος άνθρωπος με το πουλάρι που δεν δαμάζεται, αλλά πετά από το στόμα του το χαλινάρι. Η απώτατη πηγή των εκφράσεων αυτών είναι το χωρίο του πλατωνικού *Φαίδρου* 254d. Στο παρόν χωρίο παρομοιάζονται οι απείθαρχοι προς τον αυτοκράτορα άνθρωποι που φαίνεται να υποκίνησαν εξέγερση εναντίον

337. T. Gaisford, *Poetae minores Graeci [Scholia ad Hesiodum]*, τ. 2, Leipzig 1823, 381, 19-20.
338. Messis – Nilsson, «The Description of a Crane Hunt», 46,45.
339. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* 74,10.
340. *Αυτόθι,* 92, στ. 660: *το βέλος ἀνεμώλιον*
341. Βλ. Kayser, *ό.π.*, 231, 25-26: *ἕρπει μὲν ὁ ἴουλος, αἱ δὲ παρειαὶ χλοάζουσι…*
342. G. Schneidewin – E.L. von Leutsch, *Corpus paroemiographorum Graecorum,* τ. 1, Göttingen 1839 (ανατ. Olms 1965), 177, 320.
343. A.W. Mair, *Oppian, Colluthus, Tryphiodorus*, London 1928 (ανατ. 1963), 282, 11.
344. Garzya, *Orationes et epistulae,* 106, 27-28*: ὃς καὶ γλῶτταν ὑβρίζουσαν 'ἅτε πῶλον ἀποπτυστῆρα χαλινῶν' καταρτύει.*

του. Ως υπερασπιστής του αυτοκράτορα παρουσιάζεται εδώ ο πατέρας του Νικηφόρου, Ιωάννης Δούκας. Δεν γνωρίζουμε σε ποιά εξέγερση αναφέρεται.

στ. 253 *ἀμφιλύκην*: ο Μανασσής χρησιμοποιεί μια λέξη ομηρική, βλ., π.χ., *Ἰλιάδα,* 7, 433.

στ. 258 *κακοβόαν:* η λέξη απαντά μόνο στον Μανασσή (βλ. Γλωσσάριο). Στην *ΣΧ*, στ. 5064, ο Μανασσής χρησιμοποιεί την σύνθετη λέξη βαρυβόας.

στ. 260 *ἀπ' αὐτὸν τὸ ἰνίον διέσχε*: η περιγραφή της βολής του Ιωάννη Δούκα που πληγώνει θανάσιμα τον αναιδή αντίπαλό του στην ινιακή χώρα θυμίζει έντονα σχετικό ομηρικό χωρίο (*Ιλιάδα*, 5, 73 κ.ε.)

στ. 265 *Ἑρμοῦ κονίστρας*: η φράση απαντά ξανά μόνον σε λόγο του Νικηφόρου Βασιλάκη.[345] Για τη φράση *πόνοις προστέτηκε* βλ. και στην *ΣΧ*, στ. 5, την πιο συνηθισμένη έκφραση για τους μανιώδεις αναγνώστες *βίβλοις προστέτηκας*.

στ. 276 *Ἀστεροπαῖος ἕτερος ἀμφιδέξιος*: ο Ιωάννης Δούκας συγκρίνεται με τον ομηρικό ήρωα Αστεροπαίο που πολεμούσε το ίδιο επιδέξια και με τα δυο του χέρια (*Ἰλιὰς* 21, 163)

στ. 282-285 *Κάμμα, Σωσάνα, Λαοδάμα… Δεβώρα:* πρόκειται για γυναικείες μορφές που αξιοποιούνται και στην *Μονωδία* του Μανασσή για την Θεοδώρα Κοντοστεφανίνα (στ. 95-97). Στόχος του ρήτορα εδώ είναι να αναδείξει τις αρετές της συζύγου του Ιωάννη Δούκα μέσα από αυτά τα ιστορικά παραδείγματα. Στις τρεις πρώτες γυναίκες προστίθεται και η Δεβώρα, μια βιβλική μορφή (*Κριταὶ* 4, 9 κ.ε.) που διακρίθηκε μαζί με τον Σισάρα στον αγώνα κατά των εχθρών του Ισραήλ. Η αναφορά στην Ανδρομάχη (στ. 284-285) είναι εμπνευσμένη από την Ιλιάδα, 8, στ. 186-189, όπου περιγράφεται η ιδιαίτερη φροντίδα της ηρωίδας για τα άλογα του Έκτορα.

στ. 310 *πυρίπνουν ῥητορικήν:* συνήθης φράση σε άλλους συγγραφείς του δωδέκατου αιώνα, όπως επί παραδείγματι στην Άννα Κομνηνή.[346] Ο

345. *Αυτόθι*, 75, 7.

346. D. Reinsch- A. Kambylis, *Annae Comnenae Alexias* (CFHB, Series Berolinensis XL/1), Berlin 2001, 93, 10-11.

Μανασσής στους στ. 309-328 αξιοποιώντας την προσωποποίηση παρουσιάζει την Γραμματική και την Ρητορική ως τροφούς και παιδαγωγούς του νεαρού Νικηφόρου.

στ. 342-343 *λιπαρὰ νοτίδαν… φλόγα λαμπρὰν ἅμα νοήματι:* ο Μανασσής αντλεί τη φράση από τον *Βίο Ἀλεξάνδρου* του Πλουτάρχου.[347]

στ. 355-356 *Γενέθλιον Κλεάνθην τὸν πονικόν… Φρεάντλην:* ο Μανασσής συγκρίνει τη φιλοπονία του Νικηφόρου Κομνηνού με αυτήν του στωικού φιλοσόφου Κλεάνθη, αντλώντας στοιχεία για την ζωή του από τον Διογένη Λαέρτιο.[348] Ο Γενέθλιος εκ Παλαιστίνης ήταν λόγιος που διακρίθηκε για την ισχυρή του μνήμη, σύμφωνα με το Λεξικό της Σούδας.

στ. 378 *πυρράκης ὡς ὁ Δαυίδ*: τα πυρόξανθά μαλλιά του Νικηφόρου Κομνηνού συγκρίνονται με εκείνα του Δαβίδ (*Βασιλειῶν* 16.12*: Καὶ ἀπέστειλεν καὶ εἰσήγαγεν αὐτόν· καὶ οὗτος πυρράκης μετὰ κάλλους ὀφθαλμῶν καὶ ἀγαθὸς ὁράσει κυρίῳ*). Ο Μανασσής στέκει για λίγο στο εξωτερικό κάλλος του νεκρού Νικηφόρου, υπακούοντας στους κανόνες της Ρητορικής για τέτοιους λόγους: *τεμεῖς δὲ τὴν φύσιν δίχα, εἵς τε τὸ τοῦ σώματος κάλλος, ὅπερ πρῶτον ἐρεῖς, εἵς τε τὴν τῆς ψυχῆς εὐφυΐαν. πιστώσῃ δὲ τοῦτο διὰ τριῶν κεφαλαίων τῶν ἑξῆς, λέγω δὲ διὰ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς παιδείας καὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων.*[349]

στ. 381-382 *σώματος εὐμεγέθης ἀναδρομή:* η φράση *σώματος ἀναδρομή* χρησιμοποιείται και από άλλους συγγραφείς, για να δηλώσει το παράστημα., βλ. π.χ. σχετικό χωρίο της Άννας Κομνηνής.[350] Τη φράση χρησιμοποιεί ο Μανασσής και στο σωζόμενο απόσπασμα της Μονωδίας του προς τον Αλέξιο Δούκα (στ. 29-30: *οἵα σώματος ἀναδρομὴ ἀπεψύγη*).

στ. 381 *ἀμφιλαφὴς κόμη*: Η φράση απαντά στον Φλάβιο Φιλόστρατο στο έργο *Εἰκόνες*.[351]

---

347. K. Ziegler, Plutarchi Vitae Parallelae, τ. 2.2, Lipsiae 1968, 201, 27.
348. M. Marcovich, *Diogenis Laertii Vitae Philosophorum*, τ. 1, Berlin 2008, 545, 1-9.
349. Russell – Wilson, *Menander*, 174, 12-16.
350. D. Reinsch – A. Kambylis, *Annae Comnenae Alexias* (CFHB, Series Berolinensis XL/1), Berlin 2001, 18, 24-25.
351. Kayser, *Philostrati Opera*, 11, 15-16.

στ. 398 *δάκρυον τὸ σούχιον τὸ λύδιον:* Πρόκειται για το ήλεκτρο. Ο Μανασσής έχει αντλήσει τη πληροφορία από τους *Στρωματεῖς* του Κλήμεντος του Αλεξανδρέως.[352]

στ. 403 *ἀφαμαρτοεπής:* η λέξη είναι ομηρική (π.χ. *Ἰλιὰς* 3, 215)

στ. 405 *μελίφυρτον:* η λέξη απαντά και στον Θεόδωρο Πρόδρομο.[353]

στ. 407 *κραύγασος*: η λέξη απαντά και στον Νικήτα Χωνιάτη.[354]

στ. 408-409 *ὁ ῥήτωρ Κικέρων… δι' ἀσθένειαν*: ο Μανασσής φαίνεται να έχει αντλήσει το χωρίο από τα *Ἠθικὰ* του Πλουτάρχου, 204Ε. Σύμφωνα με το χωρίο, ο Κικέρωνας θεωρούσε ότι οι άνθρωποι που φωνάζουν δυνατά είναι αδύναμοι και ομοιάζουν με τους χωλούς που πασχίζουν να ιππεύσουν. Αντίθετα με αυτούς, ο Νικηφόρος Κομνηνός διατηρούσε την ηρεμία του, όπως δείχνει και το ασύνδετο σχήμα (στ. 407): *οὐ μεγαλοβόας, οὐ θορυβώδης, οὐ κραύγασος ἦν.*

στ. 411 *ῥήμασιν αἱμυλίοις*: η φράση απαντά στα *Ποιήματα εἰς ἑαυτὸν* του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού.[355]

στ. 416-417 *καταβρόξαντα:* πρόκειται για λέξη ομηρική (*Ὀδύσσεια,* 4, 222), με την έννοια του καταπίνω.

στ. 421 *Ἀριστίππου τρυφήν:* ο Νικηφόρος Κομνηνός παρουσιάζεται επιλεκτικός ως προς τις φιλοσοφικές του προτιμήσεις. Έτσι, εδώ παρουσιάζεται να καταδικάζει την τρυφηλή ζωή του Αριστίππου (Διογένης Λαέρτιος).[356]

στ. 427 *σκότιον λέχος:* η φράση απαντά στον Ευριπίδη, *Τρωάδες,* 44. Με αυτήν ο Μανασσής σκοπεύει να καταδείξει ότι ο Νικηφόρος Κομνηνός, αν και νέος στην ηλικία, δεν έδειξε καμία ροπή για παράνομες ερωτικές σχέσεις, αλλά νυμφεύθηκε μια σύζυγο αντάξιά του.

---

352. Κλήμης Ἀλεξανδρείας, *Στρωματεῖς*, έκδ. L. Früchtel, O. Stählin, U. Treu, *Clemens Alexandrinus* [*Die griechischen christlichen Schriftsteller* 52], τ. 2, Berlin 1960, 126, 26-28: *καὶ ἡ λίθος ἡ θρυλουμένη ἕλκει τὸν σίδηρον διὰ συγγένειαν, ὥσπερ καὶ τὸ δάκρυον τὸ σούχειον ἐπισπᾶται τὰ κάρφη.*

353. Hörandner, *Prodromos,* 511, 14: *μελίφυρτον μέλος.*

354. *Χρονικὴ Διήγησις,* έκδ., I. A.van Dieten, *Nicetae Choniatae Historia,* (CFHB 11/1), Berlin 1975, 478, 22

355. *PG* 37, 1004A.

356. Marcovich, *ό.π.*, 136, 15-158, 2.

στ. 428 *κρυπτάδιον:* η λέξη απαντά στα ομηρικά έπη στον πληθυντικό (π.χ. *Ἰλιάς* 1, 542).

στ. 441 *βασιλεὺς ὁ μέγας ὁ μεγαλόνικος*: από τον στ. 441 και με αφορμή την είσοδο του Νικηφόρου Κομνηνού στα ανάκτορα, ο Μανασσής εγκωμιάζει τον Μανουήλ Κομνηνό και του αναγνωρίζει την ικανότητα να επιλέγει άξιους συνεργάτες. Ο Μανουήλ Κομνηνός έκανε στενό του συνεργάτη τον Νικηφόρο που ανέλαβε να μεταφέρει στον λαό *συρμάδας φιλανθρωπίας*. Το αξίωμά του ωστόσο (ως *ἐπὶ τῶν δεήσεων*) δεν οδήγησε τον νεαρό Νικηφόρο σε αλαζονεία (*φλεγμονὴν ἢ ὄγκον*), καθώς διακρινόταν για τον *στάσιμον* χαρακτήρα του. Η παραπάνω περιγραφή θυμίζει το αντίστοιχο εγκώμιο στην αξιοσύνη και την ταπεινότητα του λογοθέτη Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη (στ. 242 κ.ε.)

στ. 511 *ἐνειστήκει καιρός*. βλ. και την αντίστοιχη περιγραφή στον *Λόγο για τον Αγιοθεοδωρίτη* (στ. 282-294), αλλά και την περιγραφή των σχεδογραφικών αγώνων από τον Νικηφόρο Χρυσοβέργη στον λόγο του για τον Κωνσταντίνο Μεσοποταμίτη.[357] Είναι χαρακτηριστικό ότι σε όλες τις προαναφερθείσες περιπτώσεις, η σχεδογραφία παρουσιάζεται ως μια παγίδα λογικής για τους μαθητές.

στ. 531-532 *τὸν Κίλικα ποιητή*: ο Μανασσής συγκρίνει τον Νικηφόρο Κομνηνό με τον Οππιανό, έναν ποιητή, του οποίου το έργο ο ίδιος μελέτησε και αξιοποίησε και σε άλλα έργα του (βλ. Εισαγωγή, 15-16)

στ. 557 *σοφιστοῦ τοῦ Πολέμωνος*: ο σοφιστής Πολέμων ήταν μάλλον γνωστός στην εποχή του Μανασσή από την βιογραφία του που έχει συμπεριλάβει στους *Βίους Σοφιστῶν* ο Φλάβιος Φιλόστρατος.[358] Ο Μανασσής διηγείται το περιστατικό στο οποίο ο νεαρός Νικηφόρος, σε ομιλία του, παρέθεσε verbatim κάποια από τις ρήσεις του Πολέμωνος (προφα-

357. Σ. Κοτζάμπαση, «Ένας ανέκδοτος λόγος του Νικηφόρου Χρυσοβέργη στον Κωνσταντίνο Μεσοποταμίτη, *Ἑλληνικά* 42 (1991-1992), σ. 300, 121-301, 127: *Εἶδον ἐγώ σε καὶ μέσον ἀνακτόρων τῷ βασιλεῖ σχεδικῶς τοὺς αἴνους ἀναφθεγγόμενον ἡνίκα βασιλικῶν μὲν ἵστασο θαυμασίων ἐξηγητής καὶ ὑπὸ σοῦ ὁ σχεδικὸς ἐξηρευνᾶτο λαβύρινθος…**καὶ τὴν λογικὴν ἀναλύων πλεκτάνην τοὺς ἀντιζήλους αὐτῇ ἐνέχεσθαι παρελίμπανες.***

358. Kayser, *Philostrati Opera*, 42, 12-55, 14.

νώς αξιοποιώντας τη βιογραφία του Φιλοστράτου), δίχως να αναφερθεί στον ρήτορα. Ο Μανασσής έκανε την παρατήρηση στον νεαρό, εκείνος όμως με το χαμόγελό του απέδειξε πως δεν ενοχλήθηκε.

στ. 559-560 *τὸν Μῆδον ἐκ τοῦ στρεπτοῦ… κάνδυος*: την ίδια φράση χρησιμοποιεί σε μια άλλη παραλλαγή ο Μανασσής στην *ΣΧ* (στ. 4189: *τὸν Πέρσην ἐκ τοῦ κάνδυος καὶ τοῦ στρεπτοῦ γνωρίσω*.

στ. 564 κ.εξ. *Ἀρχέλαον ἐκεῖνον*: ο Μανασσής υπαινίσσεται ίσως την ενότητα του πλατωνικού *Γοργία* 471a κ.εξ. που αναφέρεται στον βασιλιά της Μακεδονίας Αρχέλαο. Εκεί, ο Σωκράτης αποδομεί την προσωπικότητα του βασιλιά Αρχελάου που ζει σε μια επίπλαστη ευτυχία και υλική ευδαιμονία, βασισμένη πάνω σε άδικες αι εγκληματικές πράξεις.

στ. 591 *Σμινδυρίδην*: ο Σμινδυρίδης ο Συβαρίτης αναφέρεται ως παράδειγμα ακόλαστου νέου και στο μυθιστόρημα του Μανασσή, όπου με επισημαίνεται ότι όταν κανείς δοθεί ολοκληρωτικά στις ηδονές, τότε: *νικήσει Σαρδανάπαλον, νικήσει Σμινδυρίδην, πρὸς ἔργον ἅπαν ἑαυτὸν ἀχρεῖον καταστήσει*.[359]

στ. 590-591 *Καλλίαν… Ῥωμαῖον Ὀρτήσιον*: Ο Καλλίας ήταν το πρότυπο του πλούσιου και σπάταλου Αθηναίου και στο σπίτι του διαδραματίζονται πολλοί από τους πλατωνικούς διαλόγους (π.χ. *Ἀπολογία* 20a-20b).[360] Ο Ορτήσιος ήταν Ρωμαίος φίλος του Κικέρωνα (Quintus Hortensius Hortalus, 114-50 π.Χ). Υπάρχουν αναφορές στο πρόσωπό του στους *Βίους Παράλληλους* του Πλουτάρχου, καμιά όμως δεν αφορά τον πολυτελή τρόπο διαβίωσής του. Αναφορές στην πολυτέλεια και στις σπατάλες του Ορτησίου υπάρχουν, ωστόσο, σε λατινικές πηγές, όπως στον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο, όπου αναφέρεται πως ο Ορτήσιος ήταν ο πρώτος που σέρβιρε παγώνι σε δείπνο.[361]

---

359. Τσολάκης, *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν,* 74, 20-21.

360. *ἔτυχον γὰρ προσελθὼν* ***ἀνδρὶ ὃς τετέλεκε χρήματα σοφισταῖς πλείω ἢ σύμπαντες οἱ ἄλλοι, Καλλίᾳ τῷ Ἱππονίκου****· τοῦτον οὖν ἀνηρόμην –ἐστὸν γὰρ αὐτῷ δύο ὑεῖ– «Ὦ Καλλία,» ἦνδ' ἐγώ, «εἰ μέν σου τὼ ὑεῖ πώλω ἢ μόσχω ἐγενέσθην, εἴχομεν ἂν αὐτοῖν ἐπιστάτην λαβεῖν καὶ μισθώσασθαι…»*

361. K. Mayhoff, Plinius Secundus, *Naturalis Historia,* τ. 2, Leipzig 1909 (ανατ. Stuttgart 1967), 169, 28-29: *Pavonem cibi gratia Romae primus occidit orator Hortensius aditiali cena sacerdoti*.

στ. 601-602 *ἄνθος νεοτήσιον*: η φράση απαντά και σε άλλους συγγραφείς, όπως τον Ευθύμιο Μαλάκη, στην *Μονωδία* του για τον Αλέξιο Κομνηνό Κοντοστέφανο.[362]

στ. 608-609 *Ἥρπαγη ἵνα μὴ κακία ἀλλάξη σύνεσιν αὐτοῦ*: η φράση από την *Σοφία Σολομῶντος* 4.11, έχει αξιοποιηθεί και στον *Παραμυθητικό* του Μανασσή προς τον Ιωάννη Κοντοστέφανο, στ. 215. Με τη φράση περνά ο Μανασσής στο τελευταίο μέρος του λόγου του, το οποίο στην ουσία αφιερώνεται στην παραμυθία των γονέων του Νικηφόρου.

στ. 624-625 *ὁ ἑταῖρος Δημώνακτος*: το exemplum αυτό έχει αντληθεί από τον Λουκιανό και έχει αναλυθεί διεξοδικά από τον Μανασσή στον *Παραμυθητικό* του προς τον Ιωάννη Κοντοστέφανο, στ. 124-159. Ο Δημώναξ αντέδρασε στις υπερβολικές εκδηλώσεις πένθους ενός φίλου του. Ο Μανασσής στον *Παραμυθητικό* αναδιηγείται την αφήγηση του Λουκιανού[363] προσδίδοντας θεατρικότητα, ενώ στον *Ἐπικήδειο* κάνει μια απλή αναφορά.

στ. 651 *θνητὰ πεπόνθαμεν*: η φράση απαντά επίσης στον *Παραμυθητικό* και αποδίδεται στον Ευριπίδη (από την χαμένη τραγωδία *Βελλεροφόντης*).[364] Με τη φράση αυτή ο Μανασσής ολοκληρώνει την αφήγηση για τον τραγικό θάνατο μιας μητέρας και των τριών παιδιών της από βρώση δηλητηριωδών μανιταριών. Πιθανόν ο Μανασσής να αντλεί την ιστορία αυτή από τους Δειπνοσοφιστές του Αθήναιου.[365]

στ. 656-657 *πότου καταρρυγνημένου νεανικοῦ*: η φράση μάλλον προέρχεται από τον *Ἀλέξανδρο* του Πλουτάρχου, όπου περιγράφεται ένα έντονο νεανικό γλέντι.[366]

στ. 671 *ὀρταλίχους ἀπτῆνας*: η εικόνα των απορφανισμένων βρεφών

362. Papadopoulos-Kerameus, *Noctes Petropolitanae,* 143,16.

363. M.D. Macleod, *Luciani opera,* τ. 1, Oxford 1972, 51.

364. A. Nauck, *Tragicorum Graecorum fragmenta*, Leipzig 1889 (ανατ. Hildesheim 1964), 449, 300.

365. G. Kaibel, *Athenaei Naucratitae Deipnosophistarum libri xv*, τ. 1, Leipzig 1887 (ανατ. 1965), 143, 10-19.

366. K. Ziegler, *Plutarchi Vitae Parallelae*, τ. 2.2, Lipsiae 1968, 220, 1: *πότου δὲ νεανικοῦ συρραγέντος*

ως απτέρων μικρών πτηνών που έχουν ανάγκη από προστασία είναι από τις πιο τρυφερές του *Ἐπικηδείου*. Τη φράση άντλησε ο Μανασσής από τον αγαπημένο του ποιητή, τον Οππιανό.[367]

στ. 693-694 *ἡ παρὰ τῷ Σολομῶντι ἀνδρεία*: Η φράση παραπέμπει στη βιβλική ερώτηση *Γυναῖκα ἀνδρείαν τίς εὑρήσει* (*Παροιμίαι*, 31.10). Πρόκειται για φράση που έχει χρησιμοποιήσει ο Μανασσής στην *Μονωδία* του για την Θεοδώρα Κοντοστεφανίνα (στ. 41).

στ. 694: η παρομοίωση της μητέρας του νεκρού Νικηφόρου με την γενναία Βριττία ίσως είναι εμπνευσμένη από τον μύθο που αναφέρεται στους Βρεττίους, κατοίκους της Καλαβρίας, ως απογόνους μιας ανδρείας γυναίκας, της Βρεττίας, η οποία αντιστάθηκε στον τύραννο Διονύσιο των Συρακουσών, τον 4ο αι. π.Χ.[368]

---

367. Mair, *ό.π.*, 366, στίχ. 243-244: *ὡς δ' ὁπότ' ἀπτήνεσσι φέρη βόσιν ὀρταλίχοισι μήτηρ….*

368. J. Jeep, Iustinus, *Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*, Lipsiae 1872, βιβλίο 23, 1, 12, σ. 137: Itaque fatigatus querellis sociorum Dionysius Siciliae tyrannus sexcentos Afros ad conpescendos eos miserat: quorum castellum proditum sibi per Bruttiam mulierem expugnarunt ibique civitatem concurrentibus ad opinionem novae urbis pastoribus statuerunt Bruttiosque se ex nomine mulieris vocaverunt.

6. Η Μονωδία στον εγγονό των καισάρων (Αλέξιο Δούκα)

Το σωζόμενο απόσπασμα είναι η αρχή μιας μονωδίας που φαίνεται να εκφωνήθηκε κατά την νεκρώσιμη ακολουθία ενός από τους εκ θυγατρός εγγονούς (*θυγατριδοῦς* στο κείμενο) του Νικηφόρου Βρυεννίου και της Άννας Κομνηνής. Είναι, θεωρούμε, αρκετά πειστική η υπόθεση του Sideras[369] ότι πρόκειται για τον Αλέξιο Δούκα, έναν άνδρα που κατείχε υψηλά αξιώματα και γνωριζόταν με τον Κωνσταντίνο Μανασσή ήδη από το 1160, όταν ο Μανασσής έμεινε αρκετό καιρό ασθενής στην Κύπρο. Στο *Ὁδοιπορικόν* υπάρχουν διάσπαρτες αναφορές στη γενναιοδωρία του Αλεξίου Δούκα Κομνηνού π.χ. *μεγαλόδωρος, ὁ χρυσοῦς Δούκας, ὁ τῶν χαρίτων Νεῖλος, ὁ χρυσοβρύτης, κορεννύει με δαψιλῶν ψωμισμάτων*…).[370] Ο Αλέξιος Δούκας,[371] ήταν γιος της Ειρήνης Δούκαινας, θυγατρός της Άννας Κομνηνής και του Νικηφόρου Βρυεννίου. Γεννήθηκε περί το 1120 και έλαβε από τον θείο του και αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό τον τίτλο του *πανσέβαστου σεβαστοῦ.* Διετέλεσε γύρω στο 1155 δούξ Δυρραχίου και Αχρίδας, και φαίνεται να συγκρούστηκε με τους φοροεισπράκτορες που καταπίεζαν τους φτωχούς. Το 1160 υπηρετεί ως δούκας στην Κύπρο και εκεί υποδέχεται την πρεσβεία, στην οποία συμμετείχε και ο Μανασσής, προσφέροντας μάλιστα πλούσιες δωρεές σε όλα τα μέλη της. Ο Αλέξιος Δούκας φαίνεται να έχει επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη πριν το 1171, ενώ πεθαίνει λίγο μετά το 1171, σε ηλικία περίπου 50 ετών.

Από το απόσπασμα του Μανασσή που παραδίδεται ανεπίγραφο στο φ. 221v του χειρογράφου Urb. gr. 134 συνάγεται ότι ο λόγος του Μανασσή πιθανότατα εκφωνήθηκε κατά τη διάρκεια της νεκρώσιμης ακο-

---

369. Sideras, *Die byzantinischen Grabreden,* 190-192.

370. Χρυσόγελος, *Μανασσή Οδοιπορικόν,* 132, 129-132. Πιο πριν, ο Μανασσής είχε εξυμνήσει την γενναιοδωρία του Αλεξίου Δούκα με τα εξής λόγια: *Οἵοις μὲν οὖν με τοῖς ἀγαθοῖς καὶ πόσοις ἤρδευσε χειρὶ δαψιλεῖ καὶ πλουσίᾳ Δουκῶν ὁ κλάδος…* (128, 66-69).

371. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. 2, 101-108 και D. I. Polemis, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography* (University of London Historical Studies, xxii) London 1968, 114-115, αρ. 80.

λουθίας. Ο ρήτορας περιγράφει το συγκεντρωμένο πλήθος με φράσεις και μοτίβα που θυμίζουν έντονα την *Μονωδία* για την Θεοδώρα Κοντοστεφανίνα, αλλά και στοιχεία από τον *Παραμυθητικόν*. Επί παραδείγματι, για μια ακόμη φορά ο Μανασσής αξιοποιεί την αντίθεση ανάμεσα στη χαρά του γάμου και στον ζόφο του θανάτου, ενώ αναφέρεται πάλι στο *μέλος παράμουσον* (βλ. και *Μονωδία στην Κοντοστεφανίνα,* στ. 1) που προκαλείται από τους θρήνους και τους ολοφυρμούς του πλήθους. Απευθύνεται στον θάνατο, αποδίδοντάς του την ιδιότητα του θεριστή που κρατά το δρεπάνι (*θάνατε δρεπανῖτα),* με τον ίδιο τρόπο που χρησιμοποίησε τη λέξη αυτή και στον *Παραμυθητικόν* (στ. 184-185: *ὁ πικρὸς ἐκθερίζει δρεπανίτης ὁ θάνατος).* Επίσης χρησιμοποιεί για τον νεκρό τη φράση *περικαλλὴς τὸ φαινόμενον, ὡραιότερος τὸ νοούμενον,* όπως είχε κάνει για την νεκρή Θεοδώρα Κοντοστεφανίνα (βλ. *Παραμυθητικόν,* στ. 195: *καλὴ τὸ φαινόμενον, καλλίων δὲ τὸ νοούμενον*).

Sine titulo

Προτρέχει μοι τῆς φωνῆς ὀδυρμὸς καὶ προπηδᾷ τοῦ λόγου τὰ δάκρυα καὶ θέλει μὲν ἡ γλώσσα λαλῆσαι καὶ τὸ συμβάν ἀποδύρασθαι, ἐπίκειται δὲ τὸ πάθος ὡς λίθος βαρύς καὶ τὴν καρδίαν συσφίγγει καί τήν φθογγήν τυραννεῖ· ὁρμᾷ μὲν τὸ στόμα μηνῦσαι τὸ ἄλγος, ἐπέχει δέ ὑπὸ τῆς πικρίας· τὸ γὰρ τοῦ πάθους ἄχθος ἐνστέρνιον. Ὤμοι ἐγώ, τίνος βλέπω τοῦτον τὸν σύλλογον, οὗ βλέφαρα σκυθρωπάζει, δεδάκρυνται δὲ παρειαὶ καὶ τὰ πρόσωπα συννεφῆ καί κατάστυγνα καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ δακρύων πηγὴν ἐπαγγέλλονται; Πῦρ ὁρῶ κατηφὲς καὶ οὐκ ἐπινυμφίδιον, οὐ γαμήλιον, πῦρ φλεκτικόν, οὐ λαμπτήριον, ἀλλὰ φλόγα κεραυνίαν, ἀλλὰ πυρὸς ἀπόσπασμα, οὗ ταμίας μὲν Ἅιδης ὁ παντοδόχος, δαδοῦχος δὲ θάνατος. Καί λύρα μὲν ἐπηχεῖ καὶ μέλος ακούεται, ἀλλ' οὐ χορείας, ἀλλ' οὐκ εὐφρόσυνον, ἀλλ' οὐχ ἑόρτιον, ἐκμελὲς δὲ καὶ τραχὺ καὶ γοερὸν καὶ παράμουσον· μελανία δὲ τοὺς πολλοὺς περιχρώζει κατὰ τὰς δρῦς τὰς κεραυνοβλήτους καὶ χοροστατοῦσιν οἱ στεναγμοὶ καὶ ἀντάδουσιν οἱ ὀλολυγμοί. Ἐνταῦθα καὶ πλοκάμων τιλμοὶ καὶ βοστρύχων σπαράγματα καὶ παρειαὶ καθάπερ ἀρότροις τοῖς ὄνυξιν αὐλακίζονται καὶ τοῦ ποταμοῦ τῶν δακρύων ἀμάραι καθίστανται. Οἰκτίσειεν ἂν τὴν χορείαν ταύτην καὶ λίθος, ὁρῶν τοσούτοις ἐμπρέπουσαν ἄλγεσι.

Κεῖται ἀνήρ· ἀλλὰ γὰρ ἐπιλείπει με ἡ φωνὴ καὶ φεύγει τὸ φθέγμα καὶ δραπετεύει τὸ ἄσθμα· κεῖται ἀνήρ, οἶκος χαρίτων, λειμὼν ἀρετῶν, κῆπος πραότητος, ἄλσος συνέσεως, ἑστία φρονήσεως, ὁ μεγαλοπρεπής, ὁ ἐλεύθεροκάρδιος, ὁ φιλόδωρος, ὁ κατὰ τὸ σῶμα τρισευγενὴς καὶ τὴν ψυχὴν εὐγενέστερος. Ὦ θάνατε, δρεπανῖτα

---

cod. Urbin.gr. 134, f. 221v (V)

πικρέ, οἷον στάχυν καλὸν ἀπεθέρισας, οἷον ἔρνος λαμπρὸν ἀπηγλάϊσας! Ἐξέλιπεν, οἴμοι, πρὸ ὥρας ἀνήρπασται· οἴχεται καισάρων θυγατριδοῦς, βασιλέων ἀπόγονος, περικαλλὴς τὸ φαινόμενον, ὡραιότερος τὸ νοούμενον. Ὢ οἷον ἄνθος ἀπέρρευσεν, οἷα σώματος ἀναδρομὴ ἀπεψύγη [...]

Απόδοση στα νέα ελληνικά

Τη φωνή μου την προλαβαίνει ο θρήνος και πριν από τα λόγια ξεπηδούν τα δάκρυα και θέλει βέβαια η γλώσσα να μιλήσει και να θρηνολογήσει για το συμβάν, την εμποδίζει όμως η συμφορά σαν λιθάρι βαρύ και καταπιέζει την καρδιά και βασανίζει τη λαλιά. Ξεκινά ορμητικά το στόμα να διατρανώσει τον πόνο, συγκρατείται όμως από την πικρία, καθώς η λύπη από την συμφορά φωλιάζει στο στέρνο. Αλίμονό μου, για ποιον λόγο εγώ αντικρύζω αυτήν τη συνάθροιση ατόμων, των οποίων τα βλέφαρα είναι σκυθρωπά, τα μάγουλα δακρυσμένα, τα πρόσωπα συννεφιασμένα και ζοφερά και τα μάτια είναι μια υποσχόμενη πηγή δακρύων; Βλέπω πυρ σκυθρωπό και όχι νυφιάτικο, όχι γαμήλιο, φωτιά που κατακαίει, δεν λάμπει, αλλά είναι φλόγα από κεραυνό και κομμάτι φωτιάς που το φυλάει ο Άδης και δαδούχος είναι ο θάνατος. Η λύρα αντηχεί και ακούγεται η μελωδία, όχι όμως από χορωδία, όχι χαρούμενα. Η μαυρίλα έχει χρωματίσει τους περισσότερους, σαν τις δρύες που επλήγησαν από τον κεραυνό και προεξάρχουν του χορού οι στεναγμοί, ενώ ανταποκρίνονται στους στεναγμούς οι θρήνοι. Σε αυτήν εδώ την περίσταση κόβονται οι πλεξούδες, σπαράσσονται οι βόστρυχοι και τα μάγουλα χαρακώνονται με τα νύχια σαν αυτά να είναι άροτρα, και γίνονται αυλάκια για το ποτάμι των δακρύων. Την χορωδία αυτήν θα την λυπόταν ακόμα και η πέτρα, βλέποντας ότι την χαρακτηρίζουν τόσοι πόνοι.

Ο άνδρας κείτεται (νεκρός). Ωστόσο, μου λείπει η φωνή και με εγκαταλείπουν τα λόγια και η ανάσα μου δραπετεύει. Κείτεται νεκρός ο άνδρας, ο οίκος των χαρίτων, το λιβάδι των αρετών, ο κήπος της πραότητας, το άλσος της συνέσεως, η εστία της φρονήσεως, ο μεγαλοπρεπής, ο ανεξάρτητος, ο γενναιόδωρος, αυτός που ήταν τρισευγενής στο σώμα και ακόμη πιο ευγενής στην ψυχή. Θάνατε πικρέ, που κρατάς το δρεπάνι, ποιο καλό στάχυ θέρισες, από ποιο λαμπρό άνθος στέρησες την ομορφιά. Χάθηκε, αλίμονο, τον άρπαξε πρόωρα ο θάνατος. Πέθανε το εκ θυγατρός εγγόνι των καισάρων, ο απόγονος των βασιλιάδων, ο όμορφος στην εμ-

φάνιση, πιο ωραίος όμως στη σκέψη. Ποιο άνθος μάδησε, ποιο σώμα ψηλό νεκρώθηκε […]

Ερμηνευτικο Υπομνημα

στ. 6 *τίνος βλέπω τοῦτον τὸν σύλλογον*: η φράση αυτή μαζί με την περιγραφή του συγκεντρωμένου πλήθους συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι ο παρών λόγος εκφωνήθηκε κατά τη διάρκεια της εκφοράς του Αλεξίου Δούκα.

στ. 8-11 *πῦρ…δαδοῦχος δὲ θάνατος*: μέσα από διαδοχικές αντιθέσεις και με το οξύμωρο πῦρ κατηφὲς ο ρήτορας δίνει τη διάσταση του θανάτου ως ολέθριου πυρός.

στ. 11-14 *λύρα… παράμουσον:* για μια ακόμη φορά ο ρήτορας αξιοποιεί την ηχητική εικόνα της παράφωνης μελωδίας, για να εξηγήσει πιο κάτω ότι την παραφωνία αυτή την δημιουργούν οι θρήνοι και οι ολολυγμοί, καθώς και τα πένθιμα ρούχα του πλήθους (βλ. και *Μονωδία στην Θεοδώρα*, στ. 1-4).

στ. 16-17 *πλοκαμῶν τιλμοί… παρειαὶ αὐλακίζονται*: αντίστοιχες εκδηλώσεις πένθους περιγράφει ο Μανασσής και στην *Μονωδία στην Θεοδώρα,* στ. 78-80: *τοῖς γὰρ πολλοῖς καὶ χάρις βοστρύχων ἀποτεθέρισται καὶ οἱ τῆς κεφαλῆς ἀνθέρικες ὑπορρέουσιν*.

στ. 25-26 *Ὦ θάνατε, δρεπανῖτα πικρέ, οἷον στάχυν καλὸν ἀπεθέρισας*: το ίδιο μοτίβο έχει χρησιμοποιήσει ο Μανασσής και στην *Μονωδία στην Θεοδώρα* (στ. 51-52: *Ὦ θάνατος ἄδικος καὶ βάσκανος θεριστής, οἷον εἰς γῆν στάχυν κατήνεγκεν*), αλλά και στον *Παραμυθητικὸν* (στ. 88: *ἄωρος θερισμός*, στ. 184-185: *ὁ πικρὸς ἐκθερίζει δρεπανίτης ὁ θάνατος*).

στ. 27-28 *καισάρων θυγατριδοῦς:* η φράση αυτή είναι που ενίσχυσε την άποψη ότι ο νεκρός είναι ο Αλέξιος Δούκας, καθώς η λέξη θυγατριδοῦς σημαίνει γιος εκ της θυγατρός. Δεδομένου ότι, όπως ήδη προαναφέρθηκε, ο Μανασσής γνώριζε τον Αλέξιο Δούκα από το 1160 και είχε από τότε εξυμνήσει στο *Ὁδοιπορικόν* του την γενναιοδωρία του Αλεξίου, είναι αρκετά πιθανό ο Μανασσής να ανέλαβε να εκφωνήσει τον θρηνητικό λόγο για τον Αλέξιο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

ΑΘΗΝΑΙΟΣ

G. Kaibel, *Athenaei Naucratitae deipnosophistarum libri xv*, 3 τόμοι, Leipzig 1887-1890 (ανατ. Stuttgart 1962)

ΑΙΛΙΑΝΟΣ ΚΛΑΥΔΙΟΣ

M. García Valdés – L.A. Llera Fueyo – L. Rodríguez-Noriega Guillén, *Claudius Aelianus de natura animalium*, Berlin 2009

M.R. Dilts, *Claudii Aeliani Varia Historia*, Leipzig 1974

ΑΙΛΙΟΣ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ

Br. Keil, *Aelii Aristidis quae supersunt omnia*, τ. 2, Berlin 1898

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΚΑΜΑΤΗΡΟΣ

A. Bucossi, *Andronici Camateri Sacrum Armamentarium, pars prima* (Corpus Christianorum. Series Graeca 75), Turnhout 2014

ΑΝΝΑ ΚΟΜΝΗΝΗ

D. Reinsch – A. Kambylis, *Annae Comnenae Alexias* (CFHB, Series Berolinensis XL/1), Berlin 2001

ΑΝΩΝΥΜΟΥ

Ἀνάχαρσις ἢ Ἀνανίας, έκδ. Β. Χρηστίδης, *Μαρκιανά Ανέκδοτα 1. Ἀνάχαρσις ἢ Ἀνανίας 2. Ἐπιστολές-Σιγίλλιο* (ΑΠΘ, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς 45), Θεσσαλονίκη 1984

ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΤΑΤΙΟΣ

J.-Ph. Garnaud, *Achille Tatius d' Alexandrie, Le Roman de Leucippé et Clitophon*, Paris 1991

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ

F. Boulenger, *Saint Basile. Aux jeunes gens sur la manière de tirer profit des lettres helléniques*, Paris 1935 (ανατ. 1965)

ΒΕΤΤΙΟΣ ΟΥΑΛΗΣ

D. Pingree, *Vettii Valentis Antiocheni anthologiarum libri novem*, Leipzig 1986

ΒΙΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΜΑΣΤΡΙΔΟΣ

Ι. Πολέμης – Ε. Μίνεβα, *Βυζαντινά Υμνογραφικά και Αγιολογικά Κείμενα,* Αθήνα 2016, 318-356

ΓΕΡΜΑΝΟΣ Β΄

Σπ. Λαγοπάτης, *Γερμανός ο Β΄ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως-Νικαίας (1222-1240. Βίος, συγγράμματα και διδασκαλίαι αυτού*, Αθήνα 1912

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΙΣΙΔΗΣ

L. Tartaglia, *Carmi di Giorgio di Pisidia***,** Torino 1998

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΟΡΝΙΚΗΣ

M. Loukaki, *Discours annuels en l'honneur du patriarche Georges Xiphilin* (Collège de France-CNRS, Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance, Monographies 19), Paris 2005

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΑΝΤΙΟΧΟΣ

Λόγος εἰς Μανουήλ Κομνηνόν A. Papadopoulos-Kerameus, *Noctes Petropolitanae*, St. Petersburg 1913 (ανατ. 1976), 162-187

Λόγος εἰς τὸν σεβαστοκράτορα Κωνσταντίνον Ἄγγελον: M. Bachmann-F. Dölger, «Die Rede des Megas Droungarios Gregorios Antiochos auf den Sebastokrator Konstantinos Angelos», *BZ* 40 (1940), 353-405

Παραμυθητικὸς στον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτην: A. Sideras, «Die unedierte Trostrede des Gregorios Antiochos an den Logothetes Michael Hagiotheodorites», *JÖB* 55 (2005), 147-190

Λόγος ἐπιτάφιος στὸν Νικόλαον Καταφλῶρον: A. Sideras, *25 Unedierte Byzantinische Grabreden*, Θεσσαλονίκη 1990, 53-74

A. Sideras, *Gregorii Antiochi Opera, Orationes et Epistulae* (CFHB, Series Vindobonensis 54), Wien 2021

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ

Λόγος ΙΔ΄ (περὶ φιλοπτωχίας): *PG* 35, 855-910

Ἐπιτάφιος στον Μ. Βασίλειο: F. Boulenger, *Grégoire de Nazianze. Discours funèbres en l'honneur de son frère Césaire et de Basile de Césarée*, Paris 1908

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ

Λόγος εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ: PG 46, 1127-1150

Ἐπιτάφιος εἰς Μελέτιον Ἀντιοχείας: A. Spira, *Gregorii Nysseni opera*, τ. 9.1, Leiden 1967, 441-457

ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ

M. Marcovich, *Diogenis Laertii Vitae Philosophorum*, τ. 1, Berlin 2008

ΔΙΟΔΩΡΟΣ ΣΙΚΕΛΙΩΤΗΣ

Βιβλιοθήκη: F. Vogel, *Diodori bibliotheca historica*, τ. 1, Leipzig 1888

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΕΥΣ

K. Jacoby, *Dionysii Halicarnasei antiquitatum Romanarum quae supersunt*, τ. 1, Leipzig 1885 (ανατ.1967)

ΔΙΩΝ ΚΑΣΣΙΟΣ

U. Ph. Boissevain. *Cassii Dionis Cocceiani quae supersunt,* τ. 3, Berlin 1901 (ανατ. 1955)

ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ

M. Patillon, *Corpus Rhetoricum, Hermogéne Les Categories stylistiques du discours* (Les belles lettres) Paris 2012

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΜΑΛΑΚΗΣ

Ἐπιτάφιος εἰς τῶν Ἀθηνῶν τὸν ὑπέρτιμον: A. Papadopoulos-Kerameus, *Noctes Petropolitanae*, St. Petersburg 1913 (ανατ. 1976), 154-162

Λόγος εἰς Μανουήλ Κομνηνόν: A. Papadopoulos-Kerameus, *Noctes Petropolitanae*, St. Petersburg 1913 (ανατ. 1976), 162-187

Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη, Μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Ὑπάτης), Τὰ σωζόμενα,* τ. Α΄, Ἀθῆναι 1937, τ. Β΄, Ἀθῆναι 1949

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

P. Wirth, *Eustathii Thessalonicensis Opera Minora* (CFHB, Series Berolinensis 32), Berlin/New York 2000

M. van der Valk, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, τ. 2, Leiden 1976

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ/ΕΥΜΑΘΙΟΣ ΜΑΚΡΕΜΒΟΛΙΤΗΣ

M. Marcovich, *Eustathius Macrembolites, De Hysmines et Hysminiae amoribus libri XI,* Leipzig 2001

ΗΣΙΟΔΟΣ

R. Merkelbach-M. L. West, *Fragmenta Hesiodea*, London 1967

ΗΡΩΔΙΑΝΟΣ

C. Lucarini, *Herodianus Regnum post Marcum*, München/Leipzig 2005

ΗΣΥΧΙΟΣ

K. Latte, *Hesychii Alexandrini lexicon,* τ. 1 Copenhagen 1953, τ. 2, Copenhagen 1966

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ

W. Hörandner, *Theodoros Prodromos, Historische Gedichte* (Wiener Byzantinischen Studien 11), Wien 1974

Ἐπιθάλαμος τοῖς τοῦ εὐτυχεστάτου καίσαρος υἱοῖς: P. Gautier, *Nicéphore Bryennios. Histoire* (CFHB, Series Bruxellensis 9), Brussels 1975, 340-354

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ

G. Fatouros, *Theodori Studitae Epistulae* (CFHB, Series Berolinensis 31.2), Berlin 1992

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΥΡΤΑΚΗΝΟΣ

G. Fatouros – A. Karpozilos, *The Letters of Theodoros Hyrtakenos,* Athens 2017

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ ΑΧΡΙΔΟΣ

P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies* (CFHB, Series Thessalonicensis 16.1), Thessalonique 1980

P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida. Lettres* (CFHB, Series Thessalonicensis 16.2), Thessalonique 1986

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ ΣΙΜΟΚΑΤΤΗΣ

C. de Boor, *Theophylacti Simocattae Historiae*

ΙΣΑΑΚΙΟΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ

Τυπικὸν Ἰσαακίου Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τῆς μονῆς Θεοτόκου τῆς Κοσμοσωτείρας, ἐκδ. Γ. Παπάζογλου, *Θρακικὴ Βιβλιοθήκη* 3 (1994), 33-154

ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ

J. Jeep, Iustinus, *Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*, Lipsiae 1872

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΤΙΟΧΕΥΣ

U. Roberto, *Ioannis Antiocheni fragmenta ex historia chronica* (Texte

und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur 154), Berlin/New York 2005

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΙΟΓΕΝΗΣ

Λόγος εις Μανουήλ Κομνηνό: N.I. Novosadskij – V.E. Regel, *Fontes Rerum Byzantinarum: Rhetorum saeculi XII orationes politicae*, τ I, 1-2, St. Petersburg 1914 (ανατ. Leipzig 1982)

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΙΝΝΑΜΟΣ

A. Meineke, *Ioannis Cinnami Epitome Rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis Gestarum* (CSHB), Bonn 1836

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΟΒΑΙΟΣ

O. Hense, *Ioanni Stobaei Anthologii libri duo posteriores,* τ. 3 (5), Leipzig 1912

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΖΕΤΖΗΣ

P. A. M. Leone, *Ioannis Tzetzae Epistulae*, Leipzig 1972

P.A.M. Leone, *Ioannis Tzetzae historiae*, Napoli 1968

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

Εἰς τὴν αἱμορῥοοῦσαν: PG 64, 17-20

ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ

R. Pfeiffer, *Callimachus* τ. 1, Oxford 1949

ΚΛΗΜΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ

L. Fruchtel, O. Stahlin, U. Treu, *Clemens Alexandrinus* [Die griechischen christlichen Schriftsteller 52], τ. 2, Berlin 1960

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΝΑΣΣΗΣ

Ποίημα Ἠθικον: E. Miller, «Poème Moral de Constantin Manassès», *Annuaire de l' Association pour l' encouragement des études grecques en France* 9 (1875), 23-75

Ἔκφρασις ἁλώσεως σπίνων καὶ ἀκανθίδων: K. Horna, *Analekten zur byzantinischen Literatur*, Wien 1905, 3-12· νέα έκδοση από τους Ch. Messis – I. Nilsson, «The Description of the catching of siskins and chaffinches by Constantine Manasses: Introduction, Text and Translation», *Scandinavian Journal for Byzantine and Modern Greek Studies* 8 (2022), 9-66

Ἔκφρασις ἀνθρώπου μικροῦ: L. Sternbach, «Constantini Manassae ecphrasis inedita», *Symbolae in honorem Prof. L. Cwiklinskii,* Lemberg

1902, 11-20· νέα έκδοση από τους Ch. Messis – I. Nilsson, «Constantin Manassès, La Description d' un petit homme: introduction, texte, traduction et commentaires», *JÖB* 65 (2015), 169-194

Ἔκφρασις γῆς: O. Lampsidis, «Der vollständige Text der Ἔκφρασις γῆς des Konstantinos Manasses», *JÖB* 41 (1991), 189-205

Ἔκφρασις κυνηγεσίου γεράνων: E. Kurtz, «Eshje dva neizdannyh proizvedenija Konstantina Manassii», *VV* 12 (1906), 69-98· νέα έκδοση Ch. Messis – I. Nilsson, «The Description of a Crane Hunt by Constantine Manasses: Introduction, Text and translation», *Scandinavian for Byzantine and Modern Greek Studies* 5 (2019), 9-89

Ἔκφρασις εἰκονισμάτων ἐν μαρμάρῳ κυκλοτερεῖ κατὰ μέσον ἔχοντα τὸν Κύκλωπα: L. Sternbach, «Beiträge zur Kunstgeschichte», *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes* 5 (1902), 65-94

Ἐνόδιον προσφώνημα: R. Browning, *Notes on Byzantine Prooimia* [Wiener Byzantinische Studien, Band I: Supplement], Wien 1966, 26-27

Λόγος στον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη: K. Horna, «Eine unedierte Rede des Konstantin Manasses», *Wiener Studien* 28 (1906), 171-204

Λόγος στον Μανουήλ Κομνηνό: E. Kurtz, «Eshje dva neizdannyh proizvedenija Konstantina Manassii», *VV* 12 (1906), 69-98

Μονωδία (απόσπασμα): L. Sternbach, «Analecta Manassea», *Eos* 7 (1902), 193-194

Μονωδία ἐπὶ ἀστρογλήνῳ K. Horna, «Einige unedierte Stücke des Manasses und Italikos», *Jahresbericht des K. K. Sophiengymnasiums,* Wien 1902, 3-9

Μονωδία στην Θεοδώρα Κοντοστεφανίνα: E. Kurtz, «Dva proiz proizvedenija Konstantina Manassi, otnosjashchiesja k smerti Theodori Kontostefanini», *VV* 7 (1900), 621-645

Μονωδία στον Νικηφόρο Κομνηνό: E. Kurtz, «Evstafija Fessalonikisjskago I Konstantina Manassii monodii na konchiny Nikifora Komnina», *VV* 17 (1910), 283-322

Ὁδοιπορικόν: K. Horna, «Das Hodoiporikon des Konstantinos Manasses», *BZ* 13 (1904), 313-355· νέα έκδοση Κ. Χρυσόγελος, *Κωνσταντίνου Μανασσή Οδοιπορικόν. Κριτική έκδοση – Μετάφραση – Σχόλια,* Αθήνα 2017

Παραμυθητικός στον Ιωάννη Κοντοστέφανο: E. Kurtz, «Dva proizvedenija Konstantina Manassi, otnosjashchiesja k smerti Theodori Kontostefanini», *VV* 7 (1900), 621-645

Ποίημα αστρολογικό: E. Miller, «Poèmes astronomiques de Theodore Prodrome et de Jean Camatère d' après les manuscrits de la Bibliothèque nationale de Paris», *Notices et extraits des mss. de la Bibliothèque nationale et autres Bibliothèques* 23/2 (1872), 1-112

Ποίημα για τον Δαρείο: O. Lampsides, «Verse des Constantine Manasses über Darius I.», *BZ* 80 (1987), 334-335

Ποίημα για τον Οππιανό: «De Oppiani vita antiquissima», *Bolletino del Comitato per la preparazione della edizione nazionale dei classici greci e latini* 12 (1964), 33-40

Σύνοψις Χρονική: O. Lampsidis, *Constantini Manassis Breviarium Chronicum* (CFHB. Series Atheniensis 36.1), Athens 1996

Σχέδη: I. D. Polemis, «Fünf unedierte Texte des Konstantinos Manasses», *RSBN* 33 (1996), 279-292

Τὰ κάτ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν: Εύδ. Τσολάκης, *Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ καὶ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ μυθιστορήματός του «Τα κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν»,* Θεσσαλονίκη 1967· O. Mazal, *Der Roman des Konstantinos Manasses*: *Überlieferung, Rekonstruktion, Textausgabe der Fragmente* (Wiener Byzantinischen Studien 4), Wien 1967

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΨΑΛΤΟΠΟΥΛΟΣ

Λόγος στον Αγιοθεοδωρίτη: I. Polemis, «Constantine Psaltopoulos and his unpublished address to Michael Hagiotheodorite», *Byzantinische Forschungen* 21 (1995), 159-165

ΛΕΩΝ ΔΙΑΚΟΝΟΣ

K.B. Hase, *Leonis diaconi Caloënsis historiae libri decem* (CSHB), Bonn 1828

ΛΕΩΝ ΜΕΓΙΣΤΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ

O. Lampsidis, «Die Monodie von Leon Megistos auf Georgios Palaiologos Megas Hetaireiarches», *JÖB* 49 (1999), 113-142

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ

Δημώναξ: M.D. Macleod, *Luciani opera,* τ. 1, Oxford 1972, 46-57

Νεκρικοὶ διάλογοι: M. D, Macleod, *Luciani opera*, τ. 4, Oxford 1987, 147-229

ΜΑΓΓΑΝΕΙΟΣ ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ

C. Castellani, *Epitalamio di Teodoro Prodromo per le nozze di Theodora Comnena e Giovanni Contostefano,* Venezia 1888

Ἕτερος λόγος εἰς τὸν αὐτὸν αὐτοκράτορα ὅτε ἐγένετο συμπλοκὴ μετὰ τοῦ Σικελικοῦ στόλου καὶ τοῦ θεοσώστου Ῥωμαϊκοῦ: S. Bernardinello, «Sicilia e Normanni in Teodoro Prodromo», στο: Br. Lavagnini (επιμ.), *Byzantino-sicula II: Miscellanea di scritti in memoria di Giuseppe Rossi Taibbi*, Palermo 1975, 51-72

ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ ΡΗΤΩΡ

Περὶ ἐπιδεικτικῶν: D.A. Russell – N.G. Wilson, *Menander Rhetor, A Commentary,* Oxford 1981

ΜΙΧΑΗΛ ΑΓΙΟΘΕΟΔΩΡΙΤΗΣ

Ἔκφρασις ἱπποδρομίας: K. Horna, «Eine unedierte Rede des Konstantin Manasses», *Wiener Studien* 28 (1906), 193-198

ΜΙΧΑΗΛ ΓΛΥΚΑΣ

Σ. Ευστρατιάδης, *Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ. Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς Θείας Γραφῆς*, Αθήνα 1906

ΜΙΧΑΗΛ ΙΤΑΛΙΚΟΣ

P. Gautier, *M. Italikos Lettres et Discours*, [Archives de l' Orient Chrétien 14], Paris 1972

ΜΙΧΑΗΛ ΡΗΤΩΡ

W. Regel, *Fontes Rerum Byzantinarum, fasciculi 1-2: rhetorum saeculi XII orationes politicae***,** St. Petersburg 1892-1917 (ανατ. Leipzig 1982)

ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ

Ἐγκώμιον εἰς τὸν Νικήταν μητροπολίτην Χωνῶν: Σ. Π. Λάμπρος, *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, τ. 1, Αθῆναι 1879, 24-71

F. Kolovou, *Michaelis Choniatae Epistulae* (CFHB, Series Berolinensis 41), Berlin/New York 2001

ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ

Str. Papaioannou, *Michaelis Pselli Epistulae*, Berlin/Boston 2019

ΝΙΚΗΤΑΣ ΕΥΓΕΝΕΙΑΝΟΣ

Μονωδία εἰς τὸν μακαριώτατον φιλόσοφον κυρὸν Θεόδωρον τὸν Πρόδρομον: L. Petit, *Monodie de Nicétas Eugénianos sur Théodore Prodrome, VV 9* (1902), 446-463

ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ

I. A. van Dieten, *Nicetae Choniatae orationes et epistulae* (CFHB, Series Berolinensis 3), Berlin 1972

I. A. van Dieten, *Nicetae Choniatae Historia,* (CFHB 11/1), Berlin 1975

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ

A. Garzya*, Nicephorus Basilaca, Orationes et Epistulae,* Leipzig 1984

A. Pignani, *Niceforo Basilace. Progimnasmi e Monodie. Testo critico, introduzione, traduzione* (Byzantina et Neo-Hellenica Napolitana 10), Napoli 1983

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΤΑΦΛΩΡΟΝ

M. Loukaki, *Les Grâces à Athènes. Éloge d'un gouverneur byzantin par Nikolaos Kataphlôron* (BA 36), Berlin/Boston 2019

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΣΑΡΙΤΗΣ

A. Heisenberg, *II. Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion. I. Der Epitaphios des Nikolaos Mesarites auf seinen Bruder Johannes* (Quellen und Studien zur spätbyzantinischen Geschichte), London 1973, 16-72

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΡΗΤΩΡ

C. Walz, *Rhetores Graeci*, 1, Stuttgart 1832 (ανατ. 1967), 392-394

ΟΠΠΙΑΝΟΣ

A.W. Mair, *Oppian Colluthus Tryphiodorus*, London 1928 (ανατ. 1963)

ΠΑΡΟΙΜΙΩΝ CORPUS

G. Schneidewin - E. L. von Leutsch, *Corpus paroemiographorum Graecorum*, τ. 1 και τ. 2, Göttingen 1839, 1851 (ανατ. Hildesheim 1958 και 1965)

ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ

M.-H. Rocha Pereira, *Pausanias Graeciae Descriptio*, Leipzig 1973-1981 (3 τ.)

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

K. Ziegler, *Plutarchi vitae parallelae*, Lipsiae 1971, τ. 2.1 (1964), τ. 2.2 (1968), τ. 3.1 (1971)

ΣΙΜΠΛΙΚΙΟΣ

H. Diels, *Simplicii in Aristotelis physicorum libros octo commentaria* [Commentaria in Aristotelem Graeca 9 & 10], Berlin 1882-1895

ΣΤΡΑΒΩΝ

Fr. Sbordone, *Strabonis Geographica*, Roma 1963

ΤΡΑΓΙΚΩΝ ΠΟΙΗΤΩΝ FRAGMENTA

A. Nauck, *Tragicorum Graecorum fragmenta*, Leipzig 1889 (ανατ. Hildesheim 1964)

ΦΛΑΒΙΟΣ ΙΩΣΗΠΟΣ

Niese B., *Flavii Iosephi opera*, τόμοι 7, Berlin 1885 -1895(ανατ. 1955)

ΦΛΑΒΙΟΣ ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΣ

C.L. Kayser, *Flavii Philostrati opera*, τ. 2, Leipzig 1871 (ανατ. Hildesheim 1964)

Β. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Agapitos P. «Tzetzis and the blemish examiners: a Byzantine teacher on schedography, everyday language and writerly disposition», *Medioevo Graeco* 17 (2017), 1-57

Angold M., *The Byzantine Empire 1025-1204, A Political History*, Essex/New York 1984

Αυγερινού-Τζιώγα Μ., *Η Σύνοψις Χρονική του Κωνσταντίνου Μανασσή, Συμβολή στην υφολογική μελέτη μιας έμμετρης χρονογραφίας,* Θεσσαλονίκη 2013

Βαρζός Κ., *Η γενεαλογία των Κομνηνών* τ. 1-2 (Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 20), Θεσσαλονίκη 1984

Bees N., «Manassis, der Metropolit von Naupaktos, ist identisch mit dem Schriftsteller Konstantinos Manassis», *BNJ* 7 (1928-1929), 119-130

Bourbouhakis E., «Wishing to Imitate the Poet: Prose and the Study of Ancient Poetry in the Twelfth Century», στο: B. van den Berg – N. Zagklas (εκδ.), *Poetry in Byzantine Literature and Society* (1081-1204), *New Texts, New Approaches,* Cambridge 2024, 113-135

Browning R., «Church, State and Learning in Twelfth Century Byzantium», στο: R. Browning, *History, Language and Literacy in the Byzantine World,* Variorum Reprints, Northampton 1989, VI, 5-24

Canart P., «Nouveaux inédits de Michel Psellos», *REB* 25 (1967), 43-60.

Χρυσόγελος Κ., «Κωμική Λογοτεχνία και γέλιο τον 12ο αι: η περίπτωση του Κωνσταντίνου Μανασσή», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 26 (2016), 141-162

Chryssogelos K., «Constantine Manasses' Astrological Poem», στο: B. van den Berg – N. Zagklas (εκδ.), *Poetry in Byzantine Literature and Society* (1081-1204), *New Texts, New Approaches,* Cambridge 2024, 366-388

Darrouzès J., «Notes sur Euthyme Tornikès, Euthyme Malakès et George Tornikès», *REB* 23 (1965), 148-167

Hunger H., *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, I-II* (Byzantinisches Handbuch 5.1-2/Handbuch der Altertumwissenschaft 12.5.1-2), München 1978

Jeffreys E., *Four byzantine novels*, Liverpool 2012

Karla G., «Das literarische Porträt Kaiser Manuels I. Komnenos in den Kaiserreden des 12Jh.», *BZ* 101 (2008), 669-679

Kazhdan A.- Epstein A., *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelth Centuries*, Berkeley-Los Angeles-London 1985

Κοτζάμπαση Σ., «Ένας ανέκδοτος λόγος του Νικηφόρου Χρυσοβέργη στον Κωνσταντίνο Μεσοποταμίτη, *Ἑλληνικά* 42 (1991-1992), 291-301

Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. Α΄-ΣΤ΄, Αθῆναι 1948-1952

Λαμψίδης Ο., *Σύνοψις Χρονική,Μετάφραση, Σχόλια* Αθήνα 2003.

LBG: E. Trapp et al., *Lexikon zur Byzantinischen Gräzität besonders des 9.-12. Jahrhunderts,* Wien 1994-2007

Loukaki M., «*Ekphrasis Earos.* Le *Topos* de la venue du Printemps chez des auters Byzantins», *Parekbolai* 3 (2013), 77-106

Μαδαριάγα Ε., «Η βυζαντινή οικογένεια των Αγιοθεοδωριτών ΙΙ: Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτης, πρωτονωβελισσιμοϋπέρτατος λογοθέτης του δρόμου και ορφανοτρόφος», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 24 (2014), 213-246

Magdalino P., *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180,* Cambridge 1993 (ανατ. 1997)

Magdalino P., «In search of the Byzantine courtier: Leo Choirosphaktes and Constantine Manasses», στο: H. Maguire (ed.), *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, Washington 1997, 141-165

Marciniak Pr. – Warcaba K., «Racing with Rhetoric: a Byzantine ekphrasis on a chariot race», *BZ* 107 (2014), 97-112

Mazal O., «Das moralische Lehrgedicht in Cod. Paris. Gr. 2750A-ein Werk eines Nachahmers und Plagiators des Konstantinos Manasses», *BZ* 60 (1967), 249-268

Μοσχονάς Θ., *Κατάλογοι της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης*, τ. Α΄, Αλεξάνδρεια 1945

Mullett M., «Aristocracy and patronage in the literary circles of Comnenian Constantinople», στο: M. Angold (εκδ.), *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries* (BAR International Series 221), Oxford 1984, 173-201

Νέσσερης Η., *Η παιδεία στην Κωνσταντινούπολη κατά τον 12ο αι., αδημ.* δ.δ. τ. Α΄- Β΄, Ιωάννινα 2014

Νίκου Δ., *Οι ιστορικοί λόγοι στη Βυζαντινή Λογοτεχνία (8ος-15ος αι.)* [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέτες 68], Θεσσαλονίκη 2025

Nilsson I., «Narrating Images in Byzantine Literature: The Ekphraseis of Konstantinos Manasses», *JÖB* 55, 121-146

Nilsson I., *Writer and Occasion in Twelfth-Century Byzantium. The Authorial Voice of Constantine Manasses,* Cambridge 2021

Paoletti G. M., «Recycling and adapting Constantine Manasses' *Aristandros and Kallithea* in the Palaiologan Chapters in Political Verse», *BMGS* 47.2 (2023), 182-197.

Polemis D., The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography (University of London Historical Studies, xxii) London 1968

Polemis I., «Philologische und historische Probleme in der schedo-

graphischen Sammlung des Codex Marcianus gr. XI.31», *Byz.* 67 (1997), 252-63

Πολέμης Ι., «Βυζαντινοί ρήτορες του ΙΒ΄ αι. Διακειμενικότητα καὶ πολεμικὴ», στο: Γ. Ξανθάκη- Καραμάνου – Δ. Μονιοῦ (επιμ.), *Χαρτογραφώντας τὴν Βυζαντινὴ Διανόηση. Ἠθικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀξίες. Μορφές-Ὁρόσημα,* Αθήνα 2025, 127-135

Rhoby A., «Verschiedene Bemerkungen zur Sebastokratorissa Eirene und zu Autoren in ihrem Umfeld», *Nea Rhome* 6 (2009), 305-336

Rhoby A. - Zagklas N., «Zu einer möglichen Deutung von Πανιώτης», *JÖB* 61 (2011), 171-177

Σάκκος Στ., *Ὁ πατήρ μου μείζων ἐστί. Ἔριδες καὶ Σύνοδοι κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα,* Θεσσαλονίκη 1966

Sideras A., *Die byzantinischen Grabreden. Prosopographie, Datierung, Überlieferung. 142 Epitaphien und Monodien aus dem byzantinischen Jahrtausend* (Wiener Byzantinistische Studien 19), Wien 1994

Stornajolo C., *Codices Urbinati graeci Bibliothecae Vaticanae descripti*, Romae 1895

Taxidis I., «Ekphraseis of persons with deviational behaviour in Manasses' Synopsis Chronike», *Βυζαντινά* 35 (2017), 145-159

Taxidis I., *The Ekphraseis in the Byzantine Literature of the 12th century* (Hellenica 90), Alessandria 2021

Tomadaki M-van Opstall E., «The Tragedians from a Byzantine Perspective: Book Epigrams on Aeschylus, Sophocles and Euripides», *Medioevo Graeco* 19 (2019), 193-219

Vassis I., «Graeca sunt, non leguntur. Zu den schedographischen Spielereien des Theodoros Prodromos», *BZ* 86/87 (1993-1994)

Βάσσης Ι., «Τῶν νέων φιλολόγων παλαίσματα. Η συλλογή σχεδών του κώδικα Vaticanus Palatinus gr. 92», *Ἑλληνικά* 52 (2002), 37-68

Wilson N., «The date and origin of Ms Barocci 131», *BZ* 59 (1966), 305-306

Wilson N., «A Byzantine Miscellany: Ms Barocci 131 described", *JÖB* 27 (1978), 157-179

Zanetto G., «La tradizione manoscritta delle Epistole di Teofilatto Simocatta», *Bollettino dei Classici* 24 (1976), 64-86

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ

Αγγελόπουλος Μιχαήλ 21, 122, 123, 164
Άγιοι Τόποι 19, 23
Αγιοθεοδωρίτης Μιχαήλ, λογοθέτης 20-22, 27-30, 33, 35, 37-47, 54, 78, 112, 119-126, 149, 152, 154, 161, 163, 164, 166, 196, 197, 201, 219, 270, 272, 277
Αγιοθεοδωρίτης Νικόλαος, μητροπολίτης Αθηνών 121
Αθήναιος 15, 33, 45, 160, 205, 279
Αίλιος Αριστείδης 49, 159
Αισχύλος 39, 40, 159
Αλέξανδρος ο Μέγας 133, 149, 163, 171, 183, 184, 196, 197, 211
Αμώς 118, 204
Αντίοχος Γρηγόριος 32, 36, 113, 120, 169, 199
Απελλής 33, 123, 127, 128, 143, 158, 159
Αριστηνός Αλέξιος 30, 158, 166
Αριστοτέλης 111, 117, 168
Αχιλλεύς Τάτιος 160, 269

Βαρβαρόσσα Φρειδερίχος 201
Βασιλάκης Νικηφόρος 16, 30-33, 36, 38, 40, 44, 48, 49, 56, 111, 116, 160-162, 164, 171, 199, 201, 203, 209, 211, 212, 273, 274
βασιλακίζειν 30
Βασίλειος ο Μέγας 111, 162, 270-272
Βεσπασιανός 171, 195, 208
Βέττιος Ουάλης 36, 44
Βόκχορις 171, 180, 193, 206
Βρυέννιος Νικηφόρος 20, 27, 28, 40, 51, 213, 216, 271, 272, 281

Γήπαιδες 119, 170, 174, 188, 191
Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός 116, 162, 164, 270-272, 276

Δαρείος 24, 171, 194, 207
Δαυίδ/Δαβίδ 63, 71, 76, 81, 89, 92, 103, 113, 183, 184, 211, 225, 233, 241, 249, 257, 265, 275
Διογένης Ιωάννης 199
Διογένης ο Κυνικός 234, 258
Διογένης ο Λαέρτιος 167, 202, 272, 275
Δίων ο Κάσσιος 209
Δούκαινα Ειρήνη, αυτοκράτειρα 216, 225, 249, 270, 271
Δούκαινα Ειρήνη, κόρη Άννας Κομνηνής 281
Δούκας (Κομνηνός) Αλέξιος 16, 28, 281,282, 287

Δούκας (Κομνηνός) Ιωάννης 214, 222, 246, 274

Ειρήνη σεβαστοκρατόρισσα 16-18, 36
Ἔκφρασις ἁλώσεως σπίνων καὶ ἀκανθίδων 25, 43, 51
Ἔκφρασις ἀνθρώπου μικροῦ 25, 42
Ἔκφρασις εἰκονισμάτων κατὰ μέσον ἐχόντων τῶν Κύκλωπα 25, 49, 50
Ἔκφρασις εἰκονισμάτων κατὰ μέσον ἐχόντων τὴν γῆν 25
Ἔκφρασις κυνηγεσίου γεράνων 25, 27, 39, 269, 270, 273
Ἐπικήδειος για τον Νικηφόρο Κομνηνό 27-29, 33-35, 38, 40-42, 45, 46, 50, 52, 162, 166, 213-215, 219, 221, 245, 268, 270, 279, 280
Ερμογένης 15, 36, 166
Ευγενειανός Νικήτας 44, 51, 271
Ευριπίδης 33, 46, 75, 81, 106, 110, 117, 162, 203, 204, 207, 276, 279
Ευστάθιος Θεσσαλονίκης 16, 40, 48, 120, 121, 169, 205, 206, 213-215, 271,

Ηθικό ποίημα 24, 39, 45, 116
Ηρόδοτος 37, 77, 153, 166, 181, 194, 200, 205-208, 212
Ηρώδης ο Αττικός 34, 81, 91, 92, 105, 106, 115
Ηρωδιανός 209
Ησύχιος 167

Ιερεμίας 62, 69, 70, 74, 75
Ιερουσαλήμ 163, 182, 208
Ιταλικός Μιχαήλ 44, 48, 210, 211

Καλλίμαχος 146, 160
Καμβύσης 171, 180, 194, 206, 207
Καρακάλλας 171, 208, 209,
Καταφλώρον Νικόλαος 113, 164,
Κίνναμος Ιωάννης 53, 201-203, 210, 211
Κλαύδιος Αιλιανός 33, 77
Κλήμης ο Αλεξανδρεύς 276
Κόδρος 131, 147, 161
Κομνηνή Άννα 199, 216, 272, 274
Κομνηνός Αλέξιος, αυτοκράτωρ 18, 53, 214, 216, 225
Κομνηνός Ανδρόνικος 17
Κομνηνός Ισαάκιος (αδελφός αυτοκράτορα Αλεξίου) 271
Κομνηνός Ιωάννης Β΄, αυτοκράτωρ 210
Κομνηνός Μανουήλ Α΄, αυτοκράτωρ 15, 17, 19, 20, 22, 23, 25, 27, 29, 33, 35, 37-40, 42-46, 49, 52-54, 74, 119, 122, 124, 148, 163, 165, 169-172, 192, 199-205, 209-212, 218, 219, 270, 277, 281
Κομνηνός Νικηφόρος, ἐπὶ τῶν δεήσεων 20, 22, 26, 28, 33, 34, 38, 40-42, 45, 46, 50, 52, 114, 162, 166, 214-243, 268-280
Κοντοστεφανίνα Θεοδώρα 27, 29, 31, 32, 47, 48, 52-59, 67, 74, 76-78, 79-81, 110, 113, 114, 202, 215,

216, 274, 280, 282, 287
Κοντοστέφανος Ιωάννης 27, 34, 47, 48, 52-55, 57, 58, 67, 75, 76, 78-82, 279
Κύρος 71, 171, 180, 193, 194, 206

Λέων Διάκονος 41
Λέων Μέγιστος Γραμματικός 75
Λιβάνιος 273
Λύσιππος 123, 127, 143, 158
Λουκιανός 15, 44, 112, 158, 161, 279

Μακρεμβολίτης Ευστάθιος/Ευμάθιος 32, 40
Μαλάκης Ευθύμιος 22, 43, 120, 169, 199, 203, 279
Μένανδρος Ρήτωρ 15, 32, 117, 161, 163
Μεσαρίτης Νικόλαος 162
Μιχαήλ Ρήτωρ 204
Μιχαίας 98, 110
Μονωδία ἐπὶ ἀστρογλήνῳ 26, 41, 49, 74, 268, 269
Μονωδία (για την Θεοδώρα) 27, 29, 31, 32, 35, 37, 38, 40-48, 52, 53-58, 59-82, 109, 112, 113, 215, 271, 274, 280, 282
Μονωδία για τον Αλέξιο Δούκα 20, 28, 31, 40, 42, 51, 52, 275, 281-287

Ξέρξης 171, 181-182, 194, 195, 207-208

Ὁδοιπορικόν 16, 17, 19, 20, 23, 28, 29, 33, 38-44, 46, 53, 55, 159, 281, 287
Οκταβιανός Αύγουστος 209, 210
Οππιανός 18, 24, 33, 40, 45, 195, 208, 273, 277, 280
Παλαιολόγος Γεώργιος, *ἑταιρειάρχης* 16, 19, 21, 75
Παραμυθητικός προς τον Ιωάννη Κοντοστέφανο 20, 27, 29, 32, 34, 35, 37-43, 45-47, 52, 54, 55, 78, 79-118, 202, 220, 279, 282, 287
Πισίδης Γεώργιος 159
Πλάτων 81, 113, 133, 149, 226, 234, 250, 258, 271-273, 278
Πλούταρχος 15, 77, 115, 168, 202, 268, 270, 275, 276, 278, 279
Πρόδρομος Θεόδωρος 17, 32, 36, 37, 47, 48, 51, 109, 163, 205, 213, 276
Πρόδρομος Μαγγάνειος 17, 47, 163
Πύρρος, βασιλιάς Ηπείρου 34, 35, 125, 139, 155, 168

Ρήγιλλα 34, 115

Σέσωστρις 171, 206
Σκύθες 138, 154, 167, 181, 188, 190, 194, 207, 225, 249, 252, 271
Σολομών/Σαλωμών 60, 62, 63, 68, 70, 71, 74, 81, 87, 90, 92, 101, 104, 114, 129, 130, 133, 145, 149, 160, 163, 243, 267, 279, 280

Σοφοκλής 38, 45, 118, 160, 203, 273
ΣΧ (Σύνοψις Χρονική) 16, 17, 23, 29, 36, 37, 39-46, 74, 78, 110, 111, 116, 160, 162, 167, 168, 171, 200, 202, 203, 210, 274, 278
σχέδη 18, 26, 120, 125, 165, 166, 237, 261, 277

Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν 19, 22, 23, 37-39, 42, 44, 55, 76, 165, 168, 269, 270, 273, 278
Τζέτζης Ιωάννης 17, 22, 39, 48, 50, 200, 273
Τιθωνός 90, 104, 114,
Τίτος 171, 182, 195, 208
Τρίπολη Συρίας 23

Φλάβιος Φιλόστρατος 33, 51, 115, 268, 270, 273, 275, 277

Χείρων 132, 148, 162
Χωνιάτης Μιχαήλ 111, 166
Χωνιάτης Νικήτας 32, 47, 48, 109, 163, 200, 276

Ψαλτόπουλος Κωνσταντίνος
Ψελλός Μιχαήλ 30, 48-51, 166

Kiliz Arslan Β΄ 53

Nemanja Στέφανος (Desa) 35, 119, 170, 171, 200-203

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Αυγερινού-Τζιώγα Μ. 17

Βαρζός Κ. 20, 53, 54, 213, 281
Βάσσης Ι. 166

Ευστρατιάδης Σ. 199

Καραμάνου-Ξανθάκη Γ. 30
Κοτζάμπαση Σ. 277
Κουκουλές Φ. 75

Λαγοπάτης Σπ. 43
Λάμπρος Σ. 111, 166
Λαμψίδης Ο. 17, 23, 55

Μαδαριάγα Ε. 119, 120, 272
Μίνεβα Ε. 164
Μονιού Δ. 3
Μπόνης Κ. 43

Νέσσερης Η. 18, 121
Νίκου Δ. 169, 171

Ξανθάκη-Καραμάνου Γ. 30

Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α. 48, 52
Πολέμης Ι. 30, 120, 164

Ράιος Δ. 51

Σάκκος Στ. 54

Τσολάκης Ε. 19, 22, 24, 37-39, 42, 44, 55, 76, 165, 168, 269, 270, 273, 278

Χρηστίδης Δ. 272
Χρυσόγελος Κ. 17, 19, 21, 23, 28, 29, 33, 35, 41, 43, 44, 46, 53, 55, 159, 281

Agapitos P. 50
Angold M. 17

Bachmann M. 199
Bees N. 22, 55
Berg B. 24, 36
Bernardi J. 270, 272
Bernardinello S. 47, 163
Boissevain U. 209
Boor C. 74
Bourbouhakis E. 36
Browning R. 18, 21, 26
Bucossi A. 199

Canart P. 50
Cary A. 4
Castellani C. 54
Chryssogelos K. 24, 36
Colonna A. 18, 24

Darrouzès J. 22
Dieten J. 32, 48, 49, 109, 163, 200, 276
Dilts M. 75
Dölger F. 199
Drossaart Lulofs H. 111

Epstein A. 162

Fatouros G. 111, 159

Gaisford T. 273
García Valdés M. 74
Garnaud J. 160
Garzya A. 30, 38, 40, 44, 49, 111, 158, 160-162, 164, 200, 201, 203, 212, 273
Gautier P. 44, 49, 167, 211, 213, 214, 271

Hase K. 41
Heisenberg A. 39, 162
Hense O. 114, 117
Hörandner W. 32, 53, 109, 205, 276
Horna K. 17, 20, 21, 23, 25-29, 33, 41, 45, 52, 76, 119-122, 164, 268
Hunger H. 15, 19, 169

Jacoby K. 204
Jeffreys E. 15

Kaibel G. 42, 45, 160, 168, 279
Kambylis A. 74, 199, 274, 275
Karla G. 199
Karpozilos A. 159
Kayser C. 34, 115, 270, 273, 275, 277
Kazhdan A. 162
Kolovou F. 49
Kurtz E. 20, 22, 25, 27, 29, 30, 32, 52, 54, 79, 169, 204, 213-215

Lampsidis O. 17, 23-25, 46, 75, 204
Leutsch E. 112, 114, 161, 273
Llera Fueyo L. 74
Loukaki M. 110, 164, 165, 200
Lucarini C. 209

Macleod M. 112, 158, 159, 279
Magdalino P. 15, 18, 19, 21, 53, 119, 169, 170, 200, 201, 212
Mair A. 40, 45, 208, 273, 280
Marciniak. Pr. 22
Marcovich M. 32, 40, 167, 202, 218, 272, 275, 276
Mayhoff K. 278
Mazal O. 23
Meineke A. 11
Merkelbach R. 114
Messis Ch. 25, 26, 39, 42, 43, 78, 169, 269, 270, 273
Miller E., 24, 39, 45, 116
Mioni E. 47

Mogenet I. 50
Mullett M. 17

Nauck A. 110, 117, 204, 279
Niese B. 208
Nilsson I. 18-20, 24-26, 33, 39, 42, 43, 54, 78, 160, 161, 169, 269, 270, 273
Novosadskij N. 199, 204

Opstall E. 50

Paoletti G. 24
Papadopoulos-Kerameus A. 22, 120, 199, 203, 279
Papaioannou Str. 49, 50
Patillon M. 36, 166
Petit L. 272
Pignani A. 31, 32, 40, 56, 162
Polemis D. 281
Polemis I. 18, 26, 50, 120, 214

Regel V. 199, 204
Reinsch D. 74, 199, 274, 275
Rhoby A. 17, 22
Rocha-Pereira M. 164
Rodríguez-Noriega Guillén L. 74
Romberto U. 210, 211
Russell D. 49, 55, 56, 80, 113, 117, 161-163, 215, 216, 270, 275

Sbordone Fr. 164
Schneidewin G. 112, 114, 161, 273
Sideras A. 20, 28, 32, 48, 113, 120, 281
Sternbach L. 19, 20, 25, 26, 28, 52
Stornajolo S. 50

Tartaglia L. 159
Taxidis I. 25, 26, 120, 158, 210
Tomadaki M. 50

Vassis I. 166
Vogel F. 203

Walz C. 77
Warcaba K. 22
West L. 114
Wilson N. 49, 55, 56, 80, 113, 117, 161-163, 215, 216, 270, 275
Wirth P. 40, 120, 121, 205

Zagklas N. 22, 24, 36
Zanetto G. 51
Ziegler K. 268, 270, 275, 279

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΗΣ ΑΝΝΑΣ ΣΚΛΕΒΕΝΙΤΗ
Ρητορικοί λόγοι του
Κωνσταντίνου Μανασσή
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΖΑΖΑ. ΕΚΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΧΑΡΤΙ CHAMOIS PALATINA 100 ΓΡ. ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ Γ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟ ΤΟΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2026 ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΝΑΚΗ